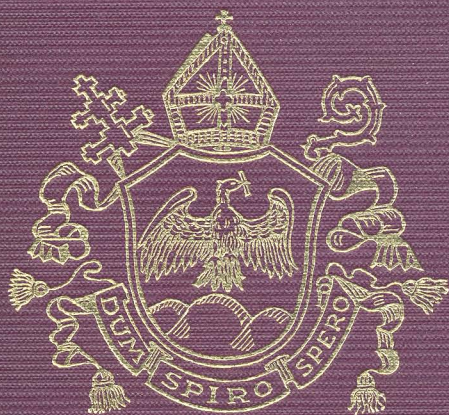

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DISZKIADÁS

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

SCHÜTZ ANTAL

XII. KÖTET.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

PROHÁSZKA OTTOKÁR

ÜNNEPNAPOK

EMLÉKEZÉSEK

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás jogát is.

Copyright by Stephaneum Budapest.

Nihil obstat. Nr. 3090. Dr. Theophilus Klinda, censorum praeses.
Imprimatur. Strigoni, die 6. Decembris 1927. Dr. Julius Walter, vic. cap.

Kiadja a Szent István-Társulat.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz. — Nyomdalgazgató: Kohl Ferenc.

BÉVEZETÉS.

Mikor a keresztény lélek ünnepel, legtisztább gondolataiból, legnemesebb elhatározásaiból és legintenzívebb érzelmeiből fon koszorút a történelem és az üdv-történet nagy eseményei és alakjai köré. Végelemzésben Isten nagy tettei, magnalia Dei, ültetődnek át ilyenkor a lélekbe és töltik el az élet legmélyebb ihletéseivel és reményeivel. Ebben az ünneplésben a történelem árama életfolyammá duzzad föl és mélyül el; az idő gyermeke itt az örökkévalóság letéteményesének és várományosának tudja magát. Ezért valóban «*beatus populus qui scit iubilationem!*»

Olyan érzékeny húrozatú lélek, mint Prohászka, természetesen a legnagyobb intenzitással reagált a nagy fordulók és események érintésére. Bensőséges, áhítatos lelke aztán mindig gyorsan és biztosan megtalálta az eseményeknek ama vonatkozásait, melyek az ünneplést kiemelik a merő ujjongás fölületességéből; hatalmas elméje meglátta azokat a motívumokat és megtalálta azokat a gondolatokat, melyek az ünneplést lelkiismeretvizsgálattá és jövőt szülő termékenységgé avatják; alakító géniusza pedig tudott az ünneplések tartalmának mindig olyan formát adni, hogy minden megemlékezése valósággal *carmen saeculare*-vá lett; nem — harangszóvá, mely bejár hegyet-völgyet, és visszazeng a lélekben és magával ragad akkor is, mikor már rég elhangzott... *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango!*

Prohászka a szellem legmagasabb őrhelyéről vi-

VI

BEVEZETÉS

gyázta, jelezte és irányította a kor fordulásait. Emlékezései tisztán tükrözik az elmúlt félszázad nagy egyházi és kultúr-eseményeit, és ennek a félszázados történelemnek egyben legmélységesebb értelmezése lettek: történetbölcselet a legjavából. Prohászka maga ott ült a történelem szövőszékénél, és mintába szedte azokat a titokzatos aranyszálakat, melyeket láthatatlan isteni kéz sző bele a történelemnek föltartóztathatatlanul haladó művébe.

Ennek a kötetnek csoportjai természetszerűen kinálkoztak. Az egyes csoportokon belül az épen említett okból jónak látszott az emlékezések időrendjét lehetőség megtartani. Az egyes dolgozatok történeti és irodalmi körülményeiről a jegyzetek adnak fölvilágosítást.

Budapest, 1927. nov. 14.

Schütz Antal.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	V
Szentév.	
A szentév (1900)	3
A szentév szelleme (1925)	14
A magyar katolikus egyház kilencszázados jubileumá- nak Jánus-arca (1900)... ..	22

Gondolatok

a századvégi hódolatnak és a magyar katolicizmus
kilencszázéves jubileumának ünnepére (1900)

Tájékoztatásul	45
Orate fratres!	47
A XIX. század élete	52
Ki a mi Istenünk?	58
Ki a mi igazi Megváltónk?	64
Az új régi eszmék	71
Új morál	76
Keresztény szocializmus	82
Egyház és pápa	88
A hit a XIX. században	96
Nemzeti eszmények	102
Magyar szentek	108
Magna Domina	120

Szentek.

Emléksorok Assisi sz. Ferenc születésének hétszázados évfordulójára (1882)	125
Fioretti (1883)	139
Szent Ferenc jubileumára (1926)	147
Hűlő világ (1926)	154
Szent Alajos (1891)	168
Aquinói sz. Tamás hatszázados emlékünnepe (1923)... ..	181
Aquinói sz. Tamás theológiája (1923)	186

Pápák.

Mit hirdet a Szent Péter-téri obeliszk? (1887)	205
XIII. Leó beszédei és levelei (1891)	217

VIII

TARTALOM

	Oldal
XIII. Leó pápa püspöki jubileumára (1893)	224
XIII. Leó (1902)	244
X. Pius pápa enciklikája a szeplőtelen fogantatás jubileumáról (1904)	251

Írók és államférfiak.

Egy eszme, egy férfiú (1895)	261
Tolsztoj Leó (1910)	273
Gróf Széchenyi István vallásossága (1912)	280
I. Ferenc József emlékezete (1916)	292
Andor Józsefnek, a katolikus irodalom harcosának (1916)	300
Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján (1920)	303
Dante (1921)	309
A középkori szellemi élet összefoglalása a Divina Com- mediában (1922)	332
«Az ember tragédiája» és a pesszimizmus (1923) ...	340
A kiadó jegyzetei	348

SZENTÉV

Prohászka : Ünnepek.

A szentév.

(1900)¹

Az 1900. évet XIII. Leó pápa jubileumi vagy szentévnek jelentette ki. Áldozócsütörtök délelőttjén hirdették ki a római Szent Péter-templom csarnokában az erre vonatkozó pápai bullát.

A századot záró év magában is fontos ; az a kerekszám, ha nem is akasztja meg a világ forgását, az időszámításban oly kiemelkedő szempontot jelez, melyről az emberiség történetébe fonséges távlatok nyílnak ; a multnak harcai, fájdalmai, örömei a történelem nesztelen mauzoleumában pihenőre tértek, mialatt új sejtelmek, aggodalmak, kilátások, remények elmosódó körvonalakban tűnnek föl s le a távol jövő szemhatárán. A szemlélődőt tehát e nagy időfordulatoknál megszállja a megilletődés érzete s a mulandóság gondolata az önmagábatérés csöndes ösvényeire szólítja. Van azonban e sajátos hangulatnak még egy más vonása. Mult és jövő fölött győz a jelen ; bánat s aggodalom fölött győz az öröm ; az öröm, hogy élünk, hogy történelmünk századait számíthatjuk ; hogy intézményeinknek évfordulóit ünnepelhetjük, azokba új életet lehelhetünk, magunk is új kedvet s lendületet vehetünk ; azért a századok fordulát jellemző megilletődésen is átcsillan az öröm, a «jubileum», mint vezérlő főérzelem s erről a jubileumról az évfordulót méltán jubileumnak hívjuk. Örülünk, hogy vagyunk és élünk s ez örömben meg akarunk ifjulni ; az idő csorbáit kiköszörölni ; a harcok nyomait elsimítani ; a hibákat jóvátenni ; a sérelmeket megbocsátani ; az adósságokat kiegyenlíteni. Ezt súgja az emberi szívnek a nagy évfordulók szelleme ; az öröm felejt, megbocsát, jóvátesz, kiegyenlít.

Ez jelenleg a jubileumok pszichológiája ; de ezzel nem azt akarom mondani, hogy a jubileumot pszichologice kell magyaráznunk ; korántsem ; nem a pszichológia hívta létre a jubileumokat, az csak hangzatos keretet szolgáltatott nekik. A jubileumok történeti kiindulását bizonyára az ósrégi, bibliai

jubileumban kell keresnünk, melyet a zsidó pap a «jobel»-en, a kos-tülkőn hirdetett a zsidó népnek. Erről írja Mózes III. 25, 8—10.: «Számlálj magadnak hét évhetet, azaz hétszer hét esztendőt, melyek mindössze negyvenkilenc esztendőt tesznek és a hetedik hónapban, a hó tizedik napján szólaltasd a harsonát a kegyelem idején egész országtokban és szenteld meg az ötvenedik esztendőt és nevezd földed minden lakója szabadulásának ; mert az *örvendetes* év az. Ekkor minden ember jusson birtokához és ki-ki térjen vissza előbbi családjához ; mert ez az örvendetes év, az ötvenedik esztendő».

A kereszténység a fölszabadulás, kiegyenlítés, visszatérítés zsidó társadalmi jubileumát átvitte a saját életébe s azt lelki s természetfölötti értelemben módosította. A jubileumi fölszabadulást a lélek megújulásába, a bűnbocsánatba, az ördög bilincseinek megtörésébe fektette. Kereste a nagy kiegyenlítést az ember rovása s az Isten haragja közt ; elengedést keresett az adós-bűnösnek ; a lélek szolgaságának minden láncát, szabadságának minden akadályát meg akarta törni ; az eladósodott alyai örökséget, az elvesztett örök just vissza akarta szerezni, hogy a lelki szolgaságból kivetkőzve új életbe öltözködjünk. A keresztény jubileum vagy szentév alatt tehát oly kegyelmi időt értünk, mely alatt lélekben fölszabadulhatunk s azért a pápa fölhívja a híveket bűnbánatra s az élet megjavítására, imára s a szentségek méltó vételére, erénygyakorlatokra ; maga az egyház föl akarja szabadítani híveit a rovástól, büntetéstől, sokféle tartozástól, adósságtól ; azért följánlja nekik a szentévnek búcsúját, vagyis büntetés-elengedését, melyet a pápa Rómában meghatározott szertartások közt hirdet ki. Ugyanakkor a gyóntatóknak különös fölhatalmazásokat juttat, hogy oly bűnöktől, egyházi fenyítékektől is oldozzanak föl, oly fogadalmakat változtathassam meg, amilyeneket máskülönben csak a püspök vagy csak a pápa oldozhat, illetőleg változtathat meg. Szóval a jelszó az : fölszabadulás minden alól, ami a lelket Istentől elválasztja s a fölszabadulás e művére az egyház nyújt kezét összes hatalmának följánlásával.

A jubileumi szentév e szerint a lelki megújulás éve. Új időkre kívánunk lépni ; az élet ráncszáradt vénségéből szeretnénk kivetkőzni s a lelkiismeret kínzó terhétől megszabadult, megkönnyebbült szívvel lépünk az igazság tisztelőjének s az erény gyakorlásának útjára. A jubileumban szent rohamot intéz az egyház az életszentség magányos magaslataira. Elénk tűzi a nagy ideális jót, a lélek fölszabadulását sokféle terhé-

től; e vállvetett, közös roham fölrázza a közönyös, blazirt lelkeket is, kik mások példáján épülve, buzgalmán fölleskélve nagylelkű áldozatokra is vállalkoznak.

A jubileumban a kereszténységnek ezt a szent, közös, általános kiindulását a jobb életre, ezt a nemes, fölszabadulási mozgalmát kell elsősorban szem előtt tartanunk. A jubileumot nem azonosíthatjuk teljes búcsúengedélyezéssel. Ez keveset mond, ez nem jellemzi találóan a szentévet. Igaz ugyan, hogy aki teljes búcsút nyer, vagyis akinek minden terhe levétetik, minden adóssága eltöröltetik, hogy az, mondom, ugyancsak szabadulást ünnepel; de hisz teljes búcsút, vagyis teljes büntetés-elengedést máskor is nyerhet. Az is igaz, hogy a fölszabadításnak, a teljes elengedésnek jellegét tünteti föl a jubileum a gyóntatóatyáknak tágkörű fölhatalmazásában a bűnök, fenyítékek föloldozására; de ez az elengedés sem jellemzi kimerítőleg a jubileumot: hozzá kell vennünk az egyház nagy elengedési készségéhez a lelkek jubiláris mozgalmát, a penitenciának, magábatérésnek, megújulásnak szentelt, fontos áramlatát, mely végigvonul a világegyházon s a lelkeket elmélyíti, lelkesíti, megrendíti s ezáltal a «jubileumra», a fölszabadításra, az elengedésre alkalmassá teszi.

De miáltal lesznek a lelkek a fölszabadulásra érettek? A lelki világban nem a közjog, nem a mózesi, társadalmi törvénykönyv, nem a külsőséges szertartás, hanem a bensőség s a magábaszállás dönt. Erre a magábaszállásra kell a világot indítani; erre szólít föl a pápa s a bűnbocsátó hatalomnak kiterjesztése, a teljes búcsú kihirdetése csak lendítés akar lenni, hogy az emberiség annál inkább nekibuzduljon a szentévnak s a szentévben az önmegszentelésnek. A penitencia mélységes áramát, a keresztény megújulás folyamát akarja a pápa megindítani, midőn a szentévet kihirdeti s a lélektisztulásnak vágyát fölszítja; ezeknek nyit kaput, mikor a Szent Péter-templomnak egyik befalazott kapuját, a «porta santá»-t megnyitja s a szentév végeig nyitva tartja: e kapunál várja az egyház a lelki szabadulást kereső kereszténységet.

Mily fontos méreteket ölt a jubileum, ha e szempontból tekintjük s mily csodálatos összefüggést mutat így a penitencia szellemének régi, nagy mozgalmaival.

A kereszténységnek egyik impozáns megnyilatkozása a bánat szelleme. Mondhatjuk, hogy a kereszténység két áramot indított meg: vérözönt vértanúinak szívéből s könnyözönt bánkódóinak szemeiből. E két áramnak mélysége és szélessége jellemzi a kereszténységet s képezi isteni voltának

erkölcsi bizonyítékait. Bámulatos, de való, hogy az egyháznak komoly, szép arcán a bánat könnyei sohasem száradnak föl; az igazi, isteni szépség itt a földön könnyes szemmel mosolyog. Nincs oly bánat a világtörténelemben, mint a keresztény bánat: oly hatalmas, oly áldozatos s mondhatnám oly erőszakos. A régi egyház fegyelmének legnagyobb része, kódexének majdnem valamennyi paragrafusa a bánat szent ügyének volt szentelve; templomait a bánkódók vették körül; istentiszteletének prelúdiuma a penitensek jajaiból került ki; tiszteletőrségét a zsákba öltözött, mosdatlan bűnbánók sorai képezték, kik a templom előtt vagy a tornában, jégben-fagyban, esőben álltak s a híveket közbenjárásukért s ináikért ostromolták. Meglehet, hogy a modern ember bizonyos undort érez, ha elképzei e mosdatlan, fésületlen csoportokat, de nem szabad megfélekednie arról, hogy a nagy eszmék, a mély gondolatok bizonyos erőszakossággal s néha kiméretlen egyoldalúsággal lépnek föl, mint a nagy szenvedélyek, melyek a külső megjelenéssel mitsem törődnek. A penitenciának, a szívmeigújulás vágyának is volt hajdan s van most is szenvedélyes kitörése; nem elengedésért, de büntetésért könyörögtek a régi bűnbánók; nem fölnentetni, de szenvedni kívántak s Szent Cyprián szavai szerint: «Könnyek legyenek köveitek, közbenjáróik legyenek a szívük mélyéből fölkiűszkődő sóhajok, melyek tanúsítsák az elkövetett bűnök fölött érzett szégyenüket és bánatukat».

A VIII. századtól kezdve a penitencia szelleme nem oly mély, bár még mindig fönséges. Az egyház azonban el nem felejtí a régi buzgalmat, ápolja, fejleszti azt; fölhasználja a kedvező alkalmat s kivált a keresztes hadak világraszóló mozgalmait, hogy a keresztény népek ez ideális fölbuzdulásában a bűnbánat s a lelki megújulás nagy érdekeit érvényesítse.

Mik egyebek a keresztes hadak, mint a XI. és következő századok jubileumai? Hadak, melyek karddal kezükben s bánatkönnyel szemükben indulnak győzni vagy meghalni; világmozgalmak, melyek a szentsírt elfoglalni s a szívek számára a II. Orbán pápa által hirdetett nagy «elengedést» megnyerni megindultak!

A keresztes hadak lezajlása után 1300-ban ismét egy nagyszerű bűnbánati mozgalommal találkozunk, mely Európa népeit magával sodorja; megint bűnbánatot tart s teljesebb bocsánatot keres, csakhogy ekkor már nem Jeruzsálem, hanem Róma felé tart: e mozgalom a jubileum. E történeti egymásutánban kell a jubileumot néznünk, csak így értjük

meg azt. Ime, a régi penitencia árama a jubileumban akar világárammá dagadni; a bűnbocsánat vágya, az elégtétel buzgalma a szent város felé tart s büntől és büntetéstől teljesebb föloldozást sürget. S mindezt az egyháznál, a kulcsok hatalmánál keresi. A bűnbánó szívek útjukat az egyházhoz veszik; ott keresnek, mert ott remélnek vigaszt és megnyugvást. Az egyház e nagy érdekek gondozója s neki mint anyának érzéke is, hatalma is van hozzá.

Mielőtt a jubileumok történetét ismertetném, engedje meg a szíves olvasó, hogy teológiájukra reflektáljak.

Az egyház hatalma többi közt az oldozó és kötő hatalom, mellyel a lelkek fölött bír. A lélek kötelékei a bűn s az érte járó büntetés, az a nagy adósság, melyet az utolsó fillérig kell lefizetnie; kötelékei az egyházi fenytékek s Istennek és egyháznak járó elégtételei; ezekkel van megkötve a lélek, amellyel szemben áll az a hatalom, melyről az Úr mondja: «Neked adom a mennyország kulcsait és amit megkötöndesz a földön, meg lesz köté a mennyekben is, és amit föloldandasz a földön, föl lesz oldozva mennyekben is». Máté 16, 19. Bármilyen legyen a föloldozni való, bármilyen nagy legyen a rovás, amely törlesztendő, az adósság, amely kiegyenlítendő: Krisztus győz mindenben; érdemei, elégtételei kifogyhatlanok; ezek képezik az egyház kincsét, amelyből telik az érdem koldusainak, a büntetés robotosainak vég nélkül.

Ezt a kincset, Krisztus Urunk érdemeit, azaz, hogy tulajdonképp elégtételeit ajánlja föl az egyház a bűnsükben saját elégtételeink kárpótlásául sefényescserétámaszkodva engedi el bizonyos föltételek alatt az általunk nyújtandó elégtételt. E kincsekről mondja VI. Kelemen pápa: «ezt a kincset Krisztus nem kötötte keszkenőbe (vonatkozással az evangélium példabeszédére, Luk. 19, 20.), nem ásta el a földbe, hanem föl-hatalmazta Szent Pétert, a mennyek országa kulcsainak őrzőjét s az ő utódait, hogy abból a híveknek lelkiüdvére juttassanak s fontos okokból az ideiglenes büntetéseknek majd teljes, majd részleges elengedésére használják föl azokkal szemben, kik törődelmesen meggyónnak». (Cap. Unigenitus 2. de poenit. et. rem. V. 9. Extrav. comm.)

Ez az a meghotránkoztató konkretizmus a kereszténységben a legfőbb lelki javakra nézve is, mely a természetes embert mindig vonzani fogja, ha a filozóf ijedezik is tőle. Az emberiség törleszteni kívánja a maga bűnét s annak büntetését, és az egyházban látja a lélek e kielégítésének megtestesülését; a filozófia hierarchiai hatalmi érdekeket szimatol, mi-

alatt a természetes ember meleg közvetlenséggel szívének kielégítését keresi s a krisztusi szóban, mely az egyházat állítja szeméi elé, arra a boldogító, szívnyugtató hatalomra talál.

S ez a hatalom nem rideg, nem hideg ; nem vonul el fönségének magaslatára, ahonnan a «profanum vulgus»-t megvesse s lenézzé ; e hatalomnak érzéke van hivatása iránt s ép azért a vergődő, terhelt szívek körében él s nem várja kezdeményezésüket, hanem ő maga lendít rajtuk s fölhívja a szabadsulásra. És hogy az egyesnek ne essék nehezére s a rösteket is fölrázza álmukból, megindítja a penitencia áramát, a bűnöst beleállítja a szent közösségbe, hogy már ne az egyes bánkódjék, buzduljon, sanyarogjon, hanem mindnyájan együtt imádkozzunk, sirjunk ; az egész egyház, a szentek egész nagy közössége ostromolja az isteni irgalmat s esdi ki a fölszabadulás, a teljes föloldozás kegyelmét, mert amint már említettem, a jubileum a világegyház penitenciális mozgalma.

Ide állíthatom be alkalmasan a bűcsúnak s elemeinek most már tisztultabb fogalmát.

A bűcsú semmi egyéb, mint az egyház által nyújtott elengedése az ideiglenes büntetéseknek. Tehát nem bűnbocsánat, mert azt a tökéletes bánatban vagy a gyónásban nyerjük, de büntetéselengedés, melyet az egyház nyújt Krisztus Urunk s a szentek érdemeinek kárpótló följajánlásával. Ők állnak elül, mi mögöttük ; Krisztus a fej, mi testének, a nagy közösségnek tagjai vagyunk ; e közösség hevétől melegszünk, érdemeinél fogva s elégtételei miatt menekszünk büntetéseinktől. Krisztus elégtételei lesznek az enyémekek, a szentek hőstetteit lefoglalom magamnak s íme a természetfölötti közösség képe, a hívó emberiség nagy családjának fája öntudatunkba lép, amely képnek bizalmat ébresztő vonása, amely fának természetes, édes gyümölcse a bűcsú, vagyis az, hogy az erős a gyöngének támasza és mások bősége, érdeme, elégtétele szegénységünk s tehetetlenségünk javára válik. Mi volna ennél természetesebb? De Maistre gróf ezt a következőkép magyarázza : «Nincs az a protestáns családtya, aki házában bűcsúkat ne osztogatna, aki rosszviselőtű gyermekének meg nem bocsátana, ha a másik, kiben öröme telik, könyörög s rimánkodik érte. Nincs az a protestáns fejedelem, ki akárhányszor bűcsút nem engedélyezett volna, midőn bizonyos ünnepélyes alkalmaknál büntetéseket elengedett, raboknak kegyelmezett . . . Akinek tehát kedve van a bűcsú fogalmát kifogásolni, ám megteheti, de annyi tény, hogy a világ gon-

dolgozása a búcsú elvét lépten-nyomon elismeri». (Soirées de Saint Pétersbourg, t. 2. 10 entretien.)

E megvilágításban érintkezik a jubileum s a búcsú fogalma sok ponton ; a búcsú vezérgondolata a szentek közösségén alapuló elengedés, a nagy amnesztia Krisztusért és a nyomában járó szentekért ; a jubileum pedig ezt a közösséget nyomósítja azzal, hogy egy szent időt, szentévet jelez, melyben megindul a földön élő nagy közösség, az egyház, hogy vállvetett törekvés, milliók buzgalma és áhitata és lelkesülése kinyerje azoknak számára is az elengedést, kik magukra maradvá, önerejükből annak elnyerésére föl nem buzdulnának.

E nézetünk igazolására vessünk már most figyelmes tekintetet a jubileumok nagyszerű történetére.

A keresztény buzgalom e penitenciális, elégtételi megnyilatkozásait a keresztes hadjáratok utáni időkből kezdjük észrevenni. Jóllehet Zaccaria, olasz történész «Dell' anno santo» című művében azt állítja, hogy II. Silveszter pápa az 1000. évet jubiláris évnak rendelte, továbbá, hogy II. Paskál 1100-ra, III. Ince pedig 1200-ra hirdetett jubileumot, e három adatot okmányilag kideríteni nem lehet. Tény, hogy a Rómába való bűnbánati zárandoklások a VIII. században lehangyatlott kánoni penitencia után különösen dívtak s a bűnös tökéletesebb tisztulásának s az adósság teljesebb elengedésének fogalmával érintették a búcsút, de hogy már akkor egy bizonyos évben, például a század fordulátán, az egyház a lelki rovás teljesebb elengedését helyezte volna kilátásba a Rómába zárandoklóknak, azt beigazolni sehoggy sem lehet. 1299 végén elterjedt Európában az a hír, hogy a jövő 1300-ban Szent Péter bazilikájában nagy búcsút nyerhetni. Azért az év január elsején a római nép és sok idegen ünnepi menetben vonult föl Szent Péter templomába. A pápai széken akkor VIII. Bonifác ült, aki maga sem tudott erről az állítólagos nagy búcsúról ; de hoztak eléje egy 107 éves embert Savoyából, aki elmondta a pápának, hogy édesatyja őt 100 év előtt Rómába hozta az akkori búcsúra s szívére kötötte, hogy 100 év múlva megint eljőjön, ha az Úr kedvez életének. Két más aggastyán a beaavais-i egyházmegyéből ugyanezt vallotta. A pápa az okiratárban hiába kutatott a századik évfordulók e búcsúja után, nyomra nem akadt, a kardinálisok tanácsára azonban kiadta az «Antiquorum habet fida relatio» kezdetű bulláját, melyben az 1300-ik évre s minden következő százados évfordulóra teljes búcsút hirdet mindazoknak, kik penitenciát tartanak s ha római lakosok, harminc egymást követő napon Szent

Péter és Szent Pál templomait meglátogatják ; az idegeneknek elég, ha 15 napon át tetszik meg ugyanezt. VIII. Bonifác volt tehát az első, aki jubileumot hirdetett s elrendelte, hogy a szentév karácsonytól karácsonyig tartson.

A bulla hatása óriási volt. A hit újra fölragyogott s ismét vezérlő és uralkodó gondolata lett az akkori nemzedéknek s ellensúlyozta a sok tévelyt s azoknak káros kihatását. Minden országból özönlöttek a zarándokok, nemcsak Európából, hanem Ázsiából is; szegények, gazdagok, betegek, egészségesek, asszonyok, férfiak. Giovanni Villani, a flórenci kereskedő, ki Rómában szánta el magát a világ krónikájának megírására, azt állítja, hogy átlag folyton 200.000 idegen tartózkodott a városban.

Az asti-i krónikás pedig írja : «Bámulatot keltett az aszszonyok és férfiak Rómába özönlő sokasága ; tanú vagyok rá, mert magam is 14 napig Rómában időztem. Kenyér, bor, hús, hal és zab bőviben volt ; de a széna s a lakás nagyon drága volt, úgyhogy ágyam s lovam istállója abrak nélkül egy grosso-ba került». A Leó-város falaiha új kaput vágtak, mert a Szent Péterbe vezető utcák szűkeknek bizonyultak ; az angyalhídon úgy intézkedtek, hogy egyik felén a templomba fölvonulók, másik felén a városba visszatérők mehettek csak. A nevezetesebb zarándokok között volt a magát «magyar király»-nak nevező Martell Károly, Valois Károly és a nagy flórenci költő, Dante Allighieri is, ki a «Pokol» 18. énekében épen a hídon való közlekedést örökíti meg :

Come i Roman, per l'esercito molto,
L'anno del giubbileo, su per lo ponte,
Hanno a passar la gente modo tolto :

Che dall'un lato tutti hanno la fronte
Verso 'l castello, e vanno a Santo Pietro,
Dall' altra sponda vanno verso 'l monte.

A zarándokok most alamizsnát ajánlottak föl. Az asti-i krónikás beszéli, hogy Szent Pál oltáránál éjjel-nappal két klerikus lapátolta a pénzt. VIII. Bonifác ellenségei ráfogták a pápára, hogy a jubileum kihirdetése igen jövedelmező pénzspekuláció volt. A lelki haszon messze felülmulta a rómaiaknak s a szentszékeknek meggazdagodását, bár természetesen az irigyeknek s az ellenséges érzelműeknek nem foghatta be száját. Dante szidja a rómaiakat, mint a jégeső s nem sikerülven politikai missziója, VIII. Bonifác pápát a «Pokol»-ban helyezi el, mint az «új farizeusok fejedelmét».

1342-ben az elhagyott és mélyen sülyedt Róma követését menesztett az Avignonban székelő VI. Kelemen pápá-

hoz azon kérelemmel, hogy a jubileum idejét 100 évről ötvenre szállítsa le. A pápa ráállott s a következő jubileumot 1350-re hirdette ki s a jubileumi év megtartását minden 50-ik évre rendelte el. Európát a fekete halál megtizedelte, Olaszország kimondhatatlan nyomorban sínlődött; a város maga inkább romhalmazhoz hasonlított; a zarándok-özön mégis mérhetetlen volt. Egymillió-kétszázezer zarándok özönlött a szent városba, közöttük Nagy Lajos, magyar király, Cola di Rienzo, Petrarca, Sienai szent Katalin. Nagy Lajos 4000 aranyforintot ajánlott föl a pápának. Giovanni Villanit a fekete halál elragadta, de krónikáját öccse, Matteo folytatta, aki írja: «Rengeteg tömegek vonultak Rómába s az utat oly áhitatban s önmegtagadásban végezték, hogy mindenki épült a lelki buzgalmon. A hideg tűrhetetlen volt: hó, jég és télvíz borított el mindent. A németek és magyarok künn a szabadban, nagy csoportokban hatalmas tábortüzek körül csoportosultak. A vendéglősöknek annyi volt a dolguk, hogy a pénzt be nem szedhették, hanem a zarándokokra bízta, hogy mindenki az asztalra tegye költségét s Isten uevében vonuljon tovább. Az utakon a tömegek dacára nem volt láрма és rendetlenség; találkozott ugyan csöcselék a Romagnában, melynek kedve kerekedett rabolni, de a zarándokok a jó földnéppel egyesülve elfogták a rablókat és fölköttették. A földnépe különben is az utak hosszában őrszemeket állított föl, hogy a zarándokoknak bajuk ne essék. A rómaiak mind korcsmárosoknak csaptak föl. A zarándokok szép pénzt hoztak Rómába s különösen Veronika kendőjét tisztelték; a városban rossz volt a rendőrség... stb.»

A jubileum tehát európai nevezetességű esemény lett s a hívek lelki épülésére, a hit fölébresztésére s az erkölcsi magabaszállásra szolgált. Hogy tehát minél több ember részesüljön e nagy kegyelemben, VI. Orbán pápa a jubileum ötven évét leszállította s a jubileumot az Úr Jézus életkorának tiszteletére minden 33. évre tűzte. Az 1390-re eső jubileumon azonban a nyugati egyházszakadás miatt aránylag kevés ember vett részt. A következő szentév 1423-ban lett volna, azonban V. Márton pápa ezt 1425-re tette át. A harcias idők miatt nem sok eredménye volt ennek; Németországban a huszita háborúk dühöngtek, Franciaországban az orleansi szűz által vívott harcok. II. Pál pápa már 25 évre szállította le a jubiláris fordulokat s ez meg is maradt azontúl.

Ezt a tulajdonképeni jubileumot eredetileg csak Rómában lehetett elnyerni. Róma volt a zarándoklatok központja;

de IX. Bonifác pápa München, Köln, később Magdeburg, Meissen és Prága városoknak megengedte, hogy bizonyos jócselekedetek végzésének föltétele alatt ott is nyerhették a jubileumi búcsút, s ezt a nagy kegyet VI. Sándor 1500-ban az egész világra kiterjesztette. A különbség csak az, hogy «in orbe», Rómán kívül a szentévet követő évben van a jubileum s hogy nem tart mindig egész évig; mindkét tekintetben először 1875-ben IX. Pius pápa tett kivételt, aki egyszerre «in urbe et orbe» egész éven át tartatta meg a jubileumot. Vannak e rendes jubileumon kívül más kiváló alkalmak, amidőn a pápák jubileumot hirdetnek, hogy a hívek buzgalma által az egyház Isten sujtó kezét elhárítsa, vagy más nagy kegyelmeket nyerjen.

A jubileumok erkölcsi kihatását hatszáz éves tapasztalat bizonyítja. Hic facta loquuntur; tények hirdetik, hogy nemcsak a cél fönséges, de az út s a mód hozzá is kifogástalan. Ki botránkozhatik meg azon, hogy emberáradatok alkalmával, kivált azelőtt, rendőri intézkedés híján az angyalhidon több embert agyonnyomtak s hasonló szerencsétlenség történt 1575-ben, midőn a pápa által fölnyitott szent kapu maltértörmelékeért úgy tolongtak, hogy ismét egy csomó embert agyonnyomtak. Egy tekintet a bűnbocsánat s az áhitat jeleneteire meggyőz arról, hogy a jubileum hirdetése által vájt meder az erkölcsi megújulásnak mély áramát fogja föl, mely el nem posványosodik. Nem a lelkiismeretek elaltatására, nem az erkölcsök meglazulására vezet a jubileum, hanem ellenkezőleg a lelkek föltámasztására, az erkölcsiség megemberelésére. Fölrázza a restet; kaput nyit, de nem a bűnnek, hanem szent kaput az erénynek. Különféle ellenvetést hallani néha a jubileum s általán a búcsú ellen; azt, hogy megkönnyíti a vétkezést, könnyelmű bűnbocsánatot helyez kilátásba, fölment a bűntudat megrendítő felelősségétől; de ezek a kifogások a dolognak meg nem értéséből származnak.

A búcsú nem bűnbocsánat; a bűnt meg kell bánni, meg kell gyónni; míg azt meg nem tesszük, nincs számunkra sem búcsú, sem jubileum. A búcsút csak tiszta szív nyerheti el; a jubileum ösvényére pedig csak tisztulni kívánó lélek léphet. Térj meg szívből, akkor nyersz búcsút; ez az első föltétel. Lehetséges-e az, hogy a szívből való, őszinte megtérést a bűn becézésének mondjuk? De a megtérés nem elég; a búcsú azt hirdeti, hogy a bűnbocsánat után a lélekre még ideiglenes büntetés is vár, s fölszólítja a még mindig terhelt lelket, hogy önmegtágadás, áhitatgyakorlatok, jócselekedetek

tek, alamizsna által tegye magát annak elengedésére méltóvá. Keressen kegyelmet Krisztusnál és Krisztus által ; alázza meg magát a porig, mert nem saját érdemeiből robotolja le rovását, de a Krisztus elégtételeért engedi el azt neki az egyház ; ugyanakkor pedig, midőn az önmegsemmisülés porában, elégtelenségének öntudatában érzi az élet terhét, járuljon bizalommal az Úrhoz s az megsegíti őt.

Legjobb a félreértéseket a tények világosságába állítani. VIII. Kelemen korában tartott jubileumról azt írja Bellarmin : «Ez a jubileumi év a bűnbánat oly remek gyümölcseit, annyi megtérést, annyi kiváló jócselekedetet érlelt, hogy méltán nevezhetjük azt az Úr előtt kedves, termékeny szentévnék». 1600-ban Kalvin János egyik rokona lépett be a franciskánusok közé ; 1675-ben Gusztáv Adolf leánya, Krisztina királynő vett részt a jubileumon, mint az egyháznak legifjabb leánya.

Ő szentsége XIII. Leó pápa az ifjúság legszebb emlékeitől fölvilványozott lélek elragadtatásával szól az 1825. évi jubileumról, mikor elődje, XII. Leó pápa mezitláb vezette Róma utcáin a jubileumi körmenetet. S ugyanerről írja a hírneves Wiseman kardinális : «Szeretném, ha láttátok volna azokat a tömegeket, melyek a gyóntatószékeket ostromolták s az Úr asztalához járultak. Szeretném, ha tanúi lettetek volna a számtalan kártérítésnek és megtérésnek : akkor bizonyára megérténének, hogy miért készülődnek férfiak, nők a hosszú zárandokútra s bizonyára megítélhetnétek azt is, vajjon az ilyen intézmény büntakaró-e és szabadalmi okmánya-e a vétéknek».

Különben e részben hivatottabb bírót s meggyőzőbb tanúságot nem találhatunk, mint d'Alembert-t, aki azt mondta az 1775-iki jubileumról, hogy az 20 évvel vetette hátra a francia forradalmat ; s Voltaire is így nyilatkozott : még egy ilyen jubileum . . . s vége a filozófiának.

Segitse ez a jelen szentév, melyet Ő szentsége hirdetett, az emberiséget arra, hogy az eszmék forradalmából s az anyagi, gazdasági érdekek most folyó harcaiból nagyobb megrázkódtatások nélkül a békés fejlődés útjaira térjen. Legyen a szentév, mely zárköve a küzdelmes és sok tekintetben erkölcstelen XIX. századnak, kiindulása egy jobb időnek, mely a hitet újra becsüli s az erényt tiszteli ; de bármint legyen, fektessük le az új idők s a holdog örökkévalóság alapjait a bűnbánó magábatérésbe, mely a régi jubileumok nemzedékeit nemesítette s a századok folyásában erejét nem veszti ; minket is újjáteremthet s lélekkel és szellemmel eltölthet.

A szentév szelleme.

(1925) ¹

A szentév a katolicizmus bünbánatának s áhítatának árama, melynek forrásai a keresztény multban rejlenek s általában két forrásvidékre utalnak : az egyik a szenthelyeket látogató áhitat, a másik a bűnbocsánat s a tisztulás vágya, gondja s keresése. A katolikus érzés hegyvidékei ezek, melyek soha el nem lapulnak s forásaik ki nem száradnak. A keresztényeket az első századoktól fogva a szent helyek s köztük első sorban Róma, az apostolfejedelmek s a vértanúk sírjai vonzották s sok csendes zárándok lábnyoma hadak útjává szélesítette ki az áhitat ösvényét ; ugyanezen úton haladtak a későbbi századokban a bűnösök vezeklő csoportjai. kiket a nagy bűnök megbocsátására az egyházi fegyelem által Péter utódjához, a kötő s oldó hatalom apostoli bírlalójához utasítottak. Ahol az oldozó s szíveket nyugtató apostoli hatalom székel, arra felé fordult s indult el a mélyebb bünbánati áramlat s ott találta meg a gyakorlatban, amit hitt s remélt elgondolásban, a bűn- s büntetésbocsátás alkalmait s áldásait.

Gondoljunk a «Tannhäuser» zárándokcsapatára, a Rómába járó s ott bűnbocsánatot kereső s megaló keresztény szokás művészi megjelenítésére, — az alázatra s nagyhitű vágyra, mely bünbánati kardalokat énekel, majd megkönnyebbült szívvel lejt az Alpokon át, akár csak szárnya volna, — mert terhe nincs !

Ezt a penitenciális járást így gyakorolták századokon át s e százados szokásra hivatkozva hirdeti ki VIII. Bonifác a szentévet, a jubileumot, a nagy bünbánati gyakorlatot. Hivatalos formát adott a százados gyakorlatnak s az egyház közös áhitatává emelte azt, amit addig a hívek saját áhitatuk ösztönei szerint gyakoroltak. Az egyházban ez a szokás meggyökeresedett s a pápák azóta rendszeren hirdetik a jubileumot, a nagy elengedések szentévet, azzal a különbséggel, hogy kezdetben minden századik, később minden ötvenedik, végül

pedig, amint most van szokásban, minden huszonötödik év a szentév.

Ilyen hasadt most ránk. Az egyház a lelkek apostoli szeretetével hirdet teljes bűn- s büntetésbocsánatot mindazoknak, kik meggyónnak, megáldoznak s Róma főtemplomait meglátogatják s az áhitat és jócselekedetek előírásának megfelelnek. A pápa a lelkek ez Istenhez közelítését szimbolizálni akarván, a római Szentpéter-templom öt kapuja közül azt, melyet szentkapunak hívnak s mely el van falazva, a szentévet megelőző karácsonyestén, tehát az elmúlt karácsonykor is kibontja ; ezáltal is kifejezésre hozván azt, hogy a szentév kegyelmei, áldásai s bűcsúi most nyitva állnak ; szerezhet azokból mindenki annyit s azt, ami szíve békéltetésére szolgál.

Szentséges Atyánk nagy súlyt fektet a jubileum áldásaira. A folyó évi március 23-án tartott konzisztóriumban, miután a newyorki s chicagói érseket kardinálissá nevezte ki, így hirdette ki a két nagy eseményt, mely szerinte a jövő év egyházi életét s majdan történetét nevezetessé teszi : «Két más eseményről akarok még szólni, melyek mint a hit s a szeretet megnyilatkozásai bizonyára alkalmasak lesznek a világ s városunk átalakítására s ugyanakkor mint a testvériség s az igazi pacifikáció tényezői áldást jelentenek az egész világra, ez a *szentév* s a *missziók vatikáni világkiállítása*. A szentév révén egyrészt ideözönlenek majd a hívek ezrei — s reméljük sok ezren lesznek — ide a szentkapuhoz, kiket a bűnbánat mély érzése s lelkük Istennel való kibékülésének szent vágya ihlet s elhozza őket ide, ahol a megváltás kincsei most bőségesebben áradoznak szét a szent városra s világszerte a hívekre. A másik esemény, mely szintén jelentős lesz, a missziók vatikáni kiállítása. Itt a hívek szemei elé tárul egy némán ékeesszóló összeállításban a misszionáriusok csodálatos s igazán hősiek munkálkodása, akik nagy önmegtagadással s áldozatkészséggel viszik szét a világba az itt áradó lelki kincseket szegény s sajnálatraméltó pogány testvéreinkhez. A kiállítás látogatói e tárlattól felbuzdulva jobban ismerik s szeretik meg majd e nagy művet s maguk is föllelkesülnek annak támogatására. Mindezt már most előre látjuk s szívünk repes az örömtől s velünk örvendeztek ti is, Tisztelendő Testvéreink, abban a reményben, hogy e kiállítás is elősegíti majd Isten dicsőségét s a lelkek megszentelését, s ugyanakkor kiterjeszti Isten országát s előmozdítja a népek testvéri egymást-megértését s egymáshoz

közeledését. Így aztán lassanként megvalósul az a program, melyet vallunk s mely lelkünknek folytonos fohásza és vágya : «Pax Christi in regno Christi».

A missziók vatikáni világhiállítására ugyan nem tartozik a szentévhez, mégis alkalmasnak találta a Szentatya, hogy e kettőt egybekösse s nem gondolta idegen s a szentévbe bele nem illő elemnek a missziók iránti érdeklődésnek ily nagyszerű keretben való felébresztését. Hiszen ez is a katolikus áhitatnak s áldozatkészségnek egy fölséges műve, mely megérdemli, hogy a tisztuló s lángoló lelkiség központjában álljon, mint időszerű mű s mint nagy keresztény kötelesség tudata !

A szentév jelentőségének kiemelésében nem hivatkozunk csak a VIII. Bonifác pápa által hirdetett s világhírűvé lett jubileum óriási mérveire s arra a népvándorlásra, melyet Európában megindított. Nem lehetett semmiféle kereszt hadat, ha a számot s tömeget nézzük, ahhoz a világmegmozduláshoz hasonlítani, mely a búcsúk millióit akkor útnak indította és sodorta a szentváros felé. Villani, olasz történetíró, aki szemtanúja volt e tüneményes mozgalomnak, azt írja, hogy a megeredt népmozgalom félelmetes mérveket öltött, hogy utak s városok, melyek Róma felé feküdtek, tele voltak ájtatos, imádkozó s bőjtölő zarándokokkal. Megjegyzi azt is, hogy abban a szentévben Rómában folyton 200.000 idegen tartózkodott.

Ez aztán igazán nemcsak népvándorlás, de lélekindulás is volt, melyben milliók járták a penitencia útját s bevonultak a teljes bűn- s bűnbocsánat szent kapuján az Isten kegyelmébe. A hit tüzelte, az áhitat hevítette, az örök város vonzotta s az apostoli oldozó hatalom megnyugtatta őket.

De mikor a szentév jelentőségét kiemelni s az áhitat forrásaira utalni akarok, épen az itt most említett gondolatok s motívumok azok, melyek világítása mellett kell a szentév eredetét vizsgálnunk s fontosságát megérteni iparkodnunk. A történeti fejlődés vizsgálata impozáns jelentőséget kölcsönöz a szentév teológiájának s aszkétikus mivoltának.

Említettem, hogy két jellegét kell kiemelnünk : az egyik az *őskor s minden korok — értem a keresztény világot — vonzalmát az örök város s a szenthelyek felé*; a másik az a *nagy penitenciajárás, mely teljes bűnbocsánatot keres s melyet ott talál, hol Szent Peter utóda ül s az anyaszentegyház kincseit a teljes búcsúban megnyitja.*

Vessünk egy-egy tekintetet e két jellegre.

Kezdjük az elsőnél.

Az egyház kezdete óta az apostolfejedelmek sírja nagy tiszteletben állt a keresztyéyeknél. A hit a távoli vidékekről is vonzott ide zarándokokat, sőt a történelem tanúsága szerint e szentek egyike-másika a vértanúk sírjainál maga is vértanú lett. Így Numerián imperátor és Cirinus konzul alatt az apostolok sírja látogatására Afrikából jött át Maurus, akit a pogányok, miután hitét bátran bevallotta, Szent Péter sírja fölött öltek meg. Ugyancsak mint zarándokok jöttek Rómába s innen az apostolok sírjáról mint vértanúk szálltak égbe, Szent Paternus, azután Szent Zoe, Nicostratus felesége s Tarquillinus, Szent Márknak s Szent Marcellinusnak édesatyja. Tertullián s később Nagy szent Leó tanúsága szerint az első három században szokásos járatok az apostolok sírjához két célból történtek, az egyik, hogy megtiszteljék azokat a helyeket, hol az apostolok vérükkel pecsételték meg az evangéliumot, — a másik pedig, hogy hódoljanak azon katedra előtt, «melyen székel Szent Péter tekintélye s apostoli hatalma». Ugyanezen járatban megfordult itt Origenes, hogy a római egyházat, melyet legrégibbnek nevez, megtisztelje s azután Tertullián, aki felkiált: «Ó boldog római egyház, ahol az apostolok az evangéliumot hirdették s vérüket ontották».

A IV. és V. században a galileai halásznak sírjához zarándokoltak Theodóziusz császár, mielőtt a lázadó Eugenius ellen harcba vonult; azután Valentinián s felesége, Eudoxia s anyja, Galla Placidia. Eljött még a gót Theodorik s utána a gótok legyőzője Belizár is.

De a zarándoklatok özöne a középkorban hullámozott Róma felé, melyeket kiváló szeretettel s vendéglátással fogadtak Rómában s külön egyletek s társulatok alakultak, melyek szállókat is emeltek. Ezek közt legkiválóbb a Santa Trinità dei Pellegrini, mely monumentális méreteivel tanuskodik nemcsak a zarándokok nagy számáról, melyet elhelyezni, hanem a nagy áldozatkészségről is, mellyel azokat ellátni készek voltak.

Fontos azonban az a körülmény s az a jelleg, melyet a régi, keresztyén őskori zarándoklatokon még nem venni észre s mely a középkori zarándok-áhitaton egyre jobban kiverődik s ez a *penitenciális, a bűnbánatot kereső vágy*. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a nyugati egyházban a szigorú, kánoni penitencia a VI. századba is belenyulik; azután lassanként idejét veszített lesz. De jóllehet a kánoni penitencia, azt

mondanám, a hivatalos s nyilvános módja a penitenciának azontúl nem divatos, azért a penitencia szelleme nemcsak hogy nem vész ki, hanem új formákat ölt s új gyakorlatokat kezd; ilyenek többi közt a zárándoklatok Jeruzsálembe, Compostel-lába, főleg pedig Rómába. Itt volt, mint említettem, a bűnbocsátó apostoli hatalom feje s ugyancsak az egyházi tan szerint, a pápa az Úr Jézus s a szentek érdemeinek kincstárából — ez az a thesaurus Ecclesiae — bűcsüt v. i. büntetés-bocsánatot engedélyezett. Ezért zárándokoltak Rómába.

A zárándoklatok e jellege megérdemli, hogy ne térjünk el fölötte szótlantul, végre is ez lesz a *szentévnnek is motivuma és lelke*.

Az ember erkölcsi méltóságát helyreállító érzelem s egyike a világtörténelem legmeghatóbb mozgalmainak, ha a tömegeket veszem, az a bűnbánat s az Isten-engesztelésnek az a vágya, melyet a Szentlélek az egyházban elapadni nem enged. A kereszténység az Úr Jézusban a lelkek Megváltóját imádja, aki megvált minket a bűntől. A bűn a világ óriási terhe, amelyet csak Ő vehet le rólunk. Nekünk mindnyájunknak, ha önmagunkat s lelkünk legigazabb s meg nem hamisított vágyát s létérdekét ismerjük, azt kell mondanunk, hogy a bűnbocsánat sugárfényébe öltöztetett Messiás után epekedünk s hogy ez a lelkület lüktet az Úr Jézus misztikus testében, mely az anyaszentegyház.

Ez a lelkület azonban nem valami csendes patak, hanem nagy temperamentum ég s háborog benne s a «pondus aeternitatis», örök energiák tartják mozgásban. Az Úrnak a bűn kínba, vérbe s keserves keresztáldozatába került, s épen azért a bűnös, ha szíve van, az érte szenvedő Krisztussal szenvedni s bűneiért vele együtt eleget tenni kíván. Ez a nemes s lovagias érzés indította meg az egyházban divó nagy penitenciális mozgalmat, mely az egyház örök dicsőségére — egyes túlzásoktól eltekintve — a lelkiség magasan járó hullámvázában nyilatkozott meg. A kánoni penitencia elégtétel akart lenni a bűnért s lerovása a bűnért járó büntetésnek. Ez a szellem a kánoni penitencia letűnte után is ösztönzi s lelkesíti a híveket mindenféle bűnbánati s elégtételi megnyilatkozásokra.

Dogmatikus alapja e buzgóságnak az a kinyilatkoztatott tan, hogy az Isten, ha a bűnt s az annak járó örök büntetést elisengedi, defőnttartja az idegileneshüntetések szeket vagy önmegtagadás, áldozat, erénygyakorlatok által rójuk le, vagy az egyház, tehát az apostoli hatalom engedi el azokat bizo-

nyos föltételek alatt s ez az «indulgentia», magyarul az elengedés, amit búcsúnak hívnak.

Ezért mentek Rómába s tették ezt a kánoni penitencia szigorúságának s a keresztény bűnbánat komolyságának mély átérzésével. Vibrált a lelkekben a tertulliani szó: «Mondd, vétkeztem az Isten ellen s veszélyben forgok, hogy örökre elveszek. Azért most reszketek, szenvedek, sanyargatom magamat, hogy Istent megengeszteljem». A bűnös kettős teherrel szívén menekszik az egyház hatalma alá; nyomja őt a bűn s a büntetés, mely utóbbi megint kettős, az örök s az ideiglenes. Az egyház az emberi lélek minden terhe körül gyakorolja áldásos s fölszabadító hatalmát, úgy a penitencia szentségében, mint azonkívül a búcsúk engedélyezésében.

Még valamit e középkori bűnbánati s Istent-engesztelő szellem megvilágítására!

Volt a középkorban a penitenciának még egy világtörténeti bemutatkozása, t. i. a keresztes hadak. Ez is népvándorlás, de bűnbánati járás is volt. Általánosan tudjuk, hogy a kereszteseket a hit tüzelte, a szentekrszt tisztelete s varázsa s a vágy, fölszabadítani a hitetlenek hatalma alól az Űr Jézus sirját. De azt már kevesen tudják, hogy e harci vágy a bűnbánat s a bűnért való engesztelés vágyával párosult. Ezek a hadjáratok valóságos búcsújáratok voltak s akik azokban elestek, ideiglenes büntetésük elengedését is várták s az egyház tényleg így is hirdette a keresztes hadakat.

Ebben az egész lelki milióban s ebben a nagy történeti folyamiban könnyen megértjük azt a fejlődést, mely a szentévek szokását s a jubileumok kihirdetését pattantotta ki. A dolog maga megvolt és sokféle módon gyakoroltatott; a jubileumi év kihirdetése pedig csak új formát hozott, amennyiben az apostoli tekintély ünnepélyesen s hivatalosan indította meg a jubileumokban a tisztulás, az engesztelés s az áhitat áramát.

*

Ily penitenciális szentév hasad a kereszténységre 1925-ben is.

Tekintsünk vissza a szentév előtti időkre, 1825-be. Rettenetes katasztrófák után hasadnak a 19. és 20. század elején a jubileumi évek a világra. Borzasztó hasonlóság van a két század két első tizedének története közt. 1800-ban nem volt jubileum, a pápa azt ki nem hirdethette; csak XII. Leo pápa

hirdetett megint szentévet 1825-re. Mi minden történt az akkori utolsó jubileum közt, melyet 1775-ben tartottak meg s a következő közt, melyet 1825-ben ülték meg?!

Ez ötven év alatt a francia forradalom vér- és bűnözöne árasztotta el a földet, s Napoleon győzelmes seregei gázoltak végig minden fönnállón. Akkor is döltek a trónok, s izgult képtelenségekre a népek szenvedő s kimerült pszichéje. Azután jött a wieni kongresszus s a Szent-Szövetség s toldozták s foldozták az országokat s tarkázták az európai térképet. De azért a kedélyekben nem volt békesség, a politikai földrengések nem ülték el. 1820-ban a nápolyi királyságot, 1822-ben Piemontot s a Romagnát zavarták összeesküvések s fölkelések. A szabadkőműves politikai szekták kovásza terjeszkedett s a liberalizmusnak szertelenségei nyílt kapukat találtak mindenfelé.

E politikai, társadalmi szektárius üzelmekkel szemben álltak a copfos, bürokratikus kormányok, melyeknek, mint Dante egyik pokla lakóinak, előre kellett volna menniök s tolták is őket, hogy menjenek, de a fejük, az arcuk hátra volt csavarva. Életrevaló gondolatok nélkül a fejvesztett, kapkodó, vén zsugori szerepét játszották, mialatt igazi megsegítőjük, a rend s tisztesség képviselője, az egyház iránt tele voltak oktondi féltékenységgel s bizalmatlansággal. A jozefinizmus akkor még nem volt nevetséges s nem festett úgy, mint egy cirkuszbeli, lábatlankodó clown, hanem államférfiúi bölcs magatartásnak nézték. Szent Hofbauer Kelemen életéből ismerjük azt az ügyefogyott mentalitást s azokat a szekatúrákat, melyekkel akkori kormányok s közigazgatások az egyházi életet megkötötték.

Nagyon is érthető tehát, hogy 1800-ban a pápa jubileumot nem hirdetett; de aggódva fogadták XII. Leo pápának 1825-re hirdetett jubileumát is. Az összeesküvések korszakában ugyanis attól féltek, hogy a szekták ezt az alkalmat is felhasználják s csoportosítva a tömegeket a jubileumi ájtatosság külszine alatt, saját fölforgató céljaik szolgálatába állítják azokat. A jubileumot 1825-ben mégis megtartották s hivatkoztak Muratorira, ki Annales-eiben az 1575-iki jubileumról írja, hogy dacára az eretnkségek s szekták akkori zavarásainak, dacára a háborúknak s a pestisnek, melyek akkor dúltak Európában, a jubileumot zavartalanul megülték s az erkölcsi magábaszállás s a katolikus áhitat sokban hozzájárult a kedélyek lecsendesítéséhez s a nyugalom és rend visszaállításához.

Ily nekünk való Isten-áldást vár Szentséges Atyánk az 1925. évi jubileumtól is.

Rettenetes szenvedésken estünk át. A keserű tapasztalatok, — az a hosszú mártírium, melyben élünk s melynek még nincs vége — annak a büszke Európának fölfordulása s vonaglása, mely tobzódott kultúr-önhittségében s azt gondolta, hogy ura a haladásnak s hogy matematikai bizonyossággal jelölheti majd ki a fejlődés útját: talán fogékonyakká tették a lelkeket az Isten-keresésre s megközelítésre s talán fölébresztették bennük a szomjat a lelki javak után.

A Szentatya hiszi, hogy a szentév annak a mélységesen penitenciális szellemnek s annak az alázatos áhítatnak áldásait fogja a közönség lelkében elhinteni, melyek a középkori s későbbi római zarándokutakon a híveket elárasztották. Hiszi, hogy a szenthelyek meglátogatása, a nyilvános és magán ájtatosság gyakorlatai s az irgalmasság művei fölélesztik a keresztény életet. De főleg hiszi s reméli, hogy amint minden korszaknak megvannak a maga külön bajai s küzdelmei s azokra kell külön is az Isten kegyelmét lelesdeni, úgy vannak a mai kornak is nagy szenvedései s ha a szentévben ostromolni akarjuk az eget imáinkkal s bűnbánatunkkal, aminthogy akarjuk is, úgy tegyük ezt hármassal, melyet a Szentatya élénk tűz.

Ez a három cél:

az első *a béke*; nem az, melyet kikényszerített szerződések és kötések akarnak garantálni, hanem az, mely a szívekben honol, s melyet a népek s nemzetek egymáshoz való viszonyában kell uralkodóvá tenni;

a második cél *minden nem-katholikusnak visszatérése az egyházba*;

a harmadik *a Szentföld politikai helyzetének végleges rendezése*, ahogy azt a katolikus egyháznak jogigényei követelik.

E nagy részleges s különleges célok előtt is tisztelettel hajlunk meg s készséggel fogadjuk Szentséges Atyánk buzdítását. Tőlünk függ, hogy ránk hasadjon ez a kegyelmi év, mint új kiindulás a jóra s mint térfoglalása a keresztény szellemnek s érzésnek, mely megéreztesse magát a társadalomban s a közéletben is.

A magyar katolikus egyház kilencszázados jubileumának Janus-arca.

(1900)^a

A magyar katolicizmus 900-ados jubileumán elsősorban a multat ünnepeljük ; kilencszáz év munkáját, küzdelmeit, esélyeit emlegetjük ; az ezredéves nemzeti életnek nagy részét, legszebb sikereit magunknak foglaljuk le. Nem veheti senki rossz néven a multnak dicsőségén és sikerein való hálás merengést, mely Isten iránt imává, önmagunk iránt nemes bizalommal, a föladatokkal szemben lelkesüléssé válik : csak akkor esnénk kifogás alá, ha gondolatainkkal, érzelmeinkkel kizárólag a holtak közt járnánk, ha létünk s törekvéseinknek súlypontját a multban találónk föl. Ez azonban képtelenség. Hiszen a jubileum maga is egy darab jelen, melyet meg nem ülnénk, ha a jelenben nem lelkesülnénk s nem lelkesülnénk a multon, ha a jövőben élni nem akarnánk. Valamint a multból születik a jelen s fejlődik a jövő ; úgy a mult küzdelmek emlékéből s a törekvések méltatásából fejlődik a jelenben való érvényesülésnek s a megoldandó föladatok fölkarolásának vágya. Sőt a jövőbe vetett tekintet nélkül, a folytatásnak öntudata nélkül nem is jubilálhatnánk. A jubileum nem vég, hanem az élet folyamának kiemelkedő pontja ; élet és nem halál ; minden jubileum azt mondja : eddig ez meg ez volt, örülünk neki ; most jön a folytatás, készülünk rá. Így lesz az ünnepi hangulat hasznos és termékenyítő, ha, mint a Janus-arc, multba s jövőbe néz ; ha a multak emlékéhez új reményeket csatolunk ; ha az elmúlt munka ünnepe új munkaszázadot nyit ; ha a kilencszázados törzs oly fa, mely hajt most épűgy, mint 900 év előtt. Megnyugtató a jubileum ünnepsége csak akkor lesz, ha a végzett munka a végzendő munkára int ; ha mérlegre tevén a multat s a jövőt, melyet jelen alakulásainkban és szükségleteinkben sejtünk, a megnyugvásnak s a biztató reménynek egyensúlya szállja meg lelkünket. Reánk nézve tehát a jubileum súlypontja a jelen-

ben s a jövőben fekszik; «a mult csak példa legyen most»; a jubileum nekünk nem egyéb, mint a multból merített lelkes öntudat, mely még nagyobb föladatak ösvényére léptet, mint amilyenen eddig haladtunk s a fejlődés logikájának szükségességével hozzájuk fogni kényszerít.

Igy fogva föl a dolgot, két kérdésre kell kiterjeszkednünk: az egyik az, hogy a multban mint végezte az egyház a nemzet nevelését s mily sikereket ért el vele; a másik az, hogy a jelenben mint oldja meg föladatát s mit várhatunk tőle.

Az elsőre nézve az egyház műve kétségtelen, érdeme osztatlan; mint természetfölötti hatalom lépett a magyar nép elé, hogy természetét is megnemesítse; kérte lelkét, hogy testének igényeit is a kultúrában kielégítse; mutatott neki örök hazát, hogy megszerettesse vele a földi hazát; szemeit az égre irányozta, hogy azalatt lába gyökeret verjen s a rög-ből, melyet lovának patái szétrúgtak, vérével s verejtékével öntözött, forrón szeretett hant, hazájának földje legyen. A kereszténység adott a népnek üdvözítő hitet, hazát, kultúrát; kezénél fogta s bevezette a civilizáció csarnokaiba. A lelkek üdvöztetése tehát s a nemzet nevelése volt a kereszténységnek bekezdő műve; az elsőt az Isten jegyzi s az ítéletnapja teszi majd közzé statisztikáját; a másik a földi cél, melyről a történelem emlékezik. E kettő együtt jár; cél is, eszköz is, amint vesszük; egyik a másikat szolgálja. Mindkettő nagy; mindkettő isteni mű; az egyik isteni és örök; a másik isteni és ideiglenes.

A nyugati civilizáció népeit valamennyit a katolicizmus nevelte; ezek az ő gyermekei; ha dicsekedni akar, csak azzal dicsekedjék, hogy mennyire végezte valamikor e művét, mennyire nevelte az erény, a jellem tökéletességeire a nemzeteket s mennyire lehelte beléjük saját szellemét. Dicsősége nem lehet más, mint a Gracchusok anyjáié, kinek szobra alá a római nép ezt a nagy dícséretet vésette: mater Gracchorum; a katolicizmus is anya, neki egy dícséret jár: mater nationum; ha ezt el nem érné, célját tévesztené. Azonban ez a nevelés oly munka, melynek vége nincs, mely most is folyik s e munkához való viszonyából s e munkában elért sikereiből ítéljük meg az egyház erő kifejtését az egyes korszakokban; belátását arról dícsérjük, hogy fölfogta e helyzetét; ügyességét arról, hogy alkalmazkodni tudott; hatalmát arról, hogy e föladataiban szerencsésen érvényesült.

A népek civilizációja azonban igen komplikált folyamat. Kezdetben egyszerű, mint a gyermekkor; később számtalan

benyomások és befolyások eredője. Az egyház a magyar nép gyermekkori nevelését, a magyar civilizáció kikezdését s ezeknek századokon át való folytatását magának követeli. Ezt a művet teljesen az egyház kezdte, ő folytatta s ő szolgálja akkor is, mikor már sok más befolyás érvényesül a nemzet életében. Hogy e későbbi befolyások alatt is mi minden köszönhető az ősi hitnek és erkölcsnek s a látszatok és lármás tényezők közt is mint hordozza a természetfölötti elem a nemzet életét, azt nehéz lesz tisztába hozni ; de kezdetben a számadás nagyon egyszerű : a magyar nép és sajátos génusza a kelet és nyugat határán találkozik az egyházzal s különös megrendülések nélkül az egyház a népet megkereszteli s a nyugati civilizációba bevezeti. Ez a civilizáció a természetfölötti hit, az isteni tekintély oltalma alatt vonul a négy-folyam vidékére ; az örök igazságoknak egy alacsony értelmiségű nép lelkén való tükröződése festi meg a civilizáció hajnalát, minden egyéb még a fejletlenség reggeli ködében szunnyad. A hit s az egyház minden ; a többi föladat másodrendű s csak a hitet szolgálja. S méltán, mert a történeti kifejlésben az egyház s a civilizáció együtt járnak, mint az úrnő és szolgálója ; a kereszténység teremtette meg a civilizációt, az vezette be mindenhová. Aki az egyház ellenségévé lett, az a nyugati civilizációt is gyűlölte ; aki ezt üldözte, az az egyházat is irtotta ; fordítva, aki a civilizációt szerette s azt meghonosítani kívánta, az az egyházat is védte. Azért a művelődő népekben a kereszténység polgári kötelelességgé lett s az országos törvények közé iktattak sok oly intézkedést, mely különben az egyházi élet s fegyelem körébe tartozott. Az európai erkölcsökhöz való simulás céljából a megtért magyaroknál is a törvénykönyvekben vegyesen váltják föl egymást a polgári s az egyházi életet szabályozó rendeletek. A kereszténység polgári érdek lett, mint a keresztény, nyugati civilizáció, melyre a nép törekedett.

De a civilizáció nem volt készen semmiféle irányban s most sem az ; az egyáltalában sohasem kész, hanem mindig fejlődik és nő ; eszmei tartalom s nemzeti génusz tűznek eléje föladatokat s a fejlődés abban áll, hogy az eszmei tartalmat minél öntudatosabb s tisztultabb birtokunkba átvigyük s a nemzeti jellem és érzés sajátosságait az új eszmék uralma alatt is eredeti személyiséggé kifejllesszük.

Az új eszmei tartalmat a magyarnak kizárólag a kereszténység nyújtotta ; az volt mindene, de magát e kincset a nemzet a maga értelmisége szerint fogta föl. Alacsony értel-

miségi fokon a vallásosság is alacsony, együgyű és számtalan téves fogalmakkal vegyes. Alacsony értelmiségnél a vallásosság főleg külsőségekhez ragaszkodik ; a szellemet s magaslatait nem igen érti ; s ha e szellem ki is fejti rajta erejét s áldásait, a szellem birtoklása nem öntudatos ; olyan, mint a gyermek áhitata : csupa bizalom és közvetlenség, melyet naiv fölfogások s öntudatlan herezisek tarkáznak. A kereszténység nevelte a gyermekkor közvetlen s bizalmas hitére a nemzeteket, köztük a magyar népet is ; ezek a nemzetek szilajak és hősiesek, de lelkükben gyermekek ; a vallásban a külsőségekhez ragaszkodnak ; eszméik természetfölöttiek⁴ az egész vonalon ; a természet tünetényeinek okait nem ismerve, közvetlen természetfölötti vagy szellemi okokra vezetnek vissza mindent s a szellemi világot egy illetéktelen, közvetlen beavatkozással bízzák meg. A természet és kegyelem közti határvonal rájuk nézve nem létezik ; a kegyelemmel a természetet letörlik s a kegyelmet, mint fizikai erőt, nem a pszichológiában, de a mechanikában szerepeltetik.

Ez erőteljes népek az élet realizmusába s a természet fizikájába plántálták bele a természetfölötti világot ; hitből éltek.

S amily gyermekesek hitükben, oly ösztönszerűek egyediségükben. Természetük is olyan erőteljes, mint a hitük. Ha e kettőt kombinálniok sikerült, megéltek. A magyar népnek sikerült, dacára az óriási nehézségeknek.

A nyugati civilizációval a nyugati népek fölénye és szelleme is bevonult s a nemzet meghasonlásba jött a maga ősi szellemével és erkölcsseivel. A népet kényszerítették, hogy ne csak vallást fogadjon el, de válják meg összes társadalmi s erkölcsi fogalmaitól, eszméitől, szokásaitól, mondjon le ősi hiedelmeiről és hagyományairól, tagadja meg nemzeti géniuszát s új fogalmakat, erkölcsöket, szokásokat vegyen föl. Nemcsak keresztény, de német legyen. Érthető, hogy a nép életében meghasonlás és zavar állt be, míg át nem forrtak, át nem alakultak gondolatai s míg a megtisztult kereszténység s a nemzeti eszmék egyesülve szerencsés kifejezést nem találtak.

Ez a válság a történelmi fejlődésnek folyamán gyakran áll be, s e problémának megoldása mindig két nehézségnek leküzdésével jár : a kereszténységnek meg kell keresztelnie a nemzet eszméit, ez az első, a másik föladata pedig, hogy meg kell keresztelnie a nemzet géniuszát.

Megkeresztelte mindkettőt ! Oltalma alatt a nemzet ki-

fejllett s elérte azt, amit húnok, avarok s más hatalmas népek el nem értek, mert elpusztultak ugyanott, ahol a magyar nép hazát alkotott, «ahol a nyugat határára letelepedve, követte a vezért, ki őt a kereszténység kebelébe vezette; barátjának kezdé tekinteni a nyugat népeit, eltanult, követett sok jót, hasznosat, amit náluk talált; élelmes és tanulékony volt. Megtűrt, sőt befogadott új meg új idegent; de azért úr és magyar akart és tudott maradni, mert megvannak benne az úri tulajdonságok: önérzet, méltóság, mely imponál, igazságosság, mely megbecsüli a jót, az érdemet, ahol találja; alattvalóját, idegen társait el nem keseríti, hanem megnyeri s lefegyverezi s lefegyverezve tartja. Akinél pedig a szép szer nem használt, vagy aki kívülről támadott, annak fejére ütött, mert bátor, katonás volt mindig, kész a harcra, lóratermett, kezébe való volt a nyíl, a kard, a lándzsa; a veszélyt, küzdelmet sohasem kerülte. Szóval mindig nyílteszű, katonás nemzet volt és az maradt». (Pauler: A magyar nemzet története 1301-ig.)

E szavakkal jellemzi Pauler a magyar nemzet első századainak történetét; hogy kié itt a pálma, ki vezette be a népet a nyugati civilizációba, ki adott neki eszméket és hitet, ki nemesítette meg az erőteljes nemzeti érzést, minderre egy a felelet: a kereszténység. Kardratermett fajt nevelt, melynek szemeiből nemzeti önérzet és hazaszeretet tüze ragyog. A nemesi és jobbágyi szervezetben sok száz éven át erősödött s izmosodott meg a magyar nép; a jobbágy-ságot a megkötöttség védelmezte megélhetésében s a nemes-ség is a gazdasági szabadságtól intézményileg meg volt oltalmazva. Koldustarisznya és bilincs nem fért hozzá; szabadságát védte mindenkoron; úr akart lenni a hazában s úrnak az országban csak magát ismerhette. Ha valamely nemzetiséget föl is vett, azt modern fogalmak szerint ugyan meg nem magyarosította, de saját fölényének s országfönn-tartó szerepének teljes elismerésére szorította. Megvédte fajtát, önállóságát, szabadságát; nem olvadt bele semmi másba s egyúttal nem akart elmaradni más nemzetek mögött. Értelmi képessége, fölfogása, teremő ereje lépést tarthatott a kultúrnemzetekkel. Hatalmas királyai alatt, Nagy Lajos, Mátyás uralkodása alatt oly kiindulásokat vett, hogy híre, neve, dicsősége kihatott a világra s a népek közül nem elmaradottságával, de erős önállóságával vált ki.

Mindamellett ez öntudatos kiválsóság a nemzetnek csak igen csekély részében volt föllelhető; a nagy tömeg szunnya-

dott és nem számított. Nem lehetett talaja az eszméknek, melyek újat, jobbat sürgetnek; nem volt érvényesülése, mert nem volt szabadsága; tehetségeit ki nem fejleszthette; minden tehetség, mely a népben szunnyadt, olyan volt, mint a mag, mint az évülő gyökér télen. Szellemi élet csak a felsőbb régiókban volt; ott is a küzdelem s a harc kizárólag arra szorítkozott, hogy a rendi kiváltságokat megvédjék.

A rendi alkotmánynak s a középkor egyszerű mezőgazdaságának formáiban élő népet s erkölceit egyedül az egyház nevelte s képesítette az élet szerény föladatainak megoldására. Világraszóló tervek nem nyugtalanították a népeket; otthon ápolták az ipart s a mezőgazdaságot s az bőségesen megadta kenyérüket; kifelé csak a harc, az illetéktelen fegyveres beavatkozások kényszerítették a kilépésre; a kereskedelem néhány vonalat pontozott ki tengeren és szárazon, e vonalak közül egy sem vonult át országunkon. Polgári elem nálunk kevés volt, városaink kezdetlegességben szerénykedtek; az ős Korpona, hová legújabbán már vasút is vezet, lehetett típusa az akkori nonplus-ultrának. Kikezdő alkotások nyomaira csak itt-ott akadunk; az ősi hagyományok vasfalat húztak az élet egyes körei körül, s a szellemi életet kevés izgalom nyugtalanította. A hatalomnak ellenőrzője a nemesség volt; de ha a hatalomhoz az uralkodó nemesi osztályt is soroljuk, akkor a hatalomnak a nép milliói részéről ellenőrzése nem volt. Demokratikus elvek nálunk nem jelentkeztek; a népnek mozgalmai csak az elnyomott s elcsigázott páriáknak dühkitörései, a szenvedő nagy nemzettestnek kínos rángatózásai voltak.

Az akkori századok nem a nemzetek századai; a népek öntudatra még nem ébredtek; a tudomány, a műveltség még nem volt közkincs, hanem kiváltságos osztályok hirtoka. Ne botránkozzunk meg ezen; ne vádoljuk sem a nemességet, sem az egyházat elnyomással, érdekpolitikával; aki ezeket fölhányja, époly kevés történeti érzéket mutat, mint az, ki ezeket visszakívánja; a multat nem lehet a jelenbe áthozni s a jelent nem lehet multtá tenni. Ne vádoljuk a zöld lombot, hogy a fának összes ágait terheli s a virágnak látzólag helyet sem ad; épúgy ne keressük a virágot a még szunnyadó fán; megjön a lombnak s a virágnak is ideje. A népek is sok századon át szilajak és nyersék; a műveltség melege, az igazság, a tudomány fénye még nem járta át őket; nem tűznek maguk elé célokat; inkább csak nagy

tömegek, törzsek, de nem nemzetek, melyeknek föladata a hatalom szavára megmozdulni s tömegük mozgásával az akadályokat leteperni; ilyen stádiumban a népeknek első föladata nem a műveltség, azelőtt még sokkal durvább, darabosabb munkát kell végezniök. A kedvezőtlen életviszonyok közt, a jobbágyi munka kényszere alatt álló tömegeknek értelmi színvonalát az egyház is csak nagynehezen emelhetette; egész társadalmi szervezeteknek sírkövét kellett előbb a szellemi föltámadás sírjáról lehengerítenie, mielőtt a műveltség közkinccsé lehetett. A lekötöttség a népek szilajságának kényszerzubbonya s a rendi alkotmány maga is a korszaknak erőtlől duzzadó népeivel szemben vaskorlát és zsilip, azt idejekorán leemelni nem lehet.

Méltán kérdezhetjük azonban, hogy a rendi tagoltságnak vasszervezetével s a nagy tömegnek vak engedelmisségével mi célja és szándéka volt a Gondviselésnek, annak a Gondviselésnek, mely mindenütt gondolatokat, eszméket valósít meg s céljaira a legalkalmasabb szervezeteket alkotja? A népek nagy eszmék szolgálatában állnak. A magyar nép sok évszázados történetében egy eszmének eszközéül szerepel, melyet Isten tűzött eléje s melyre csak az egyház nevelhetette *s ez eszme a nyugati, keresztény civilizáció védelme!* Hősiesen, karddal s véren vette meg a magyar nép hazáját; a hit erejével és hazaszeretetének melegével tartotta azt meg egy ezredéven keresztül. Ittlétét vérről írta be Európa történetébe s azt azzal a vérről mosta le, melyet Európa kultúrájának védelmében ontott. Kelet hatalma domború mellén tört meg, Nyugat civilizációja széles hátunk mögött indult virágzásnak. A Kelet és Nyugat mint egymás ellentéte, az emberiség haladásának két ellentétes folyamát jelentti, mely egy ezreden keresztül ez áldott haza földjén roppant össze. Rémitő forgatagok árja sodort itt mindent s elsodort mindenkit, rómaít, szlávoít, hünt, avart. Egyik sem tudott urává lenni a térnek, de urává lett a magyar, azért lett urává, hogy bástyája legyen a kereszténységnek. Ez volt az idők árja. E szolgálatot nem tehette valamely doktrínér, szkeptikus, kényes nép, mert a tettek hitből, lelkesülésből s nem okoskodásokból születnek. A tett halála az okoskodás a történeti nagy korszakokban, a népek életében épúgy, mint a köznapi élet kicsinyes körülményei közt. Minden korszaknak életterejét bizonyos eszme méri; ha az eszme kifejtett, ha erejét kiadta, akkor a korszaknak is vége van. S az erőteljes eszméket hatalmas, erőteljes

nemzetek hordozzák, melyek lelkesülnek, lángolnak s áldozatokat hozni tudnak.

Nézzük az emberiség nagy mozgalmait; nem a theória, nem az okoskodás vezeti, hanem a rajongás, az intuició; valamely csillogó, nagy eszme, melyet azután áldás- vagy átokképen megvalósítanak. A történelem a maga nagy mozgalmában nem egyéb, mint az eszmék megtestesülésének és érvényesülésének színtere. Tekintsük a mongol áradatot. «A sarkcsillag alatt ül Dsingisz-Khán — írja Mickievicz Ádám — s neki indítja vas-fegyelemben nevelt csapatait Ázsiának s Közép-Európának.» A mongol-tatár világtörténeti mozgalomnak megindítója a lenyűgözés, a rombolás gondolata; a hideg, kíméletlen, zsarnoki uralom.

A tatár-fogságban eltanulták e gondolatot az oroszok s mongolokká lettek, s a cárságban a mongol diplomáciát és államszervezetet fölelevenítették; örökösei lettek szellemi s anyagi irányban a Dsingisz-Khánoknak és Timuroknak. A régi tatár-gondolat él a cárizmushban s élteti a hideg kolosszust.

Mi indította a félholdat? a világoalomnak vágya a próféta alakjában, aki meg nem hal, hanem mindig él; mert a próféta helyén áll a kalifa, a próféta hatalmával s küldetésével, mely nem személyes, hanem a köznek szolgál. E hatalmas gondolat nagy tévely volt, mely elpusztította volna a kereszténységet s vele a nyugati civilizációt, de el nem tagadhatjuk tőle, hogy élt s világot rendítő tetteiben nyilvánult.

Mi vezette a keresztes hadakat, mi a huszitákat? mi a középkori Angliában a polgárság harcát a feudalizmus ellen? gondolatok, mély meggyőződések, melyek tettekké érlelődtek, még pedig a legnagyobb gondolatok, a legmélyebb meggyőződések: az igaz vagy a téves hit, a vallási buzgalom egész a vértanuságig, vagy az anarchikus önteltség egész a fanatizmusig. Héroszok támadnak, kikben a népek vágyai öntudatra ébrednek, kiknek nevei egész korszakoknak történetét jelzik.

Ha e fölfogással lépünk a magyar nemzet sok-százados történeti színterének korlátjához, ugyan mely jelenetek, mely mozgalmak kötik le figyelmünket? a magyar nép miféle munkája érdemli meg a világtörténeti szolgálatnak, az isteni gondviselés híven betöltött napszámának nevét? mely nevek azok, melyek a nép erejét, jellemét, erényeit kidomborították s melyeknek ragyogó dicsőségében sütkérezik a késő

ivadék? Ez iránt eltérő nézet nem lehet; a magyar nemzet világtörténeti missziója a XVIII. századig a török elleni harcra mutat. A Megváltó vérével öntözött kereszt jelét nemcsak egyesek, hanem nemzetek vértanúsága tiszteli meg. Vannak vértanu-nemzetek is; a magyar is az. Vannak nagy áldozatok, melyek mindenbe kerülnek; a magyar is annyit adott, hogy majdnem semmije sem maradt, s e vértanúsághoz, ez áldozathoz a lelket, a kitartó szellemet, a nagylelkűséget, az odaadást kitűnő nemzeti sajáttságainak alapján a keresztény hit szeretetéből vette. Áldozott, mert szeretett; halálba ment Istenért. A török háborúk korában egy eszménye volt, melyet a nemzet nagy többsége a hazaszeretet félreértett érdekéért sem tagadott meg soha, ez az eszmény a kereszténység volt. A harc a létért nála egyértelmű lett a harccal a kereszténységért. Méltán mondhattuk, hogy a magyar nép sok évszázadon át egy eszmének eszközül szerepelt, melyet Isten tűzött eléje s melyre csak az egyház nevelhette; ez eszme a nyugati keresztény civilizáció védelme. Ez eszmét fényesen szolgálta volna, még akkor is, ha egészen elbukik s az egyház méltán ráutalhatott volna a magyar népre, mint vértanu, szent nemzetre.

Ilyen a magyar nemzetnek régi története; története, mely egészen a múlté; úgy értve azt, hogy a lelkesülésnek azt az irányát a jelenben nem érvényesítheti. Az idők árja elment; megváltozott a földön földadatunk. A föld eléggé van már megáztatva vérrel, most mással kell azt áztatni: verejtékkel. A karddal vívott küzdelmek helyébe a szellem küzdelmei léptek; most nem az ágyú, hanem a munka foglal. Vitézség és hazaszeretet nélkül most sem állja meg egy nemzet sem a helyét; a hazaszeretetnek most sem szabad kozmopolitizmussá válnia; de a nemzeti élet erőforrása a munka s a szellemi műveltség.

Régen is úgy volt az már bizonyos korlátoltabb értelemben, hogy bár nagy politikai és hadi tettek emelték föl a nemzeteket a világi dicsőség magaslataira: de csupán szellemük fénye, szívük tüze, képzeljük lángja őrzi maradandóan emléküket. A görögök falanxait megtörte a haladó idő, de Homer költeménye átragyog a századok és ezredek szürkéségének fátyolán; Rómának mesés gazdagsága és óriási hadserege széthullott, de a római jog a szellem halhatatlanságát képviseli; Periklesz államfőntartó működése Athén romjai alatt véget ért, de Hellasz dicsősége a valódinál maradandóbb formában felénk ragyog a hellén költők

énekeiben. Tehát régen is a harci vitézséghez, a hősi erőhöz szellem és lélek kellett; fönnállásukat, dicsőségüket csak ez biztosíthatta. De ha ez már régen is így volt: mennyivel inkább van ez most így: szellem, munka, szorgalom lett az emberiség új vezércsillagzata; amely nép élni akar, annak szellemi életének nagyságát kell biztos alapokra fektetnie, a kor színvonalán álló vallási és művészi életet teremtenie, szellemi és anyagi kincseket fölhalmoznia, nem a dévaj, pazar élvezet, hanem a megnesmesített élet szolgálatában. Ez a népeknek új földadata!

Ezt a földadatot egy szóval jelezhetjük: művelt nemzetek!

Az új korszaknak jelszava: művelt nemzet. A múlt századnak szellemi és véres harcai a világba léptették az embert, a politikai és gazdasági szabadságoknak kétséges, mert kezdetleges javaival. Azóta a történeti fejlődés az embernél fensőbb egyedet sürget, sürgeti a szabad emberekből szervezett nemzetet, — az öntudatos, önmagát kormányzó népet. Az ember csak a tömeg, a nemzet a jegec; az ember csak a vércsöpp, a nemzet az eleven test; a vércsöppek magukra hagyatva megalusznak, elrothadnak; a nemzeti szervezet ereiben pedig folyton megújulnak.

Az eddigi századok nem a nemzetek századai; a múlt csak tömegeket ismer tízezer kiváltságosnak szolgálatában; megírtuk, hogy e vasszervezeteknek is volt fényes és dicsőséges földadatok, de az már elmúlt. Újabban hatalmas áramlatok emelik az emberiséget; minden törekvésnek és haladásnak célpontjául már nem a rendeket, hanem a nemzetet s végső elemzésben a nagy emberiséget tűzik ki. A lent és fönt közti különbség is egészen eltávozott; az alsó és felső rétegek már nem törvény szerint kiváltságosak; nem emelnek a paragrafusok választófalakat a szellem s az élet kincseiben való részesülés ellen; az uralkodó osztályok nem kötik le preskripcióval maguk számára az élvezetet s a javakat, s nem nyújthatják kizárólagos örökül a proletárságnak a szenvedést és nélkülözést. Az örvény lassanként kezd kitöltődni s az emberiség öntudatára jut egységének. Ezentúl nem harcokat keresünk; nem azokkal magyarázzuk a történelmet; nem hadviselés, nem politika és diplomácia csinálják a világtörténetet; a világtörténet — a nemzetek élete.

Amidőn így az embert állítjuk oda tiszteletünk tárgyául, mint legfőbbet Isten után és szellemi, erkölcsi életét, mint mérvadót, melyhez hozzá kell szabni a törvényt s a jogot;

midőn e szellemi előkelőséget állítjuk első helyre, mely fölül minden egyéb érdeket és hatalmat a földön: akkor egy új irányt adtunk az állami s a társadalmi életnek, új állam- eszmét vetettünk föl, melynek oltalma alatt nevelődnek az öntudatos, művelt nemzetek. A szelleminek e korlátlan érvényesülése egyenjogúvá, testvérivé teszi az embert. E nélkül vannak csorda-népek, ha úgy tetszik Nietzschével «blonde Bestien», vannak teherhordó karavánok, vannak vasbaszorított tömegek, melyek kenyeret és irgalmat kérnek, de öntudatuk nincs. Az öntudat terjeszkedésének mértékében állnak elő a nemzetek.

Csak művelt népek lesznek nemzetekké. A műveltség tehát közcél, hogy közkincs is legyen. Az a nép van emelkedőben, mely belátja, hogy a műveltség hatalom s mely kér belőle. A harc a hatalomért tulajdonkép harc a műveltségért!

Vessünk már most egy tekintetet a magyar nemzet ez új föladatának szempontjából a magyar nép régi nevelőjére: a kereszténységre.

Az a jó nevelő, ki az élet föladataira neveli az ifjút; ki erőt, öntudatot, fölismerést és tetteképeséget önt bele. Az egyház dajkálta a népeket a mult föladatainak megoldására s több-kevesebb szerencsével járt el e lélekölő és hálátlan, de Istentől reábízott munkában; az egyháznak kell nevelnie továbbra is a nemzeteket, mert bármennyire hirdeti is Carlyle, hogy «az igaz egyház a modern korban nem egyéb, mint a politikai napilapok kiadóinak és szerkesztőinek kara; ezek azok, kik a népnek naponként prédikálnak oly tekin- téllyel, amilyen a multban csak a reformátoroknak és a pápáknak volt», — mondom, bármennyire is hirdeti ezt Carlyle: azért az igazi, lelki, szívbeli műveltséget, a nemesedést és finomosodást a népek ezentúl sem nyerik mástól, mint az egyháztól; a mély, lelki szomorúságot, mely a föld- höz tapadt emberen erőt vesz, más földeríteni képtelen s az erkölcsi elernyedés gyászos tünetei közt már is vergődő társadalom emelkedését más erő nem biztosíthatja.

Helyes; gondolom, ebben mindnyájan egyetértünk; de levonjuk-e ez előzményekből a végtelen kihatású követ- keztetéseket s fejlesztjük-e a belátást egy szentelt köteles- séggé, egy isteni paranccsá, mely alól kivétel, fölmentés nem adatik? Az új föladatok új erőket, új sajátságokat sürgetnek; ha a magyar kereszténység a nemzetet életképesévé akarja tenni a jövőben is, akkor ezt a nemzetet a korigények magas vonalára kell emelnie s azokat a tulajdonságokat, erényeket

benne kinevelnie, melyek a létért való küzdelemben fegyverei s egyszersmind bástyái lesznek. Szédítő örvénye a szükségleteknek nyílik meg, szomorú, szégyenítő pusztája a lelki szegénységnek tárul föl itt a szemlélő előtt. De ha valamikor, bizonyára a jubileumi lelkesülés évében kell e nagy föladataknak öntudatára ébrednünk s a végzett nagy munka dicsőségéből lelkesítő sugalmazást merítenünk a jövőre!

Ha a magyar társadalom különböző rétegein áttekin-tünk, egy kiáltó, általános nagy szükségletre, vagy nevezzük elhanyagolt hiányosságra akadunk: *a munkásság hiányára*.

Ez a hiány elsősorban, mint a szellem tunyasága jelentkezik. Kiváló szociológusok törekszenek a nemzetnek öntudatára hozni e hibát, s a magyar társadalom tényleg lassanként ébred is annak öntudatára, hogy törvényhozási reformok meg nem mentik, ha az aktivitásnak, az alkotó tehetségnek, a munkaszeretetnek hiányát ki nem pótoljuk. A modern magyar társadalomnak legdrágább luxusa az ősi nembánomság, mellyel a legjobb alkalmakat a praktikus haladásra s a szellemi fejlődésre elszalasztja s a legszebb eredményeknek útját vágja. Lehetnénk vagyonos, emelkedő, egészséges nép, amelynél nem csupán a félretett forintok szaporodnak, hanem nő az élet tartalma és gyarapodik a nemes törekvések iránti fogékonyság is. Lehetnénk nemzet, mely nem csupán saját házában úr, hanem amely népének fölöslegéből új területeket hódít a nemzeti kultúrának; lehetnénk, de nem leszünk mindaddig, míg elutasítjuk magunktól a szebb jövőnek föltételét, mely a munkában s az okos szervezkedésben áll.

Az ősi nembánomság nagyon is ősi. A török a nemzet lelkét elfojtotta; iszonyú súlyával ránk fektött s majdhogya gyon nem nyomott végleg. Örültünk, hogy éltünk. Évszázadokon át a nemzeti étellel s kulturális haladással szemben passzivitásra voltunk kárhoztatva. Kétszázéves passzivitás elég a halálra. E passzivitásba s tétlenségbe ringatva, kilépni s dolgozni s alkotni ellefejtettünk. Az ázsiai faj pszichológiájára ez a történeti körülmény vészthozó lett; megteremtette a nemzeti lélek tunyaságát, melynek terem-tésre, alkotásra, erőfeszítésre nincs ereje, mert meg nem szokta. A vis inertiae a régi Magyarországból óriási s az újban még mindig roppant nagy s nyomása alatt szétmállnak a nagy tehetségek is. Azért sehol munkásság, sehol igazi alkotás nagyjában, ha néhány fennkölt s prófétai szellemű ember tevékenységének oázaitól eltekintünk.

Nincs munkásság a tudomány terén, nincs a társadalmi, nincs az egyházi életben. Komoly munka nélkül pedig nincs eszmei, művészi mélység, nincs idealizmus.

A művelt intelligenciát mindenekeelőtt a dolgokba való mély behatolás jellemzi, melyet a szellemi munka eredményez. Ez a munka képesít a vélemények önálló formálására, ami a szabadságnak előfeltétele. Ez a munka kiemel az elfoglaltságnak s az egyéni benyomásoknak szűk kátyujából s magaslatokra állít, melyekről széttekintve: az önérdek összezsugorodik, a közérdek s a nagy ideális gondolatok kiemelkedve imponálnak. A nagy föladatok az erkölcsi, társadalmi, gazdasági, nemzeti, egyházi téren tiszteletet kezdenek parancsolni s alapot teremtenek az erkölcsi erőnek és jellemnek. De ahol nincs munkásság: ott nincs komoly fölfogás; ott az eszmékbe vetett hit hiú árnyékkép kísért s nem tud ébreszteni ragaszkodást s áldozatkészséget irántuk.

Igy van ez a hit terén: hitetlenek vagyunk, de atheizmusunk nem a tudományból, hanem a léhaságból ered, mely szívesen ad túl a nagy eszméken, szívesen szabadul nagy kötelességektől. A hatalmi érdek minden lelkiismereti furdalás nélkül áruba bocsátja a vallásos meggyőződéseket s az erkölcsi érdekeket; a protestáns felekezetek autonómiáit hatalmi szövetkezetekké változtatja. Eszmék nálunk nem születnek; mi elfogadjuk, átültetjük azokat, de nem törődünk velük sokat. Néha-néha egy-egy ideális mozgalom lázba csap át, de az eszmék nem lettek közkinccsé, kivált nem azok, melyek be nem érik egy eltűnő lelkesüléssel, hanem áldozatot s munkát kívánnak; azért lelkesültünk inkább Kossuthért, mint Széchenyiért; ez munkát, az lelkesülést kívánt; a tunyaság e körülmények közt hamar föltalálja magát s megint csak a legkönnyebbet választja.

Mily alacsonyak erkölcsi nézeteink a legfönségesebb kötelességekről s a legszükségesebb intézményekről! Mily mételeyes és egészségtelen légkör lehet az, hol a keresztény házasság egyre paródizáltatik s érintetlen tisztaságát meghaladott álláspontnak nézik. A vadházasság a népben, a házassági elválások s ezelőtt a házasságért folytatott vallás-cserebere az ideális fölfogás fagypontjára mutatnak s bizonyítják azt, hogy az emberek az életet az élvezet s nem a kötelességteljesítés napszámának tartják.

Ez alacsony világnézetet a rossz kormányzat a nemtelen hajlamok szítása alatt még lejjebb sülyesztette. Valamint Franciaországban Guizot, úgy nálunk kivált az utóbbi kor-

mányok a hatalmat párthíveik nemtelen hajlamaira és szenvedélyeire alapították. Guizot, hogy megörökítse hatalmát, a kapzsiság s a meggazdagodás szenvedélyét oltotta párthíveibe; minden meg volt engedve, mert a hatalmon levők lepleztek minden bűnt; lepleztek annyiban, hogy minden bűnmegtörést meghíúsítottak, de nem úgy, hogy a társadalom a nyílt bűnöket ne látta volna. Mihelyt pedig a bűn a társadalomban nyíltan, leplezetlenül járhat-kelhet, pusztíthat, gázolhat, meghúzták már annak a halálharangot. Nálunk is a nemrég elbukott kormány⁹ a politikai nyomás rendszeréről a nyílt erőszak útvesztőjére vetemedett s kiadta a jelszót: legázolni mindent, ami a hatalmi érdekek útjában áll. Ne féljetek; akié a hatalom, az vétkezhetik. Ez a politikai elvadulás az erkölcsi romlottságot szolgálja; a hatalmasoknak szolgáit gőgösökké, erkölcstelenekké, istentagadókká teszi s beléjük oltja a megtöréstől nem rettegő erőszakot. Vad lehet, kegyetlen lehel, igazságtalan: s nem görbül meg hajaszála... az erkölcstelen hatalom kegyelméből.

Lehet-e ezen a hanyatláson a művészet által segíteni? ezt nem merném oly határozottan állítani, mint a «Művészeti reform» írója, mert sok műpártolónak élete a multban s jelenben ellene bizonyít. Művészet ideálok, eszmék nélkül nincs; de ha az eszméket csak üres kategóriáknak, ismerő és érző tehetségeink szubjektív termékeinek nézzük: azokért igazán lelkesülni nem fogunk.

Nemzeti életünknek második hiánya a *fölbujánzott élvezetvágy*, melyet az élet materializmusának is hívhatunk. Az élet materializmusa részben következménye, részben oka a szellemtelen irányzatnak. Valamivel ki kell töltenünk az életet; a társadalom munkáosztályaiban az élettöltelék a kenyérkereset, a felsőbbbheknél az élvezet s az egész társadalom oda gravitál, hogy minél többet, minél könnyebben szerezzen magának az élvezetből. Ily fölfogás mellett a gazdagodás elvé lesz, de nem a munka, hanem a szerzés révén való gazdagodás. Ha gazdagodni kívánnánk munka által, akkor törekvéseink erkölcsösek, komolyak volnának: de mivel gazdagodni akarunk mindenáron, csak nem munka által, azért vagyonosodásunk, amily problematikus, époly erkölcstelen. Pénz és élvezet, ez a magyar társadalom hangadó köreinek elve! Kinek ne jutna öntudatára ez a helyzet, ha az ország fővárosát tekinti, melyről kitűnő nemzetgazdászunk, Bernát István mondja, hogy «nyugateurópai nagyváros, habár inkább a nagyvárosok bűneivel, mint erényeivel dicsekedhetik. Par-

venű, élvezni akarja gyorsan szerzett millióit, utcáira aszfaltot rak, fényes színházakat, bennük balettet tart fönn magának, pártolja a képzőművészeteket, mert élvezetet nyújtanak, de úgy látszik, nem ambicionálja azt, hogy a nemzeti élet komolyabb, mélyen fekvő alapvető erényeinek melegágya s nagy, eredeti tehetségek anyja legyen». (Változások küszöbén. 21. l.) Az ipari és szellemi magyar élet e központja vonzza magához a tehetségeket; munkát nyújt nekik és élvezetet s elborítja őket mätelyes, minden komoly törekvést bénító atmoszférájával. Szomjasakká teszi a nemzet levitézlett nemességének, mint rombadőlt meteornak töredékeit, melyek a faluk szegénységéből gazdag ölébe vonulnak s a fürge, számban is már aránytalanul nagy, zsidó plutokráciával karöltve, érdekpólitikává zsugorítja a magyar közéletet.

A pénz és élvezet irányát képviseli a magyar dzsentrí. A dzsentrí nem a munkának, hanem a régi semmittevésnek s az élvezeteknek szabadságát biztosította magának. Dolgozni nem tanult, munkáért nem lelkesül, de élvezni kitűnően tud. Az élvezetvágy a korrupciónak válik forrásává. S végül a pénz és élvezet irányát, a munka nélkül való meggazdagodás erkölcstelen ösvényét követik politikai nagyjaink is, kik a plutokráciával igen benső összeköttetésben állnak. Cégerekül ajánlkoznak vállalatokhoz; törvényhozási intézkedéseket szavaznak meg busás osztalékok érdekében; a politikai befolyást hasznosítják s a haszon mint pengő arany hull zsebükbe. «A politika pénzt, az elszámolás terhe nélkül adott százezreket és milliókat kíván, amelyekért cserébe a hatalmon levőknek ezer alkalom nyílik a «hazai ipar», a «magyar közgazdaság» érdekében vagy ha minden egyéb alkotmányos frázis megtagadja a szolgálatot, «a közügy terén tett» hasznos szolgáltatáért, azzal anní szívük vágyait leginkább kielégíti, jutalmazni meg az erre érdemeseket». (Bernát I. i. m. 40. l.)

Harmadik hiánya a nemzeti jellemnek a modern gazdasági és szellemi élet igényeivel szemben a *nép iskolázatlansága, a nép műveletlensége*. Iskolázatlan és műveletlen nép nem léphet bele abba a harcba, melyet az értelmiség a szellem s a munka fegyvereivel vív; ugyancsak az ilyen nép éretlen a jogok használatára, melyeket a nemzeti reformok neki különben nyújtanak, de azokat neki nem biztosíthatják. Iskola és élet, okos törvényhozás által gyámolítva, lábra állíthatnak idővel népeket; de nálunk az iskolaügy, a közoktatás sokáig rendkívül el volt hanyagolva; gazdasági élete pedig nem szorította a népet sem erő kifejtésére, sem önállóbb kiindulásokra.

Itt is érvényesült faji jellege : nemzetünk természeténél fogva nagyon kevéssel beéri ; hálát ad azért is, hogy él ; csak a támadások visszaverésére, de nem pozitív alkotásokra volt utalva. Hagyományosan elhárított magától minden beavatkozást, mely őt tenni, alkotni készítette ; szabadságát védte, hogy ne kelljen tennie semmit. Ez úton csak elhanyagolt állapotok és szellemtelen lét kísért és foglal tért s még valami . . . a szegénység.

Még nem is oly régen Magyarország gazdag ország hírében állt. Lakói büszkéek voltak földjükre, búzájukra, módos, gondtalan életükre ; de ezt a hiedelmet, hogy gazdagok vagyunk, mi alkottuk meg magunk, mi terjesztettük tova. Széchenyi azt kiáltotta oda a nemzetnek, hogy szegény, s azóta e nyomasztó tudat a fejlődés vaskövetkezetességével egyre rémesebben áll lelkünk elé. A nyugati népekhez mérve, a magyar nép nem gazdag ; sőt az igazi nép vajmi szegény. A nemzeti munkaerőt azonban csak a műveltség révén lehet a nemzetekből kiemelni ; elhanyagolt népeknél a munkaerő is elpusztul. A történeti fejlődés arra mutat, hogy most is van a népek közt világháború, melyet löpor és golyók nélkül vívnak, s mégis sokan esnek el benne, mely kegyetlenebb és pusztítóbb, mint bármely ütközet : a nemzetek gazdasági harcát értjük, a hódító hadjáratot a világpiacért ; a magyar népnek nem földadata a világpiac meghódításáért küzdeni, hanem saját földjének, melyet idegenek hódítanak el tőle, biztosításáért. A műveletlen népnek a földjét is elviszi a gazdasági forgalom árja.

Ime, ezek volnának a kisebb bajok és hibák tömkelegéből kiemelkedő vészthozó nagy bajok, melyeket a nemzetnek el kell tüntetnie, melyekkel győzelmesen kell megvívnia, ha élni akar. Eszmei tartalommal kell eltelnie, a tiszta erkölcs kultuszát és légkörét kell megteremtenie, a komoly munkát kell divatba hoznia az élet összes terein s a keresztény világnézetnek tért kell nyitnia fönt, lent, mindenütt. Akkor fejlődik majd ki a vezető osztályokban a rokonszenv, a tettekben kiváltott fajszeretet az elhanyagolt, gyámoltalan nép iránt ; akkor forr össze majd az ősi hagyományok erkölcsi részével szakított intelligencia érzésben s törekvésben a vele vérrokon néppel. Erős nemzeti lélek a vérrokonságból lélekrokonságot vár és sürget ; lélekrokonság pedig a gondolat és érzelem, az öröm és fájdalom, a harc és győzelem életközösségében található föl. Életközösségre ily értelemben jelenleg nem akadunk : a hívó, de elnyomorított népet a hitetlen s kivált az erőszakoskodó, hivatalos intelligenciától oly örvény választja el, mintha

nemcsak egy nemzetnek, de még csak egy földrajzi zónának sem volnának gyermekei. A nemzet nevelése tehát nincs befejezve; életében ugyanazon elveknek s ugyanazon áldott hatalmakkal kell érvényesülniök, melyek kiindulását lehetővé tették.

Ébredjen a kereszténység kilencszázados fönnállásának örömnépén öntudatára annak, hogy nem rakhatja ölbe kezét, hanem hogy régi, hagyományos, népeket nevelő erejével bele kell folynia a nemzeti élet sürgős föltételcinek, nélkülözhetetlen kellékeinek megteremtésébe. Az idők változtak, de nem pihenőre; a társadalom szint változtatott, de nem a Táboron; ellenkezőleg behorult s a polgári munka társadalmának formáját sürgeti. Ebbe bele kell törődnie; ezzé kell átváltoznia. S a fölsorolt kellékeket honnan teremti elő? Minden tényezőnek kell ebben közreműködnie, de mindenekelőtt az egyháznak. Eszmei tartalom, erkölcsi fölfogás, komoly munkásság, igazi demokrácia a kereszténységnél van otthon. Nem mondom, a papságnál; annál is csak akkor, ha a kereszténység theóriáit praxissá változtatja. A keresztény vallás maga a legeszményibb, természetfölötti valóság, mely sehol és sohasem tűri meg, hogy második helyre tegyék, mindig az elsőt követeli magának. Az igazságnak királyi természete az, hogy vezetőségre hivatva a dolgok örök szükségességéből, az Isten lényegéből, szíveért, hódolatért nem alkuszik; neki vagy az egész kell, vagy semmi sem kell; aut Caesar aut nihil, ez az ő jelszava! Vagy hódoljatok meg, vagy pusztultok!

Az eszméknek e fönséges és szükséges hódolatára tanít meg a hit. A legnagyobb szolgálatot teszi ezáltal a népeknek; az igazság napját ragyogtatja fejeik fölött s sugaraiból paizsot fon a szkepszis s a kétely sötétsége ellen. Új ellenség pusztítja most a nemzetet, de ugyanazt pusztítja benne, amit a régi. A török a fanatizmus dühével vetette magát ránk, ki akarta irtani a hitet, hogy a hittel együtt a nép is elpusztuljon: a modern ellenség szintén pusztítja a hitet, az eszmébe vetett hitet, hogy ezek eltűnésével a nemzetet magát tönkre tegye. Csak a forma új, a dolog a régi. Az élet materializmusának e pusztító hatalmával szemben az egyház tartsa magasra az erkölcsi eszmények fáklváját, lobogtassa szövétnekül; az önzéssel szemben emelje ki az erkölcsnek s az erénynek értékét s a reá pazarolt áldozatok által bizonyítsa, hogy lelkesülése nem a szó virága, de a tettek komolysága.

Mihelyt tetteket, áldozatokat lát a nemzet, fölcsődik s megnyílik a szeme. A szép szavaktól már nagyot hall, de tet-

tekre annál szomjasabb ; áldozatoktól meg épen maga is tüzet fogna ; megmoccanna benne a komoly munkásság szelleme.

Komoly munkássághan kell az egyháznak előljárnia. A társadalmi, gazdasági, tudományos, művészeti téren alkalmas intézményeket kell teremtenie s azokban központokat alakítania a szétforgácsolt vagy nem eléggé szervezett sok jóakaratnak és törekvésnek. Nem mondom, hogy ezeket a föladatokat az egyház kizárólagosan vagy elsősorban oldozgassa, de azt sürgetem, hogy álljon bele e föladatoknak nemes napszámbába, mint hajdan barátai az erdőket irtották s a mocsarakat csapolták s a földet művelték, hogy a munka szentségével a megkeresztelt barbárokat polgárokká avassák. Erdők, mocsarak, ugarok vannak most is az élet vigasztalan terein ; s a munkásság most is az a hatalom, mely szelídít, nemesít s úrrá tesz. Semmiféle hatalomnak nem áll oly szervezet rendelkezésére, amilyen az egyházé ; organizmusában találja föl azokat a nagyszerű segéderőket, melyek mindenütt érvényesülhetnek, sőt melyek a népnevelésnek és — mozgatásnak, tekintve a falvakat, legtöbbször egyedüli tényezői. Mi mindent tesznek már most egyes egyházmegyékben a gazdasági és társadalmi téren a papok s mennyit tennének, ha az egyházi főhatóságok füleihez is eljutnának a milliók panaszai s azokat rendszeres eljárásra, célszerű kormányzásra indítanák. Milliók panaszai, melyek azt hányják föl, hogy elhanyagoltuk neveltetésüket, iskoláikat — hogy az idők új harcainak megvívására nem képeztettük őket —, hogy a létért való küzdelem, anyagi és szellemi elmaradottságuk következtében, a népnek züllésével, szegényedésével, testi-lelki elnyomorodásával folyik és végződik !

A fővárost különös gondozás alá kellene fogunk. Sok intézmény létesült Budapesten a társadalom kebelében, a karitatív tevékenység terén ; az egyháznak alig van ezek közt egyik-másik alkotása. Egyletek, szövethetések, élethivatások központokat, otthonokat állítottak s nálunk a legényegylet, a tanoncvédő-egyletek, a munkásnők egyletei, no meg az örökké vajdó katecheta-ház alamizsnás egzisztenciája jelzik az ezirányú kiindulásokat.

Félre e tehetetlenkedéssel : Az egyház a maga szervezetében érintkezik számtalan szellemi, erkölcsi, társadalmi érdekekkel ; számtalan lelkes indítást nyújt mindezen irányzatnak ; a szabad ember az örök rendeltetés, az erkölcs, a szellemi élet szempontjából vonatkozásban áll vele ; érdekeiben, irányzataiban csupa erkölcsi motívummal szolgál : lehetséges-e mindazonáltal, hogy ez az őserő tehetetlenül pangjon, lelkesítve,

szervezve az életbe bele ne nyúljon, s a nemzeti élet, melynek ép szellem és lélek kell, áldásaiban sehol ne részesüljön !

Lépjén tehát le az egyház közjogi magaslatairól, hagyományos jólétének mentsváraiból az idők gazdasági s társadalmi áramlataiban küszködő néposztályokhoz s a legeslegálul vergődő néphez. Érezze a nép, a nagy nemzettest : ezek szeretnek engem ! A nép nem találja meg a gyakorlati összefüggést hiányai, bajai, életküzdelsei s a vallás közt. A prédikátorok arról beszélnek neki, ami nem nyúl bele töviskoszorújába ; nem beszélnek arról, ami szívéet nyomja. Mennyi igazságtalanságot, mennyi elnyomást szenved ; megmozgatjuk-e ezt a malomkőterhet ? a hit s a szó, úgy látszik, ezeket a nagy bajokat nem éri, azért a nép azt a hitet és azt a szót nem érzi s merőben néz maga elé. A paraszt küszködik, fuldokol, a nép viszi a terhet, szenved : hát erre nincs paragrafusa a kereszténységnek, mely a szegényt pártfogolja ? Ami őt nem védi, ami legsiralmasabb helyzetére ügyet sem vet, ami említésre nem méltatja legküzdelmesebb bajait : annak a nép oda sem néz.

Álljunk a nép közé ; hiszen csodálatos s szinte érthetetlen, hogy ezt még most sem értik nagyon sokan. Kérdezzük magunktól, mint komoly munkások : mit akarunk ez istenverte, elzüllött nép közt tenni, mit kivívni ; akarjuk-e a malasztos szót elevenen s melegen, tehát tettekben kifejezésre hozni ? A komoly törekvés, a férfias munka öntudata önkvetlenül tetteket érlel s hatalommá emeli ismét a kereszténységet ; a komoly munkásság megtöri majd a balhiedelmet, mely az egyházban régi érdemeknek most már csak túrt intézményét látja s az egyházi javakat a régi szolgálatokért járó s egy darabig még folyósítandó penzióknak tartja ; az egyház nincs penzióban, az egyház nem rokkant ; jól van : akkor a jelenben is érvényesülnie kell.

Ez érvényesülésre lelkesít kilencszáz évnek harca és győzelme s e lelkesülésünkkel róhatjuk le legtalálóbban s legcélszerűbben hálánkat a nemzetet ringató, nevelő, szellemi hatalom, az egyház iránt. Hálánk s lelkesülésünk nem a történet-tudás, nem a kultúr-író, nem a filozóf hideg elismerése ; a mi érzelmeink a szeretet s a hervadatlan remény jegyében állnak. Mi a multba nézünk, a jelenben lelkesülünk, hogy a jövő harcokra és törekvésekre készülünk. Mi azt akarjuk, hogy a magyar nemzet gényusa az egyházhoz való viszonyáról e kilencszázados jubileumon elénekelje a hinduk énekét az igaz barátságról :

A rosszal kötött barátság
Hasonlít a regg árnyához,
Délég egyre kisebb lesz ;
A jóval kötött barátság
Nő, miként az est árnyéka
S nőve kísér sírodig.

Növekedjék a magyar nemzet szeretete, ragaszkodása a kereszténységhez s az egyház odaadása a magyar nép iránt a következő évszázadon végig ; ne mondogassa senki a magyar templomok harangszaváról, amit valaki száz esztendő előtt mondott, mikor a párizsi notredame-i harangszót hallgatta : «Nagyon sokat tudunk, száz év múlva még többet fogunk tudni, de lesz-e ember száz esztendő múlva, aki harangszóra leveszi a kalapját?» Csak az ily fölületes és szűk látókörű fölfogás nehezítheti meg munkánkat ; csak a kételkedés : a gyávaság tehet csüffá. E nemtelen hajlamokkal szemben bizzunk az egyház halhatatlan erejében, melyet kilencszáz év viszonytagsága sem tört meg itt köztünk. Az egyház most is biztos benne, hogy nem hal meg.

GONDOLATOK

**A SZÁZADVÉGI HÓDOLATNAK ÉS A MAGYAR KATHOLICI-
ZMUS KILENC SZÁZÉVES JUBILEUMÁNAK ÜNNEPÉRE**

(1900) *

Tájékoztatásul.

Ez a könyv gondolatokkal szolgál a századvégi hódolatnak s a magyar katolicizmus kilencszázados jubileumának ünnepén.

Voltaképen tehát *két ünnepről* van itt szó : *a századvégi hódolatról*, mely a XIX. század utolsó napján, vagyis 1900 december 31-én délután tartandó hálaadó- és a XX. század első napján, 1901 januárius hó 1-én tartandó könyörgőisten-tiszteletből áll ; azután *a magyar katolicizmus kilencszázados jubileumi évéről*, mely 1900 januárius hó 1-től 1901 januárius hó 1-ig tart. Ennek a jubiláris évnek semmi köze a XIII. Leó pápa által kihirdetett római jubileumhoz ; ezt az utóbbit csak Rómában ünneplik.

A jelen könyvnek ezek után meg kellett jelölnie azokat a főszéges nézőpontokat, melyekről a századokat s a századot a kellő nagy távlatokban láthatjuk ; föl kellett ölelnie azokat az eszméket, melyek megtestesülése és kinszenvedése nyomjára az időkre a sajátos bélyeget.

Apologetikus irányban kellett haladnom, de nem volt szabad kész beszédek adnom. A tárgyat magát természetesen szent és profán beszédekre egyaránt használhatjuk : szentbeszédeknel a keret a Szentírás lesz ; profán ünnepi beszédeknel pedig megtarthatjuk a konferencia jellegét. Úgy gondolom, hogy ezt a jubiláris ünnepséget nem szorítjuk a templom falai közé, hanem egyletekben vagy több egylet közreműködésével a társadalom kebelében ünnepejük majd meg zenei előadásokkal, szavalatokkal és beszédekkel, mint Őszentsége mult jubileumát több helyen. Dilettánsok, dalárdák, zeneegyletek szívesen működnek közre. Ezeket az alkalmakat szem előtt tartottam s a század életéről, az Egyház helyzetéről, a hitről, a nemzeti, a keresztény eseményekről erre való tekintettel értekeztem.

A templomba az egyszerű népnek ezek a fejtegetések nem valók, de a készülő szónok sok gondolatot használhat föl belőlük s pozitív keresztény tartalmat önthet beléjük saját

készültségéből. Néhol odaírtam, hogy erre vagy arra az alkalomra volna való a tárgy, de leginkább azt ajánlom, hogy tessék az egészet átlapozni, akkor az év ünnepeire (ő-év, újév, vízkereszt, húsvét, pünkösd, Péter-Pál, Nagyboldogasszony, Szent István) sok vonatkozást találunk majd e fejtegetésekben.

A közhelyeket, milyenek a kereszténység polgárosító kihatása, mezőgazdaság, ipar, tudomány föllendítése, egyszerűen kihagytam, már csak azért is, mert mindenkinek elég idevágó tudás s irodalom áll rendelkezésére. Arra is kérem a t. olvasókat, hogy ne botránkozzanak meg, hogy a háladás, az engesztelés és könyörgés érzelmeit expresse eléggé kifejezve nem találják ; én csak ezeknek termőföldjét gondoztam és bevettem.

Az iskolai ünnepre való beszéd nagyon is tág és határozatlan tárgya miatt s az ifjúságnak észbeli nagy rangfokozata miatt nehezen szerkeszthető ; egyet kijelöltem ; de meg vagyok győződve, hogy az értelmes olvasó erre a célra a szükséges tárgyúakat kivéve, bármelyik fejtegetésemet fölhasználhatja.

Orate fratres!

A kölni dóm hétszáz évig épült ; a terv megvolt, de testet nem öltött ; mint hideg eszme pihent hosszú századok méhében ; zivatar és napsugár vonult el falai fölött ; középkori kalmárhajók, császári, svéd, francia gályák úsztak le alatta a Rajnán ; végre e században nekilelkesült a közvélemény ; tornyai fölemelkedtek, keresztjük rózsában virágzott ki. De azért istentisztelet mindig volt benne ; a szentélyben állt az oltár s rajta naponként bemutatott az áldozat.

Az Isten megtervezte a nemzetek s az emberiség életét ; templom az s a világtörténelem építi ; durva, barbár korszakok végzik a köfejtő nehéz munkát ; a finomodó évek századai faragnak, cizelálnak, simítanak rajta ; népek állnak az Úr napszámában ; intuiciós lelkek, tudósok, művészek, szentek fedezik föl a terv homályos vonásait ; néha lustán, lassan folyik a munka, máskor lázas, szenvedélyes tempóban fog-nak hozzá ; meddig tart az építés? Ki tudná megmondani? Eljön azonban az idő, midőn a templom tornyai egyszer majd égbe nyúlnak, midőn keresztjük az örök szeretet rózsájába nő ki s villámok koszorúzzák, midőn végső istentiszteletet tartanak benne az utolsó ítélet napján, midőn a Credo szemléletté s az Agnus-Dei a zokogó emberiség hálaimájává válik.

Addig pedig a templom egyre épül, de nem kész. Minél ragyogóbban gyullad ki az eszme, minél szebben fejlődik ki rajta az Isten gondolata : annál szebb, ünnepélyesebb, áhitatosabb alakot ölt.* No, akkor a XIX. század estimája s a XX. szá-

* A magyar nemzet is áldott gondolata az Úr Istennek ; története ez isteni gondolatnak kiépítése. Lehetetlen hívó tekintettel végigtekinteni e történeten s el nem ámulni az óriás munkán, melyet a magyar nemzet végzett. Törzsekből egységes nemzetté vált ; pogányból kereszténnyé ; portyázó hadakból az európai állami és egyházi rend megbízható és erős védbástyájává. Legyőzte vagy magába olvasztotta régi vetélytársait ; kiheverte a tatár- és törökpusztítást ; kiheverte a nemzeti letargia mély, zsibbasztó álmait s nagy szabadságharcok s hosszú szenvedések árán lépett a XIX. század polgári világrendjébe ; megreformálta alkotmányát ; fölébresztette nemzeti érzését ; s íme, a XIX. század alkonyán kilencszáz éves hosszú élet után föl akarja szítani ősi élet-

zad reggelének «Űrangvalá»-ja bensőséges hálaimádság s főséges kontempláció ; főségebb, mint a középkor szelleme, ragyogóbb, mint a keresztes hadak káprázatos menete, hódítóbb, mint III. Ince pápa világaluralma és pedig azért, mert a XIX. század végén többet valósított meg már az emberiség az Isten gondolataiból, az Űr terveinek temploma magasabbra épült ; titáni munka folyt s a népek küzdelmeiből, a szellem s a szenvedély mérközéseinek törmelékeiből diadalmasan emelkedik az egymásba rótt két fa, a kereszt s rajta a mi Urunk Jézus Krisztus.

Álljatok meg egy pillanatra ; egy ezredév végső szaka fordul meg csikorogva sarkaiban ; legyen sabbath ; eszméljete. Filozófok, természettudósok, racionalista teológusok, technikusok, nemzetgazdászok, művészek, költők, az eszme s az anyag napszámosai sűrögnek a XIX. század színterén, új világot, új templomot, új boldogságot akarnak teremteni. Sejtelmek, vérmes remények, lázas álmok hevítik a szellemeiket. A tudomány terén régi és új gondolatok járnak, ős tévelyek új formákhoz alkalmazkodnak ; a művészet terén szinte vad féktelenkedés tombol, mely a korlátokat nyűgnek nézi s a független géniusz sugallatait fogadja el kizárólag útmutatóul. A társadalmi s politikai átalakulások mezején ragyogó eszmék szípkárnak ; a szabadság, testvériség, egoizmus, szocializmus külön-külön ajánlkoznak az ideál megvalósítá-

erejét, fönnállásának, boldogulásának, kitartásának lelkét, a szent kereszténységet hitével, erkölcsével, erényeivel, halhatatlan eszményeivel. Ünnepet ül ; kilenc század rendületlen hitének s lelkesülésének s hálájának sugallatából. Hálás emlékezettel száll vissza megtérésének s ezzel nemzeti fönnállásának kilencszáz év előtti kiindulásához ; életet akar szívní annak szívéből, aki őt szűite, aki az ő édesanyja, a Krisztus Jézus Egyháza ; meg akar mosakodni azokban a vizekben, melyekben újjászületett s emberre, nemzetté lett ; le akarja mosni szemeiről a hitetlenség hálgyogát Siloe tavában, hogy lássa nagy szentjeinek s a hívő századoknak örök világosságát ; ellépteli szemei előtt kilencszáz év kegyelmeit s jótéteményeit, melyek súlya alatt leroskadjon, hogy térdenállva mondja el szekuláris estimáját. Fontolóra akarja venni bűneit, hogy engesztelje a hosszútűró Istent s nehogy a szkepszis s az erkölcsi marazmus fagyja érje, fölemelkedik a szent szívhöz ; Jézus szívn akar melegedni, azon akar föllelkesülni s kigyúlni, hogy a szerető szív közvetlenségével átérezze, hogy «él még a magyarok Istene, hazánkat átölelve tartja atyai keze». Föl tehát ! «orate fratres» : ünnepeljünk úgy, hogy megújuljunk. Csókoljuk meg az Istennek kilencszáz év dics- és gyász-koszoruival borított szent kezét s a hálás, imádó elismerés, hogy Isten éltetett, ránk vonja a «századok halhatatlan Királyának» lelkét s a század alkonyán az égő pir nem éjt, hanem hajnalt jelez, a keresztény Magyarország új, erőteljesebb ébredésének hajnalát.

sára. Szabadsághősök vonulnak el a színen, kik a nemzetek polgári fölzsabadulásának harcait vivják ; szenvedély és önbizalom szól belőlük.

Hallgassatok rám, eszméljünk s pihenjünk ; fáradtak vagytok ; fiatalkori gondolatlanság, szenvedélyesség, rohamosság uralkodott rajtatok is. Sokat tagadtatok, sokat romboltatok ; most jertek, fogjunk kezét s annak a fának árnyékában tartsunk pihenőt, melyen üdvünk függ, mely nemzedékeknek enyhét adott s az európai haladásnak 1900 éven át útmutató fája, haladásának mérőföldjelzője volt. Tartsunk szemlét útjaink, hitünk, reményeink, harcaink fölött s vessük föl a kérdést : ha vajjon ezen az úton, melyen 1900 évnél haladását megfutottuk, menjünk-e tovább, avagy irányt változtassunk? Kérdezzük : ha vajjon elpártoljunk-e attól a zászlótól, mely eddig győzelemről-győzelemre vezetett s amely zászlóra nemcsak a népek földi boldogulása, hanem örök sóvárgása van írva? Eszméljünk, vajjon Te Deumot tartsunk-e Krisztus oltárainál, vagy keressünk-e magunknak új oltárokat, új hitet, új erkölcsöt, új Istent? S ha úgy találtuk, hogy Ő az Úr, a századok Királya s a vergődő emberi lélek Megváltója, ó, akkor az idők e nagy választóvonalán megállva, szakítsuk föl keblünk jégkérget s azzal a tűzzel, mely egy századon át szíveket hevített, azzal a szenvedéllyel, mely nemzeteket mozgatott, a szentek buzgalmával, a vértanúk odaadásával, a névtelen hősök áldozatával nyomjuk rá Krisztus sebeire az imádás, a hála, a tisztelet, a szeretet csókját : imádunk Téged, Krisztus és áldunk Téged ! Hozzád, lelkek pásztora és püspöke, emeljük föl szívünket ; imádni, hálát adni, engesztelni, könyörögni jöttünk. A századok távlatán át magasztosabbnak, fönségesebbnek, imáandóbbnak ismerünk föl. A század zavarjai, kétségei, harcai, aposztáziái, mint alacsonyröptű ködfoszlányok, szakadnak le rólad s Te a filozófiák, a tudományok, az eszmék, a kultúrák magaslatai fölött kiemelkedel s fölnyilalsz a magasba, mint a sas ; a Te szózatod az «excelsior». Minél elkeseredettebben törnek ellened, hogy leszereljenek s feledtessenek, annál győzelmesebben emelkedel s nevednek őt betűje kiverődik az őt világrész homlokán ; kitűzesedik, mintha a vulkánok tüze izzanék benne ; nem, Téged feledni, nevedet eltörölni nem lehet ; el kellene sülyednie ez őt világrésznek sok ezer éves életével, haladásával ; ki kellene aludnia emberi agyakban az isteni szikrának, melyet Te élesztettél ; el kellene száradnia az emberi kéznek, melyet a természet meghódítá-

sára Te tanítottál ; el kellene rothadnia minden szívnek és ajknak, mely valaha szeretetről suttogott s megváltás után epedett : csak akkor pusztulna el emléked s menne feledésbe neved. De ki is támadna ellened, mikor lelkek milliói imádnak s örök pihenőjükre egy szót írnak föl : Jézus? Ki találhat gáncsot rajtad, mikor millió szív él belőled édesdeden és boldogan? Visszhangozza nevedet az üdvöt kereső lelkek beláthatlan sora ; a szellem győzelmeinek légiói a Te monogrammodat tüzték föl zászlórúdjukra ; a Te tanod a csillagok tejútja ; a láthatár földi szürkességéből, az élet porából fölvezet a csillagok közé ; hősök járnak rajta, liliomos leányok, koronás királyok, éneklő szegények, rajongó koldusok ! Te teremtetted meg az európai kultúrát s mint a méhrajok az anyakirálynő köpűjéből, úgy szakadnak ki egyházadból az apostoli lelkek s mennek tengereken túlra, méz és viasz van szárnyaik alatt ; a viasz világít szendén s illatosan, a méz gyógyít s csitít enyhén s csodálatosan. Maradj tehát nálunk, Uram ; légy a mi Urunk, Megváltónk, Királyunk s Üdvözítőnk továbbra is. Ird föl a XX. századra s a kultúrnépek homlokára a Te nevedet ! építs magadnak százados harcok s küzdelmek romjaiból oltárt, mely körül egy jobb kor után esengő népek imádkoznak ! fogd be nevednek öt betűjével az idők folyását s irányozd örök tanaidnak medrében az igazság felé a kultúrvilág törekvéseit, hogy ez az ár dagadjon s ne rontson ; emelkedjék ég felé s ne posványosodjék el a földön : akkor azután hit, tudomány, művészet, erény, élet, kultúra hódolnak Neked s a küzdelmek és kétségek tűzbe boruló felhőzetén kigyullad a Te neved, melyre meghajlik minden térd az égben, a földön s a föld alatt.

A jubiláris év január 1-jére még a következő gondolatok használhatók :

Ez a *legnevesebb név*, mely öt betűjében öt világrésznek van szánva ; mely legtöbbszor van kivésve grániton, márványon ; mely öt betűjében a gondolat szárnyain naponkint röpköd ki a nyomdák érchengerei közül ; név, melyről legtöbbet írtak, beszéltek, melyért legtöbbet harcoltak, véreztek, név, melyet minden nyelv hangoztat, mert azt hirdeti, ami minden népnek, kornak kell : üdv, boldogulás ; név, melynek maga az Isten imádat, áldást, hódolatot ígér : dabo illi nomen, quod est super omne nomen.

Ez a *legmaradandóbb név*. A bölcs törvényhozó nagy alkotásokban századokra biztosítja nevét ; addig, míg a nép, a nemzet él. Ha elvész az ország — s hany veszett el — az állam-

férfiú nagysága halottá válik ; pusztá emlékjellé az idők országútján, melyet a történetírók magyarázata nélkül senki sem ért meg. Periklesz államfőntartó működését Athén romjai temetnék el ; nem tudnánk róla semmit s az egész Hellaszról, ha ez az elveszett világ a költők s írók műveiben nem száll reánk. A szellemi hatalom maradandóbb neveket alkot. Horác, Virgil maradandóbb nevek, mint a Caesaroké ; a hódító fegyver előbb pusztul el, mint a költők ritmusa. De mily hideg, habár csillogó nevek ezek is? hol gyujtanak szíveket s reményeit ki köti hozzájuk? Csak egy név van, melyet addig hangoztatnak, míg ember lesz a földön ; egy mű, melyből részt kér mindenki s nem kell hozzá írni vagy olvasni tudni : Jesus . . . nomen novum, quod Dominus locutus est.

Ez a *legáldásosabb név*. A legnagyobb tény : a megváltást s a leghőbb reményt : az üdvösséget hirdeti. Reményünk, bizalmunk, erőnk Ő. Nemcsak nekünk, hanem minden nemzedéknek erőforrása. Minden lélek az isteni értéket belőle veszi, bánatába a bocsánat reményét, imájára meghallgatást, legkisebb cselekedeteiért örök bért, halálába a föltámadás reményét. Mi az «Jézus»? percenként ezren meg ezren támadnak lelki halálból az életre. Akár a keresztség vizében, akár a szeretet tüzeiben, akár a penitenciatartásban minden *éledés* Jézustól való. Az éledés után következik a *fejlődés*, a *törtetés* Jézus neve alatt : templomokban, kórházakban, iskolákban, pince- és padláslakásokban ; tengeren és szárazon. Gyermekajk s vén gonosztevők fogatlan állkapcsa suttogja ; haldoklóknak azt sugjuk. «In nomine Jesu Nazareni» állt föl a szánta a templom kapujában ; «in nomine Jesu Nazareni» áll Nyugat-Európa a kultúra élén. Sok változáson és vajúdáson esünk át, de az élet változott viszonyaiban sem nélkülözhetjük soha ezt, amit ez a név mond. Jézus nevében áll fönn tényleg a kultúrvilág, mialatt a kínai, a hindu, a mohamedán kultúra megdermedt ; «hová menjünk, Uram?» Egy szó a jelszó ezentúl is : Jézus.

A XIX. század élete.

Szilveszter-esti hangulat foglal el e századot záró éven át ; hisz ez az év a századnak hosszú Szilveszter-estéje. Végigtekintünk rajta ; fény- és árnyoldalain, küzdelmein, gyötrelmein, csatáin, sebein : számon kérjük mozgalmait ; kérdőre vonjuk, vajjon a természet és kegyelem kincseit hosszú száz éven át az *ideiglenes kultúra* s az *örökkévaló boldogulás* biztosítására fordította-e ; vajjon az örökkévalóság sarkcsillaga felé veszi-e útját?

Vegyük e célból egyenkint figyelembe e század fiziognomiájának vonásait.

A *vallási téren* a modern gondolat, «a fölvilágosultság» a hitet elhervasztotta ; a közszellem a tudomány nevében emancipálni akarta magát a hittől. A múlt század forradalma hitet és egyházat is el akart söpörni s ha az nem is sikerült, hollószárnyát a század hitére terjesztette s a szabadosság mérgét a szívekbe csepegtette ; a theológiába a racionalizmust (Günther, Hermes, Baltzer), a vallási életbe a közönyt vitte be. Hideg, blazirt, üres lett ; a szentségekhez való járást, a vallás alázatos gyakorlatait hitelvesztetté tette, a papságba s kivált a szerzetekbe a nyegle világiasságot csepegtette.

A vallásos élet e hervadásával együtt járt az *egyházellenes, ellenséges érzület*.* A gallikanizmus, febronianizmus, jozefinizmus nem fúlt meg a forradalom vérfürdőjében ; beleoltotta a maga gyarló szellemtelenségét a XIX. századba ; sőt az állami és nemzeti egyházak követelése a nemzeti érzés fejlődésével lépést tartott. A világegyház krisztusi fönsége eltörpült a nacionalizmus frázisaitól. Hozzájárult, hogy az államok hatalmi terjeszkedése egyre nyomta s nyűgözte az egyházat. I. Napoleontól kezdve, ki pápákat bántalmazott s börtönöztetett, Európa valamennyi hatalmasságain végigmenve, látjuk az állami fensőbbség alá hajszolt egyháznak vergődéseit. Az egyház szabadságáért Svájcban háború is folyt

* L. Egyház és pápa. 88. l.

(Sonderbund); Spanyolországban és Portugálban a népdüh papokat és barátokat öldösött (1843); Poroszország szintén békót és börtönt alkalmazott; Ausztriában a konkordátum-viszály, Magyarországon a vegyes-házasságok ügye hozta forrongásba a kedélyeket, melynek folytatását az elkeresztelési rendeletben s az egyházpolitikai törvényhozásban siratjuk. Az egyház iránti ellenszenvet sok helyen gyűlöletté fokozták a szabadművészek (Belgium, Franciaország), a carbonárik és mazzinisták (Itália), míg végre a porosz katolikusok az államegyház idealistáit a kultúrharcban csúffá tették; elkapatott egyházüldözőiket Canossába küldték s eszméiket a lomtárba dobták.

A tudomány páratlanul haladt s azzal az egyház s a hit iránti fölületes ellenszenv; kevélyé lett az emberi szellem; megittasodott vívmányaitól;* a természet kitérte titkait, új tudományok születtek méhéből (geológia, paleontológia, ethnológia); elsőrangú tudósok árasztottak fényt az emberiségre (Cuvier † 1832, Humboldt † 1859, Ritter † 1859); a kémia óriási haladást tett (Berzelius † 1848, Liebig † 1873, Pasteur † 1895); Kirchhoff és Bunsen föltalálta 1859-ben a spektralanalizist, mely a távoli csillagok titkaiba engedte hatolni a csillagászokat, köztük Angelo Secchit S. J. († 1878-ban). «Wissen ist Macht», ez a jelszó s az államok nagy budgetjei tudományos célokra, az egyre épülő múzeumok, klinikák, laboratóriumok jelzik a kor irányát. A technika föllendülése is hozzájárulhatott az emberi szellem elkevélyítéséhez; tényleg a tudomány trónja a hitetlenség kathedrája lett. Most látta elérkezettnek az időt, hogy függetlenítse magát, nem annyira a filozófok segélyével (Comte, Spencer, Hartmann, Nietzsche), mint inkább a pozitív tudományok alapján, melyekkel az eget mérte, a föld rétegeit fölkutatta, az életet chemice s a fejlődést Darwin szerint magyarázta. Amint sikerült neki régi világokat az őslénytan (paleontologia) által föltámasztani; amint sikerült a régi kultúrákat (Champlion † 1832. az egyiptomi képirás, Grotefend † 1853. az ékiratok kulcsának kitalálójá) fölébreszteni: úgy gondolta az emberi létet is tudomány által kielégíteni. A keresztény vallást megint csak egy új tudomány, az összehasonlító vallástudomány által, mely nem is vallás-, hanem mesetudomány, lefokozta; ** a buddhizmust Európába átvittette s valamint

* Lásd: A hit a XIX. században. 96. l.

** Szentes A.: A keresztény hit alapforrásai. 25. l.

a középkor «Krisztus követését», úgy a XIX. század «Buddha követését» írta meg. — A tudományos önteltség s a hit szellemének gyűlölete rávitte következetesen a társadalmat az iskolák elközösítésére; nem többé az egyház, hanem a tudomány állt a nemzetek haladásának élére. Az egyetemek a hitetlenségnek a fészkei lettek s az élet jól érezte magát a materializmusban, melyet költészet, festészet, sajtó és színház ápolt s mely Sudermann, Ibsen, Gerhart Hauptmann naturalizmusában üli diadalait.

A *társadalmi élet* nagy haladást mutat a tudományos vívmányok fölhasználása révén. A posta nagyszerű intézménye e században fejlett ki (1874-ben kötötték meg a berni világposta-egyességet); a gőz e században áll be az emberi haladás hámjába; a gőzhajó e században szelte először a tenger hullámain (Fulton 1800.); a vasúti vonatok e században verték föl először a mezők csöndjét (Stephenson 1814.); az óceán mélységeiben most cikázott először a kábeleken az emberi gondolatot vivő villamos áram s csodálatos ellentétet tüntet föl a század hithideg irányával az, hogy az első kábeli távirat, mely Amerikából Angliába indult, ez volt: gloria in altissimis Deo; dicsőség a mélységben Istennek. A gőzgép volt az az emeltyű, mely e században teljesen kiemelte az ipar, kereskedelem, forgalom világát. S a gőz már is lezorult; a századvég egy más nagy erőnek, a villamosságnak bölcsőjét ringatta. Mindent a villámmal tétetnek meg; az vízi gondolatainkat, az hajtja gépeinket, vasutaink vonatait, az világít; a földet behálózó távirósodronyok s az óceán mélységeiben nyugvó kábelek képezik a világrészek gondolatközlésének idegeit; villám viszi még szavunk s hangunk sajátos színezetét Budapestről Berlinbe, íróasztalunk mellett ülve itthon beszélgethetünk Párizsban, Brüsszelben időző ismerőseinkkel; s nemsokára villám által látunk a távolba. Lakásaink, élvezeteink, az ipartermek, az életszükségek kielégítése olyanok, amilyenek régen királyoknak s césároknak sem jutottak részül.

S még sem boldog az ember? Nem, mert a vívmányokat az *önzés a féktelen szabadság révén* maga számára lefoglalta; a szabad versenyben, az iparszabadságban, a gyári termelésben a gyöngét lenyűgözte, a szegényebbet tönkretette; széttörte a társadalom régi szervezetét, megsemmisítette a középosztályt; a tőke s a gép néhány ember kezében a többi rabszolgává tette. Egy hatalmasság úr most a földön: a pénz; személytelen, szívtelen hatalom, mely szipolyoz és

nyúz, elszedi mások munkájának gyümölcsét ; proletariátust állít a világba, mely most már az egyenlőség nevében a társadalmi, a gazdasági egyenlőséget követeli (szocializmus).

Az elkeseredés nem éri be az elvek hangoztatásával s a fejlődés lassú tempójával s *anarchizmusban* fejezi ki gyűlöletét a népeket nyomorgató társadalommal szemben ; tört ragad s halálra keresi a tekintély hordozóit. E században körülbelül tizenhárom államfőt gyilkoltak meg ; legremítőbbek II. Sándor cár † 1881, Carnot † 1894, Canovas † 1897, Erzsébet királyné † 1898, esetei. Csalásról, farizeizmusról, hazugságról vádolják a tekintélyt ; rossznak mondják, mint amely önző célokra használja föl a népeket ; létalapja nincs, mert ha nincs Isten, nincs úr a földön. Ni Dieu, ni maître.

S valóban rengeteg sok seb, fekély, barbárság, zsarnokság, féltékenység, jogtiprás bélyegzi az emberi társadalmat, melyekre az elégedetlenek rámutathatnak. Az élet finomsága el nem takarja az erkölcstelenséget s a szenvedélyek az egyes emberektől épűgy, mint a nemzetektől a régi barbárkorszakok hekatombáit szedik. Most is sok kegyetlenség van a társadalomban, az államok meg épen e század vérengző hadjárataiban minden haladásnak s erkölcsfinomodásnak gűnyjára milliőkat döntenek sírba és nyomorba. *E század véres háborúi* : a napoleoni, a krimi, az orosz-török, porosz-osztrák, német-francia, spanyol-amerikai háborúk iszonynal töltik el a lelkeket s Európát saját barbárságának öntudatára ébresztik. Mily szégyenfoltok ezek a vérfoltok ! A technika egyre tökéletesbíti, azaz pusztítóbbá teszi a fegyvereket, úgy-hogy a genfi konvenció s a hágai kongresszus már óvintézkedéseket láttak szükségesnek . . . az emberirtás ellen !

Valamint pedig «haladás» az általános jelszó : *űgy a «nemzetállamok» kiépttése* a népeknek részletes célja. Nemzeti egység, önállóság és függetlenség képezi vágyainknak egyik közvetlen célját. A nemzetek egymásután kelnek föl s szét-törők a régi összetartozás formáit. A század egyik legnagyobb eseménye *az új német császárság proklamálása* Versaillesban, 1871 január 18-án. Ausztria ki volt zárva a német szövetségből s ébredező nemzetiségeinek játéklabdájává lőn. — Olaszországban a forradalom a Savoyai-házat az egységes Itália királyi trónjára emelte s a pápát is birtokától megfosztotta. Az Alsó-Dunánál szerbek, románok, bolgárok, görögök küzdöttek szabadságukért ; nagy gyarmatok váltak el az anyaországoktól ; Brazília Portugáltól (1822), Mexikó s legűjabbban Cuba s a Filippinák Spanyolországtól, Belgium

Hollandtól (1836), Hannover Angliától (1837); két más vértanú nép is megmozdult: Lengyelország a szerencsétlen 1830—1831. lázadásban, hogy végleg leveressék, s az írek a szellem fegyvereivel küzdötték ki győzelmesen O-Connell alatt a katolikusok emancipációját. A szabadság vágya forradalmakban járta be a világot s kivált az 1848-i év jelzi a nemzeti szabadság törekvéseinek tetőpontját.

A XIX. század élete tehát viharos, haladása rohamos; *s iránya milyen?* a szabadság számtalan tévelybe sodorja, melyektől elsötétül az igazság, melyektől fáj az emberiség feje s mihelyt a valóságba átültetnek, fáj a szíve s görcsösen rángatózik a társadalom nagy teste. De minél sötétebb a tévely éje: annál ragyogóbban emelkedik ki *«az igazság oszlopa»* s kigyújtja szövétnekeit. Az *«igazság oszlopa»* az egyház s a század tévelyeivel szemben *legimpozánsabb megnyilatkozása a syllabus s a vatikáni zsinat* (1870). Ez volt a kereszténység legerősebb állásfoglalása a korszellem ellen, mely gúnnyal és gyűlölettel felelt, de az egyház a világ mérgén nemcsak hogy nem ment tönkre, sőt győzelmesebben érvényesül. Bevált sziklának, melyen vértanúi (IX. Pius), magasröptű (XIII. Leó) pápák állnak s a pokol kapui nem győzhetnek. *A katolikus tudomány* mérkőzik a hitetlenséggel, mely szégyenkezni kezd fölületességeért. *A keresztény művészet* újra fölleveníti a régi hagyományokat s alkalmas keretet teremt a keresztény igazságoknak s az istentiszteletnek. *A vallásos élet* bensőségessé válik; az Oltáriszentségben keresi az *Úr Jézus szívét*, melyen meggyújtja az áldozatos s hűséges szeretetnek tűzét. Az istenszeretben megtanulja *az emberszeretel* is és számtalan intézményt teremt a szenvedő emberiség segítségére; a testvériség forradalmi frázisára, mely nyaktilóval dolgozott az odaadás s önfeláldozás tetteivel felel, úgyhogy mindenki láthatja, merre van az igazi testvériség. *A társadalmi kérdés* tudományos megoldásán* (Ketteler, Hítze, Jäger, Pesch H. S. J.) sikerrel dolgozik, mialatt a gyakorlati téren társulataiban, vallásos egyleteiben, szellemi mozgalmaiban szervezi a szerteséjjel húzó elemeket. Mily egységet tüntet föl ez a 250 millió lelket felölelő egyház; mily *járatokat* rendez *Rómába, Lourdesba*; mily meleg áramok indulnak ki vallásos (*eucharisztikus*) s *társadalmi kongressusaiból*, akárcsak a Golf-áramok az óceánban!

* Keresztény szocializmus. 82. 1.

Valóban ez az egyház a XIX. században is az Isten szerve, s ha jár az Úr a földön s leng fölöttünk szelleme, az egyház útjai valóban az Isten nyomai köztünk.* E nyomokon jár az Úr köztünk ; azért virágzik az egyházban szív és lélek ; azért árad szét belőle a kegyelem illata, mely kiváló férfiakat vezetett vissza az egyház keblébe, *Stolberg gróftól kezdve*. A kereszténységnek nagyszámú ellenségei el is hallgatnak már lassankint. A próféták, kik az egyház vesztéről, végnapjairól, a kereszténység bomlásáról, a természetfölöttinek visszavonulásáról jövendöltek, elcsitulnak ; Strauss Dávid, Renan meghaltak és sirjuk fölött cseng ezüstszvú harang ; nem a lélekharang, melyet ők csendítettek az egyháznak, hanem a föltámadás, az örök élet harangja, mely az egyház dómjairól cseng és zúg s Te Deumra hívja a század végén a kereszténységet, a század harcaiban, saját vérében megizmosodott s erejének öntudatára ébredt egyházat, hogy imádkozzék s adjon hálát s azután tele szíván keblét az Isten erejével, kiinduljon egy új század meghódítására, nem, boldogítására, homlokára tűzvén a krisztusi szót :

Non praevalébunt.

* Björnson szép regénye : «Az Isten nyomain».

Ki a mi Istenünk?*

Hódolni jöttünk a régi korok hitével, az imádás tömjénével a századok halhatatlan királyának, ki az időben, 1900 év előtt ember lett s nevét Jézusnak hívják.

Él-e még a régi Isten? Szent és imádandó-e még neve? Nem törték-e még le oltárait? Nem ébredtünk-e még a szomorú valóra, hogy a kereszténység Istene is csak bálványkép, tévely és ábránd? Ki a mi Istenünk?

A XIX. század titáni harcai után méltán kérdezzük ezt, hisz e század szelleme mindent kétségbe vont, amit a mult szentelt örökségkép ránk hagyományozott. Tudomány, művészet, nemzetgazdaság, társadalom új világok vágyával léptek a küzdőterre s le akarták szerelni a régít; úgy látszott, mintha a templomokat le akarták volna törni s csak a kriptákat meghagyni; mintha az oltárból sírt akartak volna formálni, melyben egy meghaladott hit pihen s nagylelkűen sírkövet is faragtak az Istennek, midőn őt merő embernek mondták: itt pihen Jézus Krisztus, a világbölcs.

Ezen a sírkövön dolgozott a XIX. század, amennyiben a hitetlenség százada volt. Az igazság keresésében mindenáron új utakat akart fölfedezni. Le a hittel, éljen az ész s csakis az ész. Az ész lett vezércsillaga abban az értelemben, hogy a hitet sutba dobták. A kinyilatkoztatást a tévelyek tarka játékanak nézték, mely bujósdit játszik az emberrel; a hit szembekeötő, félre a lepellet; építsük ki hit nélkül a szellemi élet s az erkölcsiség világát; fejtsük meg hit nélkül a problémákat:

Fort mit aller Dogmatik,
Vernunft allein sei Sieger.

A XIX. század a racionalizmus százada volt. Ez az a tévely, mely nem az egyes dogmákat, hanem az egész kereszt-

* 1900 Szilveszter-esti és húsvéti gondolatok, melyeket *engesztelés alakjában* 1901 januárius elsején is használhatunk.

ténységet s annak isteni eredetét tagadja. A lefokozott hit ravatalát körülállják a tévelyek, a tagadás számtalan változatai. A régi tévelyek új kiadásai: a pantheizmus Schelling-Hegel kiadásában; a teljes racionalizmus; a spiritualizmus észelvi békókban; a pozitivizmus. Egymást gyorsan váltják. A materializmust kiemeli a nyeregből a spiritualizmus; a spiritualizmust a pozitivizmus; a pozitivizmus pedig ezidő szerint nagyot bámul, hogy oldalán a racionalizmus végre spiritizmusba csap át. Csupa szfinx. A filozófia nem más, mint a kétely árnyában emelkedő s szfinxektől körülvevő pogány templom; tele van hieroglifokkal, homlokzatán pedig az sötétlik, hogy *ignoramus et ignorabimus*.

A XIX. század a káromlás százada. Szótára a káromkodások lajstroma; kifejezéseiből kiveszett a szentnek tisztelete. A szabadság frivolsággá fajult. Ami szent, azt meggyalázza. Judásnak szobrot emel; a sátánt tiszteli s ha nem is emeli az ész istennőjét az oltárra, mint a mult század végén, az csak azért van, mert még farizeus is lett s titkolja, amit szívében tisztel. A sajtó átlag az erkölcstelenség s a tudákosság tapogató szerve; csiklandozza az állatot az emberben s tömjénez szenvedélyeinek. Az irodalom a naturalizmus örve alatt az aljast szolgálja; mikroszkopikus kezelés alá veszi, amit a tisztesség még nevéen sem nevez; a művészet meztelenre vetkőződik s szeretné még a fügefalevelet is valahogy levenni. Ha igaz, amit Carlyle mond, hogy manapság a sajtó az egyház s az ujságírók a pápák és reformátorok, akkor bizonyára abban az egyházban nem az áldozat, hanem az élvezet lakik s imádság helyett káromkodás hangzik!

A XIX. század az aposztázia százada. Jellemzi azt a tömegnek elszakadása a kereszténységtől. Keresztények vagyunk-e még? — kérdezte Strauss Dávid s azt felelte: nem. Az emberiség szétszaggatva az egymást emésztő filozófiák által, a székepszisre érett lett s a gót dómok homályából a kétely árnyékába vonult, amely annyiban árny, hogy sötét, de enyhét nem ad. Az európai népek lelkét bizonyos nyugtalanság szállta meg, a kétkedés szelleme behatolt akadémiába s kunyhóba s az életet laicizálta; régi hitének s boldogságának romjain ülve, a multba fordítja tekintetét, majd a jövőbe néz, mint az eltévedt vándor, aki türelmetlenül várja a hajnal hasadását.

Ime a XIX. század szelleme, melynek csillaga az eltévedt ész; fáradt géniusza a tudomány. Ez szedte programpon-
tokba azt, mit az élet sötétséggé s boldogtalansággá váltott ki.

Ez adta ki a jelszót : «a természetfölötti nem létezik, csodákban többé nem hiszünk. A dogmatikus tekintély csak fejpárna a kényelmesek számára, kik gondolkozni nem akarnak ; az egyház egy kényszerszabály az értelmiség alacsonyabb fokán, úgy vagyunk vele, mint a ruhával, melyből idővel kinövünk».

Ez elvek magára az Istenre, a köztünk élő Úr Jézusra terítették rá a szemfedőt. Meghalt a kinyilatkoztatás, az egyház, a természetfölötti tekintély ; a tudomány *partét* is adott ki : «Comment les dogmes finissent» (Jouffroy), «La crise de la foi» (Scherer), «Die Krise des Christentums» (D. Strauss).

A kereszténység meghalván, a hivatalos egyház gyászba öltözött ; a jószívű racionalizmus megengedte neki, hogy sirjon és panaszkodjék, de érzelmeit komolyba nem vette ; úgy tekintett rá, mint tiszteletreméltó matrónára, aki az elhagyatott ház küszöbén ülve virraszt halottja mellett.

De mialatt a tudomány a természetfölötti hit koporsójával a temetőt kereste, temető helyett a végtelennek s az örökké valónak csarnokába ért s ott a halott föltámadt, mert csak tetszhalott volt. A végtelent s az örökkévalót a tudomány nem tagadhatja ; minden ami van, a metafizikába vonja őt ; az egyszeregy is metafizika ; az időből az örökkévalóság, a térből a végtelenség meresztí rá szemeit. Ki akarta verni fejből e gondolatokat ; technikával boldogságot, művészetel erkölcsöt akart produkálni ; harmóniába akarta önteni a létet : de a nagy kérdések le nem tűntek : Mi célja van az emberi létnek? Mire fordítsa szabadságát? Vajjon egész létünk e rövid élet korlátai közé szorítkozik-e csak? S mire való akkor az a sereg vágya szívünknek, ha az élet azokat ki nem elégítheti? Minő a túlvilág? Mily sors várakozik ott az emberre? Hogyan juthat oda? Viszontláthatja-e majd övéit? Ki az ég s föld alkotója? Hol e lánc kezdete és vége? Hová forduljon az ember fölvilágosításért? (Baunard : A kétely és áldozatai századunkban.)

Mi e kérdések fölértékelése nélkül az ember? Ha az ember nézi azt a sok millió embert, akik különböző szenvedélyeik után járva napról-napra csak tengődnek s meglegegedetten mosolyognak, ha vágyaik beteljesültek, vagy méltatlankodnak, ha azokat nem sikerült kielégíteniök, s mégis minden következő nap meghozza a maga újabb vágyait és ők újra kezdik a tegnapot, anélkül, hogy csak egyiknek is eszébe jutna kérdezni, hogy tulajdonképen miért is történik ez így ; mondom, ha az ember ezt megfigyeli és meggondolja, hogy

épen a magasabb rendeltetés tudata különbözteti meg az embert az oktalan állattól, arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy az élet céljával és rendeltetésével csak kevés kiválasztott van tisztában. Mi lesz abból a tömegből, amely megszerzi mindennapi kenyerét, de az igazság kenyerét meg nem találhatja? De nem is kell a tudatlanokhoz fordulnunk; mi lesz a szabad gondolkodás arisztokráciájával; vajjon az okosabb-e lelkiüdvé dolgában? S ha az élet érthetőségét tényleg meg nem találhatjuk a földön, annak ránk kell áradnia az égből.

Ez a fény a legnagyobb tény; ez a tény a testté lett fény, a testté lett Ige. A földön a «logiák» teremnek: filológia, geológia, ideológia, ontológia, pszichológia, fiziológia, de a Logos az égből jött. A tudomány koporsójába szegezett hit tehát fölkelt s rámutatván a tudomány elégtelenségére, szétvetette a koporsó deszkáit s így szólt: míg az igazságról le nem mondhatok, míg az erkölcsi jónak s szépnak csillagait egemről le nem akaszthatom: addig az örökkévalóság sarkcsillagja felé nézek, amely csillag alatt ül Jézus a «hűséges tanú», a testis fidelis. E csillag sugárzatából hangzik felénk e szótat: Confidite, ego vici mundum.

Istenem! mily fönségesen hangzik e szótat a század harcaiba bele; mily nagyszerű zárszó, amely a század pörös feleinek kihirdeti a döntést; mily ünnepélyes próló a jövő század küzdelmeihez.

«Confidite», én győztem. S a győzelem olyan, hogy a csata véglegesen eldőlt. De ha nem hiszitek el, hát vegyétek föl az inventárt.

Mondjátok meg nagyszavú ellenfeleink: hát mitek van?

Romba akartátok dönteni a hitet végzetes, látszólag ellenállhatatlan hatalomnak, a szabadságnak sodrában s nagyra voltatok tudománytokkal. *S hol van tudománytok?* A metafizikából ki akartatok menekülni, a fizikának feküdtetek neki s íme fizikátok is rámutat az örök problémákra s elvezet a zárt kapukhoz, melyekről leolvassátok az örökkévalót, a végtelent a nélkül, hogy megértettétek volna. Mint az éji lepkék a zemésző lángba, úgy siettetek tudmányszomjatóktól úzva a világosság felé; de a ti világosságtok a természet fölértésének szikrái, nektek nem világosság, hanem emésző tűz lettek, mely leperzselt s megvakított. Megvakítva elvesztettétek a kilátást a végtelenbe. Ti a hittel a filozófiát is leszereltétek s a szkepticizmus csöndes öblébe eveztetek be. A bizonyossággal a tudomány is megszűnt.

Mitek van? Gyakorlati ismereteitek? Berthelot-tok azzal

biztat, hogy egy napi élelmünket összesűrítve mellényzsebünkben fogjuk hordozni; nos és aztán? Ez egyoldalúsággal a lelket ki nem elégíthetitek s minél többet erőlködtök, annál élesebb ellentmondást ébresztetek a végtelen tagadás s a kis körre szorítóköző ész közt; ebből pedig tán új ellentmondás révén fogtok szabadulni, hogy szívre keresztények, észre pogányok lesztok.

Mitek van? Sötétségbe merülve, kétség marcangolja szíveteket; a hit romjain a lelkiismeret kísértetei laknak. A filozófok sírnak; elhagyatva felpanaszolják értelmük puszta magányát: «vae soli», jaj az értelemnek, melytől az örök világosság elvonult; «vae soli», jaj a léleknek, melyben képtelen rendszerek ellentmondásai fájdalommmá változtak! «Ön szenved, — mondatja Montaigne-nyel Scherer, — nemde? S azt hiszi talán, hogy az én lelkemet nem marcangolják borzasztó kínok? . . . Ó, hányszor irigyeltem meg azokat, kik az apostolok és a próféták karával, a mártírok ezreivel s az egész egyházzal élő hittel zenghetik a Te Deum laudamust?» S a szenvedők menekülnek: «Szabadíts meg, Uram, — kiáltott föl március 27-én 1822-ben Maine de Biran, — s adj lelkemnek erőt, hogy fölemelkedhessék hozzád.

Mitek van? Ami jó és szép, az nálunk is mind megvan. «Minden szép és jó, ami «Phaedonban», az «Elmélkedésekben» s a «Gyakorlati ész kritikájának» legszebb fejezeteiben található, az megvan Katekizmusunknak első lapjain azon kivétellel, hogy míg emezt gyermekek, pásztorok, munkások is haszonnal forgatják, addig Plato Phaedonja s még inkább Kant ész-kritikája csak kevés embernek való.» (Cousin, du Vrai, du Beau, du Bien. 410.) Mialatt nálatok ez a jó és szép kevés virágot s még kevesebb gyümölcsöt hoz: addig nálunk a tudás életté válik. Nézzétek járatlanainkat, tudatlanainkat; megszégyenítenek titeket. Filozófiájuk, melynek nincsenek thézisei, csak meglehetősen hite, harmóniát önt az életbe s a legmagasztosabb teológiát állítja létre Isten-szeretetükben, bízó megadásukban, hősieis türelmükben. Halálukat megirigyelhetitek; pályafutásuk rövid dicsérete: «Kik meggyőzték a világot». S kit győztetek ti le? Szíveteket, elhervadt reményeiteket; győzelmes nihilisták lettetek, hogy végleg meghaljatok, «denn es stirbt der Mensch an seinen Göttern». (Leopold Scheffel.)

E nyomorúságért pártoltatok el Krisztustól? Föl, vissza hozzá! Isten megengedte szenvedéseiteket, hogy a sötétség s a szenvedés árán ismerjétek meg köteleességeiteket. Első

kötelességünk a rendületlen, föltétlen hit. A hit az ész hódolata ; elfogadása annak a természetfölötti fénynek, megragadása annak a segítségnek, mely eszünket nem korlátozza semmiben, csak a tévelyben. A hit nem sejtés a végtelen tornácaiban (Flammarion), nem tévedező tekintet a csillagok közé, hanem elfogadása a kinyilatkoztatott igazságnak.

Ez igazság az Úr Jézus Krisztus.

Ő a «*rex saeculorum immortalis*» ; ő a lelkek ura és pásztora ; ő minden korok örök reményének sarkcsillaga ; ő az ész s a szív hajótöröttjeinek is révpartja : bár leborulhatnánk lábaihoz e század végén, hívő és hitetlen, a meggyógyult vaknak hitvallásával : *credo . . . et procidens adoravit eum !*

Ki a mi igazi Megváltónk?*

Lehajtott fejjel függ a keresztfán a mi Urunk Jézus Krisztus. Tizenkilenc század haladásának, vergődésének, szenvedésének országútja mellett emelkedik fája ; mellette vonul el, ami küzd, szenved, fárad. Hitünk, reményünk azt a nagy szót írta föl e fára : Redemptor mundi.

De hát meg van-e már váltva a világ? Nem nézünk-e mi is békét s boldogságot kereső tekintettel az égre? Szét vannak-e már törve a békók, melyek szenvedésbe, nélkülözésbe, nyomorúságba láncolják az emberiséget? Eltűnt-e már oldalunk mellől az az árny, mely Mefisztóként neveti az ember erőlködéseit? Föl vagyunk-e már szabadítva? Legbensőbb érzésünk ellentmondani látszik. Népek, nemzetek törtetve járnak a szabadság nyomában ; Megváltót keresnek. Megváltót bűnből, kárhozatból, halálból ; Megváltót földi nyomorból, szenvedésből, vergődésből. «Mindnyájan vétkeztek, — mondja erre nézve Szent Pál, — s nélkülözik az Isten dicsőségét.» (Rom. 3, 23.) Az apostol e szava fejezi ki a világ végtelen rászorulását Krisztusra.

Lelkünk az Isten koldusa, kegyelemből él. Az Isten kegyelmének napja lealkonyodott a világnak ; nélkülözzük a fényt, a kegyelem világosságát ; nem látunk ; elborult lelkünk látóhatára ; sötét van ; sok fáklyát gyujt a tudomány s mégis éj van. Megváltót keresünk, aki ránk hozza az igazság napját.

«Mindnyájan vétkeztünk» s az a véték bennünk hagyta mérges fulánkját ; a vérünk tőle lázas s akaratunk gyöngé lett. Érthetetlen harc és meghasonlás uralkodik bennünk ; az apostol is sir, hogy rab, hogy idegen törvény igája alatt áll. Lélek-szabadság ! Ki ad téged nekünk? Ezt a Megváltót keressük.

S mert mindnyájan vétkeztünk, mindnyájan «nélkülözzük az Isten dicsőségét». Az Isten dicsősége műremekeinek hozzá való hasonlatossága. Saját maga képét akarja vonásainkban látni ; de a helyett sötétség borong homlokunkon

* 1901 januárius elsejére való reflexiók.

s fáradtság ült ki arcizmainkra ; eszünk gyöngé, akarattunk béna ; nem tudunk akarni istenileg. Ezt az isteni hasonlatosságot, ezt az Isten-rokonságot keressük, mert nélkülözünk.

Valóban nélkülözitek ; ugyan hogyan is álmodhattatok róla, ti, a nyomorúság szülöttjei, kiknek földje törésföld s küszködőtök kell a kenyérért? Ti, kik gyámoltalanságban születtetek, kik a föld urai vagytok jog szerint, de jogotokat el nem ismeri sem a perzselő nap, sem a jégbefagyó víz, sem a bőszen tenger, sem a rengő föld ; kezdve az ázalagon, mely eliszaposítja csatornáinkat s kikötőinket ; a filloxérán, mely elszáritja szőlőinket ; a bacilluson, mely megrontja tudónket, az egész világ küzd az ember ellen. Jól mondja az apostol, hogy mindnyájan nélkülözünk az Isten dicsőségét, de kivált ti régi rabszolgák, ti heloták, ti felláhk ; ti későbbi jobbágyság s ti fehér rabszolgák, ti babonaszóba s butaságba temetkezett néprétegek s te is művelt társadalom, mely az élvezet lejtőjén az állatiasságba hajlik, vérrel táplálkozik, az elsatnyult munkások vérével ; a fizikát legyőzi, hogy rabja legyen az idegességnek, új betegségeknek, fonnyadó szerveknek, naggyá növelt szenvedélyeknek. Ó, Megváltó, hol vagy?

Úr Jézus, te vagy-e a mi Megváltónk?

Te vagy-e, ki szende fényt gyujtasz, világot, mely lelkünkbe szűrődik s fölvilágosít az élet problémái, a belső meg hasonlás, az örökös vágyódás, a szüntelen törtetés iránt s utat mutat a béke olajágához? Te vagy-e, ki a szív panaszait elhallgattatod s oly kilátást nyitasz, melyet a sírhint alacsony dombja nem szegélyez ; oly nyelven tanítasz, melyet a halál el nem némít ; oly énekekre, mely az élet alkonyán örök allelujába készül átvadni? Vagy föltámadt utánad más valaki, ki a század tudományának, művészetének hatalmában új evangéliumot hozott a földre? Van-e más világosság, melytől a lelki szemek nyílnak ; van-e más út, melyen az örök halmokhoz» érhetünk, hogy onnan a boldogság földjét ne csak láthassuk, de magunkénak is mondhatassuk? !

Az emberiség szenvedésének oka a bűn ; a romlás e gyökerének két hajtása van : a tudatlanság s az önzés. Az egyik az észnek, a másik a szívnek lett zsarnoka. Mindkettő alatt nyögünk ; de egy is elég ahhoz, hogy szerencsétlenek legyünk.

a) A legelső zsarnok a tudatlanság ; eleme a sötétség ; kioltja a kettős fényt : a hitet s a tudást, megtevést s szám-talan bajba sodor. Életünk a célok megtestesülése ; ha jól igazodunk el feléjük, boldogságra ébredünk ; ha nem értünk

hozzá, céltévesztett egzisztenciák vagyunk. Az *örök cél* iránt való tudatlanságból hitetlenség lesz ; a *földi célok* föl nem értéséből bajok, forradalmak, osztályharcok támadnak. Az élet-céloktól fáj a világ feje ; nem ismeri az örök célt, mert hitetlenkedik ; félreérti az ideiglenes valót s azért rabságban sínlik.

Aki ebből megszabadít, az a mi Megváltónk. Eziránt megegyeznek a világbölcsek és sietnek megváltást szerezni. Quesnay kimondja : «A tudatlanság fölé bűnténnyel, az képezi közönségesen szerencsétlenségünk forrását ; a tudatlanság a legméltatlanabb álláspont a teremttől, a végtelen értelem örök világosságával szemben».

Igen, «örök világosság», ez a lelkek világa, ez szabadít föl. *A tudomány révén pirkad mindenfelé az igazság fölismerése*, s amily mértékben haladunk, annyiban szabadulunk. Szám-talan betegségeknek vagyunk alávetve, de a gyógyíthatlan betegségek száma csökken ; a tudomány fölszabadít. A természet erői nem respektálják az embert, mint a teremtés koronáját ; a tenger elsöpri, a villám leüti, minden gomba, spóra harcol ellene ; a Szentírás szava, «dominamini», a mammut-korszakban vajmi szerény érvényesülésnek örvendett ; de az ember kiterjeszti uralmát a tudomány által : a tenger viharját jó gőzhajókkal, a villámot háritókkal, az ellenséges befolyásokat szellemes ellenszerekkel legyőzi. «Wissen ist Macht» ; az ember uralmát a tudomány hordozza, trónját az építi föl a világon.

De hol marad a tudománytól az «örök világosság» ? Örök világosság ! Ez lesz a mi Megváltónk ! Száz évvel öregebbek lettünk s íme az örök világossághoz közelebb nem értünk ; mialatt földi létünket a tudomány, a technika a komfort szolgálja, addig a legtöbb ember a tudomány nevében Megváltóját az agnózisban, a lemondásban, a nihilizmusban, tehát a *tudatlanságban* kereste.

Az emberi ész a világrejtélyek hét szfinxével körülvárt templomot épített magának s ráírta hitvallását : *ignorabimus*. E templom küszöbén kuporodik a csalódott, elcsigázott ember ; a koldusok lépcsőjén ül s ha mégis kedve volna betérni a templomba imádkozni : csak egy oltárt találna ott benn, a kételynek oltárát. Ez előtt imádkozni nem lehet : a szkepszis medúza-feje megdermeszti a szívet, kioltja érzelmeit s lelkére a lemondás éjjele borul. Ez éjben a kételkedők egy része tombol s győztesnek tartja magát és hitvallásának a nihilizmust fogadja el ; a másik fél pedig szenved és

sír. Lemondani mindenről, ami nagy, szent és fönséges, arra az emberi szív nem képes. Unalomból, undorból, utálatból, lemondásból meg nem él. Ez a halál érzelmköre. E milieube lehet a lelket rövid időre belesodorni; de ez csak elszenderedés; mihelyt fölébred benne az élet ösztöne s megszállja őt az alkotás vágya, mihelyt megcsapja őt a halhatatlanság szele: fölébred mámorából s romokat látván maga körül, szomorkodik és sír.

Valóban sír! Mintha temetési dalt, halotti éneket hallanánk, mely az elpusztult szentélyek körül zokog. Mélységes melancholia vesz erőt a század vezérszellemein; csodálatos fölháborodás váltja föl a dekadens hangulatot: újra hinni, Istent szeretni akarnának; valami ismeretlen új után epednek, ami kiemelné szívüket a kétségbeesésből. «Szabadíts meg, Uram, a gonosztól s adj lelkemnek erőt, hogy fölemelkedhessék hozzád», ez a filozófia Miatyánkja a XIX. században. Poklot csináltak szívükből s kétségbeesve kiáltottak segélyért, melyet senki sem adhatott nekik. Hitetlenek valának, de gyűlöltek a hitetlenséget; örült vágy marcangolta szívüket; mély megihatottság nélkül nem olvashattuk a filozófia jajkiáltásait, melyek akárcsak a tenger hullámaiban kettétört hajó roncsairól hatnának el hozzánk. Az elkárhozottak kinjait érzik, az igazi nagy exkommunikáció átkát nyögik: hit nélkül, Krisztus nélkül, a szentélyek örök lámpája nélkül. Elrémülnek saját művüktől; látják a romokat, melyeket ők dultak föl, hallják a nyögést, panaszt, jajt, melyet ők támasztottak; megijednek győzelmüktől s végzetes meghasonlástól üzetve fölkiáltanak a Karthauzi szerzőjével: «Mindenható lény, Te, kinek teremtdő lehetétől világok forognak s az emberi szív dobog; kinek fönsége előtt a ragyogó nap s a legkisebb teremtmény egyenlő; ki minden lénynek ismered s megadod szükségeit: a földnek a nap meleg sugárzatát, tengerednek vészzeit, minden fűszálnak, melyet a forró dél elfonnyasztana, egy harmatcsöppet s minden madárnak hangot, mellyel örömrésztét kimondhassa: nézz le szegény emberi nemedre s add vissza hitét, mely mint a földnek a napsugár, tengernek a dagály, fűszálnak a harmatcsöpp, szükséges, hogy viruljon, emelkedjék, éljen».

Örök világosság!... Értitek már, hogy mi az?!

b) Másfelé is keresett magának az ember megváltókat. Úr akart lenni a földön, a Szentírás megbízása szerint: *dominami s ez uralmában boldogulni; a munkát fogta be diadal-szekere elé; címereül az emberi kezét mutogatta, méltó-*

ságának, hatalmának eszközét; jelszava a *munka* lett. E jelszótól visszhangzik a föld; mintha új teremtes menne végbe; alvó, ismeretlen hatalmak és erők állnak a törtető emberiség zászlói alá s valamint a gözeke ezredéves hantokat forgatott az újvilág szűz térségein: úgy a munka gözekeje ezredéves intézményeket forgatott ki az óvilág fáradt földjén. Csikorog a világ, meg nem álmodott változások mennek rajta végbe, mintha teljesülni akarna az a testamentum: dominamini!

Igazán fölséges dominium! Saját karja erejében építi föl trónját az ember, vére bíborával, verejtékének gyöngyeivel borítja s ámulva saját hatalmán, leül a trónra, melyen ez a szó ragyog: A munka a *mi megváltónk*, az föl szabadít!

De engedjünk egy percet az apotheózis mámorában a komoly figyelőnek, egy reflexiót a hozsanna-kiáltások közt a fontolgató észnek, egy világos tekintetet, egy szót a világot nem arasszal, de öllel mérő bölcseségnek s az iszonyodva fogja látni, hogy ez új megváltó zászlaja alatt az emberi nem két démonja, a tudatlanság s az önzés karöltve jár. A XIX. század hibákkal, végzetes tévedésekkel van tele; téves gazdasági szisztémák kínpadra húzták a társadalmat; ellenséges osztályokra szakították az emberiséget; a testvérek, mint idegen zónák gyermekei, néznek egymásra. A társadalmi osztályok harcai, az elnyomás, a zsarolás igája, az elzüllés és kifosztás kínjai, a régi s modern anthrópofagia mily tengernyi kínt hoztak ránk. Csupa téves gondolat, melynek sugalmazója az önzés s az élvezet.

Ki szabadít ki minket az önzés sodrából? Ki oltja ki az élvezet gonosz istenségének tüzes nyilait, melyektől a század vére ég? Ki teszi meg, hogy az ész vívmányai ne az emberiség elnyomására, hanem a köznek hasznára szolgáljanak? Ki emeli ki újra az igazi emberségességnek régi és új rabszolgaságban megbecstelenített ideáljait, a szeretetet s az áldozatot, hogy megint testvérek legyünk, hogy az anyagot a léleknel jobban ne szeressük, hogy az élvezetnél magasabb ideálokat ismerjünk? Magábatérést sürgetnek az újkor prófétái, de szavuk a pusztába vész!

Áldozat, szeretet... Értitek már? ez volna a mi megváltónk neve.

A világ tovább sűrög. *Megváltót keres.*

c) A munka által a természet urává lévén, anyagiasabb lett a korszellem; az ideális célok mindjobban leszorultak;

de ugyanakkor az alsó osztályok is öntudatra, mégpedig az élvezetvágy s a jogegyenlőség öntudatára ébredtek. Az önzés a régi intézmények romjait föltorlaszolta, széttört mindent; hullámhegyekként problémákat gördített, melyektől fáj a társadalom feje. Az államhatalom pantheista istenséggé fölfújva annyira megzavarta a jogérzést, hogy akaratát törvénynek adta ki s a régi cészárok isteni voltát e százkezü absztrakcióra vitte át. Rávetette magát kultúrharokban a lelkiismeretekre s a kultúra ürügye alatt a régi erőszak bestiját léptette föl újra álarccal, de állati ösztönökkel a világ szinpadára. A korszellem e behatásoktól elbódulva, gögtől és tudatlanságtól vezettetve, az erkölcsi hatalmakat, a jogot, kötelességet, az erényt, az eszményt ignorálni kezdi; az ember-állat visszafejlődik. Az erkölcsinek minden terén nagy sülyedés áll be; a sülyedés eszmélődésre készítet s a világot új megváltók keresésére indítja.

S ugyan hol keresi majd ezeket?

Elriasztva az életben nyilvánuló rideg, kemény vonásoktól, a polgári küzdelmek sikertelenségétől, sokan a *költészetbe* menekülnek s egy *esztétikai megváltásban* biznak. Kiindultak győzelmi öntudatban a materializmussal teremteni új világokat, azután laposnak, szellemtelennek látván azt, áthajlanak az ideálokhoz: a költészet, a művészet, íme az ő megváltójuk. Az élet nyomora s a tehetetlen mizéria elől a művészetbe menekülnek, melynek portáján Ibsen, Hauptmann és Maeterlinck ülnek és — gomboznak.

d) Mások nem a költészettől, hanem a *valóságtól várják a megváltót*; a teremtő erő fúriává változik bennük; darabosságukban, aforizmai kitöréseikben szinte félrebeszélnek; de ezeknek profétája Nietzsche, filozóf és örült egy személyben, «der unbarmherzige Seher kommender Jahrtausende», pedig orrahegyénél sem lát tovább. Ez az «Übermensch»-ben látja a megváltót s a valóságos, természetfölötti Isten-ember helyébe, természetéből kivetköztetett, elnyomorított vadat állít, akit «Übermensch»-nek nevez. «Übermensch», kinek nincs erkölcsi törvénye s az erőszak sugallataira hallgat, ki «jenseits von Gut und Böse» ütötte fel sátorfáját, tehát az örökervényű erkölcsön túl; ez csak vadállat lehet, «die blonde Bestie».

Látjátok a megváltókat? *Tudomány, munka, művészet* s az emancipált *Übermensch*; tehetetlen ál-megváltók.

S ki a mi megváltónk? A mi Urunk Jézus Krisztus, aki bűnös öntudatunkra mutat s azt mondja: azon kezdjé-

tek, hogy magatokat Isten előtt mélyen megalázzátok ; értelmetek hódolata sejteti majd veletek szívetek adósságát. E rovástól a penitenciában kell szabadulnotok. Krisztus érdemei által bocsánatot remélhettek. A penitencia szelleme a tisztulás s az elégtétel vágya. Nagy tévedések korszaka után beáll az önmagábatérésnek ideje. A történelem nagy fordulatai nincsenek ugyan az évek kerekszámához kötve, de az évszámok sokszor korokat jeleznek, melyekben fordul az emberiség érzése. Fordul, mert eszmél ; eszmél a próféta szaván : «Iszonyodjatok ezen egek ! s annak kapui fölötté szomorkodjatok el, úgymond az Úr ; mert két gonoszságot cselekedett az én népem : elhagytak engem, élővíz kútfejét és maguknak kutakat ástak, bomladozó kutakat» (Jer. 2, 12.). Istenünket, Megváltónkat elhagytuk, hogy lehet az? Keres-tünk szomjunkra hűsítő italt ; Nilus zavaros vizéhez (a munka és gazdagság), az Eufrát idegen partjaihoz (a gőg és hatalom) zarándokoltunk (Jer. 2, 18.), de hiába ; kerestünk gyógy-füvet, «szappanfüvet» a haladás magaslatain ; művészetben, költészetben véltük föltalálni a «berith»-füvet (Jer. 2, 22.) s mégis tisztátlanok voltunk gonoszságainkban (Jer. 2, 22.). Hol vannak isteneink, megváltóink? Keljenek föl és szabadsanak meg nyomorúságunk idején ! (Jer. 2, 28.) Hiába kiáltunk hozzájuk ; hamis istenek ők ; a mi Megváltónk az «út, igazság és élet», «az Isten dicsőségének fénye, valójának képmása», minden költészet s művészet eszménye s a mellett az isteni ember ; ez a mi Megváltónk . . . «A mi Megváltónk neve seregek ura, Izrael szentje». (Izai. 47, 3.)

Az új régi eszmék.

A XX. század hajnalát egy sikereire s győzelmeire büszke világ ünnepli. Alkotásai mint a hegyek, intelligenciájának villáma fonódik köréjük ; tudományának, művészetének, műveltségének alkotásaival borította be a földet ; kultúrvilágot teremtett ; a szenvedély, a háború fúriáit meg akarja kötni ; az ágyúkból harangokat, a kardokból sarlókat készül önteni ; de tulajdonkép büszkeségét *eszméi* képezik.

A XIX. század nagy eszméi : az *ember*, a *szabadság*, az *egyenlőség* s ezeknek társadalmi s politikai érvényesítése.

Bámulatos dolog, hogy e nagy eszméket az egyház ellen lehetett kihasználni s hogy a XIX. századon az új eszmék érvényesülésében határozottan kereszténységellenes áramlat vonul végig. Mennyi erőszakot, jogfosztást, megaláztatást hoztak az eszmék harcai az egyházra : «Szent Isten ! — kiáltott föl az 1799-ben elhalálozott VI. Pius — mily sorsot készítenek Egyházadnak». VII. Pius 1809-ben Rómából Savonába hurcoltatott s a szentélyek szétszórt köveit öntözte könnyeivel. IX. Pius-t a forradalom számúzta, országától megfosztotta, úgyhogy utódának már csak a Vatikán fényes fogságát adhatta örökbe. S ami a fejfel történt, az lett része a testnek ; az egyház mindenütt leszorult ; a bíborpalástot, melyet Konstantin borított reá, elvesztette s a közjogi előkelőségből a népek szívéhez utasított.

S mindezt állítólag azért, mert maradi, mert eszméit a kor meghaladta s az evangélium napja elborult az új eszmék ragyogásától. Igaz, hogy az egyház is összenőtt a történeti társadalmakkal és államokkal s elszakadni tőlük nem akart ; igaz, hogy a konzervativizmusnak nagy része van az emberben s kivált az egyházban ; isteni jellege hozzászoktat minket mindent, tehát a történetit is változhatatlannak nézni ; de ha ezt el is ismerjük, az eszméken csorbát ütni nem engedünk ; tévedhetünk, hogy túlzások miatt, melyekkel az eszméket érvényesíteni akarják, s a történeti jogok megsértése miatt, melyeket az egyház véd, ellenszenvvel viseltethetünk néha

az eszme ellen is ; de amikor ez megtörténik, annak tulajdonítandó, hogy az eszmék, melyek eredetileg keresztények, a szenvedélyes lelkesülés rohamában túloznak, erőszakoskodásukban nem építeni, hanem rontani készek s ábrázatukból kikelve anyjukra, az egyházra törnek ; csoda-e, hogy ilyenkor, a forradalmak korában, az anya sem ismert gyermekeire? Mihelyt azonban a szenvedélyes lelkesülés árja elül s a zsvíaj elcsitul, fölismeri, hogy az új eszmék csak eltorzult ábrázatai a keresztény gondolatoknak, csak mérges kinövései a haladásnak. A nagy eszmék mind keresztények ; névszerint : *az ember jogai, méltósága, értéke, a szabadság, egyenlőség, testvériség* a kereszténység gyermekei, szívéből valók, karjain nőttek föl. Mikor a mult század végén a szenvedélyeket föltüzelték, hasonlók voltak a hegyektől lezúgó árhoz, mely mindent, ami fönnáll, lerontani készül ; később ugyanaz a szellemi munka, mely ez eszméket világgá röpítette, kritika alá fogta azokat ; az eszmék tisztulnak, s nyilvánvalóvá lesz, hogy azok, kiket ellenségeinknek tartottunk, voltaképen nem is barátaink, de saját édes gyermekeink.

A század vezérgondolata : *az ember*, a szabad ember, ki elhatározásának ura, *öncél*. Ez a tan régi, de megvalósulása 1900 év óta vajúdik. Hit és filozófia hirdette, de a valóságos élet csak e században ért meg annyira, hogy e tannak lehető tökéletes kifejezést adni iparkodik. S ez az iparkodás is először inkább közérzésekép, köznézetkép jelentkezik, mielőtt megvalósulhatna.

Hála, elismerés illeti ezért is.

a) A multban a világ színpadán a hatalom mozgott, nagy tömegek, népek, országok ; ezek egyeseket uraltak ; céljuk néhány névnek emelése, királyok s családok dicsőítése volt ; a világtörténelem e korszakokban a családok politikájának s érdekeiknek lebonyolítása. A történetírás is ilyen volt ; háborúk, csaták, ostromok képezik tárgyát ; mintha a névtelen tömegek élete e verekedésekben jutott volna kifejezésre.

A népek állami szervezetében a rendi alkotmány hasonlólag nem ismerte az egyedet. Voltak ugyan mindig mozgalmak a társadalmon belül, voltak elnyomott, jogfosztott, rab-szolga osztályok, melyeket az élet élvezői elnyomtak, melyek fölkeltek, győztek vagy legyőzettek ; de e harcokban is nem az egyes ember, hanem a rend szerepel. A társadalmi mozgalmak a rendeknek : a nemességnek, papságnak, polgárságnak, parasztságnak mozgalmai ; *az egyesnek* nincs jelentősége ; joga a rend jogaival áll és dől. Manap az ember, az egyed áll

a világ színpadán ; a politikai szabadság egyenjogúnak ismerurat, parasztot ; a szociális helyzet jellege hasonlóképpen a teljes függetlenség s az önelhatározás. Nincs röghöz kötve senki ; munkája értékét ő becsüli meg. A középkori munkás semmit sem határozott meg egymaga ; neki a munkadíja is hatóságilag volt megszabva ; ha panasza volt, a hatósághoz kellett fordulnia ; a mai munkás szabad, mehet, ahová tetszik, becsüli munkáját, ahogy tetszik.

Ne vessük föl ez ellen azt, hogy e szabadság az éhenhalás szabadsága. Valóban, szabadságból meg nem élünk s az ember nemcsak egyed, hanem társadalmi lény, tehát társadalmi szervezettel kell az egyedi szabadságot megtoldanunk ; elismerjük ezt mind, sőt ép ezen dolgozunk ; *e probléma megfejtése okozza az újkor szociális vajúdását* ; de az egyed elismerése ettől független, önmagában álló vívmány. A társadalmi szervezetet ezentúl akarjuk megalkotni ; az egyes embernek szabadságát alkalmas társadalmi szervezettel akarjuk biztosítani ; ebben áll a szociális kérdés megoldása. Maradjon a szabad ember szabadnak ; szolgává ne legyen ; jogaihoz senki ne nyúljon ; élvezze, mint az Isten gyermeke az Isten adományait ; ne legyen célja senyvedni s mások esztelen uralmát szolgálni ; a szabad emberből valóságos testvér legyen ! *Az előbbi a politikai szabadság, az utóbbi a szociális szabadság adja meg.*

E képet tűzi ki az emberiség a XIX. század haladásának zászlajára ; e képtől meg nem válik ; nincs az az orkán, mely ez ideáltól elszakíthatná, vagy gondolkozását e részben megzavarhatná. Gondolkozásának problémája, törekvéseinek célpontja a *szabad ember*.

Nem ismertek rá e képre ? ! Régi keresztény kép, az Isten Fia által megváltott s megnemesített ember képe. E kép az Isten Fiának képe, aki maga szabad volt s hatalmat adott mindnyájunknak, hogy Isten fiai lehessünk s érezhessük, hogy van bennünk érték és érdek, mely nincs alávetve senkinek a földön, csakis Istennek. Ez az igazi szabadságnak s megtörhetlen függetlenségnek egyedüli alapja !

Emlékezzetek csak arról, hogy az embernek ezt a szabadságát a kereszténység hirdette ki. Egyik világot rengető gondolata az volt, hogy van jog és erő, van mindenkiben, az utolsó koldusban is valami erkölcsi méltóság, mely a cészárnak nem hódol, melynek erejében és jogában a rabszolga is mondhatja : nem neked, császár, hanem csakis Istennek. Soli Deo !

Ez a keresztény gondolat az igazi függetlenség elve. A cészárkultusz csak vallási kifejezése volt az ember rab-

szolgaságának s a fizikai hatalom erkölcsöt ignoráló uralmának. A kereszténység tagadta a rabszolgaságot a jogban s proklamálta a függetlenséget a lelkiismeretben. Ezzel az egy gondolattal megakasztotta a pogányállam gépezetét s szembeállította a hatalmat az emberrel. Fölébresztette az embert ; s az Isten jegyét nyomta homlokára s hekatombákat áldozott e jogért eleven ember-szívekből.

Az állam, vagyis a fizikai erőszak mérkőzni kezdett az emberrel, akinek 300 évig véreznie kellett a keresztény vértanúságban nemcsak a hitért, hanem első sorban a szabadságért. Ez a mérkőzés egyre folyik. A középkor harcaiban állam és egyház közt ugyanez a gondolat lép föl ; s a modern kultúrharok s egyházpolitikai törvények a barbárságnak ugyanazon ösvényén járnak ; a szabad embert üldözi a hatalom. A hatalom isteníti magát s így azután természetellenes, életirtó irányban halad. Rosszul teszi, félreérti hivatását ! Ne istenítsse magát, hanem szolgálja az embert ; ne legyen cél, hanem eszköz ; ezt hirdeti a szabadság nemtője, a szent kereszténység s a mai korban a közvélemény valóban érteni kezdi szavát ; kívánja, hogy az állam az emberiség földadatainak megoldásához forduljon, hogy a társadalmi munkát szervezze, hogy a nagy kultúrföladatokat pártolja ; de a lelkiismereteknek békét hagyjon.

Ime a XIX. század a keresztény eszme szolgálatában !

b) Nos és azután? Mily nagy gondolatotok van még, melyre büszkéek vagytok s azt hiszitek, hogy kizárólagos javatok? Talán testvériséggel kérkedtek? De mondjátok, megfordult-e akárcsak álmotokban is a keresztény testvériséghez fogható kép?

E kép az első Testvér képe, ki magához emelt mindenkit egyaránt s testvérekké tette az embereket kimondhatlanul. E kép teljes érvényben volt sokáig ; vonásait el nem borították az ősegyházban a világ beavatkozásai. A három századon át üldözött egyház hívei mind testvérek voltak ; viri fratres volt címük, a püspök volt atyjuk ; világi fény, közjogi állás nem teremtet meg még akkor fokozatokat, nem hervasztotta el a testvériséget ; később Konstantin bíbora alatt elhervadt a testvériség s a történeti fejlődés a keresztény testvériséget a középkor hűbéri s rendi intézményeivel fojtogatta.

S most? Ki merem mondani, hogy a testvériségnek, az emberiség meleg közösségének érzete tért foglal s a keresztény testvériség régi ideálja felé közeledünk. A munkás-ember is emberi méltóságának érzetében jogot, erkölcsöt követel ; igényt támaszt haladásra és finomodásra ; részt kér a művelt-

séghől ; a nagy emberiség munkájának áldásaiban részesülni kíván s föl akar emelkedni azon polcra, melyen az igaz, jó és szép tisztultabban s hódítóbban férhet a lelkéhez ; ki akar emelkedni a szellemet irtó munkának igájából, nem hogy kerülje, de hogy megossza a munkát s elkerülje az elálatódást. Jobb, műveltebb akar lenni ; öntudattá akarja fokozni a hitet s a szeretetet.

Ne féljetez ez eleven Isten-képtől ! Ne mondjátok, hogy a földet élvezni, a földön elterülni kíván ; ne mondjátok, hogy mennyországot leemeli a csillagokról s a földre teszi le. Ha akart az elnyomott nép valamikor ilyesmit, az csak az elkeseredés kitörése volt ; most jót akar : művelődni akar, mert műveltség nélkül az igazság nem lesz öntudatos hirtoka ; finomodás nélkül nem lesz erkölcsi haladásunk. Mielőtt a tölgy magasra az égbe nő, előbb a földbe mélyeszi gyökereit.

A testvériség ez eszméjét hecsüli meg jelenleg a törvényhozás s az élet. Az emberéletet legnagyobb kincsnek tekinti ; nem gondol túlnépesedésre, sőt minden emeltyűt megmozgat, hogy védje az embert s munkaképességét óvja. A testvériség, ez a mai kor ideálja ; «ember», «ember», ez dalainak refrainje ; ez művészetének motívuma, tudományának iránya, haladásának célpontja. Ezt a gondolatot fejlesztette a múlt század, s a forradalom mozgalmaiban e gondolattól ittas lett s testvérszeretet helyett testvérgyilkosságban találta kedvét. De a túlzások, mint a száraz ágak, leválnak ez égbe növő eszmények fájáról, s miután a félreértések ködét az igazság meleg sugara fölszítja, kezét fogunk mindnyájan, mint egy Atyának gyermekei s az Úr Jézusnak testvérei.

Tehát ne közösiítsük ki az *ember*, a *szabadság*, a *testvériség* eszméit ; az Isten örök gondolatai ezek, melyek érvényesülnek. Lesznek korok, melyek ellenséges irányba terelhetik ez eszmék megvalósítását ; lesznek emberek, kik midőn nyelvükre veszik ez eszméket, káromkodnak s nem imádkoznak ; lesznek törekvések, melyeknek szenvedélyes zűrzavarában nem érthetjük, vajjon hozsannát vagy átkot énekelnek, de azután az áramlat elül, az iszapos víz tisztul és síma tükrén az Isten gondolatai tükröződnek. A Nilus árja is kataraktákon lezúg s előnti az országot, de azután elvonul s termékeny iszapot hagy hátra. A XIX. század szenvedélyes lelkesülése is a Nilushoz hasonlít ; vakmerő gondolatok hegyeiről szakadt le ; zavaros, erőszakos volt folyása ; de tisztul már vize s még jobban fog tisztulni, ha megértjük egymást s nem ragaszkodunk a régihez úgy, hogy a fejlődésnek útját szegjük.

Új morál.*

A XIX. században új morált kerestek ; sok vállalkozó akadt, aki azt megalkotta ; a század ebben is új akart lenni. Haeckel a német orvosok és természettudósok müncheni gyűlésén 1877-ben ünnepélyesen bejelentette az «új morál» föltünését. A hittel könnyebben bántak ; Strauss Dávid «új hitet» is inaugurált, de arra nem volt oly nagy szükség, mint az új morálra ; mert utóvégre törvény és lelkiismeret nélkül meg nem lehetünk s ha nincs másképp, akkor madame Staël szerint a porosz káplárbotot kell a morális helyére állítanunk. A földat tehát sürgős, a szükség nagy.

A mult század óta sokan faragnak az új erkölcsan ideálján, de szerencsétlenségükre a fügefalevelet nem bírják kifaragni ; az új alak szégyenkezik önmaga előtt. Szenvedélyei, vágyai, hajlamai, érdekei egyre az állatiba merítik ; kiindul a merő ész alapján s ráparancsol önmagára a kategorikus imperativusszal, de a bot eltörik. Gyöngé s azért nem bírja föltartani az élet kötelességeinek, a törvénynek s az erényes törekvéseknek terhét. Isten alól kivonja magát s maga akar úr lenni házában ; de urasága gyöngé ; más hatalom kerekedik fölül, a test és vér s ez az úr nagy bűvész és szofista ; az észszerűt esztelenségnek, az igazságot hazugságnak, a jót rossznak mondja ; retorikája a szenvedély lelkesülése s az kiforgat mindent. Vigyázatok ; legfontosabb érdeketeket ne bizzátok rá ; család a szív és kegyetlen, mondja a próféta ; s ugyan miért? elárulom : *ideáljai alacsonyok és gyöngék.*

Az ember nem akar a törvény alatt állni, mely az Úrtól adatott neki ; filozófiai rabulisztikával elvitatja az Úr jussait s így a törvénynek elveszi gerincét : az abszolút, a föltétlen hódolat szükségességét.

«A törvény az isteni akarat», ez a régi morál ; «a törvény az ész sugallata, a célszerűség, a hasznosság, az élvezet», ez az új morál. «Ego Dominus», mondja az Isten, ez a régi erkölcs-

* 1900. év pünkösdjére is használható.

tan ; «ego dominus», mondja az ember, ez az új erkölcsstan. Az új elfordul az abszolút akarattól, mely valamiképen okvetlenül érvényesül, mely az észen, a hasznosságon, a célszerűségeken is tükröződik a maga módja szerint, de az új erkölcsi-ségnek híve a tükröződéssel beéri s hogy ez a visszaverődő fény honnan van, azt már nem keresi. Pedig ha keresné, eltalálna az ész s a célszerűség nyomán az isteni akarathoz, mely a törvényben kötelez, s ha jót teszünk, jutalmaz, s ha rosszat, büntet.

E százalmas vályogvetőkkel szemben a nemzeteket nevelő történet rámutat a népek erkölcsi életére, azon népe-kére, melyek a halhatatlanság csillaga alatt állnak s e haladá-sukban is a hindu, kínai, bizanci kultúrák megfenekléseivel szemben az igazság zálogát s biztosítékát nyújtják. A haladó népek erkölcsét az isteni akarat hordozza, erényét az isten-félelem élteti.

Erkölcünk épűgy, mint hitűk egy darab áthagyományo-zott, isteni örökség. Erkölcsstanuk törvényeit, eszményeit az égből veszik ; Isten adta ; Isten jelölte ki a célt, az utat, Isten adja a módot. Isten adta a tizparancsolatot. A természet törvényét sem lesték el, sem filozófoktól nem tanulták ; a tizparancsolat fölismerése sem fejlődési folyamat ered-ménye, melyet a diluviális ember, a mammut kortársa, a troglodita-barlangoktól az Andrásy-útig megfutott ; azt is készen kapta ; kőtablákra írva ; a törvény is tehát csupa tény.

A legfőbb tény : Én vagyok a te Urad Istened ; ne ölj ; ne paráználkodjál ; ne orozz ! Ezek mind csillagok az égen, melyeket nem mi tüztűnk oda, de nem is vehetjűk le onnan ; igaz, hogy értelműnkön tükröződnek, s ha akarjűk, elhomá-lyosíthatjűk e tükrözést, de csak úgy, ha butulűnk. Nélkülűnk, fölöttűnk !

E legfőbb tényhez, az isteni törvényhez kell alkalmaz-nunk, szerinte kell korrigálnunk mindent. Kívűlűnk áll, mint pozitív, tölűnk független tény s nem hagyja magát királyi székéből száműzni sem erőszakkal, sem fondorlattal. Alkal-mazkodnunk s ragaszkodnunk kell ezekhez az örök parancso-latokhoz s gyermeki készséggel szerintűk formálnunk lelki-ismeretűnket. Hogy mi mit tartunk s hogyan gondolkozűnk, az nem mérvadó ; hogy milyen fölfogásűnk s világnézetűnk van, az mellékes ; a földolog az, hogy az isteni, tárgyilag-os akarathoz alkalmazkodjűnk.

Hogy pedig e főbenjáró dologban ne tévedjűnk, a kinyilat-koztatás fároszát állította Isten a világba ; hogy az Isten

mit akar, azt megmondta. Hogy nem szabad ölni, azt hinni kell ; hogy nem szabad lopni, azt hinni kell ; ha nem hiszed, tagadod ; mint annyian teszik ! Nézd a XIX. századot, vajjon nem tagadja-e szenvedélye s szkepticizmusa révén ? Hogy tehát el ne tagadhasd, a megközelíthetetlen isteni tekintély keretébe foglalta. Ha erkölcsösek akarunk lenni, hinnünk kell ; ha törvényt akarunk, azt a hittől kell kérnünk ; azért az Úr a törvény fölismerését nem bírta fejtörésünkre ; a nemzetek nagy iskolája nem a filozófia, hanem a természetfölötti kinyilatkoztatás, s ez iskolába járnak a népek ; a tanítók változnak, a próféták egymást váltják ; az iskolázás sokáig tart, míg végre minden szó, parancs, törvény, erény egy erkölcsi ideálban csomósodik ; ez az eszmény a mi Urunk, Jézus Krisztus.

Különös, imádandó, isteni intézkedés : számunkra az *igazság lény s a jóság is merő lény* ; az igazság s a jóság a megtestesült Ige, a testet öltött Eszme.

Ezerkilencszáz év óta ez a megtestesült jóság az erkölcsnek s az erénynek ideálja ; vezetése s oltalma alatt fejlődnek a népek. Az ideál természetfölötti, mert fölülről jött s nem alulról nőtt ki ; de bár természetfölötti, nem ellenkezik a természettel, sőt az egész természetet fölemelte s az embert önmagában az Istennel egyesítette.

Ez ideál a legragyogóbb, amit gondolni lehet

Előnyei páratlanok. *Első az*, hogy valóság s nem költészet. Az emberi ideál meleg, eleven alakot sehol sem nyer az emberi öntudaton kívül, azért nem képes az embert soha önmagán kívül emelni. A filozófia ideáljai elvonások ; az ember, mikor alakít, nem életet, hanem csak formát teremt. Ezzel szemben

Hoch über der Zeit und dem Raume schwebt
Lebendig der höchste Gedanke.

Krisztus Urunk a tökéletes ember ; emberi törekvéseink ideálja. Benne találjuk föl azt, ami nekünk kell : az emberi akarás és törekvés legfőbb s legteljesebb kielégítését.

Második előnye : hogy sokfélekép részcsülhetünk benne. Valóságos föltételeken nyugszik ; föltételei a közönséges életben megnyilatkozó erők és hajlamok. Oly közönséges körülmények közt, mint amelyeneket a názáreti házban találunk, époly tökéletesen valósul meg, mint a keresztyén s a keresztfán. Az ideálok absztrakciók lévén, nem szoktak számolni a konkrét erőkkel és tényekkel ; a fantázia alakjai

lévén, nem törődnek azzal, megvannak-e a valóságban föltételeik. Ellenben az Úr Jézus Krisztus ideálja mindnyájunknak. Ideál a legközönségesebb ember számára! Ki látta ezt? Ideál, nem a választékos ízlésű, nem a kultúra által becézett tízezer kényes, finom lélek számára; ideál, nem a lángész, nem a génusz ihletettjei számára; ő ideál a bölcsész s a nap-számos számára, az erényhősök s a közönséges nép számára. S meglesz-e a közönséges népben is a föltét, hogy ideális magaslatokra emelkedhessék? Meglehet, hogy az élet szétromgyol lelkeket, megőröl jellemeket, s azok számára csak a bánat marad hátra; de a kegyetlen élet e pusztításaitól eltekintve, szent igaz, hogy Jézus oly erkölcsi ideál, melynek utánzása valamikép mindenkinek lehetséges: a kézművesnek, a szolganak, a műveltnak, a királynak. Ideálunk nem úszik felhőkön, azaz hogy úszik, de a názáreti műhely porfelhői közt; nem tűnik föl fantasztikus környezetben, hanem ott forog a műhely szerszámai közt; nem látunk körülötte habért, hanem gyaluforgácsot; nem környezi aureola más, mint az önfeláldozó, konkrét, de szívet elragadó szeretet sugárfénye.

Harmadik előnye az, hogy nemcsak célt tűz ki s utat jelöl ki, hanem erőt is ad hozzá. Eszmét az evangélium ad, eleven erőt pedig a kegyelem szolgáltat. Az eszmény, a tan objektív föltétele a lelki fölvilágosultságnak; de a tant meggyőződéssé, a meggyőződést vonzalomná, lelkes áldozatkészséggé a segítő kegyelem változtatja át.

Az emberi ideálok ereje a szép gondolatok visszahatásában áll az akaratra; akaratunkat ébresztik, hevítik, de fizikai több-erőt, új valamit lelkünkbe nem öntenek. Azért ezek az ideálok sokban tehetetlenek.

A mi ideálunk meleg, eleven valóság lévén, meleg, eleven erőt áraszt, mellyel a lelket emeli s győzni segíti.

S dacára mindennek: *ideál marad*; vonz magához, de utól nem érhetjük; erőt ad, de nem az ideál elérésére, hanem a feléje való közeledésre. Bármennyien merítünk belőle, kiméríthetlen marad; sem az egyed, sem az emberiség összes élete nem merítheti azt ki. A ragyogó szentek, a nemzeteknek s az emberiségnek fejlődése csak az utat, a lépcsőzet fokainak beláthatatlan távlatát világítják meg; az ideál s az erkölcsi világ közti távol áthidalhatatlan, de azért szent szívének vonzóereje maga felé sodorja a lelkeket. Számtalan fokon emeli föl magához az emberiséget; a mammutembert, a vad pápuát szelidíti; az erkölcsi nézeteknek finomodását eszközli.

Az egyes korszakoknak erkölcsisége más és más, az ideálba való behatolás arányában. Az ideált elfogadja a nyers germán, a népvándorlás gótja s a XIX. század elkényeztetett gyermeke; mindegyik sajátos fejlődésének érzékével s idő szerinti gondolataival; előbb nyersen, később finomabban; előbb elfogultan, később fölvilágosodva. Lassan-lassan tisztába jutnak azokkal a szubjektív elemekkel, melyeket sajátos természetük és történetük szőtt bele az ideál képébe; lassan-lassan öntudatára ébrednek sok igazságnak, melyek kultúrájuk alacsonyabb fokán nem érvényesülhettek. Így például az emberről való nézeteink, mint testvérünkről és hasonmásunkról egyre jobban fejlődnek s a jogegyenlőség kiterjesztésében ragyogóbban nyilatkoznak. Ennyire ez eszmék nem fejlődhettek a középkori jobbágyi s hűbéri állapotok közt. Vagy pedig az emberiségnek mint közösségnek mélyebb s igazabb fölfogása mily élénk szociális érzésre, igazi kölcsönös jóindulatra s az élet viszonyainak méltányosabb eligazítására vezetett!

Az embert az ideál meghagyja a történeti tényezőknek behatása alatt. Mi is az embert fejlődőfélben levőnek fogjuk föl s nem készen; élete hosszú láncolat; mult, jelen, jövő osztozik rajta. Mások voltak az emberek kétszáz év előtt erkölcsi érzésükben is; mások lesznek kétszáz év múlva. A fejlődést le nem zárjuk sehol; a haladást meg nem kötjük soha. Ideálunk kötelez rá. Szüntelenül ragyog; szentjei a kultúráknak, a népjellegeknek, az állásoknak, a mostoha vagy kedvező életkörülményeknek összes jellegeit viselik magukon s minden körülmények közt igazolják az ideál hatalmát. «Ex omni tribu, et lingua, et populo et natione! . . .»

Ezerkilencszáz éven át emelte az Úr Jézus az emberiséget; eleven templomot épített magának belőle; az Egyház az ő temploma. Oltárán áll az erkölcsi fönség, tisztaság, nemes önérzet, áldozatosság érintetlen ideálja, mely leárad millió szívbe, a gyermek szívébe s a hős szívébe; végtelen, azért legnagyobb és legkisebb; mindent kitölt s mindenhová elfér. Ráér mindenre, nem végez vásári munkát; színtere a szív titokzatossága s az élet nyílt piaca; királyból s napszámosból egyaránt hőst nevel; több a névtelen, mint a neves hőse. Hősei egyszerűek, mint a szentek; önzetlenek, mint a vértanúk; rajongók, mint a flagellansok; forrók vérükben, hajthatatlanok acélizmaikban; egyesítik önmagukban az emberi nem zivataros haragját, szenvedésének egész árját, vágyainak minden sóhajtását. A vulkán tüze nem izzóbb az ő szenvedélyüknél s a virágkehely harmatcsöppje nem

ártatlanabb az ő szívüknél; képesek szembeszállni a világ haragjával, de sajnálnak eltaposni egy férget.

Allatból nevelt embert a mi Urunk Jézus Krisztus. A népek nyersességét, a középkor durvaságát a kereszténységben úgy nézzétek, mint a búzamagnak pelyváját. Nyers a középkor, de keresztény; magvában az erkölcsi haladás összes csirái rejlenek, azonban sok történeti, kivált gazdasági viszonynak kell megváltoznia, az osztályok közt való elkülönöttségnek meg kell szűnnie; a forgalomnak, az érintkezésnek közelebb kell az embereket hoznia: mielőtt az aranyos mag nemesebb erői érvényesülnek s finomabb alakokat öltenek.

Tiszteljétek a nagy szociális hatalmat: az Egyházat. Erkölcsötöket az hordozza. Népeiteket az nevelte. Vannak korok, midőn a rideg, haszonleső, parlagi szellem minden eszményt sárral dobál, minden szárnyalást megfékez, minden nemes szenvedélyt üldöz s az Egyház oltártüzeit is eloltani iparkodik; de az Egyház olyankor is eszményi fönségben, bár láncra fűzve várja a jobb idöket; a sár csak külső falait éri, oltárait be nem mocskolja. Vannak korok, melyeknek társadalmán hullafoltok verődnek ki; a társadalmi luxus, az élvezetvágy, az önzés, az elerőtlenedés tünetei ijesztenek köztünk; de olyankor az Isten szelleme ismét rálehel a száradó csontokra, kiönti ránk a penitencia tiszta vizeit, fölkeni az áhitat olajával s aki haldokolni látszott, újra magához tér, s akit láz gyötört, ismét szolgálja az Urat.

A hullafoltok ma is hatalmasak; filozófok okozzák értük a gazdasági haladást; haragusznak a villamosságra; féltik az elerőtlenedő emberiséget; nos, a sorvadás ellen ott leng a szellem, a lelkítisztulásnak ott csevegnek vizei, s az olaj, mely lámpára, homlokra, karra, gépre egyaránt jó, ott lelhető, hol a fölkent s a fennkölt lelkek otthon vannak.

Keresztény szocializmus.

Új idők kopognak ajtónkon, az Egyház 1900 éves bronzkapuin hebecsátást kérnek. Új élet alakul körülöttünk, mely eszméinkben lüktet s változtat az élet eddig szentesített formáin. Új kérdések vetődnek föl a szellem látóhatárán; az élet nem fér bele a régi formákba s nem hagyja magát lekötni a hagyományos keretek Prokruszesz-ágyára. A társadalom alsó rétegei emelkednek s részt kérnek a tudomány, művészet, a jog és szabadság közkinségéből; bősége-sebb részt mint eddig, azért új intézményeket sürgetnek s a társadalom mindjobbán a demokrácia alapjára áll.

Sohasem ment ez átalakulás oly öntudatosan végbe, mint a XIX. században; sohasem szakítottak szét annyi kapcsot, nem törtek le annyi választófalat, mint a múlt század végén s a XIX. század elején. Ez a haladás és átalakulás kérdőleg tekintett föl az egyházra, mintha azt tudakolná: s te mit szólnsz mindehhez? A régihez ragaszkodol, vagy megértetted az új idők sürgetését? S az egyház megfelel e kérdésre s beleállt a szociális századba a *keresztény szociális irányzattal*; bele annyira, hogy tevékenységének nagy részét a keresztény szociális törekvéseknek szenteli. Haladni akar a haladó néppel; emelkedni az emelkedő rétegekkel; *szélesebb alapra akarja fektetni a jogokban és szabadságokban való részesedést*; csak egyre figyel, hogy e rohamos törekvéseknek regulátora a *keresztény igazság és jog legyen*.

Azonban kétféle túlzás ijeszti a haladás nemes génuszát; két torzalak settenkedik lobogó fáklyája mellett; az egyik a marazmus, arcán a haldoklás kifejezésével; a másik a radikalizmus, szenvedélytől földult vonásokkal. Az előbbi semmi újat sem akar; ideáljait a múltban keresi, a múltat eszményíti egész az utópiáig. A régi jó idők elcsendesült birodalmába menekszik duzzogásával; a középkorért lelkesedik a megvakulásig; a barbárságot, az ököljogot, a jogbiztonság hiányát, az önkényt a feledés lepleivel takarja, s hitből, becsületességből, lovagiasságból szövö ki annak a páratlan, patriarkális életnek képét, mellyel szemben a

jelenkor finomodott, jogszerűbb, rendezettebb, fejlettebb életét anathematizálja; keresi rajta a középkor hitét, becsületességét, lovagiasságát s ezek ellentétjét találván csak, azonosítja azt magával a korrallal; pedig csak kísérő társadalmi tünetnek kellene mindezt vennie; épügy, mint ahogy a középkorban a lelkes hitet s becsületességet kísérte a szellemi látókör korlátoltsága, durva embertelenség, lekötöttség, szolgaság.

Értsük meg hát a haladás szellemét!

De a másik torzalak nem kevésbé állatias. A vér s a vérmes remények tüze hevíti. Mindent lerontani siet. Nincs történeti érzéke; nem érti, hogy a jelen a multból való. A mult segítette s emelte létünket jelenlegi polcára; a haladás csak megváltozott élet; a jelen csak elváltozott mult.

Ez a mai szociáldemokrácia, mely a fejlődést túlhajtja s katasztrófák által akarja a világrendet megfejteni. Pedig ezáltal magamagának mond ellen; mert ha a természet fejlődésében az általa istenített tudomány méltán nem fogad el katasztrófákat, mint magyarázatát a fejlődésnek: annál kevésbé szabad az élet legfelsőbb alakját, a társadalmi élet fejlődését katasztrófákkal magyarázni.

Nem katasztrófák, nem erőszakos revolúciók, hanem fokozatos fejlődés, az alsóbb rétegeknek emelkedése adja a társadalom haladásának egymásutánját.

Többet mondok: a multat sem eltagadni, sem megtagadni nem lehet. Törni, zúzni, húzni, szakítani ott, hol életről van szó, nem lehet. Várni kell, míg a növekvés és fejlődés tetszésünkkel találkozik.

E két túlzás zavarja meg a kedélyek világát. Az egyik a multban látja a délibábot s átkozza a jelent; a másik a jelent idealizálja s átkozza a multat; egy sem érti a fejlődés s az élet törvényét. Így támad harc a lelkekben és meghasonlás; szakítanak rémképek miatt az igazsággal; az egyik körömszakadtáig ragaszkodik a multhoz s átkarolva tartja a régit; ifjú lelkesülés romantikájával oltárookra emeli atyái hagyományait. A másik le akar törni mindent, ami szent és fölséges volt eddig s egy teljesen új világba emeli az embert!

a) Félre e görcsös ragaszkodással, e makacs elzárkózással, félre a modern zelotizmussal: vannak más irányítóink, melyeknek szavára adhatunk; ezek az örök igazságok, melyek ugyanazok mindenkor nemzeteknél, nemzedékek-nél, s azután az örök szeretet, mely az életet egvire fejleszti s új intézményeket, új alakulásokat teremt. Az örök igazsá-

gokkal nem üthetjük agyon az örök szeretetet; nem azért vének azok és hajlíthatlanok, hogy ez mindig ifjú és változó ne legyen.

A mai kor keresztényszociális irányzatában a keresztény szeretet lüktet. Nem tanít lázadásra; nem hirdet földosztást; nem tagadja a tulajdonjogot, nem a magánbirtokot; hanem igenis elismeri, hogy az alsóbb néprétegek lépcsőzetesen több jogban és jóban részesíttessenek; nem zárja el előlük a haladás útját, valamint nem tartja lehetetlennek, hogy idővel az egyes termelési ágak társadalmi üzembe átvétessenek.

Ez a mi szocializmusunk!

Ne féljünk tőle, a lüktetés új, de a szíve a régi. Lépjünk bele testestül-lelekestül; ügyse vonhatjuk ki magunkat impulzusai alól. A termelés viszonyainak változtával az eddigi társadalmi egyensúly megzavarodott; egyre szaporodik benne a hiány, a tökéletlenség, a baj, melyek az eleven társadalomban kiállhatatlan fájdalommal válnak; a vallásos szívekben csendes, titkos vértanúságig, a világfájdalmas lelkekben ömlengő mizériáig, a gondolkozókban tévtanokig emelkednek. Mit csináljunk hát ennyi sürgetéssel szemben? Ragaszkodjunk az elégtelen multhoz, vagy alkossuk meg a tűrhető jelent?!

Az új-rend sürgetői rámutatnak a történelemre. Nézőtek — mondják — a koroknak vajúdását. Régen a jobb idők vágya mint chiliazmus nyilvánult; később, midőn sürgetőbb lett az új világ szükségessége, föltűntek az államregények, most pedig helyükben léptek a szocialista tanok; de bármikép is jelentkezzék, a dolog a régi; az elégedetlenség új alakulást sürget.

b) *Alakulást!* ez a helyes szó s az alakulás természetesen mindig valami újat hoz!

Alakulást sürgettek a régi társadalom rendjei. Ha kiállhatatlanná vált sorsuk, fölemelkedtek, úgyhogy ropogott a világ. Most is ropog az elégedetlen elemek mozgolódásától, kik a mult század végén fölszabadult konkurrenciának fúriáitól korbácsoltatva, tűrhetőbb rend után néznek. A szabadság diadalkapuja az elszigetelt embernek akasztófája lett. Mi szabadságot adtunk a nép minden rétegének, de oly szerkezetben adtuk azt, hogy hátrányára s nem előnyére volt; pusztította, de nem védte meg. A szabadság kérdését nem oldottuk meg, sőt ellenkezőleg félreértettük azt, mikor kimondhatatlan fájdalmak kínpadjává változtattuk, melyen nemzedékek kínlódnak és senyvednek.

A szabadság elnyomásra vezetett, tehát kinná lett. Az önzés vérszopó lett s a lenyomott munkabérekben modern antropofagiát űzött. A zsarnokok garázdálkodásait új alakban hozta ránk ; családokat, nemzedékeket tett tönkre s a munkások hekatombáit áldozta föl. Nem szocialista, de a polgári társadalom alapján álló nemzetgazdász, Schäffle,* mutatta azt ki. Okoskodása a következő : Minden emberi tevékenység az agyvelő s az izmok munkája ; természeti törvény tehát, hogy az iparcikkekben, a terményekben megaludt emberi velő és vér van ; mert annyi erőt adott ki az ember, amennyi kellett a termény előállítására. Ha az emberi életet föl akarjuk tartani, legalább annyi erőt kell a szervezetbe visszaszármaztatnunk, élelem, pihenés, üdülés alakjában, amennyit kiadott. Ha ez nem történik, akkor a terményekben a munkásembernek igazságtalanul lefogott vére lappang. Ha nem adjuk meg a jogos munkabért ; ha a munkás önmagát emésztí föl s nincs módjában kárpótolni erejét : akkor tényleg munkájának terményeiben embervért iszunk ; a művelt, keresztény Európa valóságos antropofagiát űz.

Ez a fölismerés hajtja és sürgeti a társadalmat új állapotok teremtésére. A szabadság, a munka, a szerzés kérdései nincsenek megoldva ; új világ kell. Amit eddig alkottunk, a mögé pontot tettünk ; de íme a pontból kérdőjel lett ; a probléma tehát folytatódik ; folytatódik az ember boldogulásának kérdése. Jelenleg ez a kérdés tisztán áll előttünk, nem mint érthetetlen kínlás, hanem mint határozott földadvány, mellyel foglalkozik az egész világ. Igen, az egész világ ! A szellemi műveltség korifeusai épúgy, mint a lelkesülő kispap, s minél műveltebb a társadalom, annál nagyobb érdeklődést mutat e feladvány iránt. A tudomány megrendül az új világ e kérdésének égető szükségességétől ; a gondolat tudományai épúgy, mint a természettudományok, körülötte sűrűnnek s találgazó pontjaikon válnak ki az életet mozgató erőkké. Minden tudós, amennyiben korát is érti, erre felel néz ; az élet kérdése lévén különben is a legérdekesebb.

A művészet is próbálkozik az új problémával ; költészet és dráma, ecset és véső elhagyják régi ideáljaikat s új eszmék után néznek, melyek az élet föltűrt talaján állnak. Ami hatásra számít, ami az embereket meg akarja ragadni, annak e kérdésnek, a szociális kérdésnek örömet és kínját kell valami-

* Schäffle, kapitalista író, az elégtelen bér esetére alkalmazza e tanát s nem egyáltalában minden bérvisszonyra.

kép éreztetnie ; kínját abban a való fölismerésben, hogy a művelt, haladó ember, aki a nagy emberiséggel össze van nőve, helyét ez eleven testben még meg nem találta ; örömet abban a reményben, hogy az ember, ki a természet erőit legyőzte, az emberiség erőit nem egymásnak elnyomására, hanem az egésznek kifejlesztésére használja majd föl.

Mikor pedig így mozog a föld, mikor senki sem képes elszigetelődni a világot mozgató gondolatok elől : hogyan maradhatott volna vesztig a szent kereszténység, a «testvérek» egyháza, saját lelkes gondolatának, a legkeresztényibb eszmének fölkarolásában? Mi egy test vagyunk, testvérek vagyunk ; két közösség van : a szentek egysége s a testvérek közössége ; az első a természetfölötti világban, a másik a természetesben. Az előbbit hisszük, az utóbbit értjük ; az új szellem, a század szociális szelleme, teljesen tönkresilányította azt a kegyetlen tévedést, mintha az ember elszigetelt «én» volna s fényes világításba helyezte a régi igazságot, melyet az evangélium hirdet, hogy egy testnek tagjai vagyunk. Kevés fejben szűrődött le ez a természetes és kinyilatkoztatott igazság világos ismeretig, a legtöbb ember fejében csak mint homályos sejtelen, csak mint fájdalmas vágyódás él. Értsük föl mi s hangoztassuk a haladás szükségességét az igaz, teljes testvériség, a szociális testvériség kiépítéséig.

Ez aztán a régi, *keresztény testvériség napjának állörése a vajúdások felhőin.*

Ragadjuk meg e keresztény gondolatot. Ne forduljunk el tőle. Hogy most fényesebb, mint előbb volt, az nem onnan van, hogy megváltozott, hanem onnan, hogy közelebb jött hozzánk.

Mi az új kornak szociális gondolataitól gyakran elfordulunk s visszatérünk a multba. Dicsérjük a régi jó időket, mialatt elfelejtjük, hogy az emberiség tökéletlenebb állapotokból tökéletesebbekbe emelkedik ; barbárságból, durvaságból finomabb, tisztultabb viszonyokba. Ki akarna a középkorba visszatérni, az ököljog, a szolgaság, a lekötöttség korába? Ki lesz az, ki a jó, nemes vonásokkal, a hit, becsület, lovagiasság, nagvlelkűség gyönyörű jellegeivel minden hiányt el akar takarni? Ha e szép vonások most hiányoznak, dolgozzunk, pótoljuk ki ; hiszen azért probléma a fejlődés ; mutassunk rá a meg nem értett szabadság és szabadosság hátrányaira. De aki nagyon visszakívánczik a középkorba, annak valóban az volna gvógyulása, ha oda visszavetődnék. Szép a középkor hite és erkölcs, de bele voltak abba szöve szálak, melyekből manap senki sem kérne ; a hit nagy gon-

dolatai sok egyoldalú, korlátolt nézettel voltak összeszöve; a becsület sok kegyetlenséggel, a lovagiasság sok jogtalan-sággal, a nemesség a jobbágysággal.

Éljen tehát szívünkben a XIX. század vezérgondolata : a *szociális ember*; az a fölismerés, hogy az ember nem egy-magában, nem elszigeteltségében veendő, hanem összetartozásában a nagy szociális testhez. Ne rémüljünk el a vajúdasok tévelyeitől s a küzdelmek szenvedéseitől; fogjuk azt föl a fejlődés szempontjából; tekintsük szükségesnek, folytatá-lagosnak; de ne mulasszuk el mindig és mindenütt fölléptetni az észt s a hitet, mely a lelkesülés túlzásaiból s az elkcsередés indulataiból kirotálja az igazi haladás aranyszemeit.

Nem ismernék végzetesebb, igazságtalanabb ráfogást, mint azt, hogy az egyház föl nem ismerné a kor szociális irányzatát s nem karolná föl az emelkedő társadalmi rétegek érdekeit. Nem, ez lehetetlen; aki a néppel érez, azzal szenved és küzd, annak a század nagy, nemes gondolatait föl nem ismernie lehetetlen; annak a nép jogos vágyát s a természetes fejlődés irányát meg nem értenie képtelenség. A fejlődés iránya pedig ez: részesíteni minél tágasabb köröket a társadalom javaiban; az igazság fölismerésében; a tudomány és művészet kincseinek népszerűsítésében; a nyomorúság, beteg-ség, szegénység enyhítésében; a vakoknak látást, a süketek-nek hallást kell adnunk s a szegényeknek az élet könnyíté-sének örömhírét kell hirdetnünk. Ismerjük föl, hogy bizonyos fejlődési ponton az emberiségnek ehhez joga van s midőn ezt kívánja, Isten akaratát teljesíti, aki már a paradicsomban arra utalta az embert, hogy munkája után éljen.

Ne féljünk a világ fölfordulásától; ha régi intézmények megváltozhatnak, az csak javunkra s nem kárunkra válik; attól se féljünk, hogy az igazság sokszor rideg s a tavasz szele, az idők szele néha éles; a próféták énekei mindig többé-kevésbé kellemetlenek voltak s az Isten nyelvezete is erőteljes és éles volt; az «új idők» legnagyobb prófétájának, Keresztelő szent Jánosnak ruhája rideg és érdes, szava sértő volt; de azért mégis az Úr eljövetelet, a jobb idők közeledtét hirdette. Az egyház is az ügyefogyottak pártfogója, a szegé-nyek anyja; az ő helye ott van, azoknak részén, kiket szeretnie kell, hogy igazaikért hevülve, jogaikért küzdve, ne a rombolás napszámosaivá, hanem a haladás úttörőivé váljanak: akkor szava, melyet a jogért emelt föl, néha élesnek, sértőnek fog ugyan tetszeni, de voltaképp mégis adventi szózat lesz, mely új időket neincsak ígér, de ki is eszközöl.

Egyház és pápa.*

Nincs intézmény, mely annyira ki volna téve a hatalmak, az eszmék s az érdekek harcának, mint az egyház. Beleállítva a nemzetek tudományos, politikai, gazdasági életébe, az életnek ezerféle küzdelmeit, változandóságait, hullámzását ki nem kerülí; ott pezseg, zúg, háborog az egyház sziklája körül az élet árja; égre csap tajtékja, néha szinte előzőnlí s elsöpri az egyházat sziklastól, alapostól; azután ismét csitul a forrongás s ha odatekintünk a bösz harc színhelyére, úgy látjuk, hogy a szikla meg nem dőlt, az egyház áll. A XIX. század viharjai közt is megállt, pedig e viharok irtóztatók voltak; a tudomány nekitámadt hitetlenségével, a filozófia kevélységével, az élet materializmusával, a politika önzésével, a közszellem a megíngott hit hidegségével; évtizedeket élt e században az egyház gyászban s szolgaságban; úgy néztek rá, mint hajóroncsra, melynek napjai meg vannak számlálva, s csak a türelmesség hosszabbítja meg tengődését. Leszerelt hatalmasságnak nézték, melyet kényszeríteni, szorongatni, meggyalázni büntetlenül lehet; hatalmasságnak, melyhez tiara helyett inkább a töviskoszorú illik, s mely Krisztus Urunkat nem annyira a kulcsok hatalmában, mint inkább szenvedéseiben s keresztjében képviseli. A pápa «szentatya» volt, akinek nincsenek fiai. S e keserves századot végig megfutotta ez az egyház; Konstantin császár bíborát elvesztette; közjogi helyzetét az új alkotmányokban vissza nem nyerte; birtokait elfoglalták; szabadságától megfosztották; barbár törvények bilincseibe verték; csak könnyeit s vértanúi dicsőségét hagyták meg neki: míg végre fordultak az évek, s porból, jozefinizmusból, megalázó atyáskodásból, járszalog kötelékeiből, fejletlen egyháziasságból kikelt s Európa bámulatára elfoglalta az erkölcsi hatalmasságnak párállan trónját.

Tekintsünk át e keserves s mégis dicsőséges századon!

* Vízkereszt és Szent Péter-Pál napjára.

1800 január elsején nem volt pápa. VI. Pius, a «polgár-pápa», Valenceban halt meg 1799-ben, mint foglya a *francia köztársaságnak*, mely az Istent *tagadta*, az egyházat s a nemzetet vérbe fojtotta s a forradalom vasekéjét végighúzta ezeréves intézményeken; elrendelte a «szabadság évszámítását», a törvényhozásból kiirtotta a kereszténység nyomait; a családot laicizálta s a «megtestesült ész» tiszteletét ülte oltárain. Isten létét hivatalosan megtagadta; bosszúját szemtelenül kihívta; a temetőkre ráírta, hogy a halál örök álmom. A püspököket száműzte, a papokat részint nyaktilózta, részint az Atlanti-óceán miazmás szigeteire deportálta; végre kifáradt gyűlöletében s az üldözést beszüntette. A béke beálltával lassankint s félénken éledezni kezdett az Egyház, de a körleg, a közszellem hideg s rideg megvettetés volt; «élvezni kezdte, — mint Montalembert mondja, — a megvettetés toleranciáját». S hogy is ne; hiszen a rossz diadalmaskodott; törvényhozás, iskola, nevelés, erkölcs áldozatul estek a hitetlen filozófiának; Bernardin de st. Pierre-t az akadémia nyilvános ülésén kinevették, hogy az Isten nevét kimondani merte.

Máshol sem volt jobb sorsa a kereszténységnek. A forradalmi eszmék s a hitelenség elszivárogtak mindenfelé s általános ellenszenvet, sőt undort keltettek az Egyház ellen. A *filozófia* nagy nyomatékkal lépett föl s harcot üzent a természetfölkötinek. Jézus — mondták ők — megszüntette a világ szívfájását, mi majd megszüntetjük a fejfájását s hozzáfogtak a műtéthez, majd Kant-ra, majd Hegel-re támaszkodva; mások a pantheizmus poézisével be nem érték s Feuerbachchal a kereszténységet rögeszmének nyilvánították, mely a természettől való irtózásában a szellemnek vallásává lett; az új evangélium ezzel szemben a test visszahelyezését kérte jogaiba. Nagy szerencsének tartotta volna, ha az emberiség Krisztusról egyáltalában semmit sem tudna, ha a földi lét részegítő élvezeteit élvezhetné az ég helytartójának bosszantó áldásai nélkül. Sokan, miután a filozófiákban sertéseket őriztek, visszatértek a régi Isten atyai házába, de a pantheizmus csiklandós szisztéma lett, mely a kereszténységet barbárnak találja s a tiszta humanizmust eléje teszi.

A szellemi világnak ez özönvizével szemben a katolikus tudomány még nem mozgolódott. A degradált koldus nehezen filozófál; a theológia mécsze alig pislogott; egyházas öntudat még nem létezett; Görres József szavát még nem hallották.

Németország csip-csup fejedelmei, az illuminátus diploma-

ták, a bizalmatlanság s a hatalmi terjeszkedés minden sérelmével illették az Egyházat. Az Egyház egy megtépett rongy volt, melyet a hatalmasságok lábbal taposhattak vagy nagykegyesen megengedték, hogy rendőri szolgálatokat teljesítsen. A katolikus *Belgiumban* erőteljesebben nyilatkozott meg a keresztény élet, de itt is sok szenvedélyesség s pártviadalkok kitörései kísérik. Valami nemtelen erőszak vett erőt az emhereken s egyesültek titkos eskü alatt, hogy minden egyházi jelleget, szokást vagy intézményt üldöznek s még halálos ágyukon sem veszik igénybe az egyház szolgálatait (*Solidaires*). *Ausztria* hagyományos tehetetlenségben, II. József kontyának uralma alatt állt; *Magyarország* nagy eszmei mozgalmak szelétől érintve a század elején még gyöngye szellemi életet mutatott s kereszténységét a megdermedt rendiség semmiféle virágzásnak nem indította. *Olaszország* a pistoiái zsinat szívverésétől volt beteg; kis abszolút monarchácskák jogarai alatt tengődött, kiknek nagy gondolatok híján más dolguk nem volt, mint feltékenykedni az egyházra. *Spanyolország, Portugália, Dél-Amerika* a román népek napjának lealkonyodását érzik s fáznak a pusztulás hideg szelétől; nincs számukra virágzás és föllendülés; szerencsétlen uralkodók által tönkretéve, csak a grandezzt s a bikaviadalkokat örökölték a régi dicsőség inventáriumából. A szekták aláásták e népek boldogságát, kilúgozták hajdani erejüket s valamint a redves fa néha fénylik ugyan, de csak a rothadás az, mely ott világít: úgy a román népek, kivált a spanyolok, a bomlás izgalmai közt néha még föllángolnak, de csak azért, hogy gyöngeségük azután még világosabban szökjék szemünkbe. Ha a francia forradalom háromezer, II. József kétezer kolostort törölt el, a spanyol népdüh az egyház elleni gyűlöletet az utcára is kivitte, az 1834-i kolerában a kutak mérgezését a barátokra fogta, Madrid kolostorait megtámadta, a barátokat az ablakon a nép szuronyaira dohálta s a következő évben e pusztítás az egész országra kiterjedt.

Ime ez Európa képe 1800 elején s ha hozzávesszük, hogy az állam a francia revolúció vérfürdőjében nem lett keresztény, hanem még pogányabb, mint azelőtt, hogy a genti püspököt «in effigie» fölakasztotta, 1837-ben a kölni, pozeni érsekeket s később a hetvenes évek Kultur-Kampf-jában majdnem valamennyi német püspököt bebörtönöztette: megértjük, hogy a XIX. század az egyházra nézve a *megaláztatásnak és szenvedésnek, a bebörtönözött pápáknak és püspököknek* százada volt; mikor az egyházat az állam szolgálójának nézte, de azzal

be nem érte, hanem a szolgálot rabszolganóvé akarta volna lefokozni; mikor ép a vallásszabadság s a lelkiismereti szabadság fogalmai homályosultak el leginkább s a lelkiismereteket a fizikai erőszak kárpadjára vonták; csakhogy mikor kárpadra vonták, akkor végre föl is ébresztették.

Görres József emelte föl hatalmas szavát; ő, aki Napoleon ellen a nemzeti szabadság ébresztője volt, most a vallási s a lelkiismereti szabadság nemtőjét ébresztette föl százados álmából; szava harsona lett, a *katholikus ébredés*, a *katholikus öntudat föltámadásának* harsonája. Fölebredt az egyházi öntudat, a keresztény lelkiismeret s ez az öntudat győzelmes hadseregeket állított az élet összes tereire az ellenség elé. A hitélet, a *missziók* és *társulatok* által élesztve, keresztény erényekben virágzott ki. Komoly, *egyházias irányzat* vett erőt a papságon s a szerzetesrendek a reform éles, de tavaszi fuvalmát érezték s érzik most is; az öntudatos kereszténység a század eszméitől is hordoztatva, beállt a nagy erkölcsi, szociális munkának napszámaiba; a *katholikus intézetek s intézmények, iskolák, kórházak, a szeretet százféle menháza* ezer és százezer ifjút s leányt hívnak zászlóik alá. A szeretet összes terein a *«charitas»* győzelmesen versenyzik a humanizmussal; lába dobhanásával ezer és ezer irgalmas nővért állít a nyomorúság tarlóira, s maga a XIX. század kultúrája, mikor tért akar foglalni a vadnépek közt, visszalép s átadja zászlóit a *katholikus misszióknak*.

A *katholikus missziók* a régi egyház ifjú életerejével törtetnek előre. Soha ilyest a világ meg nem élt. A vértanúság köznapi, s a szentség egy élet áldozataiban jár köztünk. Az egyháznak annyi vértanúja és szentje van most, mint régen. Vér és pénz kell e nagy, világot felölelő munkához s e vért s e pénzt nem általános hadkötelezettség, nem kivetett adók útján szerzik be; csupa önkéntesből áll e hadsereg, csupa szeretetadomány ez az adó; pedig évenként több millió frankra rög. A szeretet ez impozáns megnyilatkozása nem maradhat hatás nélkül. Kis-Ázsia, Örményország mozog, az Eufrát partvidékein a népek mozgolódnak s a római egyház felé néznek. Régi eretnekségeik foszlányait levetik s a *katholikus nagy népcsaládokhoz* szegődve, a haladás ösvényeire térnek. Kelet-Ázsia népei nagy szociális, politikai és vallási fordulaton állnak, de ép azért ott nemcsak Anglia nagyipara épít vasutakat és távirókat, nemcsak a Neva, Spree, Szajna, Themse partjain fondorkodó diplomácia keres érvényesülést, hanem a keresztény propaganda s első sorban a római egyház

terjeszkedik s hosszú munkával és sok áldozattal biztosít magának egy szebb jövőt.

E század szenvedéseiben és sanyarúságaiban fejlett ki egyszersmind legszebben a *katholikus egyház egysége*. Az üldözött püspökök és papok a szikla körül csoportosultak, a római egyházra néztek. Ubi Petrus, ibi Ecclesia, ez az elv mindig ismeretes volt, de oly szembeszököken sohasem érvényesült. A püspökök nem féltették hatalmukat; nem tettek ígéreteket vitális ügyekben a pápa háta mögött; nem csináltak emsi pontfatiókat; sőt ellenkezőleg érezték, hogy Szent Gergely szava szerint a pápa hatalma és tisztelete mindnyájuknak biztonsága és becsülete.

A római szentszék az egyház szíve; a római pápa a mi szentatyánk! Soha úgy, mint most! A gyermeki ragaszkodás sohasem volt oly élénk, vagy ha valamikor, hát akkor, midőn a római hívek a katakombákban csoportosultak körülötte. Az összetartás e meleg öntudata nyilatkozik meg az egyház testében, mely a képviselőket, tudósokat, művészeket, tanítókat, iparosokat, munkásokat, családokat, férfiakat, anyákat, ifjakat katolikus társulatokban szervezi; a katolikus érzés dobban meg az egyesületekben, melyek tagjaikat sikeresen megvédi a szabadkőműves s titkos egyletekből szivárgó méreg ellen. A társadalom maga, mely az új idők vajadásának fájdalmaival érzi, hámulattal látja, hogy a megalázott pápaság rálép a szociális küzdelmek zombékos talajára; kivezeti hajóit a türelmesség lagunáiból a sík tengerre, az eszmék, tanok, törekvések hullámaiba s fölvonja admirális hajóinak árbócaira a halhatatlan remény s a végleges győzelem jelét, a keresztet.

Valóban ez nem hulla, ez nem wrack, ez Krisztus teste, az Úr hajója. Az egyház nem halt meg, de nem is haldoklik, sőt ellenkezőleg él és éled.

1870 július 18-án sötét felhők tornyosultak az örök város fölött; villámló, dörgő zivatar zúgott el kupolái fölött, mely megtisztította s fölfrissítette a maláriás, fülledt levegőt. Ugyaznap hirdették ki a pápai csalatkozhatatlanságot. A levegő viharja csak képe volt a szellemi világ zivatarainak. A hitetlenség, a kevély tudomány tajtékzott dühében; kormányok aggódtak; egyetemek tanakodtak; kishitűek féltek; vége az egyháznak — mondogatták; az olasz forradalom a közvéleménytől is fölbátorítva, két hónappal később, szeptember 20-án, az aposztata papnak és olasz generálisnak, Cadornának vezetése alatt betört a Porta-Pia résén, meg-

fosztotta a pápát birtokaitól, bezárta a Vatikánba ; de e vészteljes, sötét felhőzetet áttörte a *csalhatatlanság dogmájának villáma*, megtisztította a katolikus érzést s megvilágította a helyzetet, mely szerint Róma a Porta-Pia réseinek dacára is a világ központja s a birtokaitól megfosztott pápa is a lelkek atyja. A katolikus világ központja ott van az apostol sírja mellett, nem azon sír miatt, melyen száz lámpa ég, hanem azon szó miatt, mely az aranyos frizre van írva : Tu es Petrus ; nem Szent Péter ereklyéi, hanem az élő pápa, a legfőbb tekintély miatt. A római püspök az egyház atyja, a keresztény tannak legfőbb őre és hiteles magyarázója ; ő a népek tanítója . . . Isten kegyelméből. Szavára figyel a világ, akár a tudományhoz fordul, akár az állami lét alapjairól értekezik, akár az újkor legnagyobb problémáját, a szociális kérdést fejtegeti. Ő a leghatalmasabb, politikai faktor, hatalmasabb, mint IV. Sixtus és II. Gyula, kik háborúkat vívtak ; 300 millió katolikusként ő a lelki feje s szava a világ mérlegének serpenyőjébe esik.

Valamint pedig az egyház általános és világegyház s nem egyes, nemzeti érdekek szolgálója, hanem a természetfölötti, vallásos életnek hordozója minden nép és nemzet közt : úgy a *pápaság is az egész világé, szabadsága közkinccs és közszükséglet*. Mindenütt otthon van s így nemzeti, de sehol sincs otthon úgy, hogy alattvaló legyen s így nemzetközi. Nemzeti, mint az édes hazai föld, melyből boldogulásunk föltételeit szívjuk ; nemzetközi, mint a napvilág, mely a hazai földet melengeti, hogy meg ne fagyjon, hanem gyümölcsöt hozzon. A nép nem annyira nemzet, hogy az emberiség tagja ne maradjon ; érdekeink nemzetiek és emberiek ; ily értelemben a pápa minden egyes nemzeté s ugyanakkor az egész emberiségé.

De ha minden egyes nemzeté a pápa, vajjon kié inkább, mint a magyaré?

Pápa és magyar kereszténység két elválaszthatatlan fogalom, nemcsak dogmatikai tekintetből, hanem a történet, az események kapcsánál fogva is. A magyar egyház nagy jótéteményeket élvezett a római széktől ; a tiszta vért, a szellemi irányt, az európai színvonalat, az egyházi függetlenséget az állammal szemben a római pápa tartotta fenn magyar földön. S valamint a magyar egyháznak, úgy Magyarországnak kezdete óta a pápa volt oltalma. A római szentszék nemcsak egyházunk anyaegyháza, de polgárosodásunknak is dajkája volt. A pápák védelmezik, nevelik a népet ; befolyásuk, ha

néha a nemzeti függetlenségnek rovására látszott lenni, a nyugati civilizációt biztosította számunkra.

Csak a római egyházhoz való tartozásunknak köszönheti a magyar egyház, hogy a tatárpusztítást kiheverte; az tette őt győztesse az izmaeliták, kunok, eretnekek ellen szünet nélkül folyó küzdelmekben. A pápai igazgatás és ellenőrzés edzette annyira, hogy erkölcsi, fegyelmi tekintetben mindjobban megfelelhetett magasztos hivatásának.

A barbárság mindig nagy hatalom volt, akár a külföldi erőszak, akár a belföldi önzés alakjában jelentkeztek. Magyarországon is volt idő, midőn vad, állatias emberek az egyházakat lefoglalták, az épületeket világi célokra fordították, vagy éppen istállóknak használták s az oltárokat lerombolták; máskor ismét gyarló királyok erőszakos önkénykedése vagy tehetetlen nembánomsága súlyosztotta a nemzetet: mindannyiszor ott állt a középkor szellemi nagyhatalma, a pápa s erős kézzel rendet csinált. A hit, az erkölcs, a jog, a műveltség mindenütt a szentszék főszege tekintélyére támaszkodott s oltalma alatt állt.*

S mikor a félhold legázolt, ki volt nagylelkűbb, áldozatkészebb védőnk, mint a római pápák? Az Anyaegyház hősies szeretetét, a kereszténység szívének jótékony melegét úgy-e akkor érezte velünk, mikor halálba fagyunk s sírunk meg volt ásva?

E folytonos, áldozatos szeretet lelkes tiszteletté s meleg ragaszkodássá nevelte a magyar népben a szentszékhez való viszonyunkat. Szent Péter és Pál tisztelete Magyarországon a szentszéken ülő pápához vonzotta a népet; a szentszék áldásai viszont az apostolok tiszteletét honosították meg hazánkban; okmányaink, alapítóleveleink, hagyományaink a Szent Szűz után első helyen Szent Pétert és Pált emlegetik s a magyar hősiesség eszményképe, Szent László rendeli el a Szent Péter és Pál apostolok bőjtjét hazánkban. Jellemző e tekintetben az az utasítás is, melyet Beatrixnek, Mátyás király arájának olasz udvarmestere írásban adott, ahol figyelmezteti a hercegnőt, hogy ha a magyarok kedvében akar járni, mutasson nagy tiszteletet ő szentsége a római pápa iránt, mert, — úgymond, — «mostanában egy nemzet sem tiszteli az apostoli szentszéket olyannyira, mint a magyar». S azóta? Az 1596-i országgyűlésben egybegyűlt rendek VIII. Kelemen pápához írt levelükben vallják, hogy a ma-

* A magyar nemzet története II. k. 628. l. és sok más helyen.

gyar nemzet az apostoli szentszék iránt örök hálára van kötelezve.*

E szent kötelesség érzete kitör lelkünkől a századok nagy fordulóján s midőn 1900-ban létünk s önállóságunk szimbolumát, a szent koronát, nemzeti lelkesülésünk tiszteletével körítjük, vajjon nem fűzünk-e koszorút II. Szilveszter pápa magányos sírtáblájára a Lateránban? Nem koszorúzzuk-e meg Róma kriptáiban nyugovó nagy jótevőink sírjait? *A magyar korona* e nemzeti s keresztény jubileumon *Róma felé néz* s e szent koronától leváló dicssugarakból, a nemzeti történelem legszebb emlékeiből fonjuk hálánk koszorúját a szentatyának, kiben Szent Péter tekintélye s a nagy pápának, Magyarország jótevőinek szeretete él.

* Simor János 1887 évi június hó 18-án kelt körlevele. 7. lap.

A hit a XIX. században.

A XIX. század a tudomány százada. Ismerjük el ezt a címét fönntartás nélkül. Büszke öntudattal nézhet végig vívmányain. De ez a tudomány ugyanakkor az Istennek is nap-számosa volt. Mikor fölkutatta a világot, akkor lelkünkben is fölépítette az Úr templomát s e templomba beállította az Isten nagyságának, fönségének, mérhetetlenségének szemléleti fogalmát. Az Irás is azt állítja, hogy a természetből ismerjük meg az Istent, abból néz ránk a «sempiterna virtus et divinitas»; a természettudományok tényleg rásegítenek, hogy az Istenről egyre fönségesebb s ragyogóbb fogalmunk legyen. A theológiának ministrálja tudomány. Isten-ismeretünk mélyebb lesz általa. Tudunk sokat, amit régen nem tudtunk; amit nem tudtak Mózes és Illés; sem a próféták, sem az apostolok, sem az evangelisták. Tüzetes fogalmaink vannak a földgömről, a föld forgásáról, a csillagok rendszeréről, az univerzum méreteiről; azt a régiek nem ismerték. Ismerjük a gravitáció törvényeit s a spektrál-analízis által a csillagokat forrongó gáztömegeknek nézzük, a színekép vonásaiból leolvassuk összetételüket. Tudjuk, hogy az égbolt kék kárpítja nem a mennyország; nem egyéb az, mint a levegő színe a sötét világűr háttérén. Földünk szinte eltűnik lábaink alatt; oly kicsiny, mint egy silány, kis pont a csillagok milliói közt; lelkünk pedig oly nagy, hogy lenyomja a földdel együtt az egész világot méltányos kicsinylésének csalhatatlan ítéletével.

A jellel azonban, ha még oly mérhetetlen, be nem érjük; visszatérünk a multba; fölnyitjuk az ezredek történetének kőlapjait; e kőlapokra írt a szitakötő finom szárnyával, a kis legyecské pödrös szipolyával, a virág gyöngéd szirmával; megírták életüket, bevésték alakjukat; e kőlapokról olvassuk le a világ történetét; csodálatos növények s állatok tömkelegébe hatolunk; idegenszerű világok, mérhetlen időközök vonulnak el bámuló szemeink előtt s mialatt azt bámuljuk, létünk mérhetlen kicsinné válik; tiszalegyek lettünk az idők folyamán. Majd úgy vesszük észre, hogy

némely világ alakjai közelebb állnak egymáshoz, mint más világoké, ha egymással összehasonlítjuk, s nem küzdhetjük le a gondolatot, hogy e világok valamiféle szoros láncot alkotnak, melyben egyik szem a másikba, egyik világ a másik világba kapcsolódik.

F. közben Isten gondolatai egyre tágulnak, tervei óriás méreteket öltenek szemünk előtt; azon kapjuk rajta magunkat, hogy az Istent szülőkörű, gyerekes, emberi gondolatunk keretébe szorítjuk; mint mondani szokás: anthropomorfizáljuk; bálványokat alkotunk magunknak róla; beleállva pedig a tudomány csarnokaiba, kijavítjuk kisszerű gondolatainkat a *szemlélet* által.

S mi lesz a hittel?

Az ott ragyog a tudomány által épített, egyre ragyogóbb templom oltárán; más fénynek, a kinyilatkoztatásnak özőnében. Ez a kinyilatkoztatás emberi nyelven, emberi fogalmak keretében nyújtott s ennyiben természetesen idő haladtával e fogalmak tisztulnak s a bennük rejlő igazságnak fölértésére segítenek; de az emberi nyelv és fölfogás a kinyilatkoztatásnak csak héja; csak földíze a bornak, mely kiforr belőle; a kinyilatkoztatáson magán változás nem történik. Erkölcsi foglmaink is nemesbülnek; az elvek kifejeződnek; a szellemi életnek nagy áramaiban az erőszak, az elfogultság iszapja leülepszik s az emberi, nemes irányzatok uralomra jutnak. A fanatizmus kinövéseit lenyessük, félretesszük azt, ami nagyon is emberi, hogy megmaradjon lehetőleg tisztán az isteni.

A legelső, világos tétel, melyet a tudomány haladása mindjobban kiemel és megvilágít, az, hogy a végtelen Isten, az örök törvény alkotója, a világot fönnlarija, mozgatja, élleti; mindenhez közel van, mindenben benne van, oly mélyen, amint azt a középkor theológiája elgondolta. Belőle és benne van, mozog, él minden. S ő lényünk mélyén rejlik. Nem igaz, hogy mérhetlen távol van, nem igaz, hogy nincs köze a végtelenség elvének ehhez a hangvabolyhoz, ehhez a törpe emberiséghez; nem igaz; ez volna ám csak a törpe, anthropomorf gondolat. Az Istenség előtt minden végtelen kicsiny, ha lényét tekinted s mégis mindent becsül és szeret, mert az ő gondolata, az ő műve. Nem derogál neki semmi, hiszen minden isteni; ráér mindenre és nem fárad ki, hiszen végtelen. Fölfoghatatlan ugyan és érthetetlen s mégis közvetlen, mint az élet, melyet nem értünk, pedig mi magunk az vagyunk. A fölfoghatatlanság csak térdre esni késztet, de tagadni, vagy felejtetni föl

nem jogosít. Azonkívül pedig bele kell vonni *s vinni az Istent az életbe*; nem szabad állítanunk, hogy «a modern ember jobban becsüli meg az Istent, mert nem vonja le hitvány játékainak körébe, hanem meghagyja emberi ésszel fölfoghatatlan föntségének a magaslatán»; nem szabad mondanunk, hogy «mi köze a végtelennek ehhez a hangyabolyhoz, ehhez a törpe emberiséghez»; ez csupa anthropomorfizmus, merő emberszag. Az a köze van hozzánk, hogy az övéi vagyunk s nekünk az a közünk hozzá, hogy benne vagyunk, élünk, mozgunk; az Isten-imádás, — szolgálat, szeretet, — nem hitvány játéka az embernek: mert ha fölismeri «fölfoghatatlan föntségét», akkor térdeljen le előtte s hódoljon meg neki.

S mivel köze van Istennek a világhoz s mivel e világ szellemi irányzata az emberi lelkekben feléje tart: *azért kinyilatkoztatta magát*; gondolatait, jóságos terveit, kegyelmét közölte, az embernek igényeit meghaladó módon; most már nem mint a természet ura szélvészben, villámban, csillagfényben, virágdíszben, a lelkiismeret szavában szólott hozzá, hanem mint a testté lett Ige, mint valóságos testvére. Előbb látta az ember, hogy az Isten mily nagylelkűen áraszt fényt, meleget jókra, gonoszokra egyaránt, most pedig azt a szeretetet tanulta megismerni, mely a keresztről szól hozzá s az Oltáriszentségben vár reá, közvetlen egyesülésben melegíti szívét s erőt ad isteni életre.

S hol van ez a kinyilatkoztatás?

Már megmondtuk: *Jézus*.

De hisz sok kinyilatkoztatásról beszélnek; egymást ölik prófétáik; elfogult rajongók, holdkóros pásztorok képzelgéseiket kinyilatkoztatásnak mondták! «Igaz-e, hogy az Olimpon lakozott istenek cifra társaságát ma fantáziának minősítjük s a görögök egész vallása ma mithosz? Igaz-e, hogy Deukalion hátradobott köve, amiből ember pattan elő, mithológia; ellenben Ádám oldalbordájából formált Éva tiszta valóság? Igaz-e, hogy Jupiter, aki emberalakban kóborol a földön, merő mithológia; ellenben az Isten, aki emberalkotás céljából lehajol a föld porához, aki palatáblákra törvényeket ír, aki egy jámbor agg beduinna szövetséget köt és a Nebo-hegyén sajátkezűleg sirt ás: kétségbevonhatlan történeti személviség? Igaz-e, hogy a Plutó pokla a maga Cerberusával és üvöltő furiáival naiv képzelődés; ellenben a keresztény pokol, ahol fekete ördögök sütik-főzik az örökre elkárhozott lelkeket, tiszta valóság? Igaz-e, hogy az Elizium a mesék birodalmába tartozik; ellenben a mennyország

nevezett otthon, fönna a mennyboltozat kék kárpitja mögött, épen úgy megvan, mint Kásmír-völgye, hol örök tavasz van? Igaz-e, hogy a nimfák, a najádok és szirének egytől-egyig mesés, fantasztikus alakok, ellenben a cherub, szeráf, a szárnyas angyal olyan lény, akinek a valóságában kételkedni nem szabad?»

Ime a XIX. század gyerek-embereinek beszéde, kik gyarló, gyerekes fölfogásban eltörpítik a fönséges, nagy kereszténységet; kik az angyalokat «szárnyas lényeknek», kik az ember teremtetését gyerekmesének, kik az ördögöket hosszúfarkú szatiroknak tartják; kik a Szentírás naiv beszédében a dogmatikus mély gondolatot meg sem közelítették. Jó, hogy nemcsak tárcairók akarnak kritizálni örök gondolatokat, hanem komolyabb emberek is vállalkoznak e nehéz munkára. A *racionalizmus* megtette; rávetette magát a kereszténységre s mit végzett? Nagyszerű munkát; minden felhőt eloszlatott, minden fátyolt letépett; a Szentírás hitelességét fényes világításba helyezte;* a félreértések, a rossz értesülések, a történeti hazugságok, a mondák kétes írását a kereszténység palimpszesztjéről letörülte s kiviláglott, hogy *Jézus az Isten Fia*.

Jézus, a megtestesült isteni tekintély; előtte hódolunk. E *megtestesült tekintély* tűzte oda az örök igazságokat az emberiség egére s hogy szét ne foszoljanak, a tekintély foglalatába foglalta. A köztünk járó, minket követésére fölszólító tekintélynek hódolnunk kell; higgyetek bennem, így szól hozzánk; aki nem hisz, elkárhozik; intézményeket alkotott, keresztiséget, Oltáriszentséget... S a hit fényének világítótoronyul s intézményeinek gyémántfoglalatául az *egyház* alapította.

Az egyház az Isten intézménye; társaság, melyre a kinyilatkoztatott tan és az üdvözközők bízva vannak. Az emberiség összes nagy javait a társadalom hordozza; a kinyilatkoztatás az emberiség legnagyobb java, csoda-e, hogy

* Kultúrák ébredtek föl tanúskodni a Szentírás mellett; az egyiptomi hieroglifákat megfejtették; Babilon, Ninive föltámadt és szót kért s bizonyította a Szentírás hitelességét. Ezt a tudománynak köszönhetjük. Midőn már odáig jutott a tagadás, hogy a skeptikus hiperkritizmus a Szentírás könyveinek még történeti hitelességét is kétségbevonta, akkor az isteni Gondviselés megengedte, hogy az ókor legrégibb kultúrái: Mizraim, Kus és Asszur föltámadjanak ezredéves sírjaikból és tanúságot tegyenek az Ószövetség könyveinek hitelessége mellett*. Dr. Giesswein S.: Mizraim és Asszur tanúsága.

ezt is a társadalom által, az egyház által nyerjük? «Aki titeket hallgat, engem hallgat», mondotta róla az Úr. Ugyanakkor az egyház isteni intézménye emberi is; emberek közt állván fönn, az emberiség történetének foltjait, a fejlődés árnyait viseli magán. De ez nem változtat isteni jellegén: a társadalom bűnök dacára is közvetíti az egyessel a kultúra áldásait s az egyház a világius szellem dacára is megmarad az igazság örének s az üdv eszközlőjének. A természetfölötti jelleget nem törölhetik le róla. S tulajdonkép ez bántja a modern világot. Az ember egészen természet akar most lenni s a természetfölöttivel szemben ellenszenve van. Az ember ki akarja magát vonni a természetfölöttinek befolyása alól nézeteiben, erkölceiben, intézményeiben; *emancipálni akarja eszt* a tudomány által a hit alól, nevelését, iskoláját, házasságát, társadalmi életét s magát az államot Krisztus uralma alól. *Ezt liberalizmusnak hívják.* Hogy pedig erre észszerű oka legyen, azt kell mondania, hogy a természet, amint most van, Krisztusra nem szorul, hogy magában boldogul, hogy jó és szent s *ezt naturalizmusnak hívják.*

S íme e két hóborttal szemben mondja ki az egyház ép e XIX. században a kinyilatkoztatásnak két dogmáját.

E tekintélyt el nem ismerő ésszel szemben 1870 július 17-én rámutat a természetfölötti tekintély eleven képviselőjére, a *csalhatatlan pápára*; s a magamagával beérő természetet figyelmezteti eredeti foltjára, megalázott létére, a *szeplőtelen fogantatás kimondásában* 1854 december 8-án.

Tajtékozott a dühtől a korszellem, midőn a természetfölöttinek e merész kilépéseit látta. A természetfölötti tekintélynek legélesebb kifejezése a pápaság; nem az égben, itt mi köztünk él a természetfölötti tekintély csalhatatlan képviselője. Krisztus országa nincs a holdban, nincs a felhők közt; nem valami láthatatlan, sőt társadalmi szervezete van. Ez organizmus feje a pápa s így ő benne, *mint konkrét személyben lép föl a természetfölötti elem.* A szeplőtelen fogantatás pedig az eredeti bűnre utal, melyből csak Krisztus kegyelme szabadíthat ki. S ez a kegyelmes «szeplőtelen fogantatás» *Lourdesban* megjelenik, forrást fakaszt a sziklából s ezer meg ezer csodával vakítja meg a hitetlen, csodákat tagadó kislelkűséget.

Valóban a Szent Szűz s a pápa, Lourdes sziklája s a Szent-szék bámulatosan jellemzik azt, hogy Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat! A tagadás hatalmai meg akarják rontani a hitet tudománnyal és szabadossággal; föl akar-

ták emelni s azáltal emancipálni az embert ; de úgy jártak, mint a földalatti erők, azok is emelik a föld sziklabordáit és hegyeit, de a kereszténység a bordákra templomokat épít s a hegyekre keresztet tűz s szolgálatába hajtja az alacsony erőt.

Róma és Lourdes, odajárjon búcsút az alázatos hit ; a *Szeplőtelen Szűz s a csulhatatlan pápa* jelezze útját a liberalizmus s a naturalizmus veszedelmei közt.

Nemzeti eszmények.*

A haza nem föld, melyet nomád-népek sátorfái mérnek, nyájaik patái föltúrnak; a haza oly föld, mely otthonunk lett, melyhez életünk tapadt.

A nemzet nem néptömeg, hanem egyetérző, rokon nép; egy érzés, egy élet.

Hosszú századokon lett azzá! Nézzünk most vissza e hosszú századok távlatába, 900 év mered felénk; visszatérve bölcsőnkhez, elmélkedjünk nagyságunk s dicsőségünk s gyászunk esélyein; kérjük számon életünk titkait, nagy eszméit, gondolatait, érzelmeit, hogy ami nagyvá nevelt minket, hálás szeretetünk elismerésével koszorúzzuk.

Ültünk ugyan már milleniumot, mely a nemzet ezred-éves életét s haladását szemeink elé állította; ünnepeltük a nemzeti erőt, mely dacolt s küzdött; a nemzeti géniuszt, mely szerencse és balsors közt föltalálta egyensúlyát, mely az idegent a nemzetivel egyesítette; az elemeket fajsúlyuk szerint illeszkedni hagyta, hogy egy nemzeti testté szervezkedjenek. De nem kérdeztük, mi a fönnállás titka, az ellentállás ereje, a fejlődés hatalma, a nemzet lelke és dajkája? Honnan gondolatai, eszméi? Honnan a fölfogás magasztossága, a hazaszeretet önzetlensége? Honnan az erény törhetlensége? Honnan ideális alakjai?

Engedjétek kimondanom: *nem ezerévesek azok, hanem 900 évesek*; ami a nemzetet életképessé, nagyvá tette, az még nem ültetett milleniumot; 900 év történetére mutat, hogy azt a népboldogulásnak és a fejlődésnek egy szebb, szerencsésebb tizedik századával, igazi milleniummal koronázza!

A magyar nép őshazájából magával hozta fájának s a szabadságnak lángoló szeretetét; de fönnmaradásának biztosítékait a kereszténységből vette; féltékenyen őrizte nemzeti hagyományait, ragaszkodott őseinek szokásaihoz, de a haladás csak a keresztvíztől pezsdült föl benne. Megvolt

* Az iskolaünnepélyre is használható.

a nemzeti lélek, jó, rossz tulajdonaival, de ápolás alá csak 900 év óta fogták ; megvolt a lélek, de eszményi tartalommal csak 900 év óta telt meg ; megvolt a nép, de az európai lét ígéretföldjére csak 900 év óta lépett ; ekkor támadt Mózese István királyban, ki az ígért földjét nemcsak Nebo-hegyéről nézte, hanem a népet oda be is vezette ; reá derítette a kereszténység napját, hogy ragyogjon le rá s hitre világosítsa s erényre melegítse föl a nép szívét. Ekkor nyert tulajdonképen hazát a magyar nép, mikor az örök haza vágya a rögtön lábai alatt megszentelte s azt a nemesbűlő lélek érzelmeivel, a kar munkájával, az élet emlékeivel a nemzet számára lefoglaltatta ; azóta lett a föld haza, mely ápol s eltakar ; azóta lett drága, hogy nagy emlékeink hozzáfűződtek ; azóta édes, hogy keserveink hozzátapadtak ; azóta szent, hogy könnyeink harmatával s vérünk áradatával öntöztük.

Hazát tehát az adott, ki a hitet adta : a mi Urunk Jézus Krisztus Szent István király által.

Az adta e hazát, ki e hazához szögezett, hogy éljünk, haljunk rajta ; Ő szögezett le ide szent keresztjével. E hegyeken, rónákon sok nép hullámozott előttünk ; de a világ viharja tovasodorta őket ; minket el nem sodort ; mert a kereszt lett horgonyunk ; azt leeresztettük a népáramok hullámaiba s a hármas hegyen akadt fönn ; azóta is ott áll. Itt a hazád ! A kereszt jelzi.

Az adta a hazát, ki a béke áldásait hozta meg a népnek. A kereszt lett a béke jele. Addig a nép hullámozott és pezsgett ; a pogány magyarság vitézsége Európát öntözte saját vérével. A harci vágy nagy volt ; de a magyar anyák keblén nem nőtt annyi élet, a vér elapadt, kifogyott volna, mert többet emésztettek volna föl a század harcai. A szent kereszt a béke s ezzel az élet ösvényeire terelte a népet.

Az adott hazát, ki a népet a művelődés mezejére állította. A kereszt lett a magyar műveltség tengelye ; ahová a kereszt tűzték, ott templomokat, házakat, iskolákat építettek. A nyugati kereszténység lett a kultúra hordozója a világtörténelemben s e népcsaládba vitte be a kereszt a magyar népet.

Többet tett ; pajzsá, eleven fallá tette a magyart a kereszt ; szenvedést, de örök dicsőséget is hozott ránk. Eleven pajzsul állította oda a kereszténység forró szeretete a magyart, hogy az európai műveltséget a félhold ellen megvédje. Vérrel írta be azelőtt a magyar nép ittlétét Európa történetébe, de ezt a vért azzal a vérrel mosta le, melyet a kereszténységért ontott.

Kelet hatalma a mi domború mellünkön tört meg; Nyugat civilizációja széles hátunk mögött indult virágzásnak. A Kelet és Nyugat ellenséges árama e haza földjén roppant össze s elsodort mindent s mindenkit, római, szlávot, hűnt, avart. Egyik sem tudott urává lenni a térnek; de urává lett a magyar, mert Isten állította ide, hogy karját Kelet felé feszítse s szívét-lelkét Nyugat felé tárja s a szellemet, a hitet, a műveltséget onnan vegve.

Szent István apostoli keresztje tette tehát úrrá itt a nemzetet!

Megváltozott azóta az idők szelleme s harc helyett a béke csöndes föladatait tüzi elénk; új helyett szerszámot, nyíl helyett finoman hegyezett író tollat nyomnak kezünkbe; testi és szellemi épségre akarnak nevelni, művészi és vallási életet teremteni, eszményi s anyagi kincseket fölhalmozni; jól teszik; ez most a nemzetnek megváltozott föladata; de ha a nemzetet e megváltozott föladatában is győzelemre kívánjuk segíteni, vigyázzunk, hogy a magyar nemzet 900 éves törzsökösségének lelkét meg ne öljük s történelmének s életének eszményi tartalmától meg ne fosszunk.

A magyar nép nemzeti eszményei mind a kereszténységből valók.

Minden, ami szent, nemzeti lett; s minden, a mi nemzeti volt, szent lett. A magyar korona szent korona; a magyar király apostoli király; a magyar zászló a Szent Szűz zászlaja; a magyarság ideáljai: István, László, Imre, Erzsébet, Margit, Jolánta, Kinga Árpád vére s katolikus szentek; Magyarország története sokáig a kereszténység védelme; azután kétszáz éven át a vértanúság szenvedése, vergődés a félhold zsarnoksága alatt; a nemzet erkölcsi élete: a hit, bizalom, remény, kötelességtudás, jogérzet, minden, ami lelki, a kereszténységből volt való; az ápolta szívét; az egyenesítette föl újra meg újra a vad elnyomás és hanyatlás korszakai után; lelki életének ő volt csillaga.

Nyissátok meg a magyar nemzet történeti távlatait, ami eszmény jelentkezik dicsőségben s nagyságban, az mind a hitből való. S viszont: nézzetek oda a hanyatlás, a visszavonás, a csúszás-mászás, az érdekhajhászat egymást váltó századaiba, amikor belviszályban a néptörzs pudvás lett, a török alatt féreg lett s a német befolyás alatt lágyderekű nemzet lett; miért történt ez mind, ha nem azért, hogy a régi eszmények elborultak s a nép lelke gyöngé lett?

S most tekintsük meg a nemzeti lét szimbolumait egyenkint!

A magyar nemzet egységének, függetlenségének, alkotmányosságának szimbóluma a szent korona. Ez az aranyabroncs, mely a nemzetet, törzseit, népeit egybefűzi; ez az az aranykeret, melybe bele van foglalva a magyar nemzet egész lelke, élete, történelme. Kilencszáz évnek dicsősége és gyalázata, öröme és fájdalma körülötte lebeg; a nemzet szeretete s tisztelete, ez az a két koronaőr, ki meg nem hal, s e korona árnyékában életre ébred az egész történet. De e koronát a nyugati kereszténység atyja adta; e hajékkal fején lépett be a magyar nép a nyugati népcsaládba; anélkül nem tehetne volna. Valamint Nagy Sándor koronát küldött a Makkabeus Jonathánnak, hogy őt magához emelvén, barátságába fogadja: úgy a nyugati kereszténység koronát küldött a magyar népnek, hogy előbb koronás nép s csak azután s azáltal a világot vezető népek barátjává lehessen. Koronával fején, méltó, egyenjogú tagja lett már a kereszténységnek s a nyugati civilizáció áldásaiból kért részt.

Újra kérdem: nem küldünk-e koszorút II. Szilveszter pápának lateráni sírjára?

A szent korona fényében ott áll a nemzet összes hagyományainak eleven s közvetlen hordozója: *a király*. A magyar nép királya apostoli király. A korona körül nagy, szent, igazságos királyaink emlékeiből dicssugár fűződik; de a legragyogóbb fényugár az első apostoli király, Szent István emléke. E fényben áll minden király; hiszen Szent Istvánnak, Szent Lászlónak, Mátyásnak koronáját hordják. A szent korona körül az elhunyt nagy királyok hősies alakjai állnak, s aki a föl Kent király ellen lázad, ellenük támad. Az első apostoli király s a többi utód él a koronás királyban. E mély tisztelet hagyományos lett a magyar népben; szívébe vésődött, benne élt. A vitézség, az odaadás, a hűség, a közjó szeretete a királyért áldozott mindent; szinte vallásos tisztelettel borult le előtte, mert a királyban az apostolt, Szent Istvánt látta s Szent Istvánban magát az Urat.

S honnan a zászló? A zászló a nemzet szívéből kinövő rúd, melynek hegyén érzelmei színekben feslenek ki. Azt nem határozták meg nemzetközi kongresszusok; az lett, az nőtt; a nép szívéből nőtt. A mi zászlónk is hitünk, reményünk s szeretetünk színeiben játszik s az a kép, ami rávetődött, a legszentebb s legizzóbb nemzeti motívum, hívó gondolat lesz, melyet hit, vágy, bizalom, bánat és küzdelem vetített rá. S kinek képe tűnik elénk zászlóinkon? Magyarország Nagyszasszonyáé! A Szent Szűz képe zászlóinkon, az áhitat, lelke-

sülés történeti emléke. A vértől pirosló zászlón a magyar Madonna, ez a Szent Szűz képeinek magyar motivuma ; e zászlóval takarózkodott az elesett harcos ; e zászló lett szemfödője a mohácsi síkriak ; föladatát a nemzet a félhold elleni küzdelemben e zászlóról olvasta le, s miután kimerült, e zászló borult rá s attól piros, mert átverődött rajta a magyar nemzet utolsó vércsöppje.

S honnan a magyar történelnek legkiemelkedőbb gondolata ?

A félhold elleni harcok voltak e kilenc század történetének szemmellátható föladata ; hogy mi lesz ezután, azt még nem tudjuk. Nagy hősiességgel, sok áldozattal felelt meg a magyar nemzet e föladatának, nemcsak küzdve, de elnyomásban szenvedve is. S mi volt nehezebb? S miután már le volt teperve, a katolikus Magyarország mindig a félhold megtörését tartotta szem előtt. A katolicizmus sohasem szövetekezett a törökkel ; szenvedésének és hanyatlásának korszakában is a szomorú félhold volt gyűlöletének tárgya. Sohasem akart vele kibékülni ; történiék bármi, de a törökhöz simulni, azon a lejtőn, mely a barbárságba, az ázsiai vadságba vezet, egyetlenegy lépést tenni sohasem akart. Inkább közeledett nyugalomhoz, ott kért segílyt, megalázta magát ; gondolta, hogy a nemzet, majd ha az iga alól fölszabadul, úgyis kivívja függetlenségét a némettel szemben ; de a törökkel kezet fogni . . . soha, soha. Ebben az ösztönben is a kereszténység forró szeretete, a szent korona rajongó tisztelete nyilvánult ; «ki, ki Ázsiából», «félre a hitetlenséggel», ez volt jel-szavuk ; erre nézve mondja nagyon méltányosan Salamon Ferenc, jeles történészünk : A katolikusok a török ellen ; a kálvinisták a németek ellen küzdöttek. Eszterás Pál nádorral azt mondták amazok : mikor házunk ég, először azt ment-sük ; a félhold gyujtotta föl házunkat, tönkretette hazánkat, megakasztotta kultúránkat, rombadöntötte oltárainkat, vérbe fojtja hitünket, miután letaposta zászlóinkat ; e fenevaddal nem tarthatunk !

S végül: eszményeink honnan? Ami nagy és fönséges vonás van a magyar nép életén, az mind a kereszténység gondolatainak átverődése. Maga a nép vértanúi nép; a kereszténység vértanúja. Szegények lettünk ; hazánk pusztasággá változott ; megyeink szandsákok, uraink bégek voltak ; vértanúi népnek szétrongyolt alakja tekerődött a kereszt körül, s miután már elbukott, akkor is remélte, hogy fölemelik azok, kikért szenvedett. E vérző népnek első segítője s folytonos gondozója a katolikus Egyháznak feje, a pápa volt. E népnek legna-

gyobb fiai jó keresztények s akikben az eszmény szerencsésen testet öltött, kanonizált szentek voltak; a magyarság pantheonjának alakjai, telve hittel és Szentlélekkel, s ha a magyar népbe nem is hatolt bele a kereszténység nyugateurópai elme-lyedése, a hit századai nem vonultak el fölöttünk a nélkül, hogy a szent kereszténység nyomai meg ne látszanának rajtunk. Korona, apostoli király, trón, haza, zászló, a hősiesség, a történelem s annak nagy alakjai, ez mind a kereszténységé. Odatűzte jelét koronánkra, belevéste címereinkbe; a királyi palástba beleszötte prófétáit, angyalait; történelmünkbe lehelte lelkét; énekünk bánatos vágyódássá lett első szent királyunk után: «Hol vagy, István király?» Ereklénk a Szentjobb lett, a honalapító, koronátszerző, apostoli király jobbja; az ő műve áll s él köztünk; az ő karja, jobbja van velünk. Vajjon elszakadhatunk-e e szent emlékektől, e koronától, tróntól és hazától? Vajjon a temető emlékei-e ezek nekünk, mely alatt erőtlén, letűnt mult pihen? Nem, nem halavány emlékezet tükröződik a keresztény régi Magyarország eszményképeiről lelkünkön; hanem a lelkesülés, az együttérzés villamos folyama árad belőlük szívünkbe. Az a mult bennünk jelen; az az emlék bennünk valóság; hitünkben, lelkesülésünkben testet ölt, küzd, fárad, dolgozik tovább. A szent korona keresztjét tovább ne görbítsük s a Szentjobb műveit ádáz kézzel le ne törjük; hanem hálás kegyelettel a dicsőséges mult és rendíthetetlen bizalommal a még dicsőbbnek hitt jövő iránt, tele életkedvvel, tele alkotási vágygal haladjunk előre, hogy a világot s enyészetet legyőző erő, a szent kereszténység oly népet állítson továbbra is síkra, mely győzni, fejlődni s boldogulni képes.

Magyar szentek.

Most pedig járjunk búcsút! Szentjeink sírjai elpusztultak; de minek sirokhöz járni, mikor oltáraik vannak? Oltárokhöz járunk, midőn emlékeiket keressük. Minél hidegebb a kor, lanyhább a hit: annál nagyobb szükségünk van rá, hogy szentjeinkhez forduljunk; oda, hol fogékony lelkükben a keresztény bensőség remekelt s oly alakokat állított a világba, melyeknek fönségét 900 év forgása el nem pusztíthatta. Ki ne járulna a hit e magaslataihoz, hogy hite megerősödjék? Ki ne lelkesülne a szentség e hőseiért, hogy új erőre buzduljon? Inspirációt, lelkesülést, lendületet itt nyerünk; itt lesz az ige testté; itt a nemzet hite életté. A szentek a természetfölötti világnak vezérszilai! Rájuk alkalmazhatjuk «Rettenetes Iván» szavait: «Én vagyok a ti Istenetek, amint az Isten az én Istenem»; lelkesülünk értük; emlékükön szárnyra kel buzgalmunk, bensőségünk s áhítatunk: Istenhez emelnek.

Első ezek közt:

SZENT ISTVÁN.

a) Szent Istvánban a középkori mély, alázatos kereszténység lépett föl a magyar történelem színterére. Az a kereszténység mélyeséges törekvés volt a végtelenbe s az örökkévalóba, mely az egész európai emberiséget lefoglalta Egyházával, római császárságával, királyságaival, énekeivel, művészetével, társadalmával, könyörületességével, gót dómjaival, keresztes-hadaival s mely tetőpontra emelkedett a XI., XII., XIII. században. István király a XI. századbeli kereszténység megtestesülése volt; papja, királya, prófétája népeinek; kinek hitéből s buzgalmaiból milliókra élet áradt. Azoknak a radikális embereknek fajtájából, kiket Renan az újkor szociáldemokratáihoz mert hasonlítani, kik egy gondolatnak élnek s annak az egész világot meghódíthatni akarják.

b) A középkori kereszténységet durvának szokták mon-

dani, erkölceit szigorúaknak és kegyetleneknek. A külső látszat mellettük szól, de a belsőre nézve nagyot hibáznak : nincs gyöngédebb vallásosság, mint a középkor kereszténysége, melyben minden ember az Isten szegénye, tehetetlen, gyöngé s a kegyelem tejével táplálkozik. A kereszténység a lelki szegények vallása, azon embereké, kik fölértették, hogy a végtelennel szemben senki sem gazdag ; mindnyájan koldusok vagyunk. Nemcsak koldusok, de bűnösök is, kiknek egy reményük van, a kegyelem ; boldogulásukhoz egy útjuk : az ima s az erény. Ezek az emberek gyöngédek lettek a kereszt tövében, mint a gyermekek ; tudtak sírni, mint a veronai síkon az a 20.000 ember, kik vicenzai János beszédét hallgatták s egymás nyakába borulva, kibékültek. Az a harcias középkor szeretett sírni ; sírni énekeiben, sírni gót dómjaiban ; azoknak a hősöknek, kik embert egy csapással kettészelték, megrepedt a szívük Jeruzsálem láttára. Az első ezredvég kiváltkép a penitenciának korszaka volt ; István király korában várták a világ végét s a kereszténységen végigvonaglott az önsanyargatás vágya. Szent István a kereszténység ez ünnepélyes hangulatában ült a királyi trónon ; koronája emlékeztette őt Krisztus töviskoszorújára ; kormánypálcaja pedig arra a győzelmes fára, mely a menny kapuit megnyitja.

Szent István király e gyöngéd, bánkódó, engesztelő kor gyermeke volt. Szomjúhozza a megaláztatást ; éjjel titkon körüljár, végzi az irgalmasság gyakorlatait ; félreismerik, gyalázattal borítják, ez mennyei örömmel tölti el szívét. Kezeit csókolta becsmérlőinek s mély tiszteletből Krisztus szegénysége iránt a koldusoknak. Szent testvériségben simult a barátokhoz, s valamint a középkor legnagyobb lovagja, királya, IX. Lajos, távol Afrikában haldokolva, szülőföldje szent pástorleányának, Genovénak ajánlja lelkét : úgy a koronát szerző, trónt alapító, törvényt alkotó István a szegények imáiba ajánlja magát ; koronáját pedig a Szent Szűznek !

c) S amily keresztény király, oly vitéz harcos és hős volt Szent István. Nincs eszme, mely oly hősöket állított a világba, mint a kereszténység. A kardra áldást az Istentől kértek s biztos csapást fegyvereiknek bőjtben és imában kerestek. Montforti Simonnal rohantak egyenlőtlen harcokba, ha mondhatták vele : «Az egész Egyház imádkozik értem, nem hátrálhatok». Ők állítottak föl eleven sáncokat domború mellükkel a barbárság előnyomulása ellen ; a középkori csaták az eretnecség, pogányság, tatár, török s a mörök ellen egyaránt

a kultúra s a kereszténység ünnepei, keresztény hősök vérével pirosra festvék a történelem nagy naptáiraiban.

Magyar kereszténység, ez a te apostoli királyod, szented, hősöd . . . Úgy áll a magyar kultúra élén, mint a nemzet pátriárkája, ki nemcsak a koronát, hanem az ekét, fűrészt, kalapácsot belevonja szentségének túlvilági fényébe. Fején Magyarország s Krisztus országának dicskoszorújával, királyunk s vezérünk . . . Ime, angyalomat küldöm neked, ki vezessen ! Ajkairól hangzik a pátriarkális áldás, mely boldogságot ígér, ha a jelenbe belevisszük a multnak hitét, erkölcsét, erejét ; a hit fényét . . . az erény termékenységet . . . a jellem erejét.

SZENT IMRE HERCEG.

Vannak nagytehetségű férfiak ; de minden tehetségnél nagyobb a hősies élet. A szentek nagysága a hősies élet. Szent Imre nem verte le a törököt, mint Hunyadi ; nem volt politikus, mint Mátyás, de ő mint alak szebb, nagyobb ; nagysága az örökkévalóság szeretetének, az abba való törekvésnek, a lélek tisztaságának szerencsés kifejezése. Ezáltal hivatása is kiemelkedik korának arasznyi méreteiből s minden időre szól. Trónra nem lépett . . . azaz hogy lépett, de olyanra, mely a szent város köveiből épült ; korona nem szállt fejére, István koronája, de elnyerte azt a koronát, melyet Isten az égből s az Egyház a földön adott neki ; melynek révén nincs ugyan a magyar királyok sorában, de ott van azon győzhetetlen lelkek közt, kik a szívek királyai. Imre herceg sietett, bevonult az örökkévalóságba, szűziesen, ragyogón, s mint a magyar Egyház zsengéje s idő szerint első megdicsőült szentje áll az Isten színe előtt a magyar nemzet vezérsillagául.

a) Az Isten a magyar nép elé nemcsak egy szent királyt, hanem egy szent ifjút is állított. A szent király az országra emlékeztet, melyben szent a törvény, szent a kormány, szent az igazság ; de a szent ifjú a szent családra utal ; nem a názáretire, hanem az első, Árpád véréből való, királyi családra. Családokból áll az ország s a gyermek a család virága ; a szent család az ország boldogságának föltétele.

b) Valóban csodálatos dolog, hogy amint első ember az országban a király s első család a királyi család, a legelső királyi családnak első gyermeke, *a nemzet első fia*, egy szűzies ifjú, Szent Imre herceg. Isten adta, hogy a többi is ilyen legyen. Szent Imre azt hirdeti : népem, ha élni akarsz, tiszta ifjúságod legyen. Ha folyik ereidben magyar vér, tiszta,

szűzi vér legyen ; nézd az első magyar ifjút ! S az Isten azt a gondolatot a majdan törekvő nép szívébe bele akarta vésni azzal is, hogy Szent Imre még a házasságban is megővta szüzességét. De hisz akkor magva szakad István családjának? nem lesz, ki a trónon Imrét kövesse? . . . Félre, emberi gondolatok ! Szent Imre hivatása más ; ő eszményt hirdet ; példája kihát századokra s nemzetének nagyobb szolgálatot tesz, ha az erény uralmát benne biztosítja, mint ha a maga arasznyi uralmával boldogítja.

Eszményt keres, sürget mindenki ; az eszmények pusztulását siratja a hazafi. De ne használjunk üres szavakat ; az eszmények ragyogó lárvák a keresztény hit és erkölcs tartalma nélkül. Ne eszményeket . . . szenteket keressetek ; ne eszményekhez . . . szentekhez vezessétek fiaitokat. A szentek erényében megtestesült eszményeket megértik s megszeretik. Hit, remény, szeretet nélkül néznek a század fiai a kétes jövőbe ; a szabadság, mely éltethette volna vallásosságát, elpusztította azt, s ez a számum nem keletről, hanem nyugatról fújt ! Mit akartok eszményeket, mikor határtalan önhittség és elbizakodottság vezeti az Isten keze alól magát emancipálni akaró embert ; mikor frázisokkal üti agyon a gondolatot s a lelkiismeretet, hogy a kék poharát fenéig üritse? Merészen mondvá, «öngyilkosjelölt» minden tanuló, mert nincsenek vallási és erkölcsi alapelvei. Ti nem adhattok nekik ilyeneket, mert magatoknak sincs ; ti magatok a romlott társadalom szegény gyermekei vagytok, akik talán nem is sejtitek, milyen ellentmondásban, a köz- és magánélet milyen fölfordulásában leledztek : más tanítók, más iskolák kellenek nekünk, olyanok, melyek lelket öntenek a bomlott ifjúságba, melyek átalakítsák érzését, gondolkozását, megneemesítsék erkölcsseit.

Érzitek-e az új világok fuvalmát, az örökkévaló eszmék óceánjának lehelletét, midőn hívó szívvel a szentek elé álltok? Nem semmisültök-e meg tehetetlenségtek s botor kapkodástok s iskolai bölcseségtek komikumától s a vallásos, eszményi nevelés fönségétől, midőn egy nemzet ifjúságát az első magyar ifjú szent előtt meghódolni látjátok? Pusztuljatok ! Isten gondoskodott rólunk ; Ő szeret minket ; Ő tűzte elénk az eleven ideálokat. Nevelni, menteni, lelkesíteni akartok? Rajta, vének, ti is ifjúságtoknak tán elhervadt Istenéhez és hitéhez járuljatok : akkor a kilencszázados lelkesülés a hitnek, az erénynek föltámadása lesz ; való eszmények csak e talajon nőnek.

SZENT LÁSZLÓ.

A magyar kereszténység eszménye Szent László. Benne virágzott ki jellemző típusa a magyar kereszténység ; benne forrt össze a keresztény szentség a nemzeti szellemmel. Addig a kereszténység idegen földbe ültetett fa volt ; öntözte azt István könnyeivel, a hithirdetők keresztvízzel, a vértanúk vérével ; meg is fogamzott, de még nem gyökeresedett meg úgy, hogy magába tudta volna szívni a föld sajátos elemeit s ez elemek szerint szint, alakot, életet öltetni.

A kereszténység még nem volt magyar.

Szent István a nép apostola volt ; hozzá emelte föl a nép tétovázó tekintetét s egy szinte érthetetlen szentség sugárzott feléje. Még idegenszerű volt ez a nagyság, még kizárólagosan s annyira önfelédve s gondolatlanul bámulta, hogy melegezni, örülni nem tudott neki ; érzése nem tudta kiáltani a keresztény hitet.

Az alázatos, siró, mezítlábjáró István királyban okvetlenül lelküknek atyjára kellett ismerniök ; de ennek az atyának csak gondjait és fáradalmait látták s törekvéseinek kiemelletele iránt még kétségben lehettek. Hullámozott a kereszténység sorsával a nép érzelme s bizalma is iránta, s a pogányság tényleg fölütötte fejét, üstökbe kötötte haját s vadul tombolva kísérlette meg többször összetörni István művét. A magyar életet, a magyar eszményt kellett tehát kereszténnyé tenni, hogy ez a kereszténnyé lett nemzeti eszmény nyissa meg a hitnek a nép szívét.

Ez a magyar eszmény Lászlóban lett kereszténnyé és szentlé.

Szent László nem tanít ; ő nem apostol ; de ő küzd, harcol s győz a kereszténységért. A nép hajlamait, harci hagyományait, bátorságát, vitézségét lépteti be az eddig inkább csak tűrő, szenvedő, csöndes megadású kereszténységbe s ezzel vezeti be az Egyházat a magyar népéletbe. A népnek ugyanis a hős, a dalia, a vitéz harcos tetszik. Az ősi dicsőség pogány egén ott ragyogtak a hősök ; a magyar kar, a bátor szív, melytől egy világ reszketett, nem szűnt meg lelkesíteni a népet, s eddig ez mind hiányzott a kereszténységben ; az emberek meg voltak ugyan keresztelve, de a nép még nem ; mert a nemzet akkor válik kereszténnyé, mikor eszményeit keresztelik meg.

A régi vitézséget Szent László tüntette föl önmagán ;

e jellemvonása által szívén ragadta meg a nemzetet ; öröme s eszménye László lett ; dicshimnust zeng a legenda róla ; alakjába beleszövődik a nemzeti lelkesülés minden nagy gondolata s meleg érzelme.

A kereszténység ezentúl már nemzeti léletté, a keresztény király a nép hőségévé vált. Szent István koronája a hős Szent László fején a keresztény királyságnak s e királyságot megalapító vallásnak szimboluma lett, mely minden más csillagot elborít, mely vízvázasztó magaslattal von Szent László kora óta a pogány s a keresztény Magyarország közé. Ez az a férfiú, ki alatt Magyarország végleg kivívta függetlenségét s belső békéjét, ki alatt nagyot ha adt polgári s egyházi szervezkedéseiben s hatalommá vált keleti Európában.

László király vallásos, buzgó, szent, de ugyanakkor Árpádra s Bulcsra emlékeztet. Életét harcok töltik ki, küzd német, görög, bessenyő, kun ellen s küzd úgy, ahogy a magyar szerette s a keresztény korban még meg nem érte. Vállal magasabb mindenkinél s ahol bárdja lecsap, megriad az ellen. A csatákban ő áll elül, megjelenése a győzelem biztosítéka s az Isten kegyelmének záloga. László szent harcos, azért csodák körítik, bárdjában, kardjában természetfölötti erő is megnyilatkozik. Kettéhasadt a sziklabérc, hogy a tátongó örvény elválassza őt üldözőitől ; aranyezüst értéktelen pitykövekké válik, hogy vitézeit az ellenség üldözésétől el ne vonja ; ő röpti el a nyílvesztőt, mely mikor lehullik, megmutatja a dögvész ellen a Szent László-füvét.

Ime Szent László dicsőséges alakja rámutat a nemzet életében érvényesülő vallásosságra. A vallás élet legyen, nemzeti élet is legyen. Erőteltjes, dicsőséges nemzetek a vallásosság s a tiszta, szigorú erkölcs életét élik ; erejüket onnan merítik ; szemeiket odafüggeszti, bajaikra gyógyfüvet ott keresnek. Tegyük nemzetivé a keresztény erkölcsöt, azt a szigorú, tiszta erkölcsöt, melyet Szent László élt s törvényeiben védett ; természetesen nem a betű, hanem a szellem szerint. Nyugatról manapság oly szellemi áramlatok lengnek, melyek bizonyos elvénhedésnek jelei ; a népek vénhednek s hinni s lelkesülni nem tudnak ; a test és vér evangéliumához szegődnek ; a hasznosságnak, a fölülkerekedésnek, az egyének egymás ellen való kérlelhetetlen harcának hódolnak. Ezek azonban nem a nyugati szellem felsőbbiségének alkotó részei, hanem betegségei, s ha mi mint ifjú nemzet, a nyugatnak hajdan ifjú erejét magunkban fönntartani akarjuk

s a nyugat sorvasztó betegségétől félünk: tartsuk meg a népnek életében érvényesülő szent hitet; legyen a vallásosság nemzeti jellegünk.

Gyomláljuk, szántsuk, mivelük Szent László példájára az élet ez elhanyagolt mezejét. Építsünk templomokat, mint ő; tiszteljük a római pápában Szent Pétert, mint ő, aki az Egyház leghatalmasabb titáni harcában, melyet függetlenségért és szabadságért vívott, a jognak s az erkölcsi hatalomnak harcában a nyers hatalom ellen, VII. Gergely pápa pártján állt. Tehát az egyház szabadságharcának egyik zászlósa Szent László volt s így, ha az újabb történelmi tudomány tagadja is, hogy Szent Lászlót a keresztesek valamikor fővezérékké választották: azért ő a keresztért s a kereszténység atyjáért mégis mindig vitézül síkra szállt!

SZENT ERZSÉBET.

Valamint a hegyek közt zúgó folyó ma' d meredek szirteket, majd árnyas erdőt vagy pázsitos, lankás lejtőket mos, fordulataival gyönyörű tájakat nyit, de egynél sem áll meg, hanem továsiet: úgy Szent Erzsébet élete szép és fonséges távlatokat nyit; erényekben, áldozatokban, örömkben, fájdalomban áradozik; naiv, mint réten játszó gyermek, hősies, mint a pusztának prófétája, s a mellett oly gyorsan tűnik le, siet elmenni, alig enged időt, hogy a földön magunkénak mondhassuk.

Komoly, fonséges, szinte rideg; de egyszersmind kedves, szerető és elragadó; második hazájában csak úgy nevezték: «die liebe heilige Elisabeth». A női szív összes bájaival és vonzalmaival s a középkor mély kereszténységének szigorával; változatos fiatal élet varázsával s az égbe emelkedő erény érettségével lép elénk. Tizenhárom évvel már hitves, tizenkilencel özvegy, huszonnégy évvel halott lett Erzsébet, a kereszténység öröme és dicsősége. A keresztény asszony-ideál, Szent Ferenc «nővére», Fra Angelico ecsetjének alakja; «spectaculum mundo et angelis».

S mily réven lett a wartburgi leánykából a világ szentje s ünnepeltje? Mily réven hintette be az élet realizmusát az erény ideal zmusával? A szerencsésen hangolt, minden jóra hajló, gyöngéd, nőies, *aranyos szíve* s e szívre hulló *bő kegyelem által*.

Az élet csodálatosan finom s a legparányibb sejtbe hat el. A legfinomabb szövetek össze nem hasonlíthatók az élet szövetével; melő durva darócok. Aki az erény életét élni

kívánja, annak ily finom érzékű lélekkel kell bírnia. Finom észrevevés, hajlíthatóság, érzék kell hozzá. S az ilyen jó, szerencsés szívet a kegyelem nemesíti. Természet és kegyelem egymásba fonódva, egybenőve állítják a világba azokat a szép lelkeket, kik hitből s szeretetből élnek, kik az életet a vágyódás honának, a földet a menny lépcsőjének, a szenvedést rubinttermő gyökérnek nézik ; kik a nefelejtsben a Szent Szűz szemeire, a szarkalábban a Szent Szűz sarujára, a tejútban a lelkek útjára ismernek ; kik a szélzúgásban a tisztító tűz lelkeinek nyögését hallják s az illatban az erény lehelletét érzik. Ilyen volt Erzsébet ! A hitből vett benyomások iránt csupa érzékenység, csupa lélek.

Gyermeksége óta indult ő meg e szerencsés irányban. Kis gyermekkorában, midőn még olvasni nem tudott, ott térdel a templomban megfordított könyvvvel ; játék közben egy lábon ugrálva került meg a kápolnához s úgy tett, mintha odaesett volna falához, hogy azt megcsókolhassa ; zálogot kiváltani nem csókkal, hanem «Üdvözlégy»-gyel kellett. Hibáit érző szívvel teszi jóvá ; ha szemeit mise közben Lajoson felejtí, mindjárt a vértől csepegő Úr Jézus jön eszébe, akinek áldozatánál ő most jelen van. A templomban nem imazsámolyra, hanem a földre térdelt ; leveszi fejéről koronáját, mert megakadt szeme Krisztus Urunk töviskoronáján. Megvan benne az Isten-félelem s a hozzá való vonzódás érzéke, az Isten jelenlétének érzéke, az áhitat s a felebaráti szeretet érzéke, a könyörület s az odaadás érzéke. S ezt a finom, bensőséges életet hintette szét környezetére is a «kedves Szent Erzsébet», sőt most is ott lebeg Erzsébet emlékével ez a hangulat Wartburg várán és vidékén. Csupasz és mohos a magas wartburgi kápolna, de mily meleg színben jelenik meg sötétlő, mohos fala lelkünkben a kis Erzsébet áhitatától. Ijesztő a régi keresztkép az eisenachi templomban ; a töviskoszorúról s a véres erekről szívesen vonjuk el tekintetünket ; de mily kedves előttünk e komoly szent keresztkép, ha előtte Szent Erzsébetünket mély részvétben elolvadva látjuk. Hideg ott lenn a temető ; dült keresztjei, behorpadt sírjai, zörgő avarja nem vonzanak ; de ragyogó dicsőségben látjuk minden sírból fölemelkedni Krisztusnak hithű és szerető testvéreit, ha Szent Erzsébet gondolataival megyünk végig rajta.

E mellett ez az érzékeny lélek nem szentimentális. Kemény fegyelemben tartja testét ; hideget-meleget tűr ; utazik lóháton hegyen-völgyön s a bűnbánat ostorát suhogtatja maga fölött, ő, a fiatal jegyes s később boldog anya. Mezitláb jár a kör-

menetekben ; szegény asszonynak öltözve látogatja nagypén-
teken Krisztus koporsóját. A hit ez örök poézise dacára Erzsé-
bet mindig a földön jár ; emberek körítik ; anyósának nehéz
a szíve rá, sok irigy s tüskés szívű ember veszi körül. Erzsébet
túrni tud s tud kedves feleség s előkelő asszony lenni. Erzsébet
nem valami, a világról fogalommal nem bíró kis zárdanőven-
dék. Egyszerűen öltözködik s az egyszerűség s kedvesség
mezei virágai szebben ékesítik őt, mint a gyöngyök a «francia
királynét». Juditnak Isten ad szépséget ; Szent Erzsébetnek
is ; mikor gyapjúruhában megjelenik a magyar követség előtt,
— mert selymén s bársonyán már túladdott — elbűvöli a ma-
gyar urak lelkét.

Igy élt boldogan, szíve férjén függött, háromszor lett
áldott, boldog anya ; de mivel hősies volt s nemcsak izzó
rózsa, forró szívű feleség, hanem tiszta lélek, tehát hóvirág
is volt : azért hóban, fagyban, kegyetlenkedésben, emberek
részéről szívtelenségben kellett megpróbáltatnia s megnyíl-
nia ; a Wartburg-várból istállóba került, midőn kiutasítatva,
három gyermekével az eisenachi korcsmának istállójában
húzta meg magát ; onnan indult templomba, midőn éjjeli
zsolozsmára harangoztak a barátok s kérte őket, hogy e
nagy kegyelemért, e Krisztus-hasonlatosságért, hogy ő Wart-
burgból téli éjben istállóba kerülhetett, Te Deumot zeng-
jenek.

Szent Ferencnek köpenyét küldte el neki IX. Gergely
pápa ; azóta nem kellett neki II. Frigyes koronája, aki kezét
kérte ; ott maradt a marburgi szegényházban, melyet ő ala-
pitott ; ott szolgált, ott halt meg s három év múlva kiemelték
sírjából ; a hét választófejedelem vitte koporsóját s II. Frigyes
rátette a koporsóra azt a koronát, melyet Erzsébet elfogadni
vonakodott életében.

Mit csodáljunk benne? Azt az örökszép hitéletet, mely
őt a világból fölsőbb, tisztább fénybe emelte, vagy azt a fes-
zelen, kedves lelkületet, mely erőszak nélkül mindent eligazít,
eltúr s kellemével bilincsel és győz? Azt a tökéletességet,
mely a kegyelem erényében minden emberi bölcseséget meg-
szégyenít, minden ideális alkotást elhomályosít, azt a lelket,
mely a hitből él s legyőzi a világot? Mit csodáljunk benne,
azt, hogy gyermek maradt végig s huszonnégy évvel már
a paradicsomot s a golgothát bejárta? Azt-e, hogy Szent
Ferenc köpenyét II. Frigyes koronájánál többre becsülte?
Mit csodáljunk benne? Azt a Te Deumot az éjjeli, téli csönd-
ben, vagy azt az éneket, melyet halálakor a legenda szerint

Marburg vidékének éneklőmadarai zengtek a halottasház szerháján? Harmónia, glória, Te Deum az egész élet. Ime az Istennel egyesült, gazdag, fogékony léleknek élete; a tudomány szétszedi elemeit, a bölcsészet kommentálja; de azt megalkotni egyik sem képes: az Isten kertjében szokott az nőni, ott feslik, ott virul és illatozik. A magyar egyháznak nincs más emléke Szent Erzsébettől, mint egy darab szárazfa nyoszolyájából az esztergomi székesegyház kincstárában; bár virágoznék ki a hétszázéves emlékeknek szárazfája Szent Erzsébet erényeinek követésében; bár éledne föl köztünk szelleme, a gyakorlati hit, mely az égbe néz, midőn a földön jár, mely nemcsak lát, de tesz is.

SZENT MARGIT.

Minden korszak megtalálja bajaira a gyógyfüvet; a XII. század is ráakadt. Magas, rideg sziklákon termett; igénytelen, de zamatos és illatos volt; csupa tűz és olaj. Ez a gyógyfű a hitéletnek s a vallásos buzgalomnak elmélyedése volt, melyet Szent Domonkos és Szent Ferenc föllépése jelez. A világhoz való ragaszkodásnak kapcsait szétszaggatták, az önzést Isten kincseinek gyűjtésére fordították, a gyalázatot Krisztus dicsőségében való részvételnek tartották, összes tehetségeiket, művészetüket, költészetüket az oltárhoz állították, s az evangélium újra otthon volt a földön. Krisztus jegyesét, a szent szegénységet Szent Ferenc újra bevezette a világba, s ime számtalan lovagja támadt, kik szolgálatára fölszánták magukat, s Szent Ferenc ideális kereszténységében s Szent Domonkos hitbuzgóságában hódítólag járta be a világot.

Az önzésbe merült világot az önzetlenség eleven valósága ébresztette föl mámorából; mióta Assisi sz. Ferenc atyai örökségéről lemondott s a gubbiói erdőkben zsványoktól föltartóztatva, azt mondta: «én a nagy király hírnöke vagyok», azóta a világ, mely a maga módja szerint zsvány volt, rabolt, zsarolt, szerzett, bámulva hallotta a nagy király üzenetét, hogy vetközzék ki az önzésből s megtalálja boldogságát. Csodálatos idők, midőn a költők a szent szegénységre himnusokat szereztek; midőn Giotto Szent Ferenc eljegyeztetését a szent szegénységgel megfestette s az édes melancholiát a nagyok palotáiba bevitte; midőn Assisi völgyeiben ötezer önkéntese a szent szegénységnek táborozott, földön aludt s kenyeret evett; midőn IX. Lajos Porciunkula ajtaján kopogott s örömet lelte abban, hogy a koldustarisznyát nya-

kába akaszthatta ; mikor Szent Ferenc haldokolva kérte társait, hogy adják oda valakinek köpenyét, hogy teljesen szegényen halhasson meg ! Ó, ti csendes Apenninek, mi lett extatikus koldusaitokból ? ! A tarisznya megmaradt ; de a koldusság a szívre vetődött, azt senyveszti. Keljetek föl Umbria zárdái, s leheljétek a lemondás illatát a kábult világba !

Ez a csodálatos bensőség, ez az elmélyedés, ez a költészet és lelkesülés föllépett a magyar királyi családban is. Liliomos, szűzi lelkek hulltak Szent Domonkos fehér gyapjúruhájára ; királyleányok zárkóztak el Szent Ferenc zárdáiba ; ő, az isteni szeretet trubadurja ragadta el őket. Szent Margit, Szent Jolánta, magyarországi és arragoniai Szent Erzsébet tűnnek föl e szent pátriarkák nyomaiban s ezek közt egyike a leg-szebbeknek : Szent Margit.

Ime a Margitszigeten méléz az az egy-két rom, a híres, világmegvető Szent Margit emléke ; itt a hullámoctól körülvéve, a kontempláció mélyeiben fejlett ragyogó gyönggyé. Nem kell neki korona, sem királyi vőlegény ; neki áldozat, penitencia, szeretet kell ; áldozat ifjú életének huszonharmadik évében való elhervadásáig. Ezek mind így hervadtak el a világnak ; de illatuk bűbajos, évszázadokra terjed.

Minden szentbeszéd között, melyeket hallott — írja a legenda — ez a mondat hatotta meg leginkább : Istent szeretni, önmagát megutálni ; senkit meg nem utálni, senkit meg nem ítélni. «A szentséges szűz oly igen hozzá voná ez tanulságot, hogy ez időtől fogva az Úr Istennek szerelmében, mennyire teheti vala, gerjedősb vala, hogynem azelőtt.» Szívében az önmegtagadás nem fojtotta meg a szeretetet ; tudta szeretni szülőit, családját ; szomorkodik az Egyház bajain, sebeit érzi s gyötrődik miattuk «szívének mélységében». «Metélik tagjait, mikor az Egyház szenved . . .» ez Szent Margit érzése. Szeretete csak érdemet keres ; ez az ő önzése. Föllángol a lelke, midőn «veszi vala Krisztusnak szent testét nagy, édességes ájtatossággal». Ő tartja a keszkenőt az áldoztatásnál, mert minél közelebből kívánja látni Krisztus szent testét. S végre a legenda szerint : «meggyullada a mennyei jegyes szerelmében, kit kíván vala, kit szeret vala, kinek szerelméért atyját, anyját, világi országának birodalmát elhagyta, az ő ártatlan lelkét ajánlván Teremtőjének, az ő édességes, kívánatos jegyesének, elnyugovék sírban».

Ez Magyarország Margitja, vagyis gyöngye.

Kifejlik, virágzik s elhervad ; de fiatal élete mégsem

vész el, sőt a fiatalság emlékében örökös ; örök tavaszban áll ; arca bájaiból az örök szépség vonását hatszáz év el nem törülte. Szellemé erő, szinte erőszak, de csak a szeretet erőszaka ; iránya meredek ; az örökkévalóság sarkcsillaga felé tart ; élete szigorú önmegtagadás és penitencia a lélek tisztulásának vágyában. Életet nem becsült ; hírt nem keresett ; tenni, alkotni nem kívánt ; rejtőzött s élete mégis tett, hatás, áldás, dicsőség egyben.

Magna Domina.*

Mikor Velence a tenger királynője lett, fényes ünnepet tartott, aranyos hajón kivonult a dozsé s aranygyűrűt dobott a tengerbe ; eljegyezte Velencének a tengert ; eljegyezte, hogy hű legyen s ne kegyetlen ; hogy hullámai gyöngyöket görgessenek s el ne söpörjék palotáit ; hogy a tenger lehellete hősöket és szenteket neveljen. Tenger a világ, zivataros ; népek és országok csak zátonyokon állnak ; nincs marandó városuk. De azért az Isten terveit kell minden népnek küzdve, túrva, haladva, fejlődve megvalósítani s biztosítani létét az idők tengerében. Magyarország kis sziget idegen néparadatban ; hullámok csapdossák ; aggodalmak, remények járnak fölöttünk ; tengerünk nem igen van, mely nemzeti haladásunkat, gazdagodásunkat előmozdítaná, melynek lehelletétől hősök és szentek lelkesülnének ; de a «tenger csillaga» mégis mosolyog felénk. Kilencszázados történetünk verőfényében épügy, mint mély árnyaiban ott látom alakját, mely az égből leszáll s megáld ; hallom nevét, mely a királyok és hősök nevei mellett és fölött hangzik, mint angyalének ; ez az alak, ez a név : Mária. Szent István neki ajánlja föl életének esthajnalán a koronát, hogy valamilyen neki esti csillaga volt, úgy nemzetének hajnalcsillaga legyen ; neki adja át népét, hogy Nagyboldogasszonya, Úrnője legyen.

I. Magna Domina . . . *először hitünknek asszonya*. Az a kereszténység hódította meg a magyart, mely a Szent Szűz alakjával, tiszteletével és szeretetével köszöntött be a világba. Az az evangélium hódította meg a magyart, mely az angyal köszöntésével kezdődik, — mely a Szent Szűz alázatával lép a világba, — melynek első híve a Szűz, «beata, quae credidisti». Nagyasszonynak hívtuk, mert nagy hatalmát fölértet-

* Nagyboldogasszonyra.

tük. Hatalmas méltóságából s belső kitünőségéből (szeplőtelen, kegyelemteljes, páratlan Szűz, mennybe föl vitt) folyik. Ő valóban királyi lélek : Istenhez legközelebb, frigy szekrénye ; szívébe vette bele magát az Úr ; szeretetét anyai tejjé, bánatát istenanyai könnyé forralta. Őt szereti az Úr leginkább : «Audi filia . . . quia concupivit rex speciem tuam». «Esto mihi parens» — mondja neki az Úr.

Ez asszonynak járó hódolat a legfényesebb ; szívek hódolata : benedicta filia tu a Domino. Lelkesülnek érte : respice nos tantum et laeti serviemus regi. Áldásthozó hatalom !

Légy a mi Úrnőnk új századokra, míg Istent keressük, általad megtaláljuk.

II. Domina magna, a magyar nép művelődésében s nemesbülésében. A legbiztosabb nevelés a jóért, szépért, gyöngédért való lelkesítés ; ha a szívek megnyílnak a szentnek, jónak, szépnek szeretetétől ; ha az erkölcs finomodik a tisztaságnak, a szeplőtelen szüzességnek behatásától. A népek először templomokat emelnek ; de ha a Szűzanya képét tisztelik, ezekbe a templomokba az erkölcs, a művészet is bevonul. A magyar nép művelődését is a Szent Szűz szeretete hordozta ; a nép olvasóján tanulta a hit titkait, a Szűz érzelmeinek keretében ; a magyar katolikus nemesség másfél századon át a Mária-kongregációkban fejlesztette ki jellemét ; az első főiskola, a Pázmány-egyetem alapszabályai megkívánják, hogy tanárok s tanítványok készek legyenek a szeplőtelen fogantatásért síkra szállni.

Mi lesz ezentúl? Találtok-e szebb, finomabb eszményt ? Jobb iskolát az erkölcsnek? Kilencszáz év óta hány templomot építettünk tiszteletére s nem értük be velük, szebbet szeretnénk? Hány képét teremtették meg művészek ihlettségük elragadtatásában? Térdenállva festették s mégis azt mondják : ez nem az. Aki ránéz, foglya lesz : trahe nos Virgo.

III. Domina magna ; a magyar nép hivatásának őrangyala. 1896 szeptember 28-án volt 400 éve, hogy Nikápolynál török és magyar először szembenállt. Háromszáz éven át szinte nincs más hivatásunk, minthogy a kereszténység lovagjai, a Szent Szűz választott vitézei voltunk. Hősiességünk fölött az ő képe, az ő zászlaja lengett. Ha el kellett volna vesznünk, zászlaja lett volna szemfödőnk s csendítésünk az Ave Mária estharangszava.

Meg vagy-e velünk, Úrnőnk, elégedve? Új harcok, a kultúra harcai ; új küzdelmek, a népboldogulás küzdelmei

várnak ránk. Szellem, ész, munka, erény ezentúl a fegyverek ; megbírja majd a nemzet karja ezeket is? Ha hisz és szeret ; ha téged tisztel ; ha erényeidet saját életébe oltja : nemcsak hogy megbírja, de már a győzelem koszorúja után nyújtja ki kezét. Maradjunk ez alapon ; a népeknek élete nemcsak vértócsákba, hanem fertőkbe is veszhet. A fertőkbe nem jutunk, ha a hit erejével s az erkölcs lelkével a kultúrmunkához fogunk. «In me spes omnis vitae et virtutis».

SZENTEK

Emléksorok Assisi szent Ferenc születésének hétszázados évfordulójára.

(1882) ⁸

Tágas völgy nyílik meg Perugia alatt, mely több régi várost hord lejtőin s a természet pompájához a multnak dicsőségét fűzi. — Fönn a dombokon és hegyeken rakta le az emberi erő és szorgalom emlékeit, önéletét lehelte a kövekbe, melyek várfalak, templomok, monostorokká illesztve, multat s jelent egyesítenek. — Szebbnél-szebb emlékek fűződnek ez őshelyekhez, melyek mint elmúlt idők hátramaradt gyermekei meredeznek felénk. Lenn a völgyben pedig virágosabb szőnyeget terített az anyatermészet a régi idők e dicskoszorúza helyeinek s tisztább fénnel önti el megviselt falaikat. De egy nagy fohász is vonul végig e virágzó téreken, mely a természet dús-gazdagságába a multnak nagy és áldott szellemeit visszakívánná, s ha őket vissza nem veheti, legalább ünnepli. Mi is ünnepelni sietünk e tájra, s ha Perugiától délfelé haladunk a balról váltakozó lejtők s dombok magasbikán elértük Assisit, régi nevén : — Ascesi. De nem, Assisinek ne nevezd, keveset mondasz, már Dante vádolná az irigy beszédet :

Però chi d'esso loco fa parole,
Non dica Ascesi, chè direbbe corto,
Ma Oriente, se proprio dir vuole

Parad. cant. XI.

Ki e helyről szólni akar, ne nevezze Ascesinek vagyis fölmenetnek, nevezze napkeletnek, mert Assisi szült a világnak új napot. Innen indult meg a hitnek szelleme új foglalásokra, teljes kinyomatot nyerve Szent Ferenc lelkében, átalakítá a földnek színét, mintegy varázserővel vonulva végig a világon megszólamlott a tudomány és művészet ékesszóló nyelvein, és kő és festék, hang és szó tanúságot tett és diadalemléket emelt halhatatlan erejének. Álljunk meg Assisi alatt : fönn a dombon az egymás fölött emelkedő kettős templom, mint egy nagy dicsőítő himnus századokon keresztül hatva hirdeti a megdicsőült Szent Ferenc nevét : lenn a völgyben pedig

van az angyalok királynéjának kised kápolnája, hol Szent Ferenc lelkében a nagy gondolat támadt, szíve egy nagy áldozatra lelkesült. Ezen kis kápolna 700—890 éves falai közt akarunk visszahelyezkedni azon kor világába, melyben a szent élt, mely fényt vet a legelvetemültebb népszarolóra épügy, mint Krisztus szegényére.

Ha nagy tettek nem is tételeznek föl mindig nagy emlékeket, melyek a mult varázshatalmával behatva a lélekre, képesítsék nagyratörő gondolatra és tetre, úgy sokkal helyesebben mondhatjuk, hogy nagy tettek föltételeznek nagy jelent. Oly kor, mely nem henyélve, hanem fáradva nagy, mely tevékenységébe bevonja minél többek erejét, mely fölvillanyozza a közérdeklődést, képes leginkább kifejtetni az erőket, melyek a nagy lelkekben szunnyadoznak. A kornak lelkesedése azután ezekben fokozódik, tetttereje kimagaslik s a dagadó áron még magasbra törnek. Olaszországban sem hiányoztak azon jelenségek, melyek a népet nagy fiak nevelésére képesítsék. Azon kor nem volt tétlen és henye, hanem nagyon is átvonult rajta az ébredés előérzete, mely a népnek öntudatába idézte erejét és hivatását. Olaszország ez időtáiban nem a csendes nyugalom hazája, — lehetett az néhol, de legnagyobb része lázas tevékenységben él. Nagy a különbség ezen annyira eldarabolt, elkülönözt kis államok közt. Pisa már korán küldi hajóit győzedelmes harcokba s bajnokai vére árán emeli márványdómját; Velence is nemsokára eljegyzí magának a tengert s mint a tenger királynéja emelkedik mind fényesebben a habokból; a lombard városok is forgalmas és munkás életet mutatnak falaik közt s csak alkalom kell, hogy erejüket éreztessék. S így le Toscana s Romagna egy részén. A függetlenség hatalmas polgárságot nevelt e városokban, kik amint szívükön viselik a család jólétét, époly szorgosan gondozzák a városnak és határának, mert ez volt sokszor egy-egy kis állam, sorsát. Mozgalmas időkben mozgalmas szerep jutott a legutolsónak is. Pedig akkor a békét nem igen ismerték. Harc és vetélkedés volt az egyes városok közt, a hatalmaskodás és jogtiprás megszakitá a nemzeti összetartást, de egyszersmind ébresztett és fölhasznált minden erőt, mely fiaiban szunnyadott. Olaszország azonban egyesülni is tudott, másodszor mérkőzött meg már a pápa vezetése alatt a német elnyomással, s III. Sándor pápa győztesen vívott Rótszakállú Frigyessel. A győzelem csak hajnal volt, melynek hasadtával fölébredett minden erő és a munkához fogott, hogy építsen a vallásos és politikai eszmék valósulásán. Olaszország-

nak azonkívül dacára az egyenetlenség⟨nek⟩ és jogtalanságnak, melyek a bűnök hosszú láncolatát vonták maguk után, volt mindig lángoló s önéletével összeforrt hitélete, mely Ezzelinót is képes volt magabaszállásra bírni, volt hevülő buzgalma, mely a városok dicsőségét és fényét a templomok és dómok szentelt emlékeiben örökítette, volt vallásos nemzeti önérzete, mely ha Rómához nem volt hű, Rómára büszke volt.

Ily izgalmas időben, 1182. született Assisiben Pietro Bernardone fia, kit anyja váratlanul egy istállóban hozott világra, és a fölirat mélyértelműleg hangzik e kápolnává változtatott helyiség fölött :

Hoc oratorium fuit bovis et asini stabulum.
Ubi natus est Franciscus mundi speculum.

De amit véletlennek szeretünk mondani, abban a szent egyszerűség mélyebb okot födöz fel. Elmondhatni, mit a csodás Fioretti di S. Francesco első cikkében olvasunk : «Elsőben tudnunk kell azt, hogy a jó Szent Ferenc úr, életének minden tetteiben akképen cselekedett, mint a mi áldott Üdvözítőnk». S miért ne szabadna látni a hívő szemnek e születésben is a hasonlatosság egyik kedves vonását : ott az Alvernián volt Ferenc kálváriája és itt van Bethlehem, hogy mindenben minél közelebb álljon ahhoz, ki őt különös küldöttjének kiszemelte. Ezen első lépés adja nekem az irányt, melyben e csodálatos jelenségnek elragadó vonásait néhány gondolattal megvilágítsam. Mire figyelmeztet ez első lépés? Azon nézpontra állít, mely egyedül képes megfejteni Szent Ferencet, föllépését s azon erőt, mely e férfiú lelkéből alkotva előlépett : ezen nézpontra a hit. A hit világában kell tekintenünk e rendkívüli férfiút, mert a hit ereje állítá a világba Ferencet, ez képezte őt arra : mi nagyot tett Szent Ferenc? megújítja a vallásos életet, fölébreszté az alvó költészetet, sírja fölött ringott egy fölszabadult művészet bölcsője, ő oldá meg a szellemet lehelő szónoklat nyelvét s ő felelt a szocializmus vajadásaira ; szóval a posztóárus fia megindítá az egész világot, s mindezt tudomány nélkül, iskola nélkül, de nem a hitnek és erejének mindent fölülmuló ajándéka nélkül. Az egyetemek állítottak nagytudományú férfiakat, a hit pedig nagy férfiakat, mihelyt lelkükben érvényesíté hatalmát s fölvilágolt az a fény, mely az Isten titkaiba beavat. Tudjuk, elismerték azt sokan, kik keveset hittek, hogy a korszakok, melyekben a hit erős, fényesek, szívemelők és termékenyek, míg a hitben fásult vagy éppen hitetlen korok kietlen nagy ürt nyujtanak az utó-

világ tekintetének s szavaik bizonyosságát már magában Szent Ferenc személyében találjuk, kire a hit elsőben is újjátremtve hatott.

Az ifjú nevelése korán Szent György templomának papjaira bízott, kiktől az ismeret alapjait elsajátítá; de Assisiben nem volt valami felsőbb tudományos iskola, melyben az ifjú, miután a latinban némi jártasságot szerzett, kiképezhetette volna magát, így maradt tehát, és iskolája a nyilvános élet lett, az az eszmekör, az a lelkes érdeklődés, a szellemi éberség, mely akkor Olaszországon végigvonult. És ezen iskola nem talált benne hideg, érzéketlen tanítványára: ő énekelte a dalokat, melyek csatákról beszéltek s a tüzes ifjúnak nagyratörő lelkét hevíték; ő hirt és dicsőséget kívánt szerezni s kutatatta módját, melyen elérhetné; a lovagmondák nem regélnek kalandokról, melyek lelkét nem foglalkoztatták volna. Ferenc csakhamar Assisi fiatalságának hőse, mely őt mulatásai és kalandjai királyának választja: *«Liberalior et hilarior, datus jocis et cantibus, civitatem Assisii die noctuque circumiens... a sociis suis eligitur in Dominum, ut secundum voluntatem suam faceret expensus... cumque refecti de domo exiissent, sociique simul eum praecederent, euntes per civitatem cantando, ipse portans in manu baculum, quasi Dominus parum retroibat post illos!»* (Vita trium soc.) Assisiben már ő volt a bámulat tárgya, de a város köre szűk lett neki. Egy titkos kéz nemcsak ébren, hanem álmában is ösztönzé Ferencet cselekvésre: fényes palota tűnt föl az álmában is virrasztó lélek tekintete előtt, a termek csillámló fegyverekkel vannak beaggatva és pajzsok és sisakok képezik ékességét. Elég volt ez álom, már nem tartá lehetetlennek, hogy idővel hatalmas fejedelem váljék belőle és dicsőségét a lándzsa hegyével akarta kivívni: csakhamar briennei Walther csapatához kíván szegülni, ki Tankred Szicília királyának leánya mellett száll a császár ellen síkra. De e szándékát ki nem vihette, miután útközben megbetegedett. Az Isten szava Assisibe hívta vissza s ott ígért neki más fényes föladatot, mellyel csakhamar megbízta.

Ily lelkes és korántsem elvonult vagy életunt ifjút választott ki magának a kegyelem fonséges céljaira. Eddig mindenki érti a nagyratörő Ferencet, most közbejő azon titkos erő, melyet csak a hitnek szeme ismer. Ellentétben az ábrándos ifjú vágyaival, ellentmondva minden hiú és szeszélyes tervének, megelőzve még legtitikosabb sejtelmét is, a kegyelem maga lép a térre, hogy műveihez egymaga neveljen alkalmas

eszközt. Ferenc nem meríthetett tudományából holmi új világraszóló rendszereket, nem a kutató lángész volt szöveteke, hanem <az> a fény, mely tűz is, mely lángözönt nyitott, hol az emberi bölcsesség csak hideg szikrákat csálhat. Ezen fény volt a hit, mely mind világosabban lépett Ferenc lelke elé és megkezdte foglalását. Mióta Assisibe visszatért, engedve a titkos szózatnak, azóta önként Istenhez fordul, kérve az Urat, adná tudtára, hol keresse az álmában látott fényes palotát s a ragyogó fegyvereket; mialatt pedig ezt kérte, kicsin<nyé> s hitvánnyá törpült körülötte minden. Sokszor elvonult eszmélődvé föladatáról, s míg lelke egy nagy hivatás érzetébe mélyedt, addig a belső kegyelmek egész láncolata követte, mely lassan, de folyton behatott reá, mint a természet a barázdán nyugvó magra, mely hosszú tél és kietlen vihar után teli kalásszá érik. Hiába tért vissza a zajos körökbe, nem tűrhette, futott a magányba, elrejtőzött egy barlangba és imádkozott félelem s borzadás közt. Órahosszat töltött leborulva, csakhogy megtudja, mit tegyen. Amint egykor forró imába merült, úgy rémlett előtte, mintha a kálvárián látná a keresztet és a reá feszített Megváltót; lelke e látvány-nál mintegy megsemmisült, Krisztus szenvedése pedig oly mélyen vésődött keblébe és csontjai velejébe, hogy reá sem gondolhatott a nélkül, hogy a legmélyebb fájdalomba ne merült volna. Ilyenkor a mezőn tévelygett, szabad folyást engedve könnyeinek és zokogásának, és ha kérdezték, mi bántja: «Ó, úgymond, én siratom Jézus szenvedését, kiért nem szégyenkezнем panaszkodva bejárni a világot». A kegyelem átváltoztatta az embert, bevilágított lelkébe a hitnek magasztos titka, a kereszt és balgasága, s amint megrendíté egész valóját, úgy vonzotta magához ellenállhatlanul. Amit ezentúl tesz, csodálatos, de egyszersmind indokolt, mert természetfölötti erőben alkot és működik.

Most az ifjú ábrándos vágya dicsőség és hír után a hit világánál más tért lát megnyilni maga előtt s egy nagy áldozat árán, mely mindenébe került, mit mások előtt bírt, felölti magára a szegény és megvetett Isten-ember képét. Ki ne olvasná mély megilletődéssel azon fonséges imát, melyet lángoló szeretet sugallt a szegénység lelkének választott mátkája után: «Ó, Úr Jézus mutasd meg nekem a te forrón szeretett szegénységed ösvényeit. A szegénység mindent tapos, tehát mindenek királynéja. Hanem én kegyes Uram, Jézus Krisztus könyörülj rajtam és a Szegénységen (Domina paupertas); mert kínoz engem szerelme és nélküle nem nyughatom. Uram

te tudod, ki szívembe szerelmét öntötted. Hanem ő maga is szomorúan ül, mindenkitől elutasítva; özvegy lett a népek úrnője, hitvány és megvetett, jóllehet minden erények királynéja. Lásd Úr Jézus, hiszen a szegénység olyannyira az erények királynéja, hogy elhagyva az angyalok székhelyeit leszálltál a földre, hogy azt örök szeretettel magadnak eljegyezhesd és a tökéletesség gyermekeit benne és belőle és általa nemezhesd. Ó, ki ne szeretné Uram a szegénységet mindennek fölött. E kiváltsággal tüntess ki, e kinccsel gazdagíts, hogy övéimmal semmit sem bírassak a földön». Opuscula B. P. Francis. Assisi. Ekkép a szegénységet jelzé a tökéletesség eszményének és minden erkölcsi szépség kifejezésének. Szerette azt emberi alakban jelképezni s majd az ég leányának, majd gondolatai asszonyának, majd mátkája és neijének mondá. Amit a középkor dalnokai földi szerelem tüztől hevülve szép és nagyot mondtak, azt ő mind szíve választottjára, a nagyon szeretett Szegénység úrnőre (Domina paupertas) ruházta. E szolgálatban lép föl Assisi sz. Ferenc, mely a világbölcs előtt dőreség, a kritikus előtt rajongás, a hitben pedig a kereszt hatalmának csodás öröktermékeny nyilvánulása. Mint ilyen csak a hit világában érthető s ha nagy tettek nem akarnak véletlent elégséges alapul, úgy a fensőbb hatalomnak vívják ki igényeit, mely hatalom: a hit természetfölötti ismerete és szeretetével.

Mihelyt Szent Ferenc nagyratörő és mélyenérző lelkének hevével a szent szegénységet magának eljegyezte, élete a kitartó munkálkodás és természetfölötti költészet vegyülete, egész megjelenése titkos értelmű, de egyszersmind gyakorlati, fönséges, de vonzó is. Nem ismerjük a szentet, hacsak beesett arcát és ijesztő csuháját látjuk, ha szegénynél is szegényebb hajlékába lépünk, hol talán csak szívtelen elnyűtt lakót találni vélünk, hisz a szegénység zsibbaszt s a szűk és üreges lak lenyomja a lelket is. Nézz elsőbben a szellemre, mely nagysága érzetében és nem nyomora nyomása alatt nyitott magának ily utat, mely szegény, mert kincs nem méltó hozzá, megvetett, mert tisztelet nem elég neki. Másképp énekli meg Dante Szent Ferenc és a szent Szegénység áldást hozó varázserejű életét:

La lor concordia, e i lor lieti sembianti
Amore a maraviglia, e 'l dolce sguardo
Facevan esser caglion' de' pensier santi;

s a szent gondolat termékeny is volt, napról-napra növelte Ferenc szegény családját. Most e nagylelkű, mert mindent

megvető férfiak körében látta teljesedve álmát, számtalan fegyveres s kiapadhatlan bőség környezé, — nem hagyott ő fel a gondolattal, hogy ez az Isten választott csapata «asztalkörének lovagjai», kikkel megindítá a hadjáratot a legszen-
tebb ügy védelmére. Ferenc keresztényesíté a világot. Tőle és rendjéből eredett az egyházi szónoklat folyama, mely magával ragadott mindent. E szónoklatnak lelke a világ előtt nyilvánvaló buzgalom volt, mert a szó nemcsak hang, de tény is volt, mert nem emberi bölcsesség vagy tudomány adta ajkaikra, hanem isteni sugallat. Ferenc csakis az örök igazságok szemléletében élt, a hősi erények szokásává váltak, vándorolt; másnak kenyerét koldulva, beszélt, magát felejtve. Midőn a hírneves Bolognába ér, kiürül minden ház s az egyetem egy fensőbb tudománynak engedi át óráit. A nagy piacot templommá szentelte a nép kegyelele, mely a szentet körülvette, s midőn szólt lelke elragadtatásában, olvadozott minden szív s kivált salakjuk. Rendre vonultak társai városok- s falukba s fogalmunk sem lehet azon hatásról, melyet ezen együgyű emberek tettek a civódás, az ellenségeskedés, a pártszakadás és véres bosszú korában. Páduában Szent Antal beszédjére a megindulás hangos panaszt és könnyzáport keltett a tömegben, a dölyfös patricius levetette ruháit, máshol a nők hozzák ékszereiket s tűzre vetik a fényűzés rongyait. Kijózanodott egy kisse a világ a szó és tett összműködő szónoklatánál.

De midőn a szegénység rideg valósága ily intézményben megszenteltetett, Szent Ferenc hathatósabb és megsemmisítő prédikációt adott korának és minden jövő nemzedéknek. Szent Ferenc idejében elnyomták a szegényt a kar hatalmával, most a szegénység nyomja el a rendet és jólétet és hatalmat. Mindkettő baj és nyomorúság, mindkettőre Ferenc a keresztény szociális politika paragrafusait ütötte föl és sürgette. Szent Ferenc nem azért kívánta a világot boldogítani, hogy a szegénységet száműzze a világ hátáról, sokkal mélyebben tekintett ő a gondviselés terveibe, semhogy a világ eszményét általános jólét(ben) és gazdagságban lássa. Minden keresztény szociálistának jól kell szem előtt tartani célját, mely nem a szegénység kiküszöbölése, hanem azon egyensúly létrehozása, mely a rendet Isten akarata szerint mindnyájunk üdvére föntartsa. A kereszténység messze attól, hogy a szegénységet ki akarná küszöbölni, önkéntes szegénységre ösztönöz, nem akarja a szegénység nélkülözéseit elvenni, hanem csak a zúgolódó elégedetlenség szellemét és azon rendezetlen állapotokat megszüntetni, me-

lyekből a szegénységbe a zúgolódás rossz szelleme átszarmazik. A szegénységnek és nyomornak a keresztény világrendben magas célja és rendeltetése van, csak a hitetlen világnézet tartja azt merő tagadásnak, jöllehet az emberiség túlnyomó részének sorsa. A keresztény eszme, mely a szegénységet a gazdagság fölé emelte, leghatározottabb kinyomatát találta Szent Ferencben, kinek rendje nemcsak szegényeket fogad magába, hanem gazdagokat is, kik a szegénység fönségétől elragadva, szegényekké lettek. Mihelyt ily eredménnyel találkozzunk, azonnal mélyen meghajlunk a létesítő hatalom előtt, mely kimutatta, hogy a szegénységet nemcsak tűrni, de keresni is lehet: tűrni lehet, mert Szent Ferenc bizonyítja, hogy békét, tiszteletet és boldogságot hoz; sőt keresni is lehet annak, kinek szíve érti a sarat gyönggyel fölváltani. Nincs akkor elkeseredés a gazdagok ellen, ha a szegénységben boldogság honolhat, mert ami a szegénynek kezébe a gyilkot nyomja, az a gazdag vélt boldogsága, melyre neki egyenlő joga van. Ezen szent szociálistának hétszázados emlékünnepe nagy fölkiáltójel korunk vajúdásaira; a gondviselés keresztény szempontból vezérli és intézi az ügyeket; ki jól akar hozzászólni, e szempontra helyezkedjék, különben a világrendben csak örvényt nyit, mely millió áldozatok vesztével töltetik be. Ha ez általános szemlélődéssel valaki be nem éri, számokkal szolgálhatunk, melyekből mindenki vonhatja a következményeket: ha Szent Ferenc a kezdet nehézségeiben 11 év alatt 5000 önkéntes vezeklő szegényt gyűjtött zászlaja alá, ugyan mennyit nyugtatott, békített, engesztelt meg magával és a világgal, kik szükségből viselik a szegénység igáját? Hanem a szegénység ily fölfogása talán csak kevés választottnak szól? Annyinak szól, ahánynak a hit szól, s minél szegényebb valaki, annál közelebb áll üdvös befolyásához, csak utat nyissunk neki.

Szent Ferenc azonban a szegénységet nemcsak tűrhetővé tette, hanem rajongó szeretetében még a költséget bájjával is körülvevő. Oly csodálatos termékenységgű volt Ferencben a hit szelleme, hogy e rendkívüli férfiút még mint az olasz szépirodalom hősét is szerepelteti. Lelkéből fakadtak a legmagasztosabb és legforróbb lírika hangjai, s mintha addig ismeretlenek, azontúl pedig uralomra hivatva lettek volna, sokszoros visszhangot keltettek hasonszemléű férfiakban. Nem volt alacsony, nem volt törpe a keresztény alázat és önmegvetés, ellenkezőleg szárnyakat adott az érzelemnek s megújítja ifjúságát. És amit oly sok tanulás és tudomány

el nem ért, hogy lendületet adjon a lézengő népköltészetnek, azt Szent Ferenc lángoló szelleme egymaga képes volt elérni lelkesülésében. Ezen mindentől megvált lélek szabadon emelkedett menten a világ bilincseitől, kivetkőzve a földi kívánságok és szenvedélyekből. Az a gyöngéd érzelem, mellyel Isten lelkét megáldá, az a mély rokonszenv a természet minden tüneménye iránt, csak élesztetett, csak fokozódott, minél közelebb járt Istenhez. Csakhamar megérté ő a titkos nyelvet, melyen minden virág beszél s midőn nagyon is hangos lett már szavuk, testvér(ére) s nővéreire ismert bennök, kikkel sokszor felváltva hirdeté Isten dicsőségét. Nem történhetett máskép, minthogy Ferenc a költészet szépségéhez is folyamodjék lángoló érzelmei kifejezésére s megindítá a szép-szeretet költőinek sorát, kik azon nép nyelvén, mely maga is már dal, népdalokká alakítsák az élő hit és szeretet érzelmeit. Ferenc hevült az örök szeretetben, s minden tekintet, melyet a virágzó völgyre vetett, minden hang és dal a természet öntudatlan énekeseinek lármás öröme, mintmegannyi nyíl volt szívének, fölujjongott volna a szeretet az ostromzár alatt, de a próza kifogyott a szóból s ő énekelni kezdett. Amit e lángoló dalnok érzett oly mélyen és tisztán, mint ritkán más ember, azt kifejezve találjuk énekében: *Cantico de le creature, communemente detto de lo frate Sole*: «Legmagasb, leghatalmasabb kegyes Úr! Tied a dicséret, a dicsőség és minden áldás, Téged illetnek egyedül: és senki sem méltó, hogy nevezzen. Légy dicsérve Uram Istenem minden teremtményeiddel, különösen nemes testvérünkkel a nappal... Légy dicsérve Uram nővérünkért a holdért és a csillagokért, melyeket az égen formáltál szép ragyogókká. Légy dicsérve Uram nővérünkért a vízéért, aki nagyon hasznos és alázatos, drágalátos és tiszta. Légy dicsérve Uram a mi anyánkért, a földért, ki minket táplál és hordoz, sokféle gyümölcsöt, és színes virágot és fűvet hoz». Az ének a bensőség mély érzelmével van írva, azon behatás alatt, melyet lelkére a teremtés minden porszeme gyakorolt, mely többször szólaltatá meg a tehetetlenségét érző s azért szenvedő Ferencet, míg végre minden gátat megszakítva a szerafikus elragadtatásban érte tetőpontját fönn Alvernia mélyen titkos hegyén. E költészetnek forrása pedig az Isten szeretetén kívül a természet iránti gyöngéd vonzódása volt, fivér(e) s nővéreire ismer ő a teremtményekben, tekinti földadatuknak Isten dicsőítését, észreveszi elemeikben, tulajdonságaikban a vonatkozást Istenre, a szellemi rendre,

melynek minden szolgál. A mély ismeret utat nyit neki a természet magasztos fölfogására, s ő gyönyörét leli a legkisebb virágon, versenyez a csalogánnyal, de utóbb ő fárad el, miután soká énekelték fölváltva Isten dicséretét. Nevezhetik azt mások rajongásnak vagy kedélybetegségnek, csak ismerjék el a csodahatást és lélekerőt, mely nem a szenvedély önzésének, hanem Isten szeretetének szentelt nagy áldozatok árán mindent. Ferenc vonzódása a természet iránt úgy látszik, hidegen nem hagyta magát a természetet, hanem ez is viszont kimutatá jóindulatát.

Amit Szent Pál mélyértelműleg mond a természet szolgágaról, az némi világosságot nyer Szent Ferenc életéből: «minden teremtmény, mondja az Apostol, mulandóságnak van alávetve, nem önként, hanem a miatt, ki őt remény fejében alávetette, mert maga a teremtmény is föl fog szabadíttatni a romlás szolgaságából. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény foháskodik és vajúdik mindeddiglen». A természetre is kiterjeszkedik tehát az átok s foháskodik fölszabadulása után. De mielőtt megjönne a megdicsőülés órája, addig a természet küzd megrontói, zsarnok uralói ellen s sokszor elveszti őket. A természet elnyomója az ember, amennyiben bűnös, s valamint a teremtmények az ember áthágásai által eszközökül használatnak, vagyis a bűn rabszolgaságába bevonatnak, viszont mintegy bosszúloi az örök törvény áthágásának; az ember ellen fordulnak. Míg bűn lesz, — lesz harc; a megdicsőülésben pedig a bűn romjain a teremtés béke-himnusa csendül meg. De Ferenc szíve tisztaságában már előbb szelidíté meg a természetet; mert nem öntött kelyhébe mérget, mely a vadak és kigyók fogaiban ellene meggyúlne s romlást hintett volna verejtékébe. Nem oly hihetetlen, mit annyi sok szentről olvasunk s mi Szent Ferenc megjelenésében szinte természetszerű, hogy vele szemben a természet elvesztette vadságát s fölismert benne urára; mintha a paradicsom virult volna fel nyomain, oly szelíd és nyájas a vad és a madár; fölvidul a teremtés elkomorult arca, csodálva nézi a ritka jövevényt, kétkedik, hát megjött-e már a fölszabadulás perce, avagy csak rövid ébredés-e ez, mely az éjet figyelmeztesse, hogy sötétsége életet rejt, mely napot vár. Ferencnek nyitva állt Isten műveinek határtalan titkos országa, nem volt neki elég a fölület ragyogása, ő átlépte a határt, melyen belül csak béke van, nincs harc. Olvassunk csak néhány adatot a csodálatos Fioretti di S. Francesco című elbeszélésekből,

melyek mintegy túlvilági fényt öntenek Assisi járó-kelő Szegényére : Szent Ferenc egykor Savurniából Camajo és Bevagna vidékére vándorolt és «midőn ott mély áhitatban mendegélt, fölemelé szemeit és néhány fát látott az út szélén, melyeken töméntelen sok madár ül vala, úgyhogy Szent Ferenc csodálkozva szólott társaihoz : «Várjatok meg itt az úton, én húgocskáimnak, a madaraknak, prédikálni megyek». És a mezőbe lépett és a madaraknak, melyek a földön ültek, prédikálni kezdett, és csakhamar lejöttek azok is, melyek a fán voltak, és ott maradtak szép csendesen, míg a jó Szent Ferenc elmondá intelmeit, de azután sem búcsúztak el tőle, mielőtt áldását nem adta reájuk. És Szent Ferenc köztük járt fel s alá, csuhájával is érinté, anélkül, hogy azért csak meg is moccantak volna. S ez volt körülbelől Szent Ferenc beszédjének értelme : Húgocskáim, madarak, ti sokkal tartoztok Uratok Teremtőtöknek, dicsérnetek kell őt mindég és mindenütt, már csak azért is, hogy szabadságtok van, bárhová repülni. Hasonlóképen kettős, sőt hármas mezzel látott el benneteket. Továbbá fenntartá Noé bárkájában nemzetségeteket, nehogy kihaljatok ; és lekötelezett magának a levegőnek eleme által, melyet birtokba adott. Mindehhez járul, hogy ti nem vettek és nem arattok, és az Úristen táplál titeket és italt nyújt patakok és forrásokból, nektek adja a hegyeket és völgyeket menedékhelyül és a magas fákat fészkelésre, és miután nem tudtok se fenni, se varrni, azért az Úr Isten ruház titeket és fiaitokat. És azért húgocskáim, őrizkednetek kell a hálátlanság bűnétől és iparkodnotok kell mindenkor dicsérni az Istent. Midőn pedig a kedves Szent Ferenc ily szavakat szólott, a madárkák egyre nyitogatják csőreiket, terjesztgetik szárnyaikat s földig hajolnak meg előtte és tudtul adják ekkép mozdulataik és énekük által, hogy a Szentatya nagyon is nagy gyönyörűséget szerzett nekik, és a jó Szent Ferenc maga is örült és gyönyörködött övelük és nagyon csodálkozott a madárkák ily sokaságán és igen szép változatosságán és figyelmükön és bizalmasságukon, amiért ő is ájtatosan dicsérte teremtetőjüket». — Úgy járt ő fel s alá a virágzó téreken, mint ki lelkében egészen más világot látna, s amellet mégis mindig szem előtt tartá hivatását, a bűn kiirtását, nem emelkedett a köznapi világból olyformán, hogy feledte volna nyomorát és kietlenségét, de nem veszett ki lelkében a szemlélődés fényes sugara sem, mely szebb világot tükröztetett. Talán megvetőleg tekinthetnénk a gyermekded egyszerűség e tiszta

örömeire, ha nem vennők észre, hogy óriási lélek nagyságával párosulnak, mely ártatlan ömledézéseiben nem felejtí világraszóló terveit, mely ha játszik is, ha enyeleg, mindig nagy marad, sőt még nagyobbnak látszik, mert nagy tett-erővel gyengéd szívet egyesít. A barbár népek hősei a nyers erőnek képviselői, kik megölik önmagukat, nehogy a romlás-son sírniok kelljen, de a görög hős eszménye a vitézség mellől a gyengéd szívet ki nem zárja, mely sírni nem felejtett a harcok kegyetlen öldökléseiben sem, és kedvesen tud enyelegni a csecsemővel. Szent Ferenc már a világba küldi társait, már előadta komoly önérzettel a pápának terveit, s mégis párbeszédbe tud elegyedni az útszélen nyiló virággal és szánakozni minden lény szenvedésén. Egyszer találkozik egy fiúval, ki vadgerlicéket visz a vásárra : «és mivel Szent Ferenc különös gyengédséggel viseltetett mindig a szelíd állatok iránt, azért részvétteljes tekintetet vet rájuk és így szól a fiúhoz : «Kérlek, kedves fiam, add nekem a gerlicéket, nehogy ily szelíd madarak, melyekhez az Írásban a tiszta és alázatos lelkek hasonlítottak, kegyetlen emberek kezeibe essenek». És a fiú azonnal odaadja mindnyájukat ; a jó Szent Ferenc pedig ölébe veszi és bizalmasan szólítja meg őket : «Ó húgocskáim, ti együgyű és tiszta gerlicék, mért hagyjátok megfogni magatokat, most majd megszabadítlak a halál torkából és fészket rakok nektek, hogy szaporodjatok a teremő parancsa szerint».

Igy járta be Szent Ferenc Olaszországot, magával hordván a szellemet, mely a hit és szeretet erejében mindenütt alkotott. Elhagyom az intézményeket, melyeket századok boldogítására emelt, ha megújíttatik bennök azon szellem, mely bölcsőjüket körülöngte. Aki olvasta a Szentatya legújabb enciklikáját, észrevette, mily gyakorlati irányban sürgeti az Isten lelke új életre ébreszteni Szent Ferenc gondolatát és sikerdús művét : a harmadik rendet. Ha valóban jellemző korunkra nézve, hogy a társulási ösztön mindenütt egyesületekbe vonja össze a törekvőket, akkor keresztényebb társulatot nem pártolhatunk, mint épen Szent Ferenc harmadik rendjét. A társulatok nem tegnap óta diszlenek az egyházban, mielőtt az újabbkört a társulat mániája megragadta volna, a buzgalom már rég egyesületeket alkotott, melyek különös nagy előnnyel bírtak az újkori törekvésekkel szemben ; a régiebbek ugyanis a külső összetartás mellett még a belső lelki élet ápolását tűzték ki főadatukul, míg az újabb korban pártolt társulatok legnagyobb része

csakis a külső összetartást célozza. Tudjuk jól, hogy a megváltozott körülmények ezen egyesületeknek áldásos tért jelöltek ki, de ne forduljon azért a figyelem kizárólag e térre.

Ily darabos eszmélődések után keressük föl néhány percre Assisi Szegényének sírját. Ahová most minden ember, ki e völgyön áthalad, gyors léptekkel s dobogó szívvel siet, oda előbb csak a halálra ítélt gonosztevők hurcoltattak, e hely a rémület helye volt s a nép nyelve pokol dombjának nevezte. Szent Ferenc, ki halála után is a földön csak megvetetést keresett, e helyen nyitattott magának sírt, de célt nem ért, mert alig nyugodott meg ott s menhelye máris éden-dombjának magasztaltatott. Assisi féltékeny szeretete mély sírt vájt a domb sziklájában s két templomot épített egymás fölé az önmegvetés és a megdicsőülés szimbolumai gyanánt. E templomok építésénél mondhatni, hogy Szent Ferenc sírja fölött az újjászületés bölcsője ringott. A kettős templom Szent Ferenc síremléke s egyszersmind örökké élő szellemének tanúja. Csodálatos ugyanis, hogy halála is termékeny és éltetadó volt. Mert midőn templomot emeltek sírja fölött, élete, tettei s a lelkesülés, mellyel a népek emléken csüggték, megragadá a művészet lelkét s új életre serkenté azt. Szent Ferenc öröktermékeny szelleme amint alkotva futotta meg útját, amint törte minden téren a bilincseket, melyeket szokás vagy köznapiasság rakott, úgy a művészetben is szűk- és elégtelennek találta a régi formát és alakot s életet lehelt önélete teljéből a merev vonalakba. A festészek, mondja Ozanam, kik e csodasír ékítésére hivattak, új szellem fuvalmát érezték, mihelyt feléje közeledtek, sejteni kezdtek tisztább eszményeket, életteljesebbeket, az ó merev bizanci típusoknál, melyek nyolcszáz évig mintául szolgáltak s mindinkább elfajultak. Az assisi templomépítés csakhamar új művészet életének lett bölcsője, melynek fejlődése ott van megörökítve. Ott szakítottak Guido da Siena és Giunta da Pisa mindinkább görögös ízlésükkel, utánuk Cimabue és Giotto alatt fejleszté ki a keresztény művészet valódi jellegét; mintha csak oly nagy, oly hithű férfiakra várt volna, kik mint Szent Ferenc és Szent Domonkos elegetendő életmeletet hoztak holtak ébresztésére és a kifejletlenek fejlesztésére.

Itt látni, hogy a művészet legtermékenyebb alapja a hit, ez a hit lehelte az alsó és felsőtemplom falaira Szent Ferenc emlékeit: az alsóba a megvetett, a szegény, a szenvedő Ferenc életét, s a felsőbe dicsőségét; azért az alsó templom

sötét, és nyomottan emelkednek boltívei, titokteljes szimbolumokban beszélnek ékitményei, kereszthalakban lévén építve, a mélyértelmű *T* betűt is láttatja, amint az Szent Ferenc homlokára volt nyomva; a felső templom ellenben derült, előntve a nap fényétől, mely ezer színre bomlik az üvegfestmények változatos pompáján. — De mindkettőben egyaránt ünnepel a két testvérművészet. E nagy síremlékben mint központban futott össze, hosszú korok áldozatkészsége és nagy tehetségek teremtmőereje, az építményt fehér márványból s német ízlésben Jacopo di Lapo emelte, s falain a német építési modor mély jelentőségével, a fel-eszmélő olasz festészet könnyedségét és elevenségét egyesíté.

Valóban fenséges Szent Ferenc sirja fönn az éden-domb tetején, benne élő kővé vált egy nagy gondolat: a szegénnyé lett Szent Ferenc dicsősége. A szegénység és megvetés emberének méltó sirja ez, melyet Isten emelt, midőn megindítá a világot az emlék építésére, hogy ígérete, mely az alázatosnak fölmagasztaltatást biztosít, teljesedjék.

Fioretti.

(1883)•

«Amidőn a jó Szent Ferenc még e földön járt, oly nyilvánvaló volt szentsége, hogy az észnélküli természet is bizonyosságot tett róla . . . És ahová lábát tette, ott mindjárt virágcsák sarjadoztak és illatoztak, tanúskodván az erény illatáról, mellyel Szent Ferenc ékeskedett. És történt idők multával, miután Szent Ferenc ez életből elköltözött, hogy a virágcsák is elhaltak, és nem maradt más emlékeztető jel Szent Ferencre. Akkor föláll vala egy öregebb barát és mondja: «Sokkal gyönyörűbb virágok az épületes beszédek és a csodás tettek, melyeket Szent Ferenc viselt vala, s azért akinek Isten tehetséget adott, az pergamentumra írja azokat . . . És ők mindnyájukat összeírták, és a könyvet Szent Ferenc virágainak hívták».

Röviden és elmésen adja elő e sorokban <egy> német kiadás előszava a könyv eredetét, s ha nem is egészen tárgyhű talán az eredet magyarázata, legalább illik a címhez. A könyvhöz úgy látszik sohasem kellett kommentár, mert az az egyszerűség és nyíltság, mely az egészen előmlik, olyan mint a forrás vize, melyben a szem meglátja a homokszemet és fenekén kísérheti a fölszínen úszó buborék árnyékát. Azért fölösleges volt minden magyarázat, mely csak zavarná a szelid nyugalmas hangokat; nem is illik a szerény kis képhez, ha remekmű is, óriási ráma.

De mivel néha nagyon is eltérők a vélemények a világos, vagy világosaknak látszó dolgokban is, azért a könyvismeret és értelem érdekében jó lesz e műről valamit szólni . . . mivel pedig rosszáló nyilatkozatok is hallhatók, különösen szükséges az álláspontot megjelelni, melyre a tévedni nem akaró ítéletnek helyezkednie kell.

A Fioretti di San Francesco című könyvecske nem viseli magán szerzője nevét, s e részben hasonló a misztikus irodalom egyéb termékeihez, melyek, mint a Krisztus követéséről szóló négy könyv, titokban tartják, hogy kitől származ-

tak. Misztikus már az első lap, mert rejtőzik a szerző, halljuk a hangot, de nem látjuk a szólót. S e homály jól illik azon szellemhez, melyben e könyvek irattak. Ezen szellem az önmegsemmisülés minden tehetségünkben, hogy Isten legyen minden mindenben, hogy az ő világossága legyen az ismeret fénye, az ő szeretete adjon szívemnek érzelmeket. Ész és szív elhagyja akkor működése természetjelölte utait, és más fensőbb behatásnak enged, mellyel szemközt az egyed inkább szenved, mint cselekszik. Az íróban is inkább e fensőbb behatás diktálja a sorokat, mint ő maga. S ezért egyedisége háttérbe vonul, nevét nem tudni.

De a kutatás szabad. A mű úgy látszik a XIV-ik század első felében íratott. Szerzőjéről ekkép szól a *Dizionario di opere anonime e pseudonime di scrittori italiani*: «Lo Sbaraglia inclina à credere autore di questa leggenda un frate Giovanni di S. Lorenzo dalla famiglia Marignolli, ma è opera di più antichi autori forse cavata dal Floretum del P. Ugolino da S. Maria». — Az első olasz kiadást 1476-ban Lunordo Longo rendezte, ki Vicenza Szent Pál templomának plébánosa volt. Bárki legyen is a szerző, vagy jobban mondva összeíró, alkalmasabb lesz ezen kutatást máskorra bízni. Szemeim előtt lebeg a Kempis Tamás ellen érvelő anonymus vallomása, ki az efféle kutatást, *quaestio scandalosának* mondja. De ha nem is botrányos, legalább kevésbé fontos, különösen ha valamivel alább kifejtendő véleményünket tartjuk szem előtt, mely szerint ez elbeszélések szerzője maga a nép és a hagyomány. Helyén van azonban előbb a tartalom ismerete.

Szent Ferenc virágai jelenleg öt csoportra vannak osztályozva. Az első rész tartalmazza Szent Ferenc életét és csodáit, hozzáadva más kitűnő társai csodáit; a második rész előadja Szent Ferenc sebei történetét; a harmadik és negyedik rész Iuniperus és Aegidius rendtársak életét; s végre az ötödik részben az utóbbinak oktatásai és épületes beszédei közöltetnek.

Ezen csoportokban az egyes elbeszélések közt nincs összefüggés, elszigetelten állnak egymás mellett, mindegyik a maga egyszerűsége és szépségében. Virágok ezek, melyek nem díszlegnek holmi németalföldi mesterségesen kicirkalmazott kertben, hanem az Isten alkotta virányokon nőnek, ahová őket a természet elveté, s változatos színekkel nem játszik a hatást hajhászó művészet: nincs tehát a tartalomban szigorú rend, s az egyes részek nincsenek határozott, előre megállapított terv szerint kidolgozva.

Még inkább meggyőződünk erről, ha az egyes részeket közelebből szemügyre vesszük.

Egyszeri átolvasás után mindenki meggyőződik, hogy e remek elbeszélések nem oly módon irattak, amint egy egységes mű iratni szokott; e virágok szerzője csak annyiban egy, amennyiben egy s ugyanazon szellem termékenységéből fakadnak. Szent Ferenc, Isten szerafikus szegénye alkotta maga köré e világot, melynek melegében e virágok nyílhattak, s azért mind feléje fordítja kelyhét vagy bokrétáját, mind neki tulajdonítja szépségét, pompáját, ha mások is a szereplők, mint Paduai szent Antal, Iuniper, Egyed s a fejlődő rend egyéb tagjai, azért életük, szavaik, tetteik Szent Ferenc virágai, mert az ő szelleme nyilvánult őbennük. Csak egy pillantást kell vetnünk Szent Ferencre és korára, hogy e virágok kertészére ismerjünk. Szent Ferenc maga járó-kelő csoda volt, un prodigio ambulante, és a töredelem szigorában, mellyel bűnösnek, a többivel egyenlőnek ismerte magát, és a szegénység iránt rajongó szerelmében, mely által mindek fölé hasonlíthatatlanul emeltetett, rejlett ez erőteljes alak kelleme is.

Szent Ferenc a népnek szentje volt, ki úgyszólván fölfoghatatlan jelenséggé vált élete és túlvilággal való érintkezése által, s mégis legjobban érté a nép szükségait és szenvedéseit, kezéből jól esett minden; ha ő velük szenvedett, édes lett a keserűség is. Midőn bejárta Olaszországot, mindenütt nyomokat hagyott szentsége, melyeket a nép híven megőrzött. Assisi Ferenc szentségét és Isten fonságát magasztalá bennök. Mi természetesebb, mint hogy a szeretet az idők multával a legforróbb kegyelet és leghűbb emlékezettel párosult. De az emlékezet, mely nem akar szárazon referálni, nem tartja magát a tények sorompói között, az emlékezet, melyet a kegyelet emel, szárnyakat ölt, s midőn magasan röpül, elfelejteti a föld porát, mely mindenre száll, mindent ellep, ami lent történik, szükségképen másnak festi a multat mint a küzdelmekben lefolyó jelent.

Ilyen volt a népnél Szent Ferenc emlékezete; nem volt meddő, hanem termékeny, nem volt őrzője a hagyománynak, hanem alkotója új vonásoknak, szóval az emlékezet költészet is lett. Midőn Umbria szép völgyeinek lakói és a Labina juhásznépe Szent Ferenc tetteit mesélé, észrevétlenül is említett egyet-mást, amit az unoka elkülönözve, még csodásabb fényben tüntetett föl gyermekei előtt. A szentnek Istentől vett ereje tette le ez elbeszélések alapjait, a hír és tisztelet,

mely vagy csak nagynak jár, vagy ha nem, a kicsiből is nagyot alkot, alakította és formálta azokat, s a kegyelet megőrizte és csodálja bennük Szent Ferenc szellemeinek költői nyilvánulásait.

Szent Ferenc virágai tehát oly talajon nőttek, melyet egy hálás nép kegyelete és szeretete öntözött.

Ha a szájról-szájra járó hagyomány ily körülmények közt foly be elbeszélések keletkezésébe, ha ez sugalmazója a tollnak, mely azokat megörökíti, tisztában vagyunk ez elbeszélések szigorúan történeti értéke iránt, valamint útba igazítjuk azok ítéletét is, kik a történeti igazság és hűség mérvesszejével kezükben, akarják a mű becsét meghatározni.

Az emlékezetnek, mely költészettel egyesül, nincs joga a történelmi tekintélyre és az ennek megfelelő hitre. Ki akarná tagadni ezt? Aki Szent Ferenc csodáiról kritikus ismereteket, biztos tudomást akar szerezni, annak nem szabad a Fioretti-kből meríteni, a virágok koszorúba valók, s elhervadnak a kritika fagyában. De époly téves eljárás, ha valaki a Fioretti című elbeszéléseket a történet igényei szerint ítéli meg. Negatur suppositum; pedig ennél nagyobb baj nincs az érvelésben. Egészen más álláspontot kell tehát választanunk, e kis művek megértése céljából, melyet nekünk eredetük főntebb kifejtett természete kijelöl. Van a Fiorettiben sok történeti adat, de kiválasztásuk nem az elbeszélés hitelessége folytán történik, hanem más tényezők által, melyekre a Bollandistáknak van gondjuk.

Azt mondom tehát, hogy a Fioretti di San Francesco elbeszélések, melyek elragadó, egyszerű nyelven írvák, nem bírnak történeti beccsel, s azért ne járjunk ily igényekkel olvasásukhoz. Hanem egészen más téren mozognak, mint amelyek egyesítik magukban a költészet mindkét nemű tárgyát.

A költészet ugyanis a való, vagy az esetleges lét törvényei szerint kigondolt tüneményeket, szép ábrázolásban adja elő. S így azok élénk szemléletét, s az érzék fölött való szépnak élvezetét eszközli. A Fioretti-ben van sok való történet, van több, miről nem tudjuk, való-e vagy sem, mindkét tárgy művészileg összefoglalva, az épületes iratok vagy költemények egyik legszebb termékét adja.

Szent Ferenc virágai igazi költemények. — Három forrásra utalhatunk, melyekből ez elbeszélések költői szépsége foly. Az első maga Szent Ferenc megjelenése; ő ez el-

beszélések hőse a legköltőisebb alak, mert benne a természet-fölkötti szép, a legélénkebb színekben van kifejezve ; a szónak nem kell mást tenni, mint egyes vonásait híven ecsetelni, hogy költeménnyé válják. Az a lélek, mely annyira kivetkőzött minden földi burokból, sokkal magasabban szárnyalt, hogysem föllengzőnek ne mondassék. S ha Orpheus, mert egyike volt az elsőknak, kik a költészet hatalmával fölléptek, a mese szerint az élő és élettelen természetnek uralkodott ; nem bír-e hasonlókép a költészet csábjával, kinek a természet nem mese szerint, hanem valósággal engedelmeskedett, aki előtt hódolva meghajolt a madár és a gubbiói farkas.

A második a természet iránt való vonzódás : Ferenc gyöngéden érző szíve, és nagy rokonszenve minden természeti tünemény iránt, életet és lelket öntött minden virágba, értelmet minden állapotba, és oly gazdag világot állított maga köré, mely a legdúsabb és a legáradozóbb költészetre nézve is kifogyhatatlan. Nem lehet megindulás nélkül olvasni azon bensőséggel írt fejezeteket, melyek Szent Ferenc érintkezését az oktan természettel beszélik : a 21. fejezet szól «a legszentebb csodáról, melyet Szent Ferenc művelt, midőn a nagyon vad gubbiói farkast megtéríté» ; a 22. fejezet : mint szelidíté meg Szent Ferenc a vadgalambokat ; a 16. fejezet : mint csendesíté le Szent Ferenc a fecskéket. De amily kedves mindezen szép vonás, époly kevésbé erőltetett és keresett, hanem természetesen beleillik azon képbe, melyet eszményít. Mivel Szent Ferencről van szó, mindenki elhiszi, aki a szent szellemét ismeri.

A harmadik forrás közös ; mondják ugyanis, hogy a költészetnek legélénkebb forrása a szeretet ; és kárt vallana, aki tagadná. Az érzéki szeretet épúgy fakasztja a költészet forrását, mint a természet-fölkötti, az isteni szeretet, s ha nagyon különböző is irányuk és céljuk, ha az egyik az édenbe lejt, másik egy büzhödt mocsárban akad el, azért mégis közel, nagyon közel fekszenek forrásaik a szívben. Szent Ferencet az isteni szeretet hevíté, egész élete és minden emléke e szeretettől van áthatva, s azért őbenne támasztotta az Isten szeretete lantosát, s nem tagadta meg a költészet hangjait azoktól, kik e szeretettől hevített élethez s alakhoz közelednek. — Azért van a Fioretti-ben annyi költői szépség, annyi meleg, annyi bensőség. Hozzá kell vennünk még az élő hitet és a hitélet csodás erényeit, melyek nem e földről valók, s ha pompájukban föltűnnek, az embereket a földön idegenekké

teszik. Ez a szellem kifejezést talál a Fioretti-kben, sajátja volt azoknak, kik Ferenczel érintkeztek, sajátja volt a népnek, mely oly találóan választá a szavakat s fűzte a mondatokat s megtoldotta a tényeket.

Szabad most mindezekből egy fontos következtetést vonnunk, a feleletet azon kérdésre, miben áll ez elbeszélések tárgyilagossága, igazsága, mely szükséges alapja a lelki olvasmánynak, — különben hatása biztosítva nincs. Fra Angelico jeles festő volt, de nem emberek, hanem angyalokat festett ő mindenütt, alakjait nem hevíti szenvedély, tiszta ártatlanság ömlik el rajtuk; nem hisszük, hogy valaha ilyenek léteztek, de tudjuk, hogy az ártatlan festő szívét a kifejezett szép vonások díszíték: épígy van ez a Fioretti-kben, melyek lelke az érzelem és színeik a szavak. Ha nem történt minden úgy, amint az elbeszélés közli, de a szellem mely ott kifejezést nyer, és a kifejezés mely oly találóan megfelel az érzelemnek, magasan hirdetik, hogy a hittől áthatott mély és gyengéd érző lélekből erednek.

S ebben áll a műnek becse, és ebből folyik hatása, ha mint lelki olvasmányt, mint épületes könyvet tekintjük. Sok költészet mellett nagy realitással bír, mert ecseteli Szent Ferencet, amilyen volt, aminő benyomást tett a népre, mely vele érintkezett. Hű tükör, melyben a nagy, szent alak visszaverődik; és azért buzdít, int, tanít, áld, megszegyeníti, hogy oly messze állunk, s mutat az érzületre, mellyel bírni kell annak, ki a hitből él. Csupa áldásos benyomás és reális alappal bíró kellékei minden lelki olvasmánynak.

Ha a lélek behatol azon alázat<ba> és egyszerűségbe, azon hit- és önmegsemmisülésbe, mely az elbeszélésből sugárzik, megifjodva, megtisztulva jön ki, s élénken érzi, hogy van a léleknek, a szívnek még más világa, más napja, más melege, azonkívül, mely a természet körén belül föllelhető. S lesz-e jobban biztosítva egy lelki olvasmány hatása, mint ha azt mondhatni róla, hogy a lelket az érzékvilágból kiemeli, nem az ábrándok szárnyain, hanem a keresztény erény meredek ösvényén. Mert arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a költészet dacára, melyet az erény szépsége szükségkép elhint, az elbeszélés nem vesztí el lábai alól a valóság alapját.

Egészen helyes fogalmat nyújt az egyes erényekről, például a szegénységről, az alázatról; helyesen fogja föl mibenlétüket. Tapintatos a szellemi ajándékok megítélésében (*discretio spirituum*); a kontemplatív életben is, nem-

csak a világot kerülő elvonultságot állítja elő, hanem a tetterre képes és készülő buzgalmat is.

Az elbeszélések költői iránya még egy fontos megjegyzésre jogosít. A legkomolyabb költői alkotásokba is elvegyül sokszor a komikum. Mi komolyabb, mint az a gótikus dóm, mely a vallásos érzület, a religio megtestesülésének mondatik, s mégis hány benne a komikus törpe bohócalak, nevetséges torzkép? nem akart-e Dante nevetetni a pokol harsonája által? és a régi passiójátékok sem nélkülözhatték a tréfát, az üzérkedő Judást bízták meg vele. Ha mi az elbeszélésekben többet ezen művészeti igény és természetes következmény rovására íránk, lehetne-e az ellen kifogás! Talán fölismerheti a műtész a költészet e természetes hajlamát a gubbiói farkasról szóló legendában, ahol az elbeszélés észrevehető gyönyörrel tartózkodik e kellemes és tréfás jelenet ecsetelésénél. Ugyanezt írjuk Iuniperus testvér egyes tréfáiról, melyeket a mesélő nép Iuniperus csodás és szent egyszerűségével megegyeztetetőknek vélt. Akkor eltűnik a botrány köve, mely egyik-másik kritikus olvasó lába elé gördül. De a kriticizmusnak szükségkép kell itt egy szende intelmet adnunk. Ha biztosan tudnók, hogy az egyes csodás történetek, melyek látszólag nem épületesek, a Szentlélek sugallata folytán származtak, vonakodnánk-e fönnakadó megbotrányozó ítéletünket szabályozni, fensőbb igazságok szerint irányát meghatározni? Mindenesetre nem. Ahol az indítóok nem bizonyos, ott a határozott ítéletnek el kell maradnia, vélekedésünkre pedig az óvatosság fékét kell vetnünk. Sok volt már a világ előtt botrányos és nem épületes, — amit az életszentség fényesen igazolt. Ha korántsem védem az erényt, mely különösen a negatív parancsok megsértésével keres valósulást, azt mégis hangoztatom, hogy, mint a szentek életéből, különösen a szent egyszerűséget illetőleg kitűnik, kevesen vannak, kik a határvonalat húzni képesek. Ismétlem Aristotelesnek, a bölcsésznek mélyértelmű szavait: hogy azoknak, kiket az isteni ösztön vezet, nem kell tanácsot kérni az emberi észnél, mert nálánál jobb és nemesebb elv indítja őket.

Az elbeszélések objektív megítélésére mindezen észrevételeket szükségeseeknek tartjuk, ezek szem előtt tartásával oivasásuk, melyet sokban a régi nyelv zamatja fűszerez, élvezetet nyújt...

Ezen nézpontra állva nagyra becsüljük ez elbeszéléseket, gyönyörködünk ez ismeretlen kéz által ültetett virágok színein s illatán, törekszünk elsajátítani az alázat és élő

hit érzelmeit, melyek belőlük sugároznak, s mint kritikusok sem mondunk ellent, sőt elismerjük Pope mondását : A képtelen csodán én bájt nem ismerek, amit nem hiszek, lelkem<et> nem indítja meg. De hogy valaki megkülönböztesse a képtelen csodát a valódi csodától, és kiválaszthassa azt, amit hinni lehet és kell, ahhoz nem elég angol deizmus vagy pozitivizmus, hanem szükséges mély tanulmány és keresztény bölcsészet s theológia által kiképzett kritérium.

Szent Ferenc jubileumára.

(1926)¹⁰

A földnek szelleme szereti s szomjazza az életet, — azt a meleg életet, mely vérből való s mely a földhöz tapad s mely nem akar mást, mint ingert s izgalmat s élvezetet. A föld szereti az erőt s a hatalmat, — szereti a dicsőséget s a szépséget, — szereti a piros rózsát, a fehér márványt s a kék eget, — szereti a tudást s a művészetet s mindezekben az érvényesülést. A költő szavát vallja: «Homlokodon nap tüze, csillagok fénye reszket, Királyi bölcsőben született a lelked, Szolgád a mozgás, vihar s a szenvedély, Uralkodni hivatva vagy a földtekén».

De az a különös, hogy az erő s hatalom ez érzései közt is ennek az izgalmas léleknek oly kurták a távlatai, s hogy tulajdonképen nem ismeri önmagát s azokat a mélységeket, melyek őbenne nyílnak. S ha néha mégis beléjük néz, legtöbbször az a kedve, hogy felejtse azokat s velük legmélyebb önmagát.

Azonban azt az önmagát igazán felejtteni nem lehet, s azért vannak azután annak az el-eltemetkező léleknek erőszakos kitörései; vannak helyreigazításai, vannak óvásai, kiáltó szözeatai s követeléseai; ilyenkor a lélek áttöri a föld szellemének bűbáját s önmagát kiáltja ki királlyá s követeli magának az Isten országát. Lovagja és hűbérese lesz az örök királynak!

Ilyen lélekkitörésnek s ilyen nagy ráeszmélésnek nézem én Szent Ferencet. Benne öntudatra ébredt az Istennek s Krisztus Urunknak földön elszórt szeretete. A szétszórt szikrák összeálltak s benne lánggá gyúltak. E láng hevületéből lett ő a «nagy királynak» hírnöke s jogigényeinek lovagja, lett szerelmének édes szabadsága. Ahogy a föld igézete Istent feledtet, úgy feledtette benne a Fölfeszítettnek szerelme a földet s kivetköztette mindenből, s lett belőle a «poverello di Dio», az Isten szegénykéje. Ez a láng megemésztett körülötte mindent, ami föld; megemésztette az

assisi nyárspolgári életkereteket, az atyai posztókereskedést, melyben ő is szolgált, a végeket, a rőföket, a pénzesfiókot, a házat, a vagyont; sőt leszedte róla a ruhát is, melyet a Szent az assisi püspök előtt levetett magáról s apjának visszaadta, hogy azontúl mondhassa csak igazán: Mi atyánk, ki vagy a mennyekben.

Igy szeretem nézni ezt a Szent Ferencet, mint a katolikus lélek egyik őseredeti s semmihez sem hasonlítható kibuggyanását. Szeretem nézni mint olyan megnyiladozást, mikor a mélységek megmozdulnak s magukra eszmélnek. Mikor az öntudatba lépnek az alvó örökkévalóságok, melyek bennünk rejlenek s azok az ébredő szent és nagy akarások, melyek először mint féléber álmok kopognak az öntudat portáján, hogy azután mint nagy tettek és tények lépjék át e porta küszöbét. Mintha a Monte Subasio tűzokádó hegygé válnék s lávái behatolnának Assisi kapuin, betolakodnának az utcákra s a házakba, föltolakodnának a támfá nélküli lépcsőkön s megolvasztanák nemcsak a köveket, hanem a megaludt gondolatokat, a megfagyott indulatokat s mindazt, ami konvencionális, ami szokás s ami az életre rászáradt, üres keret. Hevük belehatolt az emberek szemébe s másképp kezdtek nézni, látni és csodálkozni; — belehatolt a szívükbe s megtanultak érezni, szeretni s énekelni; — belehatolt az áhítatukba s megtanultak imádkozni. Az érzelem s megindultság lávafolyama föltartóztathatlanul nyomult előre. Szent Ferenc szelleme megkopogtatta a paloták kapuit is s hódolatra készítette azok büszke lakóit. Melegétől könnyűvé lett a piktorok megmerevült keze s a bizanci formák kezdtek megelevenedni. Az arany mozaikok sötét szemű hatalmasai háttérbe vonultak s elhomályosodtak az Isten Fiának, a szerető Istenembernek s testvéreinek, a szenteknek emberseges arculatától. A hatalmasok, a kényurak lejöttek váraikból, már nem büszke s jobbágyokat taposó paripákon, hanem gyalog, a krisztusi testvériség, a szent demokrácia útjain. Ez a szellem nem állt meg a trónok márvány s elefántcsont lépcsői előtt sem, hanem széthúzta a trónok nehéz brokát függönyeit s lehozta a királyokat, amilyen IX. sz. Lajos, s a királykisasszonyokat, királynőket és hercegnőket, amilyenek Portugali sz. Erzsébet, Szent Hedvig, lengyel királynő s a bűbajos Magyarországi sz. Erzsébet voltak, a szegények s a nép közé, s csak így osztályozta őket, azok a «fratres majores», ezek a «fratres minores», a nagyobb s a kisebb testvérek, de mindnyájan testvérek.

Nagyszerű és páratlan alakítás volt az, melyet Szent Ferenc állított a világba Isten kegyelméből, még pedig nem eszét törve s okoskodva, hogy hogyan is csinálja, hogyan nem, hanem mint valaki, aki az Evangéliumból vette, aki azt ott hallotta, aki azt abból kinézte első látásra s egyetlen hallásra, amit azután megcsinált és megélt. S mi volt az? A valóságos Krisztust meglátta, megértette, s ahogy megértette, úgy átélte. Krisztus Urunk élő hasonmása lett.

Ez minden korszakba s kultúrába való; de különösen való volt abba a korbá, melynek gazdasági s szociális vajúdásai voltak az a miljó, mondjuk, az az anyaooldat, melyben a kegyelemnek s az akkori szellemnek s kinnak behatása alatt kialakult a franciskán ideál.

Nehéz idők voltak azok, melyeknek politikai és gazdasági kegyetlenségeitől elkeseredett s lázadó öntudatra ébredt az alsóbb néposztály. A felsők azt mondták, hogy az, ami van s ahogyan van, az a rend, s így akarta azt az Isten; az elnyomottak pedig azt mondták: mit tűrjük ezt a sok podestát és signoriát, ezt a sok grófit és apátot, ezt a mindenféle örgrófit és püspököt és királyt s magát a római császárt s a római pápát? Minek jöttünk a világra? Ezért-e, hogy e lángoló kínú életre ébredjünk? Nem krisztusi rend ez; nem hasonlít rá; inkább ördögi mű a világ egész rendje! Ennek a vérünkön fölhízott gazdagságnak semmi köze az evangéliumhoz, ha aranyos brokátba öltözik is, — aminthogy nekünk, az elkeseredett szegénységnek sincs köze hozzá, ha templomba járunk is.

Már ahol, mert sok helyen, főleg Délfranciaországban, bizony nem igen jártak templomba. A gazdagságból s kegyetlenségből s elnyomatásból származó botrány titkos eretnekségekbe kergette a népet. Krisztus nem volt gazdag, mondogatták; az apostolok szegények, tarisznya nélkül világba induló emberek voltak; az egyház pedig, a fekete barátok épen úgy, mint a fehérek, Clugny épűgy, mint Szent Bernát kolostorai gazdagok voltak. Hol marad itt a testvérek, a hivek egyenlősége, — hol az egy hit, egy test, mikor nincs meg az egy kenyér?! Mi nemcsak az oltáron akarjuk szegni a kenyeret együtt, hanem ott is, hol azt mondják nekünk, hogy testvérek vagyunk s élnünk kell családainkkal s gyermekeinkkel együtt?! A társadalmi rétegeződést a kevélység s kegyetlenség ördöge ideiglenes pokollá változtatja, s ezt kereszténységnek hívják; pedig nem más ez, mint a régi pogányság krisztusi cégér alatt.

Az elkeseredettekből eretnekek lettek, lyoni szegények, albiaiak, manicheusok, petrobruziánusok s ez a lelki vesztség úgy elharapódzott, hogy a papok s kolostorok s az urak közül sokan, kik a népet szerették s vele éreztek, a fönnálló rend gyűlöletétől íztak s azt fölforgatni igyekeztek.

Ezekkel a gondolatokkal tele volt széles vidékek levegője. A vásáros nép, a gyolcsosok s posztókereskedők, a scholares-ek s trubadurok pedig szinte széjjelvitték e mozgalmak hírét. Főleg azok, kik Délfranciaországból s Északolaszországból vetődtek lefelé s Firenze, Perugia s Foligno útján lejöttek egész a Romagnába. Bernardone is, Szent Ferenc apja, posztókereskedő volt, s így az ő sötét, boltos botgájának küszöbét is sokszor átlépték, kik északról jöven, e mozgalmak hírét Assisibe is elhozták. Szekereik ponyvái alatt meghúzta magát a lázadás, az elégtelenség lelke, — a föld sötét szelleme.

Miket hallhatott meg Giovanni Bernardone, a posztósnak fia is, a ponyvás szekerek néptől? Szívére vette-e, töprengett-e fölötte a vígkedélyű, énekelni szerető, «franciászkodó ifjú? Erről semmit sem tudunk; de azt igenis tudjuk, hogy e társadalmilag túlfeszült s lázadástól fűtött világban élt. Hiszen volt panaszra s elégtelenségre elég ok Assisiben is. Az a nép, mely a vásárokon megfordult, mely a piacokon s az utcasarkokon s a boltok előtt álldogálva, megbeszélte dolgait, bizony szidta az urakat, sokat beszélt a hatóságok vélt vagy valóságos önkényeskedéséről; sok kifogása volt a signorik ellen; csak azt nem tudta, hogy ki s hogyan segítsen rajta.

Már most, mikor a korszak e társadalmi forrongásait ecsetelem, azt gondolná az olvasó, hogy Bernardone fiából tán úgy lett Szent Ferenc s a jó módú kalmárfiúból a «poverello di Dio», az Isten koldusa, hogy a szegényekkel egyet-érezve reakcióképen fejlett ki az a lelkülete, mely a szegény Krisztushoz állította a gazdagokkal szemben. Azt gondolhatnók, hogy a gazdasági bajok közt tán felcsapott szociál-reformernek, ki a szegények ügyét magáévá tenni s őket ki-főlemelni akarta? Ezek teljesen helytelen nézések. Szent Ferenc nem állt a szegények pártjára, még kevésbbé akart frontot csinálni a gazdagok ellen. Szent Ferenc nem osztotta sem az albii posztósok, sem a szabadabb kiszólású trubadurok nézeteit s azok elégedetlenkedő, támadó lelkületét. Nem mondhatjuk el azt sem, hogy Szent Ferenc csitította a szegényeket olyformán, hogy minden úgy van jól, ahogy van és sohase akarjanak a földön jobb dolgot. Nem mondta, hogy

a szegényeknek van igazuk, s épen úgy nem mondta, hogy a gazdagoknak van ; hanem ő szemben állt a föld szellemével, mely a kegyetlen gazdagokat s az elkeseredett szegényeket egyaránt megszállta s megülte. Benne, igenis, nagy reakció támadt ; de ez a reakció a világ szelleme ellen irányult, mely megrontja s össze-vissza zavarja a földet. Baj a szegénység s baj a gazdagság, — baj a nyomorúság s baj a tékozló, pazar szertelenség ; de mindkettő azért baj, mert nincs bennük az Isten szelleme, a Krisztus szeretete s az ő királyi útja !

Dolgozik benne a reakció, de az ellen a métely, a kábulás, a dölyf, a gyűlölség, a kegyetlenség ellen, mely rosszra viszi az emberiséget. El van rontva a világ ; a gazdag is rontja s a szegény is rontja ; azt is, ezt is az ördög fűti. Kis és nagy zsarnokok prédájára van eresztve. Más lelkiület, más érzés, más akarás kellene belé. Már most honnan vegyük a világot megújító lelket? Szent Ferenc megtalálta, hogy honnan vegyük ; vegyük Krisztusból. Éljük azt a valóságos Krisztust ; tegyük le azt, amit ő letett, s vegyük föl azt, amit ő fölvelt ! Éljük azt a boldog, édes, szép, gondtalan életet. Örüljünk mindennek, ami van, ami cirpel és fütyül, ami zúg és énekel, ami csobog és csattog, s ami méláz és néma. S szeressünk, szeressünk úgy, mint ő. A szeretet tüze megolvaszt zárat, kaput, bástyát, signoriát, vas- és aranyláncot. Örüljünk, éljük meg s hívjuk elő a nagy örömöket, melyek körülöttünk bujkálnak s velünk ingerkednek s nézik, hogy értünk-e hozzájuk, értjük-e a nyelvüket. A szívünkben rejlő nagy világ várja Kolumbusát. Nézi, nézi, fölfedezzük-e már azt, ami bennünk van s mindenre jó s mindenért kárpótolni tudna. S lelkünk s egész lényünk fülel arra az Orpheusra, ki rákezd a lélek szülőföldi dalára, a karácsonyi béke himnusára.

Szeretni az Urat, szeretni a hozzánk leereszkedő szeretetet, szeretni a szeráfot, ki a szeretet szárnyain jön, szeretni a fölfeszítettet ; fordítani a világ tengelyén s helyre lökni ezt a szomorú bolygót, mely az önzés útjára siklik s az örök, tiszta szeretet helyett más szeretetet kerget. Szeretünk sokat, szívünk egyre gyökeret hajt, — bele a földbe s bele a levegőbe ; ezer meg ezer a gyökérszála, mert szeretni akar. Bernardone fia is megtapasztalta a szeretet igényeit s kitársulásait ; énekelte a Provence dalait, akart lovagja lenni hírnek s dicsőségnek, élvezte Umbriát s Spoleto völgyeit, a fügefák s piniák sötét lombját s az olajfák ezüstös fényeit, szeretett dalos, fáklás menetek rendezője s vezetője lenni, s azután az Úr Isten kegyelme keresztülvágta e kapaszkodó szeretet gyökérzetét.

s egy súlyos betegség után megfordult a szeretet tengelye benne s az örök csillagok felé orientálódott. Szeretni kezdte az Urat ; úgy mondom, hogy kezdte, azzal az őt lefoglaló, radikális szeretettel. Szeretni kezdte a szeretetet, mely lejött hozzánk, hogy szeretetre tanítson s szeretetre gyujtson föl minket ; a szeretetet, mely odaadta magát nekünk s odaadta magát értünk. Az ő szemeiben föllángolt Alvernia hegye s repülni látta a szeráfot a legmagasabb égből gyors iramlással, mint kit a szeretet űz s ki keresztfeszített szeráf volt. Ez a szeretet elváltottatta lelkét s a leggyengédebb szimpátia hozzáhangolta minden érzését s ahhoz formálta őt át, ki a nagy szeretetből keresztfeszítettetni s értünk meghalni akart. Hozzá hasonult, mert egy lett vele s ahogy a szíve tele lett viszontszeretettel, úgy verődtek ki a Krisztus sebhelyei is Szent Ferencnek testén. Ezt a gyengéd s mélységes együtt-érzés tette. Ő is keresztfeszített lett, mert nagyon szeretett, s mert nagyon sajnálta azt, ki érte így szenvedni akart.

Ez a szerető s lángoló ember aztán a világ felé fordult. Ahogy a szeretet megtestesült s így jött közénk az Úrban, úgy testesült s lelkesült meg a szeretet Szent Ferencben, s annak is az lett a szenvedélye, hogy gyujtson, s az emberek szívében a krisztusi szeretetet kíváltsa. Minden ilyen szeretet a rosszal, a gyarlóval, az alávalóval szemben megváltó szeretet akar lenni ; de azt is azzal a csodálatos, finom oda-igazítással, hogy nem annyira a pokoltól akarja az embereket megváltani, hanem az Isten-elfordulástól, a lélekmegmerevüléstől, a szívmegekeményedéstől, attól a rettenetes, gyötrelmes lelkiállapottól, hogy nem szeretnek, hogy szeretni nem tudnak, hogy szeretetben s szerelemben fölolvadni s kivi-rágozni nem bírnak, szóval hogy oly szerencsétlenek, hogy nem szeretnek.

Ezt a szent, fölséges, boldogító szeretetet hozta s lehelte maga köré Szent Ferenc, mely messze kimagaslott minden szociális programm, minden okoskodás és reformtörekvés fölé. Valahogy úgy fest ez a világmegújítás, melyet Szent Ferenc hoz, mint annak az eljárása, ki egy tövises őserdőt, mely tele van kigyóval s vadállattal, nem úgy kezd szabályozni, hogy utakat vág bele s küzd a vad s mérges természetel, hanem tüzet dob az avarba, a patkány- s a kigyófészkekbe. «Tüzet a világba !», — ezt kiáltotta Szent Ferenc, — tüzet, mert megfagyunk, mert kín s örömtelenség az életünk. Tüzet, szent szeretetet a világba, mely a szegényben nem hogy átkot, hanem krisztusi hasonlatosságot lát ; de

hát ahhoz krisztusi lélek, tehát szeretet kell. Tüzet, szent szeretetet a világba, mely megérzi, hogy szeretettel van tele a világ s hogy elragadtatásba lehet esni, a Rivo torto, a kanyargó patak szélén is, s énekelni lehet a pázsitra leheverve s kenyeret majszolva s a forrás vizét élvezve; csak legyen szem, melyet a szeretet sugalmaz s szívbeli alázat, mely attól boldog, hogy szerethet. Tüzet a világba, a szeretet tüzét, mely Krisztus közösségébe s az ő életébe von és állít bele, mely ettől a tudattól irgalmas és türelmes, másrészt küzdő, bátor és térfoglaló lesz.

Ezt a valóságos, Krisztussal közös és egységes életet élni itt és most, itt Assisiben s Spoleto völgyében s végig a földön, ahol ember él, — erre szerette volna Szent Ferenc az embereket segíteni. Ezt a Krisztust élni s mindent levetni, ami nem ő, s ami elragadja, vagy eltorzítja vagy csak elhomályosítja vonásait bennünk. Venni s élni azt a Krisztust, glosszák s magyarázatok nélkül, s hallgatni s megfogadni szavát, ahogy ő hallgatta s megfogadta a Porciunkula-kápolnában s úgy nézni az Úr Jézus tiszta arcába, mint ahogy ő nézett, mikor az Úr előtte kilépett a megszokottság, a paragrafusok, a fogalmak halotti lepleből s azt mondta neki: így élj, így tégy, így szeress, mint én s ne félj; hanem szeress! Szeress mély megilletődéssel s viszonzó készséggel. Tiszteld a törvényt s az egyházat, de menj előre utamon és szeress!

Szent Ferenc nagy tette, hogy ráeszmélt a minket üdvözítő s minket keresztyéhez fölemelő Krisztusra, — nagy tette, hogy meglátta őt, s az élet értelmét s tökéletességét a viszonzó szimpátiába, a kompasszióba helyezte; nagy tette, hogy 1200 év szakadékát s a kultúra hegyeit, melyek őt s világát a valóságos Krisztustól elválasztották, nem tekintette akadálnak, hanem azt mondta: élünk úgy, mint az Úr; szegényen, igénytelenül, dolgozva, az embereken segítve, de főleg — s azt mérték nélkül — szeretve s megint csak szeretve s mienk a béke s az öröm! A szeretetnek ugyan mindig lesz tövise is, de ez a tövis is ösztöke lesz arra, hogy szeressük azt, ki szenvedett értünk, még pedig úgy, hogy mi is viszont szenvedjünk érte! Ez a szenvedés lelkünk kielégítése s nem gyötrelme lesz. Szenvedni Krisztussal s Krisztusért, még pedig azért szenvedni, mert szeretünk s szenvedni attól, hogy jobban nem szerethetünk.

Ez a meglátás s ez a megérzés terjedt el Szent Ferenc nyomában a világon, s hétszáz év után is ez hat ránk, s boldog ember, kit bűvkörébe von.

Hűlő világ.

(1926)¹¹

A szentek szenttéavatását megelőzőleg ki kell mutatni, hogy erényeik hősi fokon álltak ; így tehát minden szenttel mint hőssel állunk szemben s névnapjuk vagy éppen jubileumuk hirdeti a lélek diadalát test és vér és világ fölött s emberileg véve is a legnagyobb heroizmus ünnepe. A szentek így mind egy vonalban állnak s nehéz lenne rangfokozatot fölállítani köztük ; de Szent Ferencről a «Rite expiatis» kezdetű enciklika mégis azt mondja, hogy dacára az ily összehasonlítás nehézségeinek, azt lehet róla mondani, hogy egyetlen egy szent sincs, aki oly élénken tükrözné vissza Krisztus vonásait, mint Assisi szent Ferenc. Innen van, hogy kortársai is s ugyancsak a későbbi nemzedékek úgy tekintettek rá, mint újra megjelent Krisztusra. Ez a magyarázata annak, hogy rendi életrajzírói is, kik még az ő vezetése alatt álltak, «hunc paene majorem augustioremque, quam pro humana natura convenit, existimarunt», vagyis emberfölöttinek tartották ; innen van, hogy Krisztus földi helytartói, a pápák Szent Ferencet annak nézték, aminek ő mondta magát, «praeconem magni Regis», a nagy király hírnökének ; innen van, hogy a katolikus hívek, de még a nem-katolikusok is, rajongó lelkesedéssel csüngnek rajta s egyre fokozódó csodálattal tekintenek föl hozzá. Főleg a mult században ébredt föl az érdeklődés Szent Ferenc iránt. A katolikusok közt Josef Görres s Frederic Ozanam, a protestánsoknál pedig a jeles történétíró Karl Hase adott lendületet a franciskán kutatásnak. Később a németeknél Heinrich Thode, a franciáknál pedig Paul Sabatier végeztek nagy munkát a világtörténelem egyik legszebb s legtörőlmetszettebb alakjának föltámasztásában s megdicsőítésében. Föltárták a történelmi forrásokat, analizálták pszichéjét s a szerint amint más-más iskolából jöttek, úgy más-más megvilágításba állították ; hogy mennyi szerencsével, az mindjárt elválik. Véleményem

szerint ugyanis az ilyen életet fölértetni nem fogalmakkal, hanem csak intuícióval lehet.

A történelem Giovanni Bernardoneben egy fiatal életet tár elénk, mely egyáltalában nem sejteti meg velünk, hogy mi lesz később belőle. Születik jó módban s mulatós fiatalember lesz belőle. Városának aranyifjúságában ő az első cimborá, aki kanzonékat komponál s azokat bíros kupával kezében énekl. Assisinek úgylis szűk utcái ugyancsak szorosak a víg cimboráknak, kiknek élén Giovanni Bernardone halad. A cimborák őt a mulatni-tudás mesterévé választják s repkénnyel s virággal koszorúzzák. Az életrajzírók azonban sohasem említik, hogy a léhaság ledérséggé fajult s hogy jellemzésére azt lehetne mondani, hogy szerette a bort s az asszonyt. Kedvelte a provençe-i dalokat Roland vitéz s Arthur király, a kerekasztal, a table-ronde francia énekeit s azért a közszej Francescónak, kis franciának, francia legénykének hívta. A francia lovagmesék s énekek oly nagy visszhangot keltettek benne, hogy nemsokára ő is lovagi életről álmodozik, kalandokról s dicsőségről. Csakhamar alkalom is kínálkozott, hogy édesatyja posztós botegájának rőfjét karddal fölcerélje s beállt lovasnak az assisi hadba Perugia ellen. Ott fogságba került egy álló évig. Ez a csapás azonban nem térítette őt észre, mert hazatérve megint a pápai hadba száll a császár ellen. Csináltat magának aranyos, cifra vértet s váltig állítja: «Most azután igazán híres lovag lesz belőlem». De a harci dicsőség itt sem lett osztályrésze, mert Spoletóba érve, nagy beteg lett s haza kellett térnie. Ott azután nem a császár, nem a pápa, nem a kerek-asztal, hanem Isten várt rá. Alig mult el huszonöt éves, mikor mindez a sok vágy és hírszomj s dicsőségkeresés egy nagy összeomlás lendületével befelé, a lélek világa felé fordult s ő a Porciunkulakápolnában a nagymise alatt az evangéliumot éneklő diakonus ajkáról hallja, mintha neki szólna, hogy az Úr pénz, kenyér s tarisznya nélkül s mezítláb küldi világgá tanítványait s hogy az Úr is így járt és élt s hogy tehát nem kell mást keresni vagy akarni, hanem sarutlanul, pénz, kenyér s tarisznya nélkül kell az Urat élni s misszióját a világba állítani s ott folytatni. Ez mint verőfényes ráeszmélés, mint nagyszerű fölfödözés, kinyilatkoztatás és meglátás hatott reá s bár a könyörület s az önmeggyőzés a belpoklossal való találkozásban s a velük való érintkezésben előkészítette őt a nagy Pálfordulásra, de a verőfényes, intuíciós meglátás a Porciunkulában árasztotta el s fogta meg lelkét. Ő meglátta

Krisztust s megérti, hogy ki ő neki. Don Guido Secundi, assisi püspök előtt visszaadja édesatyjának a pénzt, melyet San Damiano roskadozó templomocskának ablakfülkéjében őrzött; leveti ruháját is s átadja atyjának. A püspöktől ott a helyszínen kapott széles köpenyt ölti fel s teljes szegénységben levonul a Porciunkula kápolna mellé, melyet akkor még erdő övezett, majd a Rivotorto, a csatangoló patak mellé s onnan mutatja be azt az életípust, melyet így jellemzek, hogy *visszahívta Krisztust*.

Egyetlen egy embert sem lehet megérteni a fizikai s kémiai hatókból; de ha még hozzávesszük az észet, a tudást s okulás betétjeit, azokból sem lehet kimagyarázni, mert maga a konkrét lét, a természet, az egyéniség tele van irracionális elemekkel. Mindenekelőtt pedig azokat az egyéniségeket nem fogjuk föl exakt fogalmakkal s fiziológiai képletekkel, kiket intuíciók, inspirációk, hősiesség s geniálitás vezet, kiket az lelkesít, az igazít. Ilyen elégtelenséget érzek s olvasok ki mindazoknak műveiből, kik Szent Ferencet a vérből, a milióból, a XIII. század lelkiségéből akarják kimagyarázni s nem figyelik meg az evangélium szavát, hogy vannak, kik nem vérből s nem ösztönösségből, hanem *Istenből valók*. (Ján. 1.)

Ez utóbbi kifejezést a szó szoros értelmében Szent Ferencre alkalmazom.

Szent Ferencnek a Porciunkula-kápolnában nagyszerű intuíciója volt; ő meglátta lelki szemeivel azt, akit addig s úgy még sohasem látott s úgy értette meg azt, hogy ki ő s hogy mit akar tőle, mintha szemtől-szembe állt volna vele s ajkáról vette volna a szót s ezért fordult meg vele a világ. Krisztus tehát megfogta őt, nem mint fogalom, nem mint emlékezés, hanem mint világförlényes valóság. Ez az élmény neki egy csodálatos föl- és ráeszmélés, nagy fölfödözés, kinyilatkoztatás is, látás is volt. Meglátta az örök Atya fiát szegényen, alázatban, szeretetben s ugyanakkor végtelenül hódító erejében.

Szent Ferenc meglátta Krisztust, ahogy a látók látnak, vagyis megélte s megtapasztalta őt. Meglátta őt nem a századok távlataiban, hanem közel s meglátta nem a fogalmak által, hanem közvetlenül a maga realitásában; ezt intuíciónak hívjuk.

Mi intellektualisták nem így ismerünk. Nálunk a fogalmak, a képzetek, az eszmék állnak elől; az az absztrakt fona-dék s szövedék s ezek mögül a realitás mintegy elsikkasztódik. Nála nem a Krisztusról való fogalmak álltak elől; hanem

a Krisztus maga, az a verőfényes, parancsoló s hódító realitás.

Nálunk a fogalmak oly könnyűek, mint a szavak, nincs súlyuk ; szónokok és szofisták játszanak velük mint gyerekek a pitykövekkel. Szent Ferenc a krisztusi valóság súlyát, világmázsányi hegységszerű súlyát, Himalája-mélységű víz-oszlopait érezte. E súlyok alatt összetörik az ember, a régi ember ; leomlik világa, s az örök célok és energiák sodorják s kiszakítják otthonából, családjából, önmagából azzal az erővel, mellyel a földet körülnyargaló villamos áramok a sarkcsillag felé lódítják az «ingens moles»-t. Szent Ferenc intuiciós lelke előtt állt Krisztus mint ragyogó, napsugaras vízió s mint ahogy a nap kioltja a csillagokat, úgy oltogatta ki ez a vízió Szent Ferenc lelkében az emberek, a szülők, az őt lemosolygó s őt bolondnak tartó nyárspolgárok körét ; nem vette észre, azaz hogy inkább nem vette szívre, ha bolondnak nézték, s nem ijedt meg a belpoklostól, ha feléje közelített.

Aki így lát s így érez, abban új erők jelentkeztek, abban új élet fakadt, valami megszállottság hatalma alá került, melyet nem lehet magyarázni temperamentumból, betegség-ből, búskomorságból. Épen oly kevésbé lehet magyarázni megtérésből, magábaszállásból, az erényeknek methodikus fölépítéséből, a tökéletességre való törekvésből ; itt csak egy magyarázat van, melyet bátran irok ide : Isten-járásból.

A theológia megkülönbözteti az erényeket s a Szentlélek hét ajándékát. Ez utóbbiakat természetfölötti lelkiségnek vagy genialitásoknak hívhatnám s azok tényleg úgy viszonylanak az erényekhez, mint a genialitás az értelemhez. Az értelem fogalmakkal dolgozik s konstruál ; a genialitás, ha fogalmakkal is, de tulajdonképen intuíciókkal, nagyszerű megérzésekkel s indulatokkal kapcsolódik a tárgyhoz.

Szent Ferenc genialitása naiv és gyermekded. Ő nem tudós, nem filozóf, nem theológus, nem kuriális, nem kanonista, nem prelátnak, nem is pap ; hanem valaki, ki gyermekszemmel nézi a világot ; csodálkozva, áhítattal. A kinyilatkoztatás világát is úgy nézi, úgy elmereng azon, hogy Isten szeretett minket : úgy szeretett, hogy a fiát adta s azt épen úgy adta, hogy kínszenvedésbe adta s azt úgy tudja siratni, mint a gyermek az ő kiterített édesanyját. S így nézte s csodálkozva szemlélte az egész hitet.

Szent Ferenc genialitása egyszerű és tiszta. Szeme mint a napsugár, bármire esik, be nem piszkolódik s mindent úgy

néz, mintahogy azt az evangélium mondja. Nem akad fönn sem dicsőségen, sem hatalmon, sem imperiumon, sem kúrián. Heinrich Federer leírja, hogy Perugiában van s III. Ince pápa ugyanott haldoklik. Szent Ferenc a piacon játszik a gyerekekkel; hívják a pápához; Szent Ferenc nem siet; tudja, hogy a pápának nincs szüksége rá, ezeknek a gyerekeknek pedig inkább. Azután elindul szőlőlugason át s ott is, meg-megáll, csodálja a pók-nővér hálóját s örül neki; ez szebb, mint a pápai palota, szebb, mint III. Ince pápa széles szobája. A pápát azután megvigasztalja s siet le a piacra.

Szent Ferenc genialitása áhítatos. Folyton dicséri Urát és Istenét. Minden elragadtatásba hozza s kicsordul a szíven s ő éjjeleken át térdenállva mást sem mond, mint azt, hogy «Deus meus et omnia», «Én Istenem, ki vagy nekem minden...» Minden vagy, virágom, csillagom, hús forrásom, folyamom, tengerem, rózsatövem, hársfám, gyökerem és mézem, szemem, napsugaram, lélekzetem és életem. Szent Ferenc genialitása az ő kiáradó áhítata, mely a hűlő világot, a «frigescentem mundum» önmagában izzó parázssá virágoztatta ki s a parázsra szórta lelkét. Szent Ferenc megérezte a világnak fohászait s indulatát, melyről Pál apostol mondja, hogy a természet nyög és vágyik s hogy kifejezhetetlen érzések járnak benne s Szent Gertrud ezt úgy hívta, hogy a világnak indulatja van, «affectus universitatis». Szent Ferenc mediumos genialitása ezt az «affectust» megérezte s azt mind áhítattá s szent örömmé, dallá s jubilusszá változtatta. Az az affectus, mely a gyermeket anyjához s a jegyest jegyeséhez csatolja, — mellyel a gyökér a mélybe s a levelek a levegőbe húzódnak, — az az affectus, mellyel a szentek járnak, a felhők hajóznak, a villámok cikáznak s a madarak költöznek, — az, mellyel a föld saját tengelye s a nap körül iramlík, mellyel a vulkánok kigyúlnak s a bimbók pattognak s a méhecske a virág keblére száll, — az az affectus, mellyel az Alpesek patakjai szökellnek s a Niagara tengersívi vize a mélységbe szakad, — mindez az affectus Szent Ferencben imává, himnusszá, dallá változott s ő lett a kereszténység szent trubadurja.

Énekelt ő azelőtt is mint fiú, mint ifjú; akkor Artus király hősi dalait, most az isteni szeretet énekeit. Lelke tele van örömmel s ezt az örömet hozta ő a keresztény áhítatba. Ő a külső világot a tiszta, szép s örvendező szeretetnek ritmusára akarta áthozni s akarta, hogy a szent öröm fényei derítsék föl a hit penombráját, azok tükröződjenek oltáron,

a szent-képeken, a Krisztus-arcon s töltsék el bizalommal az Isten szolgáinak szívét.

Hasonlítsuk össze a bizanci Krisztust, vagy a keleti Szűz Máriának, a «theotokos»-nak képeit, amint a szentélyek arany-mozaikjairól ránk néznek, drága királyi s királynői palást-jaikban, sötét szemű, kemény imperátori ábrázatukkal; — hasonlítsuk össze ezeket Szent Ferenc Krisztusával, a köztünk forgó, a szűk vicolókban s sötét botegákban velünk járó vagy a Rivotorto kulibáiban velünk lakó Istenfiával. Gondoljunk továbbá a római kereszténységre, mely jogi mentalitásba nőtt bele; gondoljunk Szent Benedeknek kimért, udvari szertartású liturgiájára, mely a középkori nagy monostorokban folyik, melyet a nép csak távolról néz s hasonlítsuk azt össze Szent Ferencnek dalos, jókedvű, közvetlen, naiv áhítatával. Volt itt is szigor, de az a szigor nem az ostromoztatások s ciliciumok szigora, hanem a szent szegénységgel s az önfegyelemzéssel s a belső ember hajlamainak ösztöneinek betörésével járó áldozatkészség. Szent Ferenc az önkínzás szerszámaait egy helyen össze is gyűjtötte s nyilvánosan, dalolva tűzre dobatta. Az ő aszketizmusa a szent öröm az élet minden körülményei közt, fájdalomban s szenvedésben is, bójtben s az élet szürkeségében is. A derült aszketizmusnak ezt a vonalát Szent Ferencről elindulva meghúzhatjuk Szalézi szent Ferencen át föl lisieux-i szent Terézig, aki mindenbe belevitte a keresztény mosoly kultuszát, «le culte du sourire chrétien».

De Szent Ferenc nemcsak örülni s dalolni, hanem sírni is tudott, de sírni úgy, ahogy a lelkéhez illett, sírni szeretetből, szimpátiából, — sírni szent örömből. Gondolhatjuk, hogy aki csupa szimpátia volt minden féreg, s a kalitkába zárt gerlice s még a gubbiói farkas iránt is, hogy az mily szimpátiával viseltetett a szent kereszt s az Úr kínlódó lelke iránt. A középkori kereszténység egén úgyis a szent kereszt volt a fényes, vezető csillagzat s a kereszténység lelke a szent keresztől hangolódott a keresztesvitézek áldozatkészségére s a középkori szentek lelkén kiverődött mély szánakozó és szeretetet viszonzni akaró áhítatára. Ha a «frigescens mundus»-ban ily érzések jártak, ha abban is kigyúlt a Krisztusért égés s lángadozás s a szent kereszt tisztelete, gondolhatjuk, hogy mily érzelmi dagályt növesztett Szent Ferenc lelkében. Megmerevülve nézte a csodát, a keresztrefeszített s azt a véres s borzasztó titkot, hogy a legnagyobb szeretetnek a leglángolóbb kínban s kiüresedésben kellett ülnie apoteózisát. Csoda-e, hogy ez nem fért lelkébe s hogy az Alvernia

hegyén már nemcsak szeretett s viszontszeretett, hanem az érte átszegezett Krisztussal ő is átszegeződött? Csoda-e, hogy a tűz megolvasztotta nemcsak lelkét, hanem mediumosan lágygá s befogadóvá tette testét s hogy amit annyira tisztelt s imádott s lélekben szomjas s tüzes ajkkal csókolott, a Krisztus öt szent sebe, kezén, lábán s oldalán öt piros, véres rózsában kivirágzott? Szent Ferencből nemcsak a szimpátiának, hanem a transzfixiónak szentje s az éjbe s fagyba forduló világnak, a «frigescens mundus»-nak lángoszlopa lett.

De volt Szent Ferencnek az akkori «hűlő világgal» egy rokonvonása.

A Szentnek óriási indulata s szentségének s Krisztushoz való ragaszkodásának s hűségének bravúrja egy erre nagyon alkalmas történelmi, nevezetesen középkori felfogásból, azt mondanám, segítő eszméből nyert tápot s ez a lovagi rendnek és intézménynek eszménye volt, melyért Szent Ferenc mindig lelkesült. Hogy Krisztust megtalálta, hogy e kinyilatkoztatás mint világok fordulása, mint óriási ráeszmélés s fölfödözés hatott reá, az az ő természetfölötti genialitása, a Szent Lélektől nyert s benne megvillanó intuíció volt, tehát Isten ajándéka, de hogy ez a világfordulás benne ily alakot nyert s hogy nyomában világmozgalom támadt, ezt Szent Ferenc temperamentumának s ha szabad azt mondanom, a XIII. század vérmérsékletének s e vérmérsékletet megülő lovagi eszménynek köszönhető. A kolduló rendek is szellemi lovagrendek voltak s a keresztes hadak útjain jártak s kiterjesztették Európára, sőt mondhatni, az egész világra a testvériségnek s összefogásnak érzületét.

A keresztes hadak atmoszférájában élt; akkor foglalták el Konstantinápolyt, akkor vezetett két hadat egymásután IX. Szent Lajos s mikor a keresztesek Damiettet ostromolták, akkor járt Keleten Szent Ferenc. A Kelet őt is vonzotta. Aki oly sokat ábrándozott bizonyosan a Keletről is, az engedett keresztes vonzalmának s ment egyelőre nem a Szentsírt elfoglalni, hanem a szultán szívét Krisztusnak megnyerni.

Igen, Szent Ferenc lovag volt. Mikor ruháját levetette s a Poverello szegény köpenyegét magára öltötte, szitaló tégladarabbal keresztet rajzolt a köpönyegre, jelezvén, hogy ő a Krisztus lovagja.

Érdekes, hogy mikor a külső látszatokon, melyek nevetségesek is lehettek, át-átszállamlott Szent Ferenc lelki valósága s a nyárspolgárok fitymáló megjegyzései s a víg cimborák tréfái mellett jelentkezett a közönségben a Poverello iránt

megnyilatkozó csodálat és tisztelet, hogy akkor épen a lovagias eszme kezd hódítani s a Poverellónak híveket szerezni. Szent Ferenchez elsőnek egy nemes ember, Bernardo da Quintavalle szegődött, nem pedig valami félkegyelmű, koldusforma exisztenciák. Mikor Szent Ferenc Fra Egidiót veszi föl társai közé, azt mondja neki: «Ha a császár Assisibe jönne s ott egyikünket lovagjának, kamarásának vagy meghitt szolgájának választaná, ugy-e örülnék: mennyivel inkább kell örülnöd, hogy a legfőbb király téged választott lovagjává s hűséges szolgájává». Van ilyen más eset is. Mikor Rietiben a fiatal Tancredi lovaggal találkozik, ki fényes fegyverzetében, magas lóháton magára vonta az utca figyelmét, azt kiáltja neki: «Lovag úr, a páncél, a kard s az aranyos sarkantyúk mind hiúság! Nem volna-e jobb, ha e helyett szőrzsákba öltözködnél, s kötéllel átkötnéd derekadat, — ha a kard helyett Krisztus keresztjével fegyverkeznél s sarkantyúk nélkül taposnád az utak sarát? gyere velem; én majd Krisztus lovagjává ütlek!»

Ő magát a nagy király hírnökének, azt mondanám, trombitásának tekintette; első társait is úgy nézte, mint akiket a király lovagjaivá kiválasztott s általa lovagokká üt. Előtte jár a király s ő jár nyomában; hiszen ez a nagy király is csak azért jött, hogy legyen neki minél több nyomaiban járó nagy vitéze.

Loyolai szent Ignác «de regno Christi» című meditációjában szintén akar minket a «nagy királynak», Krisztusnak követésére buzdítani, s arra ránevelni szellem és lélek szerint. Szent Ferenc pedig ugyanezt nemcsak szellem és lélek szerint, hanem szó szerint. Glosszák, magyarázatok, alkalmazkodás nélkül. Az ő király-ideálja a valóságos Krisztus, amint élt, járt és lakott hajdan a szentföldön. Minden tekintet nélkül arra, hogy akkor már 12 század, most pedig már 19 század választ el tőle. Ő azt a 12 század előtti Krisztust a maga akkori valósága szerint hozta át a maga idejébe. A transzpozícióknak sorsát ugyan ez a transzpozíció sem kerülte ki, amennyiben a feudális lovag, Roland vitéz s Artus király idegenszerűen festenek az evangéliumos milióban, no meg a lovag-canzonék mégis csak elütnek az evangélium parabóláitól; azonban maga a szellem, annak a föltétlen s teljes odaadásnak a lelke egészen ugyanaz; mert ami ambíció s erőösszpontosítás s megfeszült célakaráss lehet a lovagban, hogy minél nagyobb dicsőséget szerezzen a szent ügynek és önmagának, az megvolt Szent Ferencben s ő azzal a teljes

halálos odaadással s elszántsággal vetette magát rá feladatára, hogy azt a meglátott s mélységesen átértzett Krisztus-ideált magában megtestesítse.

Szent Ferenc, a «domina paupertas» dicsőséges lovagja, a középkori lovagok mottója : «un Dieu, un roi, une dame» jelige szerint szintén szolgált Istent, Krisztust, királyt, a dáma pedig, aki lelkesítette s harcokra s hűségre képesítette, a «domina paupertas» volt. Ez a «domina» jó házból való volt, de hamupipőke-sors borult rá s szegényes ruhájából félreismerték nemességét. De az Isten Fia, mikor megtestesült, mátkájául őt választotta ; már a betlehemi barlangba rendelte, hogy készítse elő a neki való otthont s bölcsőt s hogy várjon reá ; vele jött Názáretbe, vele az apostoli utakra, a kereszten meg épen a szegénységet szenvedélyesen átkarolta, azért más dísz a földről nem is fogadott el, mint a töviskoszorút. Ő aztán elment, de mátkáját itt hagyta s hogyan, s hogyan nem, az megint megvetett sorsra került s hamupipőke lett. Így élt 12 száz évig. Akkor az Úr Jézus Ferencre bízta mátkáját, aki nagy dicsőségének tartotta ezt s az úrnő szolgálatába állt s amint azelőtt ábrándosan s lelkesen lovag akart lenni világi értelemben, úgy lett most lovagja a választott dámának ; csak a ruha, a vért s a pajzs lett más, az érzelem, a hűség, az odaadás a régi.

A szegénységnek a XIII. században nemcsak nehéz sora — mikor volna az könnyű — de zaklatott lelke is volt. A század egyik nagy mozgalma a szegénységi mozgalom volt. A népek, főleg a városi polgári elem Felső-Olaszországban s Dél-Franciaországban botrányoztak a szegénységen. Szenvedtek s kavargtak s fogait csikorgatták a feudális rendszer vasrácsai mögött. Ők ezeket a vasrácsokat összetörni nem bírták s így az elnyomatás börtöneiben nem maradtak meg sasoknak, melyek a vasrácsokon összetörik szárnyukat, de sasok mindvégig, hanem patkányokká lettek, amelyek rágják, túrják s vájják a várak, a paloták, a kúriák, az oltár s a trón alapjait. Az egyházzal szemben ez a szegénység theologizált ; hívő lévén, kezdetben a Szentírásból indult ki s szemére hányta az egyháznak, hogy ellenkezik az evangéliummal. Mert a monostorok, a püspökségek s apátságok gazdagok s jólétre iparkodnak s hatalomra, míg az Úr mezítláb járt s szegénységben élt s ezt az erényt ajánlja s hirdeti, tehát elsősorban az egyházunktól azt meg is követeli. Ez a mozgalom szektáriussá lett, lázadásra vezetett s borzasztó harco-

kat, keresztes hadakat, manicheusi gyűlöletet, pesszimizmust hozott s végre vérbefulladt.

Ezzel a mozgalommal tele volt a világ. Ennek hírért hozták a gyalogosok s posztósok szekereiken, kik egész be Itália közepéig látogatták a vásárokat — erről szóltak a trovatorok s a recitátorok, — erről szólt a hevenyészett piaci színházak deszkáin a vándorszínészek művészete s természetes, hogy Assisiben is visszhangra találtak e nézetek s a majores s a signorik ellen folyt a panasz s más, jobb világot sóhajtott meg a szegénység

Aki látja, hogy Szent Ferenc milyen korban bontja ki a szent szegénység zászlaját, hajlandó e két irányzat közt valamiféle viszonyt s oksági összefüggést keresni, s főleg arra gondolni, hogy a Szent maga is talán a szegénységi mozgalomból indult ki s hogy a szegénységről való ideális nézeteivel a nép baját enyhíteni, vagy talán épen a népet jobb s tűrhetőbb gazdasági elhelyezkedésre segíteni akarta. Az természetes, hogy aki a szegénységről így gondolkodik, mint Szent Ferenc s aki azt úgy viseli, mint ő, az azt el is viseli érdemeket emel ki a legsanyarúbb sorsból; de most nem erről van szó, hanem Szent Ferenc irányzatáról s ideáljának a szegénységi mozgalommal való összefüggéséről s e tekintetben azt kell mondanunk, hogy Szent Ferenc szegénységi ideálját nem a szegénységi mozgalom keltette s lelkületét nem az emberek szenvedése fűtötte, hanem abszolút s radikálisan a krisztusi intuición, az, amit a Porciunkulában meglátott s amit ott meghallott s ami eléje mint nagy kinyilatkoztatás lépett, hogy Krisztus így, ily szegényen élt s így szeretett a teljes önfeláldozásig s ez a természetfölötti, óriási realitás megülte Ferenc lelkét s rányomta egyéniségére bélyegét.

Szent Ferenc oly szegény, mint Krisztus s azért szegény, amiért Krisztus. Krisztus nem szociálreformer, Szent Ferenc sem. Krisztus nem a rabszolgák s helóták miatt, nem osztályok szegénysége miatt lett szegény, hanem világfőlény miatt s lélekfőlény végett. Krisztus nem adott szociális programot, — milyet is adhatot volna, mikor a fejlődés folyton új meg új elhelyezkedést kíván; — Szent Ferenc sem adott szociális programot; hanem megmutatta, szegénynek, gazdagnak, hogy vannak óriási értékek, melyektől a világ fölbillen s hogy ezeket kell szolgálnia pénznek, földnek, várnak, feudumnak, helebárdnak, kúriának, imperiumnak s hogy ennek az igazságnak nyomósítására s epnek a lelkületnek a fölnevelésére indul ő ki a világba. Ha a világ ezt megérti, lesz

akkor jobb világ, akkor lesz több igazság, lesz kevesebb elnyomás, lesz nagyobb testvériség s boldogabb élet!

Szent Ferenc ezt szolgálja s ezért öltözködik a szegénység lovag-fegyverzetébe. Ő nem a szegénység ellen küzd; az a szegénység, melyet ő ölt föl — ismétlem — az ő ereje, pajzsa, a lobogója, a koszorúja.

Ezt megint csak a lovagias érzés szempontjából érthetjük meg.

Az ő szegénysége nem passzív elem, valami gyáva lemondás, melyet el kell viselni, hanem aktív, hatalmas lendület s indulat. Ebben az indulatban nem a lemondás vezet; nem a Lámák világundora, nem az elkényszeredett tehetlenség, nem is az elkeseredettség, hanem a szeretet s a lelkesülés. Szent Ferenc lelkes szegény. Az ő köpenye nem a hiányos ruházatot jelenti, hanem Krisztus vértetét. A rivo-tortói nádkulibák nem cigánysátorsorba állítandók, hanem Krisztus táborának sátrait kell bennük látnunk, — ki keresne táborban kényelmet, — az a száraz kenyér s az a néhány korty víz, melyet a harcosok, a szegénység lovagjai élveznek s melyből Szent Ferencnek nótázó kedve támadt, nem szegényes, koldus étel, hanem Krisztus keresztes hadának szűken mért annonája. A szegénység szegénység s van látszatja s lehet tengernyi mély lelki tartalma; minden attól függ, hogy valaki hogy látja. Biztos, hogy Szent Ferenc a szegénységet krisztusi hasonlatosságnak, Krisztustól rámaradt örökségnek, sőt Krisztus mátkájának nézte, akit őrizni, megvalamítani, becsületben tartani legfőbb kötelessége s őt boldogító indulata!

Nem mellőzhetem végül Szent Ferenc viszonyát az egyházhoz. Összefoglalva mindent, egyet mondhatok, hogy az olyan volt, amilyen a XIII. században egy lelkes lovagtól tellett. Aki a «nagy királynak hírnöke» s a szent szegénység úrnőjének alázatos cselédje volt; aki lovagnak készült a szent kereszt lobogója alatt: az az egyháznak is csak legodaadóbb lovagja lehetett. Hűsége az egyház iránt oly törhetetlen volt, amilyen naiv és gyermekded volt a lelke. Néha ugyan nehéz helyzete volt a pápával s a protektor-kardinálissal, Hugolinóval, a későbbi IX. Gergellyel szemben, mert ezek lehetetlennek tartották, hogy a rend a teljes s radikális szegénységnek alapján épüljön föl s azért enyhíteni akarták a regulát; de Szent Ferenc hajthatatlan maradt, ellenállását azonban mindig a legnagyobb tisztelettel párosította. Neki meg kellett védeni a szent szegénység úrnőjét; de azt úgy tette, hogy

a tiszteletet a krisztusi tábor látható feje iránt meg nem sértette.

Hasonlóképen lehetett neki sok kifogása a prelátusok kevélysége s világias pompája s úri életmódja s az azokból folyó botrány ellen. Ezeket ostromozta is; de úgy mint azt tette Viterbóban, ahol a pápa, III. Honorius jelenlétében a papság világiasságát ostromozta, de oly megindultsággal, hogy mindnyájan érezték a Poverello lángoló szeretetét a lelkek s az anyaszentegyház iránt.

Az úgy történt, hogy Szent Ferenc az ő protektorával, Hugolinóval a római kúriát kereste föl, mely akkor Viterbóban tartózkodott. A pápa kíváncsi volt a Poverellóra s kívánta hallani őt. Szent Ferencet ez a kíváncsiság bántotta; a beszéd neki ily körülmények közt még inkább nehezeze esett. Hugolino pedig súlyt fektetett rá, hogy a rend érdekében is jó benyomást tegyen s látván a Poverello vonakodását s lehangoltságát, néhány jó gondolatot is adott neki beszédjének fölépítésére. Úgy történt azonban, hogy Szent Ferenc a pápa s a magas auditorium előtt megjelenvén, tisztára mindent ellefejtett s zavarában a psalterium után nyúlt, azt felütötte s szemei ép arra a versre vetődtek: «Naponként előttem van gyalázatom s orcám pirulása elborít engem». (Zsolt. 43, 16.) S akkor beszélt az anyaszentegyház arcáról, melynek sugároznia kellene a prelátusok lelki szépségétől; de döllyfük s világiasságuk miatt szégyen ül rajta s nem szépség. A beszéd mély benyomást tett s épültek, mert érezték a tüzet, melyben a Poverello lelke égett. Szent Ferenc az egyházban Krisztus misztikus testét, a hierarchiában Krisztus arcát látta s mi lehetett volna lelkesebb s tüzesebb vágya, mint a testet hatalmasnak s az arcot sugárzónak látni?!

De különben is mi volt a római egyház III. Ince pápa alatt s mi volt a keresztény Nyugat a XIII. században? Mivé alakult a keresztény népeknek nagy családja s hogy lépett a világ s az emberiség élére, ezt mind szem előtt kell tartanunk, hogy megérezzük azt az attrakciót, melyet az egyház gyakorolt, s azt a fölényt, mellyel a lelkeket s a nemzeteket bűvkörébe s szolgálatába vonzotta. A pápa álma, hogy Szent Ferenc a lateráni bazilika roskadozó falait támogatta nemcsak azt jelenti, hogy az elvilágiasodás veszélyének kitett egyházat az evangéliumi szellemmel kell megtámogatni, hanem jelenti a támogatónak hűségét, szeretetét s ragaszkodását a megtámogatandó intézmény iránt is. Abban a korban ez a két fogalom: Krisztus s az anyaszentegyház oly

szorosan kötődtek össze, hogy szétválasztásukra senki sem gondolt s ha az egyházat világi hatalma miatt s politikából sokan támadták is, azért kapcsolatukat Krisztussal az egyház révén keresték. Kivételt képeznek ebben az albii s lioni szektáriusok s az akkori manicheusok. A Fratres minores amint a Nyugat minden nemzetében gyorsan elterjedtek, úgy terjesztették, illetőleg megerősítették minden népben a ragaszkodás s az összetartozás érzését a római egyház iránt. Ezt kötötte lelkükre testamentumában is Szent Ferenc s szívének e lüktetését megérezttette halála után is a nyugati népek nagy családjával, — azt a meggyőződést, hogy Krisztust az egyházban keressük. Krisztus az egyház feje; mi e fejhez tartozunk, ha a testben maradunk. Mintahogy az ember távoli őseihez csak atyján s anyján át s az emlékek s szokások s az érzések atmoszféráján át talál, melyek a házat s a családot s tagjait eltöltik s mint ahogy nemzetünkkel s magával a hazával is megint csak a konkrét, édes szülőföld, a falu s a város miliójén át kapcsolódunk: épenúgy kötődünk Krisztushoz s kapcsolódunk vele s vagyunk igazi keresztények azáltal, hogy a nagy krisztusi testvéreülethez tartozunk, hogy abba beleszületünk, annak levegőjét szívjuk, szokásait éljük. Ez a mély felfogás s a közösségi elvnek ez a nagyszerű érvényesítése fogta egybe a keresztény nemzeteket, — az kalapálta ki azt a nagy kultúrális világot, melyet Nyugatnak, nyugat-európai kultúrának hívunk. Ez az «Abendland», a maga összetartásában — volt légyen az némely tekintetben kifogásolható — a világ s az emberiség élére lépett, az izlamot visszaszorította, a Közép-tengert tőle elragadta, felsőbbségét a tudomány, a kereskedelem s technika terén letörte. Ez volt a nyugati keresztény népcsaládnak fiatalkora, melynek összes érzéseit, nevezetesen az egyházhoz való ragaszkodást s a keresztény népek testvérülését s a nagy népcsalád egységét Szent Ferenc kiválóan képviselte s a maga rendjében mindezeknek már nem programot, hanem érvényesülést adott.

Ez volt az a csodálatos ember, aki az evangéliumnak új lendületet adott s mikor az ész azon volt, hogy azt az arabszidó filozófia ellen megvédje, a legfölségesebb apológiáját az irracionális hatalmaknak, a szívnek, a szeretetnek s a szép, kedves életnek kinyilatkoztatásában adta, — nem írta azt, hanem élte. Ő adott a dermedt életnek új tavaszt, — az embereknek új szemet, új bizalmat s új dalos kedvet. Ő mint «második Krisztus» járt itt s az evangéliumot glosszák s magyarázatok nélkül élte s a szeretetet Krisztus s minden iránt

ami van s a boldogságot, hogy vagyunk s szerethetünk, a hamu alól lángra lobbantotta s mindezért végre hitelesítésül a szeretet öt pecsétjét, Krisztus öt szent sebének saját testében való kiverődését vette. A kereszténység törésföldjéből, a világ göröngyei mellől ő az azúrkékségbe emelkedő pacsirta, mely nekünk is énekel, énekel az igájával pihenőt tartó s verejtékét törő szántóvetőnek, énekel az országút vándorának s a monostorkert árnyékában meditáló szerzetesnek, énekel skolasztikusnak s kanonistának, énekel a várnépnek s az ébredő városok polgárainak, énekli a mi énekünket, mindnyájunk énekét. Tőle kiindulva a szeretetnek meleg árama eláradt az egész Nyugaton ; behatolt a hatalmasoknak váraiba, meglebbenti a császári paloták nehéz selyembrokátjait, fölkúszik az aranyos s elefántcsontos trónok lépcsőin ; behatol a műtermekbe s megzörgeti a száradó ecseteket, a palettáblákra önt új színeket, könnyebbé teszi a bizanci művészetben meggémberedett művész kezét s egy nagy s mély föllélekzésre segíti a feudális formák alatt nyögő kereszténységet ; arra az érzésre segíti, hogy mégis csak testvérek volnánk. S mindezt egyre jobban átérezzük mi, minél tovább esünk tőle. A 700 évnél távlatában nem látjuk kisebbnek — s ami még különösebb, nem esik tőlünk messzebb, sőt egyre közelebb. Közelebb azért, mert az evangélium igazi demokráciája — szükségességét egyre jobban érezzük s érezzük, hogy a szociális kérdést is a több igazság s a szeretet alapján lehet csak megoldanunk. E nagy föladatnak legyünk hát bátor lovagjai s éneklő, készséges munkásai !

Szent Alajos.

(1591—1891) ¹²

Ez évben a katolikus ifjúság egy háromezredes sírhoz
zarándokol, hogy e sírnál a tiszta erkölcs halhatatlanságát
ünnepelje. E sír a római szent birodalom egyik hercegének
sírja, mely 23 éves életre borította a halál éjét.

Lehet-e lesújtóbb valami, mint egy nagyreményű ifjú
sírján a felirat: élt 23 évet? Ez a három szó fölér egy
tragédiával! A halál bizonyára megakasztotta hódító futását,
— kioltotta csillagát, — s tört remények néma-játékával
ünnepli a füstbe oszlott törekvések emlékét.

De itt nincs úgy! Hisz ez nem is sír; nem sír ez a már-
ványból emelt trón, melyet oltárnak hívnak ott a római
San Ignazio templomban, — nem koporsó ez a lapis lazuliból
faragott dombormű, — nem sötét mirtuslombok a csavart
oszlopok csigavonaláiban fölkúszó aranyos ércrepekény; —
nem letűnés, nem enyészet annak a 23 éves életnek kialakása:
mindez, ha nem álom, hát apotheózis!

Szent Alajos csak azért halt meg az ifjúság tavaszán,
hogy a későbbi korok emlékezete benne mindig az ifjút lássa,
— kiemelkedett kedves, vonzó alakja az idő folyamából,
hogy ez emésztő ár le ne törülje a castiglionei lilium havát,
hogy színe ne fakuljon, gyengédsége meg ne kérgesedjék,
— hogy mindig benn álljon az ifjúság azon termékeny üde-
ségében, mely oly illatos, oly jótévő, mint az az ezüstös
párázat, melyet a tavaszi hajnal lenget a virágos mezőkön!
Lám mily csodálatos ez! Háromezredes év óta nem vénült, —
háromezredes év le nem szította róla a szűzi ifjúság leheletszerű
himporát, — Alajos folyton az ifjúság élén áll s állni fog,
mert hiszen megöregedni, elhervadni, elvirágozni csak az
időben lehet; ami az idő folyamából kimered, az le nem
törik, el nem kopik. Alajos tehát egy virágában megörökített
ifjúság, — folytonos tavasz, melyre nem jön nyár, sem ősz,
sem tél, — hervadatlan virágzás: s mint ilyen, mindig az
ifjúságé marad; — hivatása a keresztény ifjúság élén állni
s erényei illatával az ifjú lelkeket maga után vonni.

Szent Alajos sírját nem ékítheti egy megrepedt oszlop, — nem egy megtört virágszál, — nem egy felhőbe rejtőző csillagzat, — nem merenghet sírján korai halált sirató bánat, — nem tört reményekkel vívódó anyai szív; nem, — hiszen futása teljes, pályája célhoz ért, *élete a legnagyobb s legeszményibb feladatok egyikét oldotta meg!*

Mi az a feladat?

Megfelel rá a keresztyén ifjúság lelkesülése, — megfelel az ifjú szívekben ébredő nemes elhatározások, szűzies vágyódások, liliomillatú áldozatok csendes szimfóniája, mely leggyengédebb Isten-dicséretként egyesül a két orgona bűgásával s a három énekhar harsogásával, melyek San Ignazio hatalmas boltívei alatt minden év június 21-én öntudatunkra hozzák Alajos hivatását és feladatát; e hivatás: *vezetni az ifjúságot!*

Föl a tiszta erkölcs tövises, de rózsás ösvényeire vonzani az ifjúságot . . . íme Szent Alajos hivatása!

E hivatással járja be 300 év óta a világot. Azon mélyen megrendítő ünnep óta, midőn 1604-ben először került képe a castiglionei társas káptalan templomának oltárára s az első imádkozó, ki leborult előtte, az öreg grófné, Donna Márta, Alajos édesanyja volt; azon lelkes ifjúsági ünnep óta, midőn Bresciában, Castiglione egyházmegyéjének püspöki városában először csődült az ifjúság Szent Alajos képéhez, hogy hallja az ifjú Ottavio Spinola lelkesítő beszédét, ki úgy belemelegedett a szent ifjú életének dicsőítésébe, hogy ő maga is mindjárt Jézus társaságába lépett: azóta Alajos neve jelző lett, mely magában foglalja a férfikorra, az élethivatásra készülő nemzedék összes erényeit, — azóta Alajos vezér lett, azon folytonos «ascensio» élén, mellyel egy tiszta, életképes ifjúság megvigasztalja a vénülő világot, hogy ne essék kétségbe a jövő iránt: van még tiszta erkölcs, melyből életkedvet merít a serdülő ifjúság, — mellyel a férfikor termékeny működésének mezejére kíván lépni, — van ideális törekvés, mely az életet Isten nagyobb dicsőségére s az emberek boldogítására szenteli.

E nagy feladatot csak egy jámbor, tiszta erkölcsű, munkás, eszményekért s áldozatokért lelkesülő ifjúság képes megoldani. Az ifjúkor e feladatát fényesen oldotta meg Szent Alajos; azért a vallásos nevelés s maga az egyház sietett lefoglalni Szent Alajost az ifjúság számára s viszont az ifjúságot Szent Alajos számára, — az ifjúság érzelmeit, buzdulását, rügybe, virágba menni kívánczó hajlamait

Szent Alajos áhitatának, tisztaságának, eszményekért való lelkesülésének utánzására. E célt szolgálja Szent Alajos tisztelete. A szentnek tiszteletére megünnepeltetni szokott hat vasárnap, — az életét, csodáit dicsőítő irodalom, — különösen Jézus társaságának buzgalma és befolyása Alajost oly magasra emelték az oltárok, kápolnák, templomok fényében, s oly lágy és erőteljes hatalommá varázsolták az ifjúság szívében, hogy a 17-ik s 18-ik században az ifjúság Szent Alajosé, s Alajos az ifjúságé volt, vagy ha ez túlzásnak tetszenék, — mert ki volna képes megfékezni azt a háborgó s hajótörésekről hírhedt tengert, az ifjúságot? — legalább azt mondhatjuk, hogy mentő s védő szellemként lebegett fölötte és sugalmazta nemes és eszményi törekvéseit.

Szent Alajos alakja élénkebb színekben s vakítóbb pompában tűnik fel újra ez idén lelkünk előtt ; világraszóló hivatása a háromszázados évforduló lendületes ünneplésében nyomatékossabb hangoztatást követel, s meg vagyunk győződve, hogy a dicsőítés, az elismerés, a hódolat és segélykérés e kiáltását, melyben zaklatott, vágódó s aggódó szívünk érzelmeit, — hasonlóan a biztosítószелеp éles, megfélemlítő fölsikoltásához — világgá eresztjük, visszhangoztatni fogják a mai kor közerkölcsiségének roncsolt falai, a hajdan virágzó szüzesség kopársága, az ideális törekvések dómjainak beszakadt ívei, az ősi erőtelj szű- és hernyóette lombtalan erdeje. S a visszhangból megértjük a síró vágódást : bár lenne Alajos ismét az ifjúság lelkesítő eszménye s bár éledne föl ifjúságunk e nagy búcsújáraton, melyet emlékéhez vezetünk.

Mily vonásokban lép elénk e régi emlék? Mily vonásokat domborítsunk ki a feledés ködfátyolába burkolt életből?

A szentek mind naiv óriások ; így mondja ezt egy szellemes francia író, kinek tekintélyével akarunk takarózni, midőn e szavakat témánkul vesszük. Egyesül bennük a csodálatos az érzelmessel, az egyszerű a fönséggel ; megvan bennük a feledett nemzedékek epikus nagysága ; gyermekdedek, mint a gyermekek, — erősek, mint az óriások. Aki a szentekről kicsinyt és erőtlent tud gondolni, az saját törpeségét és erőtlenségét ruházza oly alakokra, melyekről fogalma sincs.

Szent Alajos is szent, tehát Szent Alajos is egy naiv óriás ! Homérnak görög hősei, az erőnek és az emberinek ezen megjelenítései mind naivok, sírni tudnak, félni tudnak, — de amellett oly erősek, hogy a harci zajt túlordító Aresnek is meggyúl

velük a baja. Szent Alajosban a leggyengédebb tisztaság, mely oly üde, mint egy kipiruló gyermekarc, egyesül páratlan akaraterővel, — íme az elfelejtett nemzedékek epikus nagysága. Szent Alajost némelyek gyenge, beteges kedélyű, fonnyadt gondolkozású, szégyenlős ifjúnak tartják; miért? mert szemérmes volt, mert szemeit lesütötte, mert féltékenyen őrizte tisztaságát; pedig hát ez csupa erő, csupa törekvés, csupa bensőség és lelki mélység. Nem gyöngé ő, nem gyermek ő, de igenis gyermekded; szóval naiv óriás; oly gyermeki, hogy fél az árnyéktól is s oly erős, hogy nem fél a legnagyobb áldozattól sem. Szent Alajos egy radikális jellem. Ha Renan a prófétákban és apostolokban a szociáldemokraták elszántságára ismer, — hogy ily módon összehasonlítást kockáztassunk: amint azok a semmiségbe törnek, úgy Alajos az égbe tört; hajlíthatlan volt, — elveivel, szüleivel, világi nagyságával, örökkévalóságával leszámolt . . . juvenis fortissimus.

Szent Alajosnak első, őt jellemző erényéről a lilium beszél. Minden ifjú szív egyet gondol, midőn általában bűnről van szó; egyet s ugyanazt, midőn erényről van szó; a tisztaság s a tisztátlanság az ifjú életnek tavasza és tele, napja és éje, disze és tönkje. Szent Alajos az ő liliumjával az ifjú szívek erényének s hajótöréseinek irányát jelzi. Szent Alajosnak már a természetből rendkívül finom érzéke volt a tisztaság s a szemérem iránt. De hisz ez a fiatal, Istent szerető lélekben magának az egész belső értéknek s életnek virága. Erényt szeretni, bűntől félni fiatal korban: egybeesik a tiszta étellel. Mert lehet-e későbbi virágzás és fejlődés a lelkiismeret gyengédsége nélkül? lehet-e tavasz szivárványos, érintetlen harmatcseppek nélkül? lehet-e tiszta, felhőtlen égen napkelte, hajnalpir nélkül? . . . íme az erény keltének pirja a szemérem pirja; ez környezi a fölkelő, a kigyulladó tüzet, — ez jósol világosságot és meleget.

Az a finom érzékű lélek már a gyermekkor játékaiban is nyilvánult; midőn «zálogot» játszottak, méltatlankodva utasítja vissza a pajtások követelését, hogy csókolja meg egy leány árnyékát. — Midőn a flórenci udvarnál Eleonora, a későbbi mantuai hercegné s Mária, az egykori francia királyné gyermekbálokat rendeztek, sohasem vehették rá a 10—11 éves Alajost, hogy velük táncoljon. Hisz abban a fiúban már oly szív élt, mely csakhamar kivirágzott szüzességi fogadalmában. Ez időtől fogva megkettőztette örökösét érzékei fölött, érzelmei s hajlamai fölött, — oly szigorú eszközökhöz

nyúlt, amilyenek a leghevesebb kísértetek ellen valók, — vérig ostorozta magát, — sarkantyú pengéből vezeklő övet fűzött magának össze, — edzette magát, — hideg kőpadlón térdelt órahosszat, míg a fagy átjárta, — keze, lába el volt fagyva, — meleget nem tűrt szobájában.

Különösen szemeire vigyázott Alajos, — ezeken át gyujtja meg az ördög az érzéki vágyat. Amióta oly kizárólag a Szent Szűznek szentelte magát, azóta alig emelte aszszonyra szemét. Mária spanyol királynét, ki előtt Jakab koronaherceg kíséretében mindennap megjelent, csak egyszer látta, de akkor is oly keveset nézett arcába, hogy saját vallomása szerint rá nem ismerne, ha találkoznának.

Szent Alajos szűzességi elhatározásában rendületlenül állt, s kifejezte jellemén, elvein, viselkedésén, föllépésén a gyermekded tisztaság óriási erejét. Elszánt volt, rettenthetlen volt, mert nincs harciasabb erény mint a tisztaság. A tisztaság harcból él, — békét nem ismer. A tisztaság jellemeket nevel, melyeknek az önmeggyőzés volt bölcsődaluk. A tisztaság oly akaraterőt ébreszt, mely még az álmodó képzeletet is megfegyvermezi. Szóval a tisztaság képezi virágát a férfikor gyümölcsöthozó termékenységének. — A tisztátlanság puhává s pulyává tesz, erőtlenné és sirját ássa az erkölcsi erőnek és önállóságnak, — a tisztátlanság megőrli a komoly törekvést s a tanulási vágyat. Mily hatalmas tőke a küzdelmes életre . . . a sértetlenül átélte ifjúság !

Ha ilyen volna a mai fiatalság, kellene-e más a világnak? Az emberiség új hajnala hasadna ránk vele !

De hol az az ifjúság, mely a mennybe tör? hol az ifjú szívek azon «ascensio»-ja, mely az erkölcs, a szűzi élet erejére alkalmazná a Gonzagák jelmondatát : Fides-Olympus?

A «Historisch-politische Blätter» 103-ik füzetében olvasuk : «Oroszországban szép, fiatal leányok, gazdag családjaiukat elhagyják, — szakítanak finom élvezetdús életükkel, — eltűnnek, . . . s távol vidékeken rongyos, piszkos koldusok társaságában bolyongnak, kiket a nép szenteknek tart. Szakítsunk ezzel a vén, rothadó világgal — ez az ő felfogásuk — melyen már senki sem segít, mely az enyészetbe, a semmiségbe siet». 134. l.

A világ undorodik önmagától ; az emberi szív teleszívta magát édes méreggel, — a gyönyör mámoros injekciói által fölemésztette erőit, látja, hogy nyomorult és utálatos. — Az emberi szív ugyan még mindig él, s halálharcot vív benne a kétségbeesett erkölcs az erkölcstelenséggel, — az emberi az

állatival. De e harcok ép e korban állag az erkölcs vereségével vivatnak, liliomos zászlajuk inog s porba hajlik. Oly korban, midőn az irodalom a XIX. század ízlése szerint kivirágzott s virágul egy nagy fekélyt hajtott, melynek címe is — la bête humaine — az emberről s emberiről, a szép- és nemesről való eszmék hajótörését jelzi: az ember érett lett arra, hogy mint a rákfenétől fölemésztett arcú ember megutálja önmagát. — A föld szomjas... a szenvedély kiegészítette, ... a világ bűzhödt, keres tiszta, éltető légáramot... De utálatból meg nem él, neki szeretnie kell; az utálat ugyan szintén szeretetből való, de ragyogó eszmék nélkül, az utálat csak haldokló szeretet; — a sopánkodás szintén vágy, de remény nélkül, inkább a pusztában elhaló vészkiáltás végső foszlánya. — Haldoklásból, undorból, panaszból, — életet varázsolni nem lehet. Szárnyszegetten az emberiség «ascensio»-ját előkészíteni, — fuldokló nyögéssel buzdulásának himnusát zengeni akarni, ó ezt még elgondolni sem lehet.

Az emberiség ascensio-ját csak új nemzedék veheti kézbe, az Irás «casta generatio»-ja; nemzedék, mely nincs megmértelyezve, — nemzedék, melynek szívében van még szentély, melynek lelke gyengéd s pirulni tud, melynek szeme tiszta, úgyhogy kigyúlhat rajta az eszmei lelkesülés lángja.

Az emberiség óhaja, ha öntudatlan is, — az őstermészet bosszúja és követelése, ha gondolatlan is, — csakúgy mint a legmelegebb öntudat s a legszárnyalóbb gondolat egyaránt azt keresik, azt kutatják: a tiszta, szeplőtelen, szűzies ifjúságot.

S amint van ez az egyházon kívül, úgy van ez az egyházon belül, — mélyen bent, magában a szentélyben. A tisztaság, a szűzesség védangyala az euchariszticiának... őrszelleme az oltároknak, ... a lilium címere valamennyi áldozatos műnek. Szent Alajosnak nagy hivatása van az ifjú papság körül! Mily mély bepillantást engednie az Úr Jézus fájdalmas szívébe a szentségtörésektől romban heverő oltárok, ... a földült, s elfelejtett kegyelemforrások, ... a régi papi erény dómjainak füstölgő szilánkjai. Egy rettenetes átok pusztít a szent helyen, a tisztátlanság kísértete, ... hallani a kitombolt, de ki nem elégített szenvedély tördelt panaszát... Elsuhognak gyászos árnyak gyanánt az elcsábított, fiatal, gyenge lelkek, ... halotti sápadtságban lézengnek a hajdan erőteljes eszmények... ó élet hová lettél?... hová lett lelkesülésed?... mily fertőbe estek rózsáid?... mily szennybe temetted lelkedet, ... ott akarsz pihenni?

A tisztaság meg nem tagadja erő- és jellemteljes természetét. Kíséretében bírja a lélek legszebb tevékenységét.

Mi ez a tevékenység? nem egyéb mint az értelem leglendületesebb fölemelkedése egész az Istennel való társalgásig, — az imáig, — s az akarat izzása egész a szeretet mániájáig, az áldozatig.

Ez a tiszta gyermek és fiú, Alajos, már 7, 8, 9 éves korában is buzgón és hosszasan imádkozott. Az imában tanúsítja a lélek Istennel való rokonságát, s a szerint amint közelebb rokon, tovább és szívesebben időzik nála. Alajos közel rokonságban állt az Istennel, tiszta, kegyelemteljes lelkénél fogva; azért elröppentek az órák s észre sem vette, — kamarásának figyelmeztetnie kellett őt, hogy elmúlt már az imára kitűzött idő. Ez a hajlama az imára növekszik Flórencben, hol első gyónását végzi s a Szent Szűz iránt való áhitata a szüzességi fogadalom letételére ragadja. S ugyanekkor e szent életű ifjún a Szentlélek egy más vonást léptet föl, mely kezdetben is már élesebben mutatkozik rajta s idővel szentségének s csodálatos életének második jellemvonásává fejlődik: az önsanyargatást. De nem akármilyen önsanyargatást, hanem annak legeszményibb alakját: az áldozatos, szinte öldöklő szeretetnek önsanyargatását.

Szüzesség és önsanyargatás... mi természetesebb? de épúgy: ima és önsanyargatás, ... szívtisztaság és önsanyargatás s a legszédebb fokon Isten-szeretet és önsanyargatás!

S minek e kemény vonás a szent ifjú életében, — minek a szigor a lehelet-gyengéd lélekben, melynek sohasem volt hajlama a tisztátlanságra, s nemcsak hogy nem volt hajlama, de Isten különös kegyelméből kísértete sem volt neki soha ez erény ellen? Hagyjuk azt! Szent Alajosnak hivatása volt a keresztény ifjúság példaképévé válni, — belelehelni a mirrha illatát az érzékies, puha világba, megmutatni az utat, melyen a pezsgő vér, a lázas fej felküzdheti magát a tiszta erkölcsre. Az az ifjúság, melynek puskaportorony a szíve s mégis tűzijátékokat rendez körülötte, — melyben az érzékiség lángja magasán lobog s mégis fát hord s olajat önt a tűzre, — mely nem tiszta s mégsem akarja megszorítani a nyugtalankodó testet, Alajosban bírja megszügyenítő példaképét... az Alajos-névben hallja gyávaságának elítéltetését.

Nagy, mélyértelmű jel ez a Szent Alajos a könnyűvérű s élvezetszomjas fiatal világ előtt! Amily feltűnő jelenség volt a vigéletű Flórencben, hol a legműveltebb udvar lakott, tűzi, vízijátékok, fölvonulások, ünnepélyek közt töltvén

napjait, — hol a kellemes halmokon, melyeket az olajfán rezgő napsugár ezüst fátyolba burkol, üde, friss életkedv kacagott, s a szőlőtkötöző lányok Ariosto stancáit énekeltek . . . ez élvezetvágy s életkedv körében a tízéves Alajos komolyan nézett maga köré, majdnem oly komolyan, mint a szigorú Vallombrosa vagy a Monte Senario kolostora, melyek szunynyadó, erdei magányból néznek le a viruló Arno-völgyre.

De nemcsak Flórenceben, hanem mindenütt fény és pompa övezte Alajost ; — a tizenegyéves fiú Mantuában, a Gonzagák palotájában lakott ; Giulio Romano freskói néztek le Alajosra, — flamand tapéták, aranyos felső padozatok, márványpadlók ékítették otthonát. A XVI. század jól értett hozzá «élni világát». Nem laktak már a nagyok sötét, összeszorított várakban, — szellős, derült palotákkal váltották fel sziklafészeküket. Termeiket a művészet, a mesterség s az ipar vállvetett fáradtsággal díszítették ; — freskók váltakoztak aranyozott korduán tapétákkal vagy flamand szőnyegekkel ; — szobrok, képek, ébenfából készült szekrények, érc- és márványlapokra lehelt festmények, nagy majolikavázák s remekül kötött könyvek emelték a káprázatos hatást. A bútor aranyozott fából való, selyemdamaszt redők fődik el az ágyakat, előttük szőnyegek terülnek el. — A lucullusi vendégségek fénye ezüst edényeken, tányérokra s asztal-éktményekre csillámlik föl, — aranyos serlegek járják, melyekben a görög és nápolyi borok mély tüze gyönyörködteti a szemet s ingerli a képzeletet. A fogásoknak se hossza, se vége, — zene, színház pihenteti a belefáradt vendégeket.

S ily környezetben Alajos úgy élt, mint egy remete. Személyét nem övezte pompa, — élvezetei csak a lélek szárnyain voltak megközelíthetők. Az élet zaja, az udvarok szertartásai nem tettek rá benyomást. Alajos mindenütt nagyobb környezeténél. Önérzetes, elveivel, céljaival tisztában levő ifjú. Alajosnak van benső élete s őrzi azt magában ; bárhol van, nála az erény nem húzza a kurtábbat. Ő oly összeszedetten, szerényen, alázatosan, oly szívélyességgel jár-ke, forog a nagy világban, hogy mindenütt elterjeszti az erény illatát. Ez csak úgy lehetséges, ha az ember maga ki nem ömlik. Alajos a világ csábjait legyőzte azáltal, hogy tekintetét az örökkévalóságról le nem vette. Ismerjük elvét : «quid haec ad aeternitatem», . . . ismerjük ez elv mélységét s Alajos e mélységben állt, s azért hasonlóan ahhoz, ki mély kútból nézve föl az égre fényes nappal is látja az ég csillagait : Alajos

is a meggyőződés s a hit mélyéből a paloták s a pompa káprázatos, vakító fényében látta az örökkévalóság csillagait.

Midőn Alajos e fényes termekben járt, úgy érezte magát néha, mint akinek kedve támad mosolyogni, nevetni. S nem nevetnek-e azok néha, kik a velencei tükrök, a kristály üvegek szóródott világosságában ropogó parketten vagy perzsa-szőnyegeken járnak, — kiknek unalmát művészi órák ketyegése kíséri, — kik a csilingelő, színtördelő, üveghasábos csillárokat úgy megszokták, mint a paraszt a mestergerendát, nem nevetnek-e, mikor esetleg józanabb pillanatban a tükörben meglátják az embert? Alajosról mondják életírói, hogy sokszor vonult át lelkén az a hangulat, melyet a próféta akkor ír le, midőn mondja: «Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se».

Midőn Mantuában volt, súlyos betegség nyomai mutatkoztak rajta; az orvosok azzal akarták elhárítani a bajt, hogy megszorították ételét, s ő oly szigorúan ragaszkodott e rendelethez, hogy csoda, mikép élhetett meg. Egy tojás . . . ez volt a 12 éves fiúnak egy napra való eledele. A bajt ezzel meg is akasztották, de nagy gyomorgyengeség vett ezentúl a fiún erőt. Hiába változtatták meg most az orvosok rendeletüket. Amit Alajos eddig testi jólétére tett, azt ezentúl lelki hasznára folytatta. Az önmegtartóztató életmód szokásává vált s Istenért kedves lett előtte. Később még hetenként háromszor böjtölt; szerdán, pénteken, szombaton csak kenyéren és vízen élt. A szolgák titokban megmérték ételét s úgy találták, hogy este reggel nem eszik többet egy uncianál, vagyis két latnál.

13 éves korában más önsanyargatáshoz is fogott. Hetenként háromszor ostorozta magát, s mert nem volt mivel más-sal, leoldotta az akkori udvartartásban nagy szerepet játszó kutyák nyakáról a zsineget és láncot s azzal verte magát, — ágyába fahasábokat rakott, . . . e mellett hosszan imádkozott.

E túlságos böjt és szellemi megerőltetés visszahatással volt a rég meggyöngyült szervezetre. Már most jelentkezett nála az az erős fejfájás, mely őt ezentúl el nem hagyta. De Alajos távol attól, hogy enyhítse, még fokozta önsanyargatását, mert alkalmas emlékeztetést bírt benne az Úr Jézus töviskoszorújára.

Igy élt Alajos, a gyermek, a fiú . . . s eltagadhatná-e valaki tőle, hogy óriás? Hány öröm kínálkozott, sőt tolakodott feléje, s ki törődött velük kevesebbet mint ő? Nem értett-e hozzá, a gazdagságban szegénnyé, az élvezetben tar-

tózkodóvá, a tisztelet nyilvánításai közt, melyek személyét érték, igénytelené lenni, fájdalmas önmegtagadásban s kényelmetlenül élni?

De e szigorú kép még nincs eléggé kiszínezve, — inkább sért, mint vonz; vonásai nagyon élesek, nagyon szűrők, — kellene valami, ami enyhítené ez érdes érintést. Az ösztön nem csal; a szentség sértő és szűrő nem lehet; még annak a vérző, vergődő szentségnek is van kelleme; azokon az éles vonásokon is gyönyörködtető zománc játszik. Fölfedezük-e azt?

Alajosban a szigorú önmegtagadást az áldozat szelleme lengi át.

Az áldozat oly magasztos, hogy fogalma mindig eszmény; az eszmények pedig nem kísértetek, hanem ragyogó angyalfejek.

Alajosban a szigor, az önmegtagadás tiszta, merő áldozat volt. Ő nem annyira bűneiért vezekelt, — hisz teljes bűn-számba alig mehet valamely hibája; — ő, legalább később, nem annyira kísértetei ellen emel védfalakat önmegtagadása által, hanem inkább szenvedni akar, vérezni, vezekelni áldozati vágyból. Alajos áldozattá kíván lenni. Azon mozgalmas kornak düledező oltárára rakta le minden örömét és élvezetét, s meghintette áldozatát könnyeinek s véreinek cseppjeivel. Halljuk csak őt magát: «A világ mély gonoszságban leledzik, ki engesztelheti meg az ég bosszúját? Sok pap és szerzetes nincs hivatása öntudatában. Hogy szívelheti el az Úr országának ily romlását? A hívek lanyhaságuk által rabolják el az Isten dicsőségét, ki fogja azt kárpótolni? Jaj a világiaknak, kik bűnbánatukat az élet végére halasztják, . . . jaj a papoknak, kik addig alusznak!»

Tehát kárpótolni saját nagylelkűségével az Isten elrabolt dicsőségét, — fölépíteni az áldozatos szeretet tevékeny karjaival a romba dült Isten-országot . . . íme Alajos eszménye, melyet szigorú vezeklésében valósított meg.

S még itt sem állt meg. Aki a keresztet megszereti, az egy titkos világba lép, melyben azt veszi észre, hogy az a kereszt mintha csak élne, csodadolgokról suttog neki, lágyan, andalítólag, nyugtatólag, — melegen lehel rá s boldogítja őt. A lélekben édes vágyak s nagylelkű érzelmek támadnak, melyeket máskor nem érzett. — Alajos a kereszt szeretetében élt, — belevette magát a kinszenvedésbe . . . mi lesz majd belőle? A szenvedő Megváltót egészen akarja átkarolni!

Nem gondolhatni csodásabb, lezúzóbb s amellet éde-
sebb és vonzóbb szellemet, mint mely a keresztet szerető
lelket eltölti. A hatás az önmegsemmisülés, melynél fogva
az ember csak saját «szegény lelkével» gondol, melynek szá-
mára üdvözülést, irgalmat keres, s midőn ezt a keresztben
találja, minden erejével hozzátapad. Ezt a szellemet éles
kifejezésben találni az egyház szentjeiben. «Szegény lelküket»
üdvözíteni akarják a teljes lemondás, a legnagyobb áldozat
által. Alajos már 12—13 éves korában álmodik azok boldog-
ságáról, s egyedüli vágya osztozni azon szerencsében, hogy
osztatlanul Istené legyen.

De e vágnak izmosodnia kellett, hogy ellentállhasson
a zivataroknak, melyek a szülői szeretetből csapnak majd
le; komor, bánatos felhőket borítanak a családi körre, —
esőt eresztenek az anya és atya szemeiből, mely oly keserű,
hogy kiégeti a gondolatot és elhatározást, ha ugyancsak nem
gyökeres, — villámot is zúdítanak, a felbőszült apának harag-
ját azon elsőszülött fiú ellen, ki nem akarja szeretni őt, —
ki el akarja hagyni, el akarja felejteni őt, azt az atyát, ki
szívének minden ízével, reményeivel, büszkeségével, örömé-
vel rajta csüng.

Alajos harcai a szülői szeretet erőlködései ellen, melyek-
kel főleg apja igyekezett őt a rendbe való belépéstől vissza-
tartani, szívrepesztők. Éveken át húzódtak e küzdelmek;
Alajos minden követ megmozdított. Egy alkalommal öt óra
hosszat imádkozott, érezte, hogy még egy kísérletet kell
tennie. Az őrgrof köszvényben feküdt. Alajos belép szobájába
s tiszteletteljes, de szilárd hangon így szól: «Hatalmadban
vagyok Atyám! s te rendelkezél velem. De tudd meg, hogy
Isten engem a Jézus-társaságba hív, s te az Isten akaratának
állod útját, ha hivatásomat ellenzed», — megfordult és ki-
ment. Az atyát szíven találta e szózat, — fölébredt benne a
lelkiismeret, — de dült lelkében a fájdalom is, hogy ily fiat
elveszítsen. Fájdalom és gondtól leteperve, a falhoz fordult
s sírva fakadt. Az egész család tanúja volt fájdalmának,
melynek okát nem tudta. Kevéssel rá elhívatta Alajost s így
szólt hozzá: «Mily sebet ütöttél szívemen, gyermekem!
Szerettelek s szeretlek, mert megérdemled, s minden remé-
nyemet beléd helyeztem. Mondod, hogy az Isten másfelé hív,
s nem akarlak többé visszatartani. Menj, ahová akarsz, s légy
boldog, erre kérem Istent». Könnyzáró követte az atyai szere-
tet e panaszos kitörését, ... Alajos rövid néhány szóval
köszönetet mondott, azután szobájába távozott, hogy ne

növelje atyjának fájalmát. Otthonában térdeire borult s hálát adott az Istennek.

Alajos győzött; vitte, ragadta őt a kegyelem; örült; a szülő pedig kínlódott, hiszen a szeretet is, ha földi, nyűg és tövis. Lemondott elsőszülötti jogairól s vonult Róma felé. A noviciátus küszöbén elbúcsúzott kíséraitól. Kamarása által tiszteltette anyját; az udvari káplánnak meghagyta, hogy atyját a zsoltáros szavaira emlékeztesse: «Feledd el népedet és atyád házat» (44, 11.); azon kérdésre, hogy mit üzen öccsének, Rudolfnak, Alajos azt mondta: «Aki Istent féli, az jó cselekszik». (Eccl. 15, 1.) Alajos jezsuita lett.

Szent Alajos boldog volt. Krisztus szeretete boldogította. Oly tisztán és ártatlanul szeretete Istent, hogy édes méz és illat töltötte el mintegy lelkét. Kitérült szíve, de nem erőlködve, — nem, — hanem vágyai kedvében, természetesen s kellemesen mint a virág kelyhe. Úgy szeretete Istent, hogy tiszta és alázatos kívánt lenni saját vére ontásának árán is, — ő mikor ez a szeretet a lépcső, mely a szentséges Szív sebéhez emel. E sebből szívta Alajos a bölcseséget, mely oly mélyre lát s átérti, hogy minden semmi, — hogy az egész világ felhőivel, napjával, virágaival, dalaival, berkeivel, suttogó titokzatosságával — mindez silány, silány ahhoz képest, amit egy Istent szerető szív magában rejt. Mondd csak, miért adnád oda csak ezt a merő érzetet is, melynek hevében öntudatod van róla, hogy szereted az Istent? Miért adnád oda aztán azt a koronát, mely csillagsugárból fonódik, s a föld királyává tesz? mivel cserélnéd fel a trónt, melyen mindeneken uralkodol?

Mi lépjen ki a küzdőtérre az Isten-szeretet s az örök remény ellen?

Pénz és uralom? ah mily boldog volt Alajos, hogy szíve őszinteségében azt mondhatta: nekem nem kell; — őrgrof-ság és nagy név? az őrgrof-ság elpusztult s a kétést nevet nagyobbbal cserélte föl. Ez a szív, ez az alajosi szív, az volna ott a bíbor alatt is, — az volna ott az ünneplő termekben is; de mi haszna, ha szárazabb, ha szárnyszegettebb, vagy ha éppen üres és céltévesztett volna? Mi haszna, ha nem volt volna neki oly vonzó, oly virágos az oltár — nem oly szikrázó az eucharisztia? ha nem mosolygott volna feléje úgy a lomb és virág, — ha nem illatozott volna neki oly édesen az erdő? Boldogság, teltség kell a szívnek, — ez az a mély forrás, mely a szívet öntözi s benne mindig tavaszt fakaszt. Csodálkozunk-e, hogy nincs ember, ki a tavasznak nem örülne, hogy még a

keserű lélek is megrezdül fuvalmaira? — lám mi való a léleknek? tavasz és élet! S miért nem szerzi meg? miért téved más örömök felé, hol csalódás vet véget bolyongásának? Miért nem marad azon eszméknél, melyek mindig virágznak, — azon reményeknél, melyek ki nem vesznek? Siratja később ifjúkori üdeségét, — bánatosan éleszti föl emlékeinek halvány kísérteteit, — panaszkodik az élet küzdelmeire és kegyetlenségére, melyek kiapasztották forrásait: szegény lélek, én is sajnállak, — de látom, hogy fonnyadásodnak magad vagy oka, — te szakítottál az élettel, te léptél le az ösvényről, te fölmondtad az engedelmisséget, s ezzel búcsút vettél az erkölcsi erőtől.

Ki ne ismerne e sorokban a modern kor gyermekeire; romlott ifjaira, — eszmények hiányában lézengő férfiaira, — örömtelen vénjeire? Ime az emberiség élő romjai! Akarunk-e mosolygó véneket, akarunk-e lelkes, eszményi férfiakat? tegyük tisztává az ifjúságot, — tegyük edzetté a harcias erény küzdelmei által, — szóval tereljük azt Szent Alajos zászlaja alá. A tisztaság tündöklésében virágzó ifjúság nemcsak virága az emberiségnek, hanem ereje és reménye is.

Az ily ifjúságnak védőszentje Szent Alajos! Van-e szebb és áldásosabb védnökség?!

Aquinói szent Tamás hatszázados emléknapja.

(1923)¹³

E hónapban üljük meg Aquinói szent Tamás szenttéavatásának hatszázados évfordulóját. Július 18-án, 1323-ban folyt le ez az ünnepség Avignonban XXII. János pápa alatt s a krónikás megjegyzi, hogy mialatt a nagymisét énekelte a pápa az ősrégi Notre-Dame de Dom székesegyházban, az alatt Anjou Róbert, nápolyi király hírnökei végigtrombitálták a várost s arra szólították föl a lakosságot, hogy ezt a napot úgy kell megülnie, mint a karácsonyt.

Az ünnepség már július 14-én kezdődött. A pápa maga nyitotta azt meg két beszédjével; az egyikben hírül adta az egyháznak a nagy örömet, — a másikban magasztalta Szent Tamást s a dominikánus-rendet. Azt mondotta többek közt, hogy «az apostolok s az első egyházatyák s doktorok után Szent Tamás az, aki a legtöbb világosságot árasztotta az egyházra. Ahány fejezetet írt, annyi csodát művelt». Ugyanebben a gyülekezetben a pápa után még hat beszéd hangzott föl; harmadik helyen maga Anjou Róbert mondott beszédet e szövegről: Ille erat lucerna ardens et lucens. — S amit akkor mondtak, azt most mi is valljuk. Az egész katolikus világ páratlan hódolattal s tisztelettel fordul a «doctor angelicus», az angyali doktor felé. A katolikus tudományosság, a filozófia és theológia e hatszáz év alatt Szent Tamásban tiszteli legkiválóbb képviselőjét; tiszteli mint patrónusát s lelkesen tekint föl hozzá, hogy a korszakok s az új idők változó tudományos irányai s igényei közt is tőle vegye az orientációt s a katolikus érzés sugallatait.

Vessünk most egy pillantást Szent Tamás korára, mely a középkornak legvirágzóbb korszaka volt.

Szent Tamás úgy nő ki a XIII. század tudományos talajából, mint a kölni dóm a rajnaparti lapályból. A dóm s Szent Tamás egykorú. Lehetséges, hogy Szent Tamás mint

ifjú theológus látta Kölnben az ő nagy mesterénél, Nagy-Albert cellájában magának a dómnak tervrajzát s bizonyára kedvteléssel nézte emelkedő falait. Nézte, mint mérik ki a kőfaragók milliméternyi pontosságig a bárdolatlan homokkőtömböket: hallotta kalapácsaik csattogását, melyek a tömbökre omlasztják a gót flóra pompáját. A kölni dóm építőmestereinek a nevét nem ismerjük, de annak a másik dómnak nagymesterét, mely a lelki világ szféráiban mint a keresztény világnézet leghatalmasabb összefoglalása emelkedik föl, a Summák (summa contra gentes, summa theologica) örökemlékezetű íróját Szent Tamásban tiszteljük.

Szent Tamástól vettük a középkori filozófiának s theológiának legsikerültebb rendszerét. Rendszer annyi, mint összefoglalás. Mikor az emberi ész úgy birkózik meg a világgal, hogy valamiképp megfoghatja s lefoglalhatja is azt, akkor s mindannyiszor rendszert terem. Míg ez sikerül neki, addig sokat dolgozik. Az emberi ész ugyanis kétféleképpen küszködik a világgal: szétfejtí azt, aztán pedig összerakja. Kutat, szét-szed, észrevesz, új dolgokat ismer föl, behatol a mélybe s föl-emelkedik a magasba s fölfogni, tehát megfogni akarja a valóságot, s amikor megfogja — mint a szó maga mondja — fogalmakba, tehát formákba szorítja bele. Ott azonban meg nem áll, mint ahogy a kőfaragó sem áll meg a szépen kifaragott kődaraboknál, hanem rendei a különálló s mégis csak kapcsolatot sürgető fogalmakat, egymáshoz illeszti azokat s valamelyes rendbe, tehát egységbe s egységes egészbe foglalja. Ezt az így előálló egészet görögül *systemának* hívják; ettől az igétől *συνίστημι*, ami annyit tesz, mint összeállítok, összerakok. Ahogy először fejtünk követ s azután építkezünk: úgy fejtjük szét eszünkkel foglalkozó a világot, azután pedig összerakjuk fogalmainkat, hogy valamiképp megértsük s össze-, tehát egybefoglaljuk az egészet.

Minden kultúrának vannak ilyen világmegnyergetései — mondjuk, világnézetei. Így foglalták már rendszerbe a világot Plató és Aristoteles, — természetesen, mint ahogy kezdetben azt másképp nem is lehet, sok tévedéssel és hiánnyal tarkázva — így ad a kereszténység is világösszefoglalásokat. Már Origenes próbálkozik ez irányban, utána pedig Szent Ágoston ad ilyet «De civitate Dei» című hatalmas művében. Utána több évszázadon át ugarban pihen a kultúra; majd meg a népvándorlás s a karolingi császárság vérekéi szántogatják Nyugateurópát, mialatt az ész csak szerény kísérletezésekben eregeti ki csápjait. Végre a XII. s XIII. században

jelentkezik a nyugateurópai kultúrában a tudományosságnak az a föltartóztatlan irányzata s igénye, melynél fogva rendszerbe akarja foglalni az eléje táruló mindent.

Ezeknek a nagy szisztémáknak korszakai mindég nagy kultúrkuhminációt jelentenek, hiszen döntő világfogalások. Kiindulnak nagy, fölényes s uralkodni akaró öntudatból s jelentik azt, hogy az akkori szellemi élet bírja is s győzi is a világot s képességet érez magában a szellemi világ kialakítására. Az ilyen korszak nem a passzivitás s nem a szellemi renyhék s lusták korszaka. Sőt akkor föl az emberek feje igazában s úgy érzik — mint ahogy megérezték s megszenvedték azt az akkori középkorban is, — hogy az ő világuk nagy áramlatokból, a gazdasági, szellemi, lelki s művészeti élet impulzusaitól nyugtalan. Akkor támadt a kereszténység világi hatalmának s ezzel elvilágiasodásának is két hatalmas korrekтивuma a két kolduló rendben, a franciskánusokban s dominikánusokban. Ezeket a mai ember csak két közönséges egyházi intézménynek nézi, amilyen van hát pl. Vasváron, no meg Füleken vagy Galgócon, de a mai szereplésükből nem érti meg, hogy ezek a keresztény katolikusz érzés s életösztön óriás reakciói voltak az akkori elégedetlenek szociális nekifeszülésével szemben. Az akkori szociális fészkelődést az egyház legyűrte s Szent Ferenc kordája kerékkötő kötele lett a keresztény társadalom örvénybe szaladó vagy szaladni akaró szekerének. Ugyanígy Szent Domonkos fehér gyapjúruhája azt az evangéliumi felkészültséget jelentette, melyről az Úr mondotta: Ime, küldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé.

Ez a korda s ez a báránygyapjú szimbolum is volt s hatalom is volt; de milyen hatalom! Különb, mint egy hadsereg fölvonulása, vagy egy regensburgi, vagy speieri országgyűlés vagy maga a császárkoronázás! A keresztény nyugatot jobban is érdekelte, mint bármi más. Ezek felé az új szellemi orientációk felé gravitált akkor társadalom s ifjúság. Tódult az egyetemekre, főleg Párizsba, ahol néha több volt a hallgató, mint a lakos. Az egyetemek körül kollegiumok emelkedtek; ilyen volt a Sorbonne is Párizsban, az ifjak befogadására. A tanszékeken nagy szabadsággal tanítottak s egész Nyugateurópa valamiképen egységes szellemi világgá magasztosult Oxfordtól s Cambridgetől le Pécsig, Salamancáig és Salernóig. Ilyen volt annak a soká pihent s csak a háborúk által fölszántott Nyugatnak szellemi ébredése! De voltak e láznak külföldről beszüroököző gerjesztői is, s ezek közt volt

az arabs kultúra révén Európába hatolt aristotelesi bölcsészet, nem a maga tiszta kiadásában, hanem ferdítve s pantheista betétekkel s szkeptikus hangulatokkal s racionalista hajlamokkal tarkítva.

Ebben a keretben s ily mozgalmas s lázas szellemiség levegőjében érvényesül Szent Tamás. Az ő műve s művében érdeme, hogy a keresztény filozófiát s teológiát hatalmas s ugyanakkor átlátszó rendszerbe foglalta, melyen elmeél s alakító művészet — minden rendszer alakítás is lévén — dolgozott. Szent Tamás átvette Plátótól s Aristotelestől azokat az elveket s értelmi elemeket, melyek a századok folyamában az ellenkezések s ütközések harcában is megállták helyüket s érvényesítette tudományos munkálkodásában a szentatyák értelmi vívmányait, tisztelettel hajolván meg tekintélyük előtt. Amennyiben filozófiai s teológiai nézetekről van szó, azokat kritika alá fogta s megrostálta ; de mindig azzal a szerénységgel, melyet az objektív állásfoglalás s nem a szenvedély sugalmaz. Aristoteles előtte legnagyobb becsben állt ; Plátót könnyebben kritizálta s cáfolta meg, mint a «filozófust», — így nevezi Aristotelest. Az arabs filozófusok nála «praeclara ingenia»-számba mennek ; de kevésbé becsüli a zsidó Avicebront neoplatonikus irányzata miatt. A szentatyák közül pedig Szent Ágoston áll Szent Tamásnál első helyen.

Szent Tamásról elmondhatjuk, hogy nincs szent, akit a pápák annyi dicsérrettel elhalmoztak volna, mint őt. Ezt annak a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy ő a katolikus igazságnak megtörhetetlen bástyát emelt rendszerében, mely épen úgy a multnak, mint a jelennek sokféle tévelyeivel szemben győzelmesen állja meg helyét. A különféle rendszerek sorában a «thomizmus» Szent Tamásnak örök dicsősége, mint ahogy fölséges bemutatkozása a középkori kultúrának. Ez a rendszer dívik ma is a katolikus teológiában s filozófiában s bár ez utóbbiban különféle elváltozásokat szenvedett a dolog természetéből kifolyólag, de a teológiában eddig is utólérhetetlen s el kell ismernünk, hogy az egyházi tannak a legsikerültebb s legbiztosabb foglalata. A módszere nem új, hanem az, mely az iskolában Abaelard óta használatos volt ; új volt azonban a génusz, mely a módszert kezelte s a lélek ereje, mely a világból az értelmi értékeket kitermelni tudta.

Különösen mély értelmű az a körülmény, hogy a pápa Szent Tamásnak nem a születési, sem a halálozási, hanem

a szenttéavatási évfordulóját akarta megünnepeltetni. A szentség is valamiféle genialitás, melynek megint sok neme és faja és alakja lehet. Szent Tamás szentségének genialitása a kegyelemtől fölvilágosított értelemnek villámló meglátásaiban s a dolgok mélyébe, egész a végokokba s magába az Istenbe hatoló tekintetnek élességében nyilatkozik meg. Nem igaz, hogy a lélek csak tükör, melyen a világ tükrözik. Az ilyen passzív, vagy csak receptív szerepre a lelket nem kárhoztathatjuk. Ellenkezőleg a lélek termékenyítő, a dolgok mélyébe hatoló s a fogalmakat kitermelő erő. Nem passzív, hanem aktív tényező. Aki ebben geniális, az teremti. A tudomány teremtés is. Szent Tamás szentsége a mélységbe hatoló s azokat megvilágító genialitás.

De ez a szentség éppen úgy kivette részét az igazság terjesztéséből s hirdetéséből is. Szent Tamás sokat dolgozott, elmélkedett s imádkozott s azután írt, diktált, tanított és prédikált. Egész élete ebben folyt le. Tanított Kölnben, Párizsban, Rómában, Nápolyban. Ez utóbbi helyen sokat prédikált is. A nép nagy tisztelettel hallgatta, nemcsak tudományosságának nagy híre, hanem köztudomású nagy szentsége miatt is. Felséges jellemzését adja egy hallgatója, a nápolyi bíró, Blasii János, aki több mint 10 éven át hallgatta a szentet s ezeket mondja róla: «Az egész nagybőjtön át jelenvoltam prédikációin, melyeket szemeit lecsukva vagy extatikusan égre emelve tartott: e beszédek tárgya az Üdvözlégység volt».

Ez a néhány szó egész jellemzéssel fölér. Zárom e soraimat XI. Pius pápa néhány hónap előtt mondott szavaival: «Ezt az évfordulót megünnepelve, hálát adunk Istennek, hogy végtelen szépségének oly szép és bőséges kinyilatkoztatását adta Szent Tamásban. Szándékunk van közzétenni egy iratunkat is, melyben legjobb erőnk s tehetségünk szerint elétek tárjuk Szent Tamás dicsőségét».

Ez az irat majd megjelenik s hatszázados visszhangja lesz XXII. János pápa 1323. évi avignoni bullájának s sugárkévéje lesz a szent hatszázados s örök dicsőségének. Az ilyen dicsőítő hangok és visszhangok még sokáig járják majd át himnusként a jövő évszázadokat s csak akkor tompulnának el, ha az Isten nem tudom mily igényű új időkben új napot gyujtana ki a katolikus theológia egén. Addig azonban ezen az égen is csak egy nap vezet s az Szent Tamás.

Aquinói szent Tamás theológiája.

(1923)“

Az első évezred mesgyéjén vívott harcok s szenvedett zavarok után végre Európára is az öneszmélés korszaka hasadt s azzal együtt a spekulatív munkái is. Ez a spekuláció elsősorban a hit tanai felé fordult. Nem is csoda, hogy a theológia került az érdeklődés gyúpontjába ; hiszen a legtöbb meggondolni s megfontolni valót csakis ő adta, míg a természetről, annak erőiről s törvényeiről a problémák még nem érlelődtek meg. Ezért a dialektikai s szisztematizáló hajlandóság a theológia felé tartott.

Sőt a XI. században megmozdult már a racionalizmus is, Berengár s Abaelard személyében ; ez azonban, azt mondanám, nem annyira spekulatív, mint inkább dialektikai volt. Akkor u. i. a filozófia inkább csak mint dialektika szerepelt ; de az eredmény itt is bizonyos racionalista irányzat volt a dogmák magyarázásában.

Tudjuk, hogy az egész kereszténységben, úgy a nyugatban, mint a keleti egyházban, a spekuláció s a rendszerezítő munka a görög filozófiába kapcsolódott bele. Hellas fölött nyúlt égbe az a hűvös, tiszta légoszlop, melybe az üdvösség tanának, az Evangéliumnak meleg s termékenyítő erővel s életcsírákkal telített légárama ütközött s ott nyerte fogalmi, spekulatív s dialektikai formáját. Ezt a munkát végezték a szentatyák, kik átlag a görög műveltség fegyverzetét öltötték magukra s ugyanezt végezte később a skolasztika is.

A keresztény gondolkozásban is két irány szerepel : a plátói s az aristotelesi. A szentatyák platonikusok voltak s Aristotelestől elfordultak ; ilyen volt, ki leginkább érdekelte a nyugati egyházat, Szent Ágoston is. De teljesen hamis beállítás az, mellyel helytel-közzel találkozunk, mintha Nyugatra Aristotelest csak az arabok és zsidók hozták volna. Ez teljesen hamis állítás ; hiszen Szent Ágostont tartották Aristoteles a kategóriákról szóló műve fordítójának. Theodorich gót

király híres minisztere, Cassiodorus, azután Marciunus Capella, mindketten írtak az aristotelesi logikáról. A fizikai s metafizikai aristotelesi művekből kivonatokat keringtek kézen, állítólag szintén Cassiodorus fordításában. Alcuin biztosan ismerte Aristoteles «De interpretatione» című művét Boëthius fordításában. 935 körül kommentálta Reginhard, a würzburgi szent Burkhard-kolostor skolasztikusa a kategóriákat. Notker Labeo a X. század végén a kategóriák s a «De interpretatione» műnek német kiadásán dolgozott, ami meg éppen korát megelőző kiindulás volt. Azt kell tehát mondanunk, hogy a keresztény Nyugat is áthozta mindkét görög filozófiának, a plátónak s az aristotelesinek tradícióit, de Szent Ágoston tekintélye volt az, amely háttérbe szorította az aristotelesi filozófiát, úgyhogy mikor az izlam s az akkor is már mindennel, tehát az aristotelesi filozófiával is üzőrködő s az arabs filozófiai termékeket Galliába s Itáliába szállító zsidóság az aristotelesi filozófiával megjelent a piacon, ez mint valami újság s mint kultúrdivat s újdonság festett a Nyugaton.

Kultúrdivatot említék s ezzel jelzem azt a varázslatot is, melyet az akkori új-eszmék gyakoroltak Rogernek szicíliai, II. Frigyesnek déolaszországi császári udvarára, akár csak a XVII. században a francia napkirály s a francia szellem az akkori világra. A leghíresebb egyetem a X. században a cordovai volt; oda mentek tanulni, kik a műveltség s tudomány tetőfokára iparkodtak. Gerbert is, ki később mint II. Szilveszter pápa Szent Istvánnak küldte a szent koronát, szintén ott tanult; Abaelard is. A clugny-i apátság nagyon érdeklődik az arabs nyelv iránt s Petrus Venerabilis elmondja, hogy mily sokba kerültek neki az arabs művek Aristoteles filozófiájáról. Toledóban 1130 körül Raimund érsek elnöklete alatt a «fordítók» egylete alakul meg, kik az arabs műveket latinra fordítják, s nagyon is érthető, hogy az akkori kombattans rendnek, a dominikánusoknak nagykáptalanjai gondoskodnak róla, hogy legyenek mindig rendtagok, kik arabul tudjanak.

A zsidó szellemi világ az ázsiai diasporában élénkült meg s annak is voltak gondolkozói s voltak szelíd, tiszteletreméltó képviselői, amilyen pl. Maimonides. De, eredetiség kevés volt a zsidó diaspora spekulációjában s azért nem csodáljuk, hogy az arabs filozófok, nevezetesen Averrhoes, Avicenna, Avicbron nagy befolyással voltak a zsidó spekulációra s a zsidó theológiát képtelen eretnokségekbe hajtot-

ták bele. A spanyol zsidók meg épen elfogadták az averrhoizmust s eltértek a valláshoz ragaszkodó filozofálástól.

A XIII. században tehát szövetségben álltak az arabok és zsidók a kereszténység ellen a pseudoaristotelesi filozófia fegyverzetében. A támadás, mely nemcsak mint tan, hanem mint fölényes kultúra, mint kultúrállam s higiena, mint finomabb életforma s könnyebb s bájosabb életmód irányult a még csak ébredező s feudális formák közt lekötött nyugati kultúra ellen, nagy veszedelmet jelentett. A kereszténységet s kultúráját alacsonyabbnak s elmaradtnak s a keresztény dogmát képtelenségnek jelentette ki. Az aposztáziát magáévá tette II. Frigyesnek s utódának, Manfrédnek udvara, mely az alázatos hittel s a fegyelmezett élettel szemben a tudomány és művészet, a kellem s élvezet uralmát s az élnitűdás emancipációját hirdette. Ily körülmények közt dacára a pápai hatalomnak, a kultúra presztizsével mégis csak a nemkeresztény, sőt keresztényellenes arabs irányzat dicsekedett s ez visszahatott magára a keresztény gondolkozásra is.

Sőt az arabs filozófia, az averrhoizmus bevonult az iskolákba is s már auvergne-i Vilmos, párizsi püspök, küzd ellene. Ő, mint utódja, Tempier, cenzuráz tételeket. Az averrhoizmusra itt ki nem térek, csak azt jegyzem meg, hogy az ismeretelméletben magát Istent teszi meg a minket megvilágító «intellectus agens»-nek, melyből minden értés és tudás fényöze árad a világba s ezzel szemben áll az «intellectus possibilis» bennünk, mely a kész fényözönből el-elkap valamicskét. Ez a tan Plátóra emlékeztet s Szent Ágostonra is.

Roger Bacon szerint ez a tan Oxfordban, a franciskánus egyetemen tradicionális volt s ő dicséri az arabs aristotelesi bölcsészeket, az arabs peripatetikusokat s köztük Averrhoes elébe első helyre állítja Avicennát.

Az arabs filozófia megzavarta a párizsi egyetemet, mint auvergne-i Vilmos s Tempier cenzurázásaiból is világos, s behatolt a rendekbe is s ott sok zavart okozott. Azt nem úgy kell értenünk, mintha a doktorok tudva s akarva tagadták volna az egyházi tant, azt nem tették; de a spekulációban oly irányokra tévedtek, melyeket nem lehet vagy csak nehezen lehet megegyeztetni az egyházi tannal. Erre példa Meister Eckhart, aki a pantheizáló filozófia behatása alatt áll s az megérzik miszticizmusán. Sok jelesebb doktor esett ily hibákba, kiknek tévedését esetleg mindjárt észre sem vették s ünnepelt férfiak lettek belőlük. Ide számítanám a jó germán Fügert is, kiből Dante a Paradiso X. énekében (134. v.)

«dottore Figieri»-t csinál. Ez is híres tanár volt Párizsban, de erősen hajolt az arabok felé.

Mialatt a spekuláció világában filozófiai ingadozásokat, addig a közvélemény s a közhangulat világában is érdekes tüneteket látunk a XIII. században. Ezt is sokféle áramlat boronálja. Az egyház hatalma tetőpontján állott; püspökei közül sokan inkább csak feudális nagy urak, mint lelkipásztorok voltak. Kolostoraiban, melyek gazdag földbirtokkal s jövedelmekkel rendelkeztek, nem mindenütt uralkodott a fegyelem s főleg a szegények botránkoztak a szegénységet fogadalmukban valló, tényleg azonban azt a gyakorlatban megtagadó életen. A szegényekből kritikusok és irigyek lettek, kik az evangéliumi nagy eszményeket s igazságokat a gazdag egyházakban megcáfolva látták. Dogmatikusok is lettek s reformot sürgettek. De mivel a hatalom, mellyel szemben állottak, túlnagy volt s azzal nyílt harcba szállni veszedelmes lett volna, azért először csak titokban szervekedtek s szitották az ellenkezést s a gyűlöletet egész a hittagadásig. Sok ily egyesületből szekta és eretnecség lett, mely nemcsak a «Waldenses» protestációjává, hanem spekulatív manicheista gnozissá nőtte ki magát.

Az egyházi vezetők érezték a veszélyt s komoly öntudatára ébredtek kötelességüknek, hogy azzal szembe szálljanak; nevezetesen pedig átérezte azt az a rend, mely spanyol földön keletkezett s a XIII. században épen oly «vitézkedő» volt s épen oly óriási fegyvertényt állított a világba az arabs-zsidó eszméáramlattal szemben, mint ahogy azt a XVI. században Loyolai szent Ignácnak — mint Káldy György mondja — egy Jézus neve alatt vitézkedő «társasága» tette. A dominikánusok a XIII. századot véve épen oly harcias rend volt s Spengler Oszvald, ki a katolicizmus markáns képviselőjét épen a spanyol rendi katonás fegyelmezettségben s szervezkedésben látja s paradigmául Szent Ignácot állítja elénk, e történeti reflexióját bátran visszatolhatta volna három századdal előbbre; érdekesnek legfőljebb az érdekes, hogy mindkét harcos katonás rendet a katolikus harcos spanyol géniusz adta.

Az 1215-i lateráni zsinat ugyan úgy tartotta, hogy a pápa ne approbáljon már több szerzetes intézményt, szem előtt tartva természetesen az eddigi típust s nem gondolván el, hogy lehetne abban más alakulat is; de az egyház életöszöne győzött s megérezte, hogy új időkben új eszközökre van szükség s szükség van új szervezetekre, melyek-

ben épen az volna meg, ami a patriarkális s a maguk életét élő apátságokban nincs meg, a könnyebb mozgékonyság s az étellel való kapcsolódás. A «lyoni szegények» s a többi elkeseredett kis és nagy szekta nem is állt szóba oly «szegények»-kel, kik gazdag apátságokban laktak, s azért tért Szent Ferenc is s Szent Domonkos is a valóságos szegénység útjaira. Szent Domonkos azonkívül a szellemi fegyverzetet, a tudományos készültséget is szükségesnek tartotta. Ily kiindulás mellett azután mindketten, a Poverello di Dio s a spanyol kemény, de szegény, kolduló vitéz is, találkoztak az akkori elkeseredett, lázongó s okoskodó néppel s találkozásuk, bár később a keresztes-had s az inkvizíció is járt nyomaikban, az Evangélium szellemében esett meg s nagyon áldásos volt.

Szent Domonkos az értelem tudományos készültségét s az akarat és kedély keresztény tökéletességben való iskoláztatottságát kívánta meg fiaitól. Ez volt a fegyverzet, melyet föl kellett öltetniök. A dialektikát már a noviciátusban tanulták s ott dőlt el a tehetségeknek osztályozása is. Humbertus a Romanis, ki a studiumot a rendben ismerteti, kiemeli, hogy a filozófia studiuma a rendben szükséges a hitvédelemre, mert a pogányok épen ezt a dárdát szegeznek neki a hitnek. Szükséges a filozófia azután az Írás jó megértésére is, mert anélkül némely helyeit megérteni nem lehet; emeli a rend tekintélyét is, mert a világ nem becsüli a tudatlan «frátereket». Végül arra is jó ez a studium, hogy kizárólag ezzel a lelkek megtérítésében sokra nem mehetünk. Vannak ugyanis, kik a filozófiát nem ismervén, csoda nagy dolgot csinálnak belőle, ha pedig tüzetesebben megismerték, sokkal kevesebbre kényszerülnek azt tartani, mint a teológiát. Így ír Humbertus a Romanis a dominikánus studiumról, aki keményen korholja a studiumoknak kárhoztatóit s összehasonlítja a gáncsolókat azokkal a régi zsidókkal, kik a «Királyok könyvei» szerint nem akartak vasmunkásokat Izraelben, nehogy a zsidók kardhoz, lándzsához jussanak. (De erud. praedic. II. tr., Dr. Karl Werner. Der hl. Thomas I. 32. l.)

Ilyen világban született 1227-ben a Roccasicca-várban Tamás, kiből aztán az egyházban Aquinói szent Tamás lett. Landulf, aquinói grófnak s Teodóra, theatei grófnőnek fia. Anyai részről normann volt; atyai részről pedig, mint az ősök nevei mutatják (Antenulf, Landolf, Adenolf, Pandolf) longobard, tehát germán vér. Tizenhatéves korában a szent Domonkos-rendbe lépett. Kölnben Nagy Albert tanítványa volt s Párizsban is tanult; azután pedig Párizsban, Bologná-

ban, Rómában s Nápolyban tanított s írta meg műveit, melyek a skolasztikus filozófia s theológia fénypontját jelzik.

Életére ki nem terjeszkedem, csak theológiáját szeretném jellemezni, melynek kidolgozásában s rendszerré való kialakításában az aristotelesi filozófiát használta föl. Ez volt organuma.

A skolasztikus theológiának három célja volt: először is ki akarta emelni a szentírásból s hagyományból a keresztény tant, másodsor spekulációval ki akarta azt dolgozni s harmadszor egységes szisztémába akarta hozni.

Természetesen Szent Tamás theológiai tevékenysége is ebbe a három irányba indult.

Ami az elsőt illeti, óriási tanulmányokat végzett a szentírástudomány terén s elsőrendű kommentárokat írt, melyekben magyarázza az Írást s kiemeli a keresztény tant, még pedig nem aszketikus s épületes írásmódban, hanem elsősorban mindig az értelmi tartalmakat méltatja. Szent Tamás e művének a «*Continua Expositio*» nevet adta; de az elismerés s nagyrabecsülés csakhamar «*Catena aurea*»-nak hívta. Mintegy 80 egyházatya s egyházi írónak magyarázatai s kommentárjai szövődnek itt egybe s a tanúk e felhőjében mindig a nagy exegetikus tradíciók uralkodnak s vezetnek. Egy nagy műben, melyet IV. Orbán pápa kívánságára írt meg, s melynek bevezető részét, a Szent Máté evangéliuma kommentárját Orbán pápának ajánlja, a görög szentatyáknak s írónak műveire épen úgy kiterjeszkedik, mint a latinokéra. Amelyek már le voltak fordítva, azokat fölhasználta, másokat pedig külön lefordíttatott görögből latinra, hogy a Catenába fölvehesse. Ez bizonyára akkor nagy tudományosságot jelentett, ha nem is jelentette azt a filológiai készséget s az elmélyedésnek azt a szubjektív sajátosságát, mellyel a mai exegeták dolgoznak.

Szükségesnek tartottam e pozitív theológiai irányzat kiemelését, mert az emberek átlag, mikor skolasztikáról van szó, absztrakt fogalmi játékokra s agyafúrt, értéktelen okoskodásokra s a fogalmak hiposztatálására gondolnak. Volt ebből is, de ez már a dekadencia korszakába, nem pedig a Szent Tamás képviselte skolasztikába tartozik.

A skolasztikának óriási föladat jutott, melyre nézve bármely korszak értelmi munkateljesítményével mérkőzhetik. Ezt a föladatot így jellemezhetem: meg kellett alkotni először a keresztény hittannak, azután a hittudománynak szisztémáját. Mindezen, mondhatni, századok dolgoztak és

annak valamiféle nyélbeütésével sokan próbálkoztak; de Szent Tamás előtt a legsikeresebb összefoglalását a keresztény hittanításnak Petrus Lombardus adta «Libri sententiarum» című művében. Manapság talán inkább ilyen címet adnánk neki «Libri thesium» vagy «Libri doctrinae christianae».

Irtak ily összefoglalásokat mások is, mint Robertus Pullus, Petrus Pictaviensis, Alexander Halesius. Ezek közt a Halesius a kiválóbb; ő az első, ki Aristotelesből szélesen merít; citál Aristoteles minden művéből. Ő kezdi az aristotelesi pszichológiát s morálist is a theológiába átültetni, melyre azután Szent Tamás építette rá az ő theológiai morálisát. Volt tehát, mint említettem, több ily hittani összefoglalás, de azért a leghasználatosabb mégis Petrus Lombardus összefoglalása volt, mely túlterheltség s fölöslegesen sok kitérés nélkül foglalta össze a tant s a biztos, nyugodt előadás nemcsak tudnivalót adott, hanem megéreztetette az olvasóval a középkori misztikának mélységeit is.

Szent Tamás is megpróbálkozott a «Libri sententiarum» magyarázatával, mint sokan mások előtte s utána, s bár e művében is előadta már felfogását s tisztázott sok nézetet a lélekről, a bűnről, a hypostatikus egyesüléséről Krisztus emberi természetének az Igével, továbbá a kegyelemről, azért ez mégis csak a'apvetés volt az ő tudományos törekvései s theológiai célkitűzése részére. Az önálló rendszer ugyanis a maga kidolgozott egységességében még nem volt meg, ahhoz

a kérdések dialektikai kidolgozása s azután azoknak rendszerbe való csoportosítása s az egésznek kikerekítése kellett.

Hogy ezt helyesen értsük, gondoljunk arra, hogy mily óriási munkába került a csoda s az áteredő bűn fogalmának dialektikai kidolgozása vagy az isteni akaratnak az emberi szabadsággal való összeegyeztetése vagy annak a tételnek szétszedése, hogy lehetséges-e, hogy a világ öröktől fogva legyen, s hogy az Isten azt öröktől fogva teremtetten-e? Mennyi ily kidolgozott fogalom s alaposan tárgyalt kérdés mered felénk a keresztény theológia páratlan szisztémájából, mindmegannyi kidolgozott s finom érzetű levéldíszben álló homokkő-darabja a középkori szellemi világ dómjának.

Ezt a dómot kellett fölépíteni s magának a hittudománynak szisztémáját megalkotni. Jól értsük ezt meg. Petrus Lombardus még csak összefoglalását adta a hittannak s

kommentátorai több-kevesebb elmélyedéssel dolgoztak e tárgyakon, de a hittudománynak összefoglaló spekulatív rendszere még nem volt meg; ehhez még több munka, még sokoldalú dialektikai s spekulatív kidolgozás kellett.

Ez az igény a kerekded szisztémának megteremtésére annál sürgetőbben jelentkezett, minél tovább haladt a tudományos munka, mely szinte természetszerűen követeli a maga befejezését, a rendszert. Hogy azonban megint magát a spekulációt jól győzze s a fejlődés és haladás ingadozásain át is célt érjen, ahhoz egy megbízható s az anyagot s a spekulációt célszerűen szolgáló orgánusra, egy filozófia-rendszerre volt szüksége s ezt az orgánust Szent Tamás az aristotelesi filozófiában találta meg.

Szólók most röviden először az orgánusról, azután a hittudománynak Szent Tamás által történt rendszerbe foglalásáról.

Szent Tamás, mint gondolkozó teljesen az aristotelesi filozófia alapjára állt; azt alaposan tanulmányozta, annak egyes részeit, milyenek az ontológia alapvető tételei, az ens per se s az esse participatum, az analógia entis, azután az ismeretelméletet hatalmasan kifejtette; egyes téves nézeteit a Philosophusnak — ki alatt mindig Aristotelest érti — kijavította s nagy súlyt fektetett arra, hogy az aristotelesi filozófiát magát ne arabs forrásból, hanem görögből készült latin fordításokból megismerje. Ő volt az első, ki a XIII. században ily fordítást használt s ily szöveget kommentált, mialatt más híresek, mint pl. Albertus Magnus s Beauvais-i Vince arabsból készült latin fordításokkal bibelődtek.

Szent Tamás ezt az orgánust úgy használta, hogy magukra a metafizikai, pszichológiai és morális tanokra, tehát nemcsak Aristoteles logikájára, hanem a műveiben nyújtott tartalmakra fektette a súlyt. Tette azt azért, mert a logikával előtte már sokan bibelődtek s az eléggé volt már közkincs; de Aristotelesnek többi műveiből merített metafizikai, pszichológiai s morális tételek magának a spekulációnak adtak tápot s termékenyítőleg hatottak tárgyi vonatkozásaik miatt a theológiára.

Az aristotelesi filozófiának s a katolikus theológiának egymásra hatásában tisztultak meg a nézetek s alakultak ki azok a precíz, tiszta fogalmak, melyek a szisztéma kifogástalan fölépítésében úgy rakódnak egymásra s csukódnak össze ívekké s boltokká, mint az egykorú dómépítők faragott, precízen kimért homokkódarabjai emelkednek s ívelődnek

dómmokká. A fogalmak e tiszta kialakítása által sikerült Szent Tamásnak az averrhoesi tévtanoknak az útját állani, melyek a teremtest tagadták, dualizmusukban a jónak őselvét a rossznak elvétől megkülönböztették, naturalizmusukban a sokadalommal s a sokfelé szétszaladó valósággal nem bírtak s azt egy elvre visszavezetni nem tudták; a szellemi világot voltaképen tagadták, mert azt is materiából s formából állónak gondolták; végre naturalizmusuk a pszichológiában tisztára mint szenzualizmus jelentkezett, mert az embertől az értelmi tehetséget eltagadták s az «intellectus agenst», mely végre is maga az értelmi erő, kizárólag Istennek tulajdonították.

Meg kell azonban jegyezni, hogy voltak, kik az arisztotelesi bölcséletnek behozatalát s annak a teológiában való alkalmazását elleneztek s féltették tőle a kereszténységet. Így mortagne-i Walter, ki a Szent Victorról nevezett párizsi iskola híve, Petrus Lombardust azon négy doktor közé számítja, kiket dialektikai kedvteléseik miatt Franciaország négy labyrinthusának nevez; ezek Petrus Lombardus, Abaelard, Petrus Victorienensis és Gilbertus Porretanus (de la Porrée). De ezekkel a kifogásokkal szemben is győzött végre az irányzat, melynek úgy tetszett, hogy amint az arisztotelesi művek valóságos encyclopaediáját adják az akkori tudásnak s ugyanazokkal az elvekkel rávilágítanak a lét minden országára, úgy kell ez elvek s ez adatokkal megtermékenyíteni a teológiát is s úgy a dialektika, mint a spekuláció segítségével egységbe hozni a hittudományt.

Szent Tamás ezt az időben is első szisztematikus összefoglalását a «Summa Theologicában» adta, melyet megelőzőtt mindaz a sok kisebb-nagyobb mű, melyet ő maga írt, s mely ugyanakkor betetőzése s megkoronázása volt háromezredes tapogatózásnak s májusfa-ünnepe annak a munkának, melyet előtte sokan végeztek. A «Libri sententiarum» tömördek kommentárja, az egyes filozófiai s teológiai kérdéseknek, a «Quaestiones disputatae» — mellesleg emlitem, Szent Tamás mély spekulatív tehetségének fényes emlékei vannak megörökítve e név alatt — kidolgozása, a nézetek s kisiklások őserdejébe a biztosabb utak kijelölése, azt mondanám, kicölöpözése, rengeteg erőt s munkateljesítményt jelentenek. Ezek a munkálatok folyton-folyvást több kérdésre terjedtek ki, úgyhogy szemléltetést dagadt föl a tárgyalás folyama a három század nyomában. De jóllehet ezt a munkát elismerjük, azért maga a nagy tény, a tannak a Summa Theologicá-

ban való bőséges, korrekt és kerekded szisztematikus összefoglalása elvitázhatatlanul Szent Tamásnak műve és érdeme.

A fölépítés szép vonala párosul diszkrét mértékekkel s a finom ízlés tapintatával, mely a tárgyak kiválasztásában s a tárgyalás bőségének meghatározásában nyilvánul. Jól mondja Karl Werner, hogy Szent Tamás a szisztéma-alakító — mondjuk — a szisztémát teremtő művészt, az architektussal, az építőművésszel szereti összehasonlítani, de a Summa Theologicáról szólva, igazán méltán mondhatni, hogy a jellege architektonikus s magát a nagy művet dómhoz hasonlíthatjuk. Szent Tamás idejében még nem állt a kölni dóm, de láthatta a nagy Albertnél a dóm tervezetét s megszállhatta e fölséges mű tervezetének látásánál a vágy, hogy bár építhetne föl ő is ily kimért s egybevágó dómot a teológiai kőbányák s kőfejtések szerte-széjjel fekvő kődarabjából. Ez a vágya teljesült ; ő lett a hittudomány szisztémájának fölépítője.

A Summa Theologica három részből áll. Az első szól Istenről, önmagában véve az isteni lényeket s műveiről, tekintve őt mint teremtőt és gondozót. A második rész szól az emberről mint Isten képéről s Isten utánzójáról s előadja azt a nagy tendenciát, amit végre is erkölcsnek hívunk, a «*motus creaturae in Deum*». Ez a második rész a legértékesebb s Szent Tamás géniuszának legbecsesebb ajándéka, melyet az emberiségnek adott. Ha az egész művet a teológia rendszerének nevezhetjük, úgy a második részben a katolikus morálisnak megteremtését látjuk és élvezzük. Itt tündöklenek tiszta, korrekt kidolgozásban az egyes kérdések s nem hiszem, hogy ezekről tisztább fogalmakat bármi más könyvből meríteni lehetne.

A Summa harmadik része szól Krisztusról, személyéről, művéről s érdeméről. Itt tárgyalja az egyes szentségeket is. A harmadik részt Szent Tamás már nem fejezhette be. A 90. quaestióig folytatta írását ; a többi a Libri sententiarumhoz írt kommentárjából vették s azzal egészítették ki.

A skolasztika e hegycsúcsáról nézve az évezredes fejlődését a teológiának, vagyis az ész küszködésének a kinyilatkoztatással, az Isten gondolataival, szándékaival s akaratával, hogy azokat valamiképen felfogja s kategóriáiba belegyúrja, azt látjuk, hogy bizony soká tartott, míg az ember valahogyan úrrá lehetett a nagy adottságok felett. Egyszermind látjuk azt is, hogy más-más organumokkal, vagyis filozófiákkal dolgozva, különböző szerencsével járt el mun-

kájában. E részben különösen Szent Ágostonra gondolok, kinek lelke mélységesen világított bele a kinyilatkoztatásnak csodás, gomolygó világába, de valamint a többi görög szent-
 atya, úgy ő sem adott rendszert a theológiában. Szent Anzelm zseniális tehetsége s filozofáló készsége szentágostoni alapokon s elveken elindulva adott először nyugaton egy összefüggő hittant, ha ugyan az «*Elucidarium*» művei közé számíthatjuk. De a patrisztikus korszak s Szent Ágoston illet nem adott; de nem is adhatott a plátói filozófiának, főleg pedig a plátói ismeretelméletnek s pszichológiának alapján. Az értelmi ismeretnek objektív tartalmát, tehát az igazságot s az igazságot fölismerő tehetséget, az emberi értelmet természetesen Szent Ágoston is állította s védte; de nála az ismeret felülről, isteni megvilágításból jött, az aristotelesi ismeretelméletben pedig a látható valósággal való érintkezésből.

Az arabs filozófiával szemben ezt a plátói felfogást vállalni, kész veszedelem lett volna, mert okvetlenül az averrhoizmus malmára hajtotta volna a vizet az, aki az értelmi ismeretet isteni megvilágítással akarta volna magyarázni; Averrhoesnek egyik legveszedelmesebb tana épen az volt, hogy az «*intellectus agens*» valóságban csak egy s az maga az Isten s bennünk csak az «*intellectus possibilis*» van meg, mely befogadja az isteni fényeket. Szent Tamásnál ezzel szemben az érzékin épül föl az értelmi ismeret is s az ész a minket környező valóságból emeli ki a fogalmat.

Tekintsük meg már most Szent Tamás harcait, az ellenséges mór kultúra s a kereszténység kebelében támadó szekták ellen.

Ki kell emelnünk, hogy mikor Keleten a sok christológiai eretnecség tüzei elhalóban voltak, ugyanott a VII. századtól kezdve a szaracének ellen kellett küzdenie az egyháznak. Nem mintha a szaracének a keresztény hitet azzal a szemmel nézték volna, mint hajdan a keresztény üldözéseket megindító rómaiak, de a szaracének is tagadták a hit igazságait s lehetetlenségeknek jelentették ki azokat, nevezetesen a Szentháromságot, a megváltást s az eucharisziát s úgy bántak el a keresztényekkel, mint akiket mint kultúrájukban alsóbbrendűeket kezelni, félretolni vagy elnyomni érdekük volt. Ez volt a helyzet Afrikában s Spanyolországban is; a véres, foglaló s pusztító s keresztényeket irtó harcok után, a mórok fölényes türelmességet gyakoroltak a keresztények iránt, de megéreztetették kulturális hatalmukat

s ha rajtuk múlik, akkor a mór géniusz biztosan elsorvasztja Európát alsóbbrendű kultúrájával s babonának kijelentett vallásával, a kereszténységgel együtt. Érdekes az izlamnak ez a kulturális támadása s annak expanzív ereje, mely mikor kimerült, másoldalról lett ellensége a kereszténységnek. Gondoljunk arra a támadásra, mely az európai társadalmat mohamedán részről érte, mikor a XV. századtól kezdve a fegyver erejével akarta megtörni Európát s ezt a támadást nagyrészen Magyarország verte vissza. De az első támadás Európát a félhold részéről Spanyolországon s Szicilián át érte, még pedig úgy fegyver által, mint a mór kultúra előnyomulása révén. Említettem már a mórók érintkezését a Nyugattal, a cordovai iskolát, melyet érdeklődő s tudomány-szomjas frankok s olaszok látogattak, hogy az európaiak messze túlhaladó tudást, kivált a matematika, a higiéná s az asztronómia terén elsajátítsák; de érdekes megállapítanunk azt az érdeklődést is, mellyel szentek s hitbuzgó egyházi férfiak a mór kultúra s az izlam vallás iránt viseltettek. Petrus Venerabilis, clugny-i apát 1141-ben Spanyolországba utazott, hogy a korán latin fordítását megszerezze. A fordítást megküldi Szent Bernátnak is. Ő maga írt a korán ellen s egy Summula brevis-ben felsorolja s cáfolja a szaracéneknek, kiket izmaelitáknak is hív, tévtanait a Szentháromság, a megtestesülés s a megváltás körül.

Az izlam mint vallás ellen Szent Tamás is ír a «*Declaratio quorundam articulorum contra Graecos, Armenos et Saracenos ad Cantorem Antiochenum*» (Opusc. 3.) című művében, melyben föltárja a szent dogmákat Istenről, az Igéről, a megtestesülésről, a megváltásról, az isteni gondviselésről s előrelátásról. Felsorolja az ellenvetéseket s azokra felel s megvilágítja az egész keresztény tant.

A «*Summa contra Gentes*» című művében is a szaracének, zsidók s korának különböző heretikusai ellen küzd s természetesen belevonja az arabs filozófiát is, melyben a tévelyek csomópontját az az igazi, tősgyökeres filozófiai probléma, az ismeretelmélet képezi. Ennek a verrohoista megszerkesztéséből való az emanációs pantheizmus, tehát az Istennek, azután a szenzualizmus, tehát az emberi értelemnek tagadása.

Szent Tamást az ő irataiban s abban a vitában is, melyet két tudós rabbival személyesen folytatott, az a monumentális távlat jellemzi, melybe az Isten műveit, a világot s a kegyelmet, a megtestesülést s a megváltást nagyszerűen beállítani

tudja. A világ teremtése, azután a kegyelmi rend, azután a megtestesülés s a megváltás a végtelenségnek szabad áramlásai s kiadásai, nem ugyan mint emanációk, hanem mint teremtetések s közlések, melyekben a végtelen tökély a szeretet mint «ens per se» az «esse participatumnak» sokféle s véges kiadásaiban adja magát. A Szentírás azon szava szerint: «én a bölcsesség, öntöttem ki a folyóvizeket. Én, mint a mérhetetlen folyóvíz ága, mint a folyóvíz árka». (Eccli. 24, 40.) A skolasztikusok a teremtést, a kegyelmi rendet, a megtestesülést, a végtelen isteni lényegnek, annak az Ecclesiasticus által emlegetett Fluvius, Dioryx, rapidus nagyszerű kiadásainak tekintették, mely a teremtésben Istentől kiindul, hogy azután a megtestesülésben, vagyis Istennek a természettel, Krisztus Urunk személyében való egyesülésében Istenbe visszakapcsolódjék. Ez a «Fluvius rapidus», a rohanó s ragadó folyam, mely ezernyi világoknak s a természetfölötti világnak a világok fölé való teremtésében kiárad, a megtestesülésben kapcsolódik vissza Istenbe.

Ennek a felfogásnak nagyszerűségét nem illusztrálhatom jobban s megdöbbentőbben, mint ha rámutatok arra a törpe s esztelen felfogásra, amelyet a modern blazirt ember csinál magának a kereszténységnek e tanairól. Így például Le Bon «La psychologie du nouveau Temps» című művében, melyet magyarra is lefordítottak, a megtestesülés dogmájáról nem tud mást mondani, mint azt, hogy az a tan, mely szerint Isten Fia ember lett s minket tanítani jött, nem különb, mint ha valaki mondaná, hogy egy majom van megbízva, hogy minket algebrára tanítson, s mi hozzá tesszük, vagy mint ha Le Bon urat bíznák meg, hogy minket értelmes nézetekre s a blazirtságon innen fekvő tisztességre, hogy ne mondjuk, theológiára tanítson. E szerencsétlenül fogalmazott állításnak alighanem az az értelme, hogy az Isten nem ember s következésképp, hogy isteni gondolatokra csakúgy nem taníthat, mint ahogy egy állat nem taníthat minket algebrára. Ez az értelmezés azonban azért téves, mert a végtelennek a teremtésben számtalan utánzata, mondjuk analógiája van s ezekkel tenger fényt áraszthat lelkünkbe, s ugyan-csak megtaníthat mindenre. Mily jó volna, ha egy újkori pszichológ a psziché theológiájában is legalább tűrhetően tájékozva volna; mert ha így fest a «psychologie du nouveau temps», mit fognak e nagyképű locsogásról mondani a szellemi világban jobban orientált korok, melyek ennyi blazirtságban csak a dekadenciának szánalmas s rothadt posványát

fogják látni. Hol jár, mily magaslatokon a skolasztika a modern epigonok e békabrekegése fölött!

Mint említettem, Szent Tamás küzdött az akkori szaracén földön lakó intellektuellt zsidóság ellen is. A zsidók elleni küzdelmében fölvetődik a kérdés, hogyan jutottak ezek is az arabs filozófia bűvkörébe?

Bagdadi kalifák uralkodása alatt alakult korábban egy zsidó akadémiaféle, mely az arabs filozófia befolyása alatt elhelyezkedést keresett a zsidó vallásnak s felfogásnak. A spanyol zsidók még inkább belejutottak az áramokba, sőt a XI. században annyira averrhoisták lettek, hogy szinte szakítottak vallási hagyományaikkal. Ekkor írta meg Juda Halevy «Khozasi» című könyvét minden aristotelesi és szaracén nézet és zsidóromlás ellen, mely nagy mozgalmat támasztott és sok zavart csinált. Viszont meg, hogy e zavarokban biztos utat jelöljön meg s egyrészt a vallási nézeteket is mentse, másrészt pedig Aristotelest s a filozófiát ki ne átkozza, írta meg Mózes Maimonides a «More Nebuchim», a «doctor perplexorum», a kételkedők doktora című művét.

Maimonides itt az averrhoizmusra támaszkodó s annak hibáit s tévelyeit osztó, zsidó vallásbölcseletet adja elő Istenről, lélekről s az emberi értelemről, mely az isteninek valamiféle emanációja. Vallja az emberi lélek szellemi állagát s halhatatlanságát is. Szerinte a tudás az ember végcélja s annak művelése istentisztelet. A kinyilatkoztatás segíti az egyszerű emberben a természetes ismeretet. A prófécia csak fokozása az észnek s a képzeletnek. Tanítványai később fölhagytak az emberi lélek külön állagának s halhatatlanságának tanával s a XIII. század közepén auvergne-i Vilmos megjegyzése szerint a szaracén országokban élő művelt zsidók közt kevesen voltak, kik a világ örökkévalóságát s a többi aristotelesi tévelyt ne osztották volna.

Igy a zsidók is a mórokkal egységes frontot képeztek a keresztény kultúrával szemben. Ezért érdeklődtek úgy Szent Tamás, mint az akkori skolasztikusok a zsidó filozofálás, nevezetesen Maimonides iránt. Kellett is, mert a zsidó filozófia gyökerében averrhoizmus volt, s amint nem adott önálló, független világnézetet, úgy mégis a keresztény tanoknak Istenről, lélekről, gondviselésről tagadását jelentette.

Szent Tamás sokszor reflektál ezekre; cáfolja, javíttatja a helytelen nézeteket, s mikor velük szemben a szentíráshoz hivatkozik, sokkal magasabb s nemesebb értelmezését adja magának a mózesi törvénynek is, mint az elgyötört, betű-

rágó s babonával telített talmudi írásmagyarázat. Minden olvasó érezheti, hogy itt magasabbról néznek s felsőbb igazságok világításában látnak s ítélnek, mint azok, kik a félbemaradt kinyilatkoztatás kezdetlegességében tapogatóznak.

Szent Tamás azonban nem írt külön a zsidók ellen, hanem mint a «Summa contra Gentiles» című művének bevezetésében írja, nem különböztet ellenfelei közt, hanem a tévelyeket tartja szemmel s azokkal szembeszegezi az igaz tant, támadjanak bár azok bármely részről. Így harcol arabok, zsidók ellen épen úgy, mint az akkori szekták ellen, melyek annyi zavart okoztak nemcsak a vallási, hanem a társadalmi világban is.

A politikai írásait s a keleti egyháznak a nyugatival, Szent Péter székevel való egyesülésére vonatkozó irodalmi tevékenységét csak épen hogy emlitem; hiszen a szent e kérdéseket is, főleg az utóbbit, teljesen dogmatikai alapon kezeli, s így azok Szent Tamás tanának arculatát új oldalról meg nem világítják.

Azonban sehogy sem mellőzhetem azt a nagyszerű theológikus s áhitatos emléket, melyet Szent Tamás az Oltáriszentség tiszteletére állított föl az egyház liturgiájában s e páratlan emlékből emléket magamagának is. Az Oltáriszentség a küzdő, herezisektől gyötört, averrhoizmustól s szektáktól sanyargatott egyháznak a legnagyobb kincse volt, amint minden időben az, s annak tudatára jutni s azt magába fölszívni, erőt és vigaszt, bizalmat és örömet is jelentett Krisztus misztikus testének, az anyaszentegyháznak. A theológusok ezt a tant is alaposan kidolgozták s Szent Tamás azt a Summa Theologica III. részében gyönyörű s mondhatjuk végleges formában örökíti meg. De az igazán nagy theológusok szentek is, nemcsak Istent-tudók, hanem valamiképen Istent-látók és megérezők is, s így azoknak s jelesen Szent Tamásnak e nagy misztériumot a világnak nemcsak magyaráznia, hanem azt mondom, előimádnia s előénekelnie kellett. S így is történt; ő lett az *Officium in Festum Corporis Christi* megalkotója s a szeretet misztériumának megénekelője. A «*Lauda Sion Salvatorem*», a «*Sacris solemniis juncta sint gaudia*», a «*Pange lingua gloriosi*» kezdetű himnuszokban fölcseeng a középkori kereszténység lángoló hite s buzgalma s 700 év óta visszhangoztatják e himnusokat dómok és lelkek. A hit nem lohadt le s az ének nem némult el. IV. Orbán pápa, a volt lüttichi archidiákonus, magával

hozta a pápai székre a b. Juliannának (Julienne du Mont Cornillon) látomása s buzgólkodása nyomában megindult mozgalmak indulatát, hogy az Oltáriszentségnek külön ünnepe legyen. Mondják, hogy azok közül, kik a pápától az ünnep elrendelését kérték, a pápára a legnagyobb befolyással a lüttichi reclusa, Eva s Szent Tamás voltak, őt bizta meg tehát az Officium megszerkesztésével.

Ki is lett volna alkalmasabb megénekelni az isteni gondolatoknak e misztériumban ki-kitörő fényeit s himnuszokba foglalni a magát adó szeretetnek mélységeit, mint az, ki e fényeket legbőségesebben vette s e mélységeket alázattal s pietással járta? Szent Tamás az Officium megszerkesztésével fényesen felelt meg megbízatásának. Összefoglalta az Officiumban a szentírásnak, ó- és újszövetségnek e misztériumra vonatkozó adatait, s az antifonákban s responzóriumban meghúzta a nagy kinyilatkoztatásnak s Isten-kérdésnek fölséges vonalát. Az ószövetségben típusok, az újban boldogító valóságok szerepelnek. Ott a halmok, itt a hegyek ascensiója, — ott az égből eső manna, itt az ég s az Isten maga, — ott is oltárok s füstgomolyok emelkednek, itt az utolsó vacsorának asztala áll s rajta lobog a krisztusi szív szeretetének tüze. Helyes volt s időszerű volt, hogy mikor az egyház hatalma tetőpontjára jutott, akkor liturgiája is a legszebb kivirágzásban bontakozzék ki, s hogy mikor teológiájából tudományos szisztéma lett, akkor adjon ez a teológia ünnepélyes tanúságot a hit misztériumáról («mysterium fidei»), mely körül a spekuláció fölfonódik, mint repkény a tölgy körül. Illő s meglepően időszerű volt, hogy amiről teológusok disputálnak s amit végre thézisekbe foglalnak, s hogy amit Juliannák a szeretettől ittasult szemekkel látnak s élveznek, annak a legnagyobb teológus legyen megéneklője, amint volt egyszersmind meglátója s élvezője is. Fölséges volt az isteni gondviselésnek az a rendelkezése, hogy mikor 1200 év múlva a teológiának, mint tudományos rendszernek napja százados próbálkozások s előkészületek kódéből Szent Tamásban kisütött, az Oltáriszentség misztériumára öntötte az imádás s elragadtatás sugárkévéjét, előtte borult le s neki énekelt.

Ebben a synthesisben jut kifejezésre a teológia szeleme, föladata s hivatása is: amennyiben a «credo, ut intelligam», az «intelligo, ut credam», a «credo, ut diligam», a «diligam, ut credam», a «credo et diligo, ut beatus sim et salvus fiam», ezek az egymást hivatató s egymásra szoruló részlet-

lelkiségek, egymásba kapcsolódva, s egymásba folyva adják csak a hitnek s szeretetnek égbetörő strukturáját.

Összefoglalva Szent Tamásnak mint teológusnak szerepét, méltán mondhatom, hogy munkája a legnagyobb szellemi munkateljesítmények sorában áll, hogy küzdelme az európai keresztény kultúra védelmében legalább is oly fokon áll, mint Martell Károlynak, a Cid s Róland lovagoknak a szaracén előnyomulást megakasztó csatája, s hogy ami a lelkületet s a kedélyt illeti, ez a munka a legnagyobb misztériumnak egy győzelmi énekében csendült ki, mely ének el nem némult, hanem a kereszténység imájává s himnusává lett s azzá a theológiává, mely szeret és boldog.

PÁ PÁK

Mit hirdet a Szent Péter-téri obeliszk?

(1887)¹⁵

A katolikus népek szívük vágyát követve kisebb-nagyobb képviselőben Rómába vonulnak, XIII. Leó pápa ünnepére. A nagy gondolatok és mély érzelmek, ha valahol, úgy itt, az Isten élő, emberi szívvel érző s emberi szájjal hozzánk szóló orákuluma előtt — a pápa előtt, fognak találni kiutat a szívből s kifejezést s átható élt a lelkesült szóban. De a lélek gondolata, s a szónak ihlete csak akkor fogja megközelíteni a pillanat ünnepélyességét és jelentőségét, ha a megilletődött lélek előtt kitarul a szentszéknek, a pápaságnak mivolta és fönsége s ha néhány éles körvonaltban kiemelkedik az a nagy történeti piedesztál, melyen az idők szellemi harcai s törekvései közt a szentszék áll.

Álljunk meg e végből néhány percre Szent Péter terén !

A bazilika előtt, mely óriási mérvekben veszi körül falaival s koronázza kupolájával az első pápa sírját, — ott a tér közepén száz láb magas obeliszk emelkedik egyiptomi gránitból ; erre az obeliszkre rá van írva a szentszéknek jelentése, a pápai hatalomnak rövid, éles jellemzése : Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat. Nagy önérettel s mélységes hittel vannak beírva e szavak az egyiptomi gránitba ; époly győzelmes s kiirthatlan öntudattal vannak beírva az egyház hitébe, s aki a perc ünnepélyességéhez s a hely szentségéhez illő gondolattal és érzelemmel akar hódolni a pápának, annak e szavakat kellene értelmi fényükben s érzelmi gyöngédségükben fölfognia. Krisztus győzelme, Krisztus királysága, Krisztus befejezett uralma, amint az láthatólag a pápaságban nyer konkrét kifejezést a földön, — ez a legméltóbb gondolat, mely elvezessen minket a pápai trónhoz, s mely a hódolatnak s gyermeki tiszteletnek zavartalan forrást nyisson.

A katolikus hit szerint a pápa az egyház feje ; organizmusa életképességének föltétele s őrzője, — minden egyéb

tagnak éltetője, úgyhogy az egyház tana, hite, ereje, hatalma, — minden, amit Krisztus hagyott s az egyházba fektetett, konkrété maga a pápa! Az egyház harcai a pápa harcai, az egyház győzelme a pápaság győzelme, s amit Krisztus az egyházban, amennyiben az egy külső, látható társaság, tesz, amint az egyházban küzd, amint győz, amint uralkodik, mindazt a pápaságban s a pápaság által teszi. Tehát, hogy Krisztus győz — vincit, hogy uralkodik — regnat, hogy teljhatalommal parancsol — imperat, ezt Krisztus legélesebben a pápaságban fejezi ki, úgyhogy Krisztus győzelmének, királyságának, uralmának a földön hordozója, kifejezője, közvetítője a pápaság.

Aszerint pedig, amint a pápaságban részben ki van fejezve, részben pedig kifejezésre törekszik Krisztus győzelme, királysága, uralma, úgy ugyancsak benne és rajta vannak kifejezve e győzelmet előző, s kísérő harcok, e királysága ellen font cselszövények és lázadások, ez uralmának vesztére törő áskálódások. Aki Krisztust megtörni, trónját megdönteni, uralmát árnykirálysággá törpíteni törekszik, az mind a pápaság ellen fordítja gyűlölete és dühe fegyverét, s a pápaság úgy áll a világban, mint a legmélyebb s legkihatóbb ellenkezésnek jele: Sicut signum ad sagittam. Ezt a fölfogást a lélekbe, ezt a lendületes érzelmet a szívbe: akkor aztán önként tör ki szíven-ajkon a legátérzettebb hódolat, olyan, mely a művelt és öntudatos katolikusokhoz illik, olyan, mely Krisztus egyházára s annak kösziklájára, a pápaságra bátran s bizton néz a széthúzó elemek gyásztörékvései, s a skizma és a szekták tespedésével szemben.

Fejtsük ki röviden a szentszék e dicsőséges mivoltát s jelentőségét.

Christus vincit! A nagy szellemi áram, mely a modern korban az emberiség érdekeinek gondozását magára vállalta és a boldogságot számára más alapon készül megteremteni, mint Krisztuson, az elkéseredett harcot Krisztus ellen már az egész vonalon vívja. Neve liberalizmus. A szabad gondolat a bázeli zsinat óta egyre ostromolja a tekintélyt; «non serviam», ez jelszava! E jelszónak a tizenhatodik század forradalmában a reformációnak nevezett szabad gondolat egy folyton sajgó kifejezést adott. A tekintélyt megvető szabadság azóta alakot cserélt, de harcot folyton vív; a leg hatásosabb pusztítást ugyan a protestantizmus alakjában végezte, de a tekintély még meg nem dőlt, a harc tehát tovább folyt. A szabad gondolat a janzenizmusban éledt föl, ez meg

a mult s jelen század liberálismusába oltotta gyászos magvát. Az ellenfelek mindig ugyanazok voltak: *Krisztus az isteni tekintély*, — *vele szemben az emberi értelem*, mely a tekintélyt tagadja; — *Krisztus a lényeges igazság s következőleg minden értelemnek s tudásnak született királya*, — *vele szemben a felázadt ész*, mely az igazság forrását önmagába helyezi. A legélesebb s legmélyebb ellentétek, melyek egymás mellett meg nem férnek. A jelenkorban ugyanezen harc óriási mérvet öltött. A liberalizmus és racionalizmus, — ez a két formája annak az egy elvnek, hogy az ember teljesen független, — a XIX. század korszellemét képezik, amiért is elmaradhatlan, hogy ellenkezésüknek Krisztussal lépten-nyomon kifejezést ne adjanak. Sőt mi több; ugyanazon oknál fogva, mert a korszellemet képezik, föl-fölbukkannak az egyház kebelében is, — Hermes, Günther, Balzer, Hirscher, Döllinger, Reusch, Schulte, Acton, Hatala s ami még van más tántorgó, de végleg el nem bukott tudomány, vide Krausz s a tübingeni iskola néhány jelese (!) — mindezek zavarják a katolikus fogalmakat, pártütést, meghidegülést támasztanak.

Krisztus tekintélye képezi folyton-folyvást e támadások céltábláját. A meghasonlás a *tekintélyre* vonatkozó elvekben van. A modern racionalizmus és liberalizmus ezt egyenesen vallja; a liberális teológusok ezt direkte nem vallják, de tényleg a tekintélyt homályosítják, csorbitják, erejét veszik. A katolikus hit formális elve, vagyis lelke a tekintély, mely előtt mindenkinek hódolni, vagyis *hinni kell*. A racionalizmus a hitet nem fogja föl mint kötelességet, melyet tenni *kell*, hanem mint fakultatív, az ember önkényére és inyére bízott valamit. Soha sem akarja belátni, hogy *azért kell hinni, mert a tekintély parancsolja neki*, s nem engedi meg, hogy az Isten a *hitre kötelezheti* az embert.

Az ember tehát független lesz. Ez jellemző vonása a mai hitetlenségnek. Nem a tudomány nevében tagadják meg most általában a hitet, de ennek az elvnek nevében: «minek az?» «miért kellene hinnem?» Félreismerik tehát a hit kötelező erejét; egy *kötő hatalom* létezését a gondolat terén. Ez a közgondolkodás és a közérzés liberalizmusa oly tereket ural, amennyire a modern társadalom kihat.

A keresztény tan szerint pedig a hit elsősorban a tekintélynek felel meg, lévén az engedelmisség aktusa, *hódolat a tekintélynek*, melyet Isten rendelt: az értelmes teremtmény hódolata az örök igazságnak. Ez az aktus oly észszerű, oly

szükségszerű, hogy ha nem is volna a hitnek a cselekvésre, az életre befolyása, akkor is jogosult s köteles marad. De az ember nem akar hinni, vagyis nem akarja eszét hódolatképp alávetni, nem, — függetleníti magát. Az irány egy, a mód különböző. A protestantizmus elvetette az Isten tekintélyét az egyházban, palástolva tettét a szentírás nagyratartásával; de a palástolás merő szemfényvesztés volt, mert a szentírásba szorított isteni tekintély helyébe a valóságban az egyéni vélekedés ült; az ember magamagának lett tanító tekintélye: *független lett*. A jenzenizmus, ez a csuklyába bujtatott protestáns elv a múlt század első felében s a jeligévé rögzített abszurdummal föllépő racionalizmus ugyancsak a XVIII. század második felében, — mindenik a maga módja szerint, — a tanító tekintélyt az egyházban majd szenteskedve, majd álarc nélkül tagadta, s az ember ismét, bár más csillagzat alatt, *független lett*.

S ez az ár most már hömpölyög javában, nemcsak a tudomány elzárt régióiban, de a közérzés és a közhangulat minden szervében. Kiágazik minden társadalmi alakulásba, s mindenütt inog az auctoritás; tekintély most már nincs, helyébe ült a közösség akarata; — igazság nincs, helyébe ült a közvélemény. E mételyt senki sem gondolná oly mélyre gyökerezettnek, aki az általános aposztaziát elvekben s még inkább a praxisban éles vizsgálat alá nem fogta; de aki nyitott szemekkel új modern kultúrtaulmányokat, az észreveszi a közvetlen benyomások elevenségével, hogy a régi, erkölcsi fogalmak, melyek közt első a tekintély, szánandó silánysággá vékonyultak, hogy a kötelesség és engedelmisség pingált nagyhatalmak, ha nincs sarkukban a bot és a börtönőr.

Ijesztően sötét és végzetes az emberi szellem ezen iránya. A Szent Péter-téri obeliszk nagy jel gyanánt emelkedik ki a korszellem ez árjából. Harcot jelez a pápaság ellen. Szükségképen! *Mert nincs trón, nincs erkölcsi hatalom, nincs intézmény, sőt nincs fogalom, mely szűrőbb és élesebb ellentétet képezhetne a tekintélyt öntudatosan vagy öntudatlanul tagadó árral szemben, mint a pápaság.*

A pápaság Krisztus tekintélyének konkrét alakja: kifejezése, nyílt törvénykép kimondott kötelezése a mellét düllesztő embernek: *hinned kell, mert Én, az isteni tekintélynek a földön szerve, mondom*. A pápa Krisztus helytartója, atyja, tanítója az egész emberiségnek *Isten kegyelméből*. A csallhatatlanság ezt az ő tanítói hatalmát teljesnek, föltétlennek, minden teremtményt kötelezőnek jellemzi, s engedelmisséget

követel *nem kegyelemkép, hanem kötelességkép*. Ez az engedelmességnek a legtisztább s legtulajdonképpenibb alakja. A pápa, ez a határozott egyedi ember követeli az engedelmességet nem a község, nem az összeség, nem a társadalom s emberiség nevében, hanem az *Isten nevében*. A tekintély elve, mely hatalomról szól s azt nem a nép akaratából és szuverenitásából eredezteti, hanem az Isten kegyelméből, a pápaságban bírja legtisztább kifejezését. De ép ezért a pápaság «*sicut signum ad sagittam*». Mintha farkára hágtak volna a liberalizmus csúszó állatának, úgy emelte föl fejét, úgy sziszeg bele a világba sok szép frázist «szabadságról», «értelmi zsarnokságról», «vice-istenségről» stb. már régóta, de főleg midőn ez a tekintély a hit dogmájává emeltetett; s a katolikus egyház körében is, oly tájakon, hol a rothadás már küls is eresztette bűzét, a német tudomány nevében, hogy protestáltak, hogy csempészték bele a teológiába a liberalizmust akkor, midőn a művelt nyugatnak püspökeit, — természetesen azok közül is csak az opportunitási ellenzéket, az óriási többséggel, mely szerintök műveletlen, s galileai halászokhoz csakugyan hasonlított, szembeállították, s az ellenzéki kisebbséget képező püspökök híveinek, mint műveltebbeknek, nagyobb tekintélyt, nagyobb súlyt akartak biztosítani mint a műveletlen olasz, spanyol, afrikai, amerikai, ázsiai püspökök által képviselt egyházaknak. Ime a liberális irtózás a tekintély valóságos lényegétől, mely nem a műveltségtől, nem a számtól függ, nem a népből, nem a hívekből vétetik, hanem az Istentől.

Természetesen, hogy akkor a tudománynak is kell hódolni a pápai szék előtt; mert ez a pápa tekintélyét veszi nem a tudós közvéleményből, s szava igazságát nem a német tudósok teológiája garantirozza, hanem az Isten, ki ezt a legfőbb tanítói, pásztori, papi hatalmat az értelem, a hit, az erkölcs dolgában *Isten kegyelméből való királysággá* emelte. Kezdve a protestánsokon, folytatva a janzenistákon, a XVIII. század racionalistáin, a jozefinizmus szépséges theóriáján végig a mai liberalizmusig mindenütt egy tendencia lép föl: tagadni a szentszék tekintélyét. Jól tudják, hogy miért! Emelik szemre az «egyház» s a «püspökök» tekintélyét, védik föltűnő hévvel az «egyház» s a «püspökök» jogait a római «abszolutizmus» ellen. De aki a kártyájukba pillant, látja, hogy az «egyház» s a «püspökök» tekintélye csak *pictus masculus*, amivel az avatlanoknak, — no meg a művelt publikumnak ki lehet szűrni akár mindkét szemét, s az orthodoxia színlelt óvásával s a régi szabadságok sérelmeinek hangozta-

tásával ki akarják rántani az egész kereszténység lábai alól a gyékényt. Az «egyház» tekintélyét elismerik, de a pápáét nem ; az lehet akár csalhatatlan is, ez nem lehet. A püspökök a zsinaton az egyház «csalhatatlan» tanítói, a pápa nem lehet «csalhatatlan». Miért? mert a püspökök sokan vannak s mindnyájan csak nem tévedhetnek, de a pápa egy ember, et omnis homo mendax. A csalhatatlanság tehát nem *Isten kegyelméből való*, hanem a természetes tényezők összhatásából ; de ez nem tekintély, mert az igazsággal nincs szükséges összefüggésben. Üres dió, csak a külszint óvja, belül nincs ereje, nincs magva ! Ugyanezt a játékot űzik az «egyház» emlegetésével. Az egyháznak hódolnak, de a pápának nem ; mert az egyház alatt könnyen a hívők összeségét vagy azok képviselőit értetik, tehát önmagukat, s *önmagának hódolni, vajmi könnyű*.

E liberális vajúdasok mind oda lyukadnak ki, hogy elhomályosítják, vagy ha lehet, kiirtják az engedelmisség tisztá, szűz fogalmát ; pedig az embernek ez lényegével járó hozománya, melyről neki — ennek az Istennel szemben akarva nem akarva hódolni készített lénynek megfélelkeznie sohasem szabadna. Ha ezen fogalmán túlrad, megbomlik közte s az Isten közt a kapocs, a híd, melyen egyesegyedül érintkezhetnék vele, s ezt a következményt, melyre az elvek mentében bukkantunk, az emberiség szomorú, de logikus tényekkel illusztrálja. A leglogikusabb tény ez elvek nyomában : a hitelenség. S nem köszöntött-e be? Mindenütt beköszöntött. Mihelyt a reformáció az egyházban az élő tekintélyt, a pápát elvetette, fölverte községekét a szétágazó vélemények gaza, — csupa emberi vélekedés és tévely ! Hogy viselkedett ez új elvű hittet szemben a tények logikája?

A tények logikája úgy fűzte a dolgokat, hogy a legtöbben megunták ezt az ezerképzű és alakú hitlátszatot és a kinyilatkoztatást mint pusztá történelmi ténytet, vagy ami még radikálisabb, mint mithoszt a szuverén kritika bárdja alá bocsátották ; *a vége hitelenség lett*. S ismét ; másképz fejlődtek-e az események akkor, midőn a csuklyás janzenizmus és az utána fiúszámba nőtt racionalizmus tőlük telhetőleg homályosították, sötétítették az «*élő tekintélytet az egyházban ?*» Nem, az eredmény itt is az volt, hogy a katolikusok soraiban a hitkétey és a hitelenség épen e két században radikális pusztítást végzett.

Tehát mi eziránt tisztában vagyunk. A hit aktusa elsősorban az örök igazságnak járó hódolat a teremtetett értelmektől. Aki a tekintélytet tagadja, aki az első tekintélytet, mely

a földön az Isten nevében az értelmeknek célhoz vezetését igényli, csorbítja, támadja, elhomályosítja, s ezáltal a neki járó engedelmességet mint a gyámsági szervezet alatt nyögő emberi szellem produktumát bélyegzi, mely a felnőtt s erejének öntudatával szertenézó «erős szellemekben» önként összezugorodik, — annak a szentszékben a tekintély és az engedelmesség régi elveinek megtestesülését kell támadnia s azt az új világ egyetlen lényeges ellenségének vallania.

Ezen ellentétek harcában, mely a metamorfózisok fantasztikájával vívatik, de csak egyféle kudarccal végződhetik, Christus vincit, Krisztus győz. Győz pedig a szentszékben. Valamint az isteni tekintély itt a földön a szentszékben nyert konkrét alakot, s valamint a tekintély e megtestesülése ellen, a szentszék ellen dül szükségképen a harc : úgy a győzelem is, a Krisztus győzelme a szentszéknek juttatott hódolatban és elismerésben fog kifejezést nyerni. Ezt a kifejezést ragyogóbbnál ragyogóbb színekben varázsolják a világ elé a pápák egymást érő ünnepei. Minden hívőnek lelkébe vésődik a vas-szükségesség érzete, hogy amily igazán akar hinni s végleg győzni, oly igazán kell a szentszékhez ragaszkodni és Krisztus harcát a szentszék lobogója alatt vívni, mert csak e lobogó[ko]n áll az új monogram : Christus vincit ! Mindenfelé szétforgácsolódás a szellemek világában, huza-vona, szkepszis, a szekták szimbolumai tele vannak klauzulákkal, az egyéni hitvallások rezervákkal, a *keresztyénység* racionalizmussá fajul s a reformátorok erősváru hite Straus Dávid desztillációjában párolog el végkép . . . Csak itt a szentszék körül van egység a legfőbb isteni tekintély elismerésének s a neki járó készséges hódolatnak árán. A szentszéknek lelkes átkarolása az ész és szív odaadásával úgy veszi észre, hogy rajta teljesül a próféta szava : «Halljatok engem, kik igazat követtek és az Urat keressitek : figyelmezzetek a kősziklára, melyből kivágtatok ; figyelmezzetek atyátokra, mert egyedül csak őt hittam és megáldottam és megsokasítottam». (Izai. 51, 1. 2.)

Igy értjük az obelisz első fölíratát, a nagy világtörténeti program első pontját.

A gránitba vésett isteni jogok másik két pontja : Christus regnat, Christus imperat *Krisztus uralmát és imperiumát hirdeti*.

Van itt a földön egy természetfölötti ország, tényleges, valóságos királyság, amelynek alá van vetve a maga módja szerint minden : természet, ember, társadalom, s e királyságban Krisztus az Úr, regnat. Ez tényleges uralma Krisztusnak

a természet fölött, ez a valóságos birtokba vétele minden létezőnek — a természetfölötti rend, a kegyelem rendje által történik. A természet rendje csak torzó; teljességét, célját a kegyelem, a természetfölötti képezi. Így tehát semmi sem bírja célját a merő természetben, semmi sem záródik le a merő természet keretén belül, hanem minden szükségképen a természetfölötti renddel lép összeköttetésbe, s különösen az ember élete sehol és sohasem állapodhatik meg a merő természetben, hanem folyton érintkezik s összefonódik a természetfölötti elemekkel.

Christus regnat! annyit jelent, hogy az ember soha és semmiben sem vonhatja ki magát Krisztustól, hogy az egész ember áttétetett abba a természetfölötti rendbe, melynek feje s királya Krisztus, ki azért jött le a földre, hogy restauráljon mindeneiket: az embert és lelkét, vagyis a hitet és tudományt; az embert és testét, vagyis a házasságot; az embert és nevelését, az iskolát; az embert és az embereket, vagyis a társadalmi életet; az embert és társadalmi létének legimpozánsabb nyilvánulását, az államot, szóval minden emberit, hogy minden keresztény legyen, minden krisztusi legyen, et ut Ipse sit omnia in omnibus.

Ez Krisztus királyságának fogalma!

De a racionalizmus és a naturalizmus majd nyíltan, majd titkon, néha még a hódolat bájos álarca alatt mindent emancipálni akar Krisztus uralma alól. A keresztény elveknek és fölfogásnak mindenben ketté metszik idegeit, melyek az egész műveltséget ezer és millió szállal Krisztushoz, a kereszténységhez fűzik. A csataterv ki van számítva, ravasz, körmönfont következetességgel hajtják végre az emancipációt. Először a tudományból szorították ki Krisztust, szabadnak nyilvánították, melynek nincs ki parancsoljon. A tudománynak Krisztushoz semmi köze. A haldokló Wiegand, marburgi híres természettudós, szükségesnek találta ez általános ténnyel szemben végső leheletét egy feltűnő izenet közlésére használni; ezt suttogta barátjainak: «mondjátok meg a világnak, hogy *egy hívő természettudós* hal meg». Némelyek talán e hír vételekor azt gondolták, tehát levitézlett az utolsó mohikán! A naturalizmus nem ismeri a bűn uralmát s következőleg ignorálja a kegyelmet, s azt, ahonnan ez a szükséges, elevenítő erő források: a megváltást. Csak egy megváltást sürget, megváltást a hit igájától s e megváltást a teljes szabadságban ismeri föl. Elvetni a hitet s marad a pusztaság — elvetni a kegyelmet s marad a pusztaság természet

s ez a puszta ész és puszta természet adja a független, szabad embert.

Az emancipált emberi észnek nyomát követi a természetes erő és fejlődés összfoglalatja, az állam. Ez a legimpozánsabb emberi mű, Krisztus királyságának nem ad helyet. Intézményeiben, törvényeiben, eltekint tőle, kit Isten minden alakulás mérvadójaként adott, és pedig nem kényűnkre bízta, akarjuk-e nem-e, elfogadni, hanem kötelezett elfogadására. Ezt a «kell»-t az államok egészen kitörölték szótárukból, — fölhagytak vallási hagyományaikkal s tapogatózva nyujtogatják csápjaikat a kalandok labirintjában. E szomorú hadjáratban a franciák képezik az előcsapatot, kikről a boldogult Guibert bíbornok állítá, hogy «Franciaország Európa legszekularizáltabb állama». Már a népszámlálás összeírásai is elhagyták a vallás kategóriáját. A hivatalos Franciaország nem ismer vallást, nem egyházat, nem Krisztust. Ime, így szándékozzák emancipálni az államot Krisztustól.

A tudomány s az állam szekularizációja átcsap a társadalmi térre, az egyedek érzületébe, az erkölcsök és szokásokba. Itt az emancipáció gazba nő, s szemet szúr az emberek ama könnyelműsége és fegyelmetlensége, mellyel a hitet, a kegyelmet, az Istennek köteles engedelmességet tekintik. Belátásuk dönt, alkot új világot, s bármely egyházi tekintély előttük csak oly számba jön, mint valami ugocsamegyei csodarabbi. A kor fia önérzetesen néz szerteszét s látja, hogy pártján van a művelt világ, a sötétenc kisebbséget sajnálja, ha ugyan meg nem veti, mint amely szerinte agyrémek vagy lelkesebben szólva rajongás járszalagán botorkál. A társadalom fogalmait, érzelmeit, beszédét, szokásait, erkölceit, életét a hitetlenség s a gyűlölet vállvetve emancipálja.

Már most Krisztus uralmának e tagadásával, a szellemek e lázadásával szemben nincs széles e világon s az idők medrében az ellenkezésnek oly szűrő, oly éles jele, mint a pápaság. Krisztus uralmát, vagyis az igazság és a kegyelem országát legszembeszökőbben hirdeti s valósítja meg önmagán. A pápaság ugyanis konkrét kifejezése Krisztus jogainak az emberiségre; konkrét kifejezése annak, hogy van természetfölötti ország, természetfölötti rend a világon, mely megköveteli, hogy az ember egészen, minden tehetségében ez uralom alattvalója legyen. Ez uralom Krisztus országa. Krisztus országa nincs a holdban, nincs a felhők közt, nem valami láthatatlan, — ha láthatatlan volna, nem törődne vele, —

de látható, társadalmi szervezetben lép föl. Ez organizmus feje a pápa. *Természetfölötti erőnek* tulajdonítja a pápaság mindenét: alapítását, fennállását, hatalmát, jogait. S így ő benne mint *konkrét személy lép föl a természetfölötti elem,* amit tagadni, gyűlölni, irtani, ami alól magát kivonni egyedüli célja a racionalizmus- és naturalizmusnak. A gyűlölet s tagadás fékvessztett örjögésbe esik, valahányszor határozott kifejezést nyer a pápaság *e természetfölötti, e kegyelemből való jellemvonása.*

Az ellenkezés élesebb s mélyebb nem lehetne. Az obeliszk szóba foglalja az ellenkezést legyőző hatalmat: Christus regnat, Christus imperat.

Krisztus győzni akar az ellenkezés fölött. Ezen akaratának kifejezést ad a szentszék alapítása s fönttartása által. Azáltal, hogy állandó, csalhatatlan tekintélyt állított föl az egyházban, melyet helyettesévé, az emberekhez *emberi nyelven szóló organumává* rendelt, nyomósítja, hogy nem engedi jogait s igényeit az emberiségre csorbitani, — hogy ő tanító a szellemek vezetésére *az igazság által,* — s ő az Úr az egész embernek üdvöztetésére *a kegyelem által.* Minél nagyobb az ellenkezés ördögi árama, annál inkább gondja van rá, hogy a szentszék, mint *Krisztus műveinek lelke,* mindjobban kiemelkedjék s kidomborodjék az egyház szervezetében; gondja van rá, hogy minden még meg nem fogykozott *hit,* s minden *kegyelem,* mely az emberi lelkekben él, mindinkább a szentszék köré gyűljön, vele szoros összeköttetésbe lépjen, s az egység impozáns nyilvánulásából erőt s kitartást merítsen.

E gondolatokat ébreszti fel bennünk a Szent Péter-téri obeliszk, s ezektől hevítve, lépünk minden pápai ünnepen a szentszék zsámolyához. XIII. Leó pápa 50 éves papi jubileumán is a hódolat érzelmeit katolikus fölfogásunkból merítjük a pápaságról s annak jelentőségéről, és így mondjuk: «Teljes szívünkben hódolunk neked szentatyánk!»

Akit az Isten legfőbb tekintélyül adott az üdvüket kereső népeknek, akinek keblén a legfőbb papi hatalom «urim és thummim» ragyogott, azt mindnyájan «*szentatyánk-nak*» hívjuk. S méltán; mert a legfőbb tekintélynek megfelel a kegyelet, s ez a kegyelet, gyermeki kegyelet, mely benne atyát, *szentatyát* ismer. A világ ez elnevezést gunyjával illeti; tele van magával; tanítót, oktatót, kegyelmet nem ismer. A hívő pedig a szentszékkel szemben a gyermeki érzelmet ölti magára: tanulékony, alázatos, odaadó. Kétkedés nélkül fogadja a legfőbb tanító szavát, úgy veszi bele

szívébe s úgy őrzi azokat, mint hűsége s igazhitűsége zálogát. A kor büszkesége amint utálja a pápai tekintélyt, úgy utálja a gyermeki érzületet. Gyermek lenni nem akar, a fölvilágosult férfit játssza, protestál az Isten gyámsága ellen. De mialatt a gyámságot megveti, az igazság s istenfiuság szép örökét is elveszti, s iránytalanul a tévedések labirintjában és elégedetlenül a céltalan küzdelmek keserűségében, — elveszti bensőségét, erényét, erkölcsét, szeretetét. A szentatyának gyermekei pedig minél inkább gyermekek, vagyis minél fogékonyabb lelkük a fensőbb vezetés behatásai iránt: annál távolabb esnek a büszkeség hályogos szkepszisétől, lelkük teljes odaadásával karolva át az üdv tanát, mely a szentszék orákulumában nyer csalhatatlan kifejezést, a tántoríthatlan hit biztosságát s nyugalmit élvezik s a gyermeki lelkület teljes gyöngédségével s bensőségével indulnak meg a hit áldásait az erényes cselekvésben milliókra árasztani.

Hűség, kegyelet s gyermeki egyszerűség fűzi a szentszékhez a *katholikus hitel*, áldozatkészség s lelkes odaadás, kitartás és küzdés a szentszék jogaiért, ez jellemzi a *katholikus szereletet*. Ez érzület, e lelkület széleskörű elterjedése emeli s erősíti majd meg a *katholikus erényt*. S kinek pedig ez a mély, erőteljes s férfiasan következetes érzület nem tetszik; s ki midőn férfi akar lenni, az *Isten kegyelméből való* tekintélyt megveti; — midőn szabad akar lenni, az ész fegyelmelenségét követeli; — s midőn saját erőteljét ki akarja fejteni, az Isten erejét s annak szervét az egyházat utálja: az fontolja meg Dante szavait, Parad. 5, 73.:

Siate, Christiani, a muovervi piu gravi;
Non siate come penna ad ogni vento;
E non crediate, ch'ogni aqua vi lavi.

Avete 'l vecchio e'l nuovo Testamento,
E 'l pastor della Chiesa, che vi guida:
Questo vi basti al vostro salvamento.

És ez az érzület, mely lelkes odaadással karolja át a szentszék s concrete szólva, mely a pápát a gyermeki ragaszkodás gyöngédségével, s a tanulékony lélek készségével köríti, — kell hogy életre ébredjen nálunk is. Ébredése a hit föléledését jelenti; — ébredése a tette megért öntudat első nyilvánulása.

Aki szégyenlené a pápához való ragaszkodását, az kifejezést adna kételyének, hogy az Isten a pápát csakugyan

csalhatatlan tanítónak állította-e fel. De aki hiszi, hogy a szentszék az Isten orákuluma hit és erkölcs dolgában, — s aki a szentszékben az egyházi szervezet központját, egységét, s erejét látja, — annak lelke sokkal természetesebb s mélyebb vonzalommal húzódik meg az isteni tekintély kathedrája köré: semhogy a nagy eltökélések(ről), s a jellemstilárdságról dunszttal sem bíró uracsok és tökfilkók szellemszíkraínak odanézne s frázisaik mögött belátást is föltételezhetne.

A magyar katolikusoknak el kellene (= elkelne) valami a nagy eltökélések s a jellemstilárdság szelleméből. De a hiány nincs szívükben, hanem értelmükben. Értelmük, fölfogásuk nyögi a zsidó és liberális újságfirkászok fölületességét. Emelkedjenek föl érett s önálló gondolatra mindazok, kik a pápai jubileum ünnepén a Szent Péter-téri obeliszk árnyékában elhaladnak. Embereljék meg magukat annyira, hogy a tagadások radikalizmusa ellen, mely a szentszéket s a katholicizmust csak piszkítani, rágalmazni tudja, az állítások radikalizmusát léptetik: állítjuk s hisszük mindazt, ami Szent Péter kathedrájával eleven összeköttetésben tart.

Se mala cupidigia altro vi grida
Uomini siate e non pecore matte
Sì che 'l Giudeo tra voi di voi non rida.

Dante Par. 5, 79.

XIII. Leó beszédei és levelei.

(1891)¹⁴

〈XIII. Leó beszédeinek és leveleinek gyűjteménye〉 az egyház s a pápaság halhatatlan erejének s katholicitásának ékesszóló emléke !

Látjuk benne a legeggyetemesebb szellemi hatalomnak világrészekre, népekre, minden emberi érdekre kiterjedő nyilvánulásait. Ez a hatalom Szent Péter sirjánál székel, — egy ember akarátában nyilvánul ; de kiterjed mindenhová ; minden város az ő városa, — minden nép az ő népe, — minden kérdésben van neki szava, — sehol sem idegen, mindenütt otthon van ; otthonosan intézkedik Irhon bajaiban, — az afrikai rabszolgaság iszonyaiban, — a német törvény túlkapásaiban ; — nemzeteket békít, — határvonalakat von birtokaik közé, — ellenőrzi iskoláikat, — vigyáz erkölcsaikre, — óvja elvadulástól házasságaikat, — érvényt szerez törvényeiknek a lelkiismeretek előtt !

E hatalom befolyása ellen nincs kínai fal, nincs semmi-nemű bill, nincs zár, nincs rendelet. E hatalom egy országot teremt népekből, emberi válfajokból, nyelvekből világrészekből : az «Isten országát». Párizs, London, Berlin, Pétervárad, Bécs, Peking, New-York, Rio de Janeiro nem eshetnek kívül ez «Isten-ország» határain. Érdekeik, kereskedelmük, hajózásuk, gyarmataik, hadseregeik, viszonyaik, gazdasági állapotaik, állami és társadalmi életük, — mindez ki nem vonhatja magát ez erkölcsi hatalom karjaiból.

Olvassunk s eszméljünk !

A pápa szól a nemzetekhez, s a nemzetek figyelnek e szóra. Irhon és Anglia, Német- és Spanyolország, az Egyesült Államok és Brazília, Belgium s a moszkovitizmus egyaránt latba vetik szavát. A keleti egyházak mintegy önkénytelenül gravitálnak ez impozáns középpont felé. E hatalom szervezkedik Skóciában, visszafoglalta a romba dőlt püspöki székeket, — hierarchiát szervez Indiában, — védi híveit Kína és Japán-

ban, — misszióival megelőzi Stanleyt, s nemcsak átvonul, de állandó sátrat üt a Congo eséseinél, a Nyanza partjain ; — csatlakozik társul Emin basához, s a szabadkőműves Portugál elragadtatásban dicséneket zeng, midőn látja, hogy a Zambesin műveltség kezd fölvonulni e hatalom égisze alatt. Afrikai lelkesüléssel új keresztes-hadat szervez egy bíboros papja által, — s 600.000 fölszabadult brazil rabszolgának forró háláját fűzi dicsősége koszorújába.

E világtörténeti dicsőség kábitó emlékei szállnak föl e lapokról s eltöltik ámulattal a gondolkozó olvasót. Fordíts s olvass tovább !

A pápa az európai vajúdasokat, — a fehér rabszolgák szociálista forrongásait, a szektáknak, a tudományos hitetlenségnek üzelmeit mind megfigyeli s gondjai keretébe vonja ; — megindítja a keresztény szellem fegyverkezését e bajok ellen, — szervezi a szellemi harcok bajnokait : a papságot és szerzetes rendeket, — várakat . . . egyetemeket épít, — kongresszusokba hívja össze a kormányokat úgy mint a magánosokat, — a tudósokat úgy, mint a praktikus élet embereit.

Nem csoda, hogy XIII. Leó pápa népek- és nemzetekhez szóló nagy szövegeit a katolikus világ épügy, mint a hitetlenség nagy figyelemben részesíti. Korunk történelemalkotó mozzanatai kétségkívül oda hatnak, hogy a pápaság folyton nyer fontosságában. XIII. Leó tudja, hogy ő nemcsak a hívők szemében Krisztus csálhatatlan organuma, hanem hogy ő az egész világ nagyjelentőségű politikai fejlődésének középpontja. Az ő nyilatkozatai formára és tartalomra nézve olyanok, melyeket a világ meg nem szokott.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy a pápaság a modern világba a középkorból belenyúló, túrt intézmény, — hogy szava és szereplése az állami és társadalmi élet etiquette-jének egyik hagyománya. Olvassuk e gyűjteményt : ez a hang, ez az önérzetes szó nem a sírbolt dohos párja, hanem a legerőteljesebb szervezet életteljes lehetete. Nem szabad azt gondolnunk, hogy a pápai nuncius csak azért szerepel a diplomáciai kar élén, mert ez sablon és forma ; — nem ! ez a legnagyobb érdeknek föltüntetése, . . . ez a jog, a szabadság, a hatalom erkölcsi voltának udvarias kifejezése, . . . kifejezése annak, hogy a társadalom s az államok a szellem, a lélek erejében állnak, hogy erkölcsi lények.

XIII. Leó pápa ez okmányai kifejezik a pápaság ideális erejét, a védtelen erkölcsi hatalmat, mely az erőszak és a

vas, a megszámlálhatatlan seregek, a tökéletesített ágyúk és puskák korában érintetlenül fönn tartja az emberek szemei előtt a maga nagyságát; — nemcsak, hanem apostoli öntudattal, isteni felhatalmazásból nyújtja karját a sülyedő világnak s e hitében és öntudatában oly fönséges látványt nyújt még a hitetlenségnek is, mellyel szemben a XIX. század hatalmainak s eszméinek nyilvánulásai tévetegek sugarak s halvány alkotások.

Hogy mutatja be magát beszédeiben, leveleiben a pápa?

Fizikai erő nélkül, hadseregek nélkül tanúságot tesz arról, hogy a hatalom, melynek az emberben nyilvánulnia és érvényesülnie kell, nem a vasmarok, hanem a gondolat s a hit révén az isteni akarat. A társadalom s az állam jellege annál tisztább és eszményibb, minél erkölcsibb, — minél távolabb áll az izmok s a löpor erejétől, — minél szívesebben hajlik a fizikailag gyöngé előtt és egy szellemi diktátorság alá. A hatalom erkölcsiségét a pápaság fejezte ki legélesebben, s a mai zűrzavarban a kormányok és a fejedelmek az apostoli szék felé vonzódnak, hogy érvényesítse s hozza öntudatára a világnak a hatalom erkölcsi voltát. A pápa szól s szava mindannyiszor az isteninek, a szelleminek, az erkölcsinek kiemelése az erőszak, az anyagiság süppedékeiből! Szava erélyes és világos, — úgy szól, mint az, ki a tenger hullámainak parancsolt! Szavaiban fölragyog az ősegyház képe, azzal az ő hajthatatlanságával, azzal az ő öntudatos, isteni fölényével, melynek erejében szedi a népektől, melyek még el nem csenevészettek, az eszményinek járó önkéntes hódolatot és elismerést. A liberálisok is kezdik észrevenni, hogy a pápák az elvek fölött nem alkusznak.

Fölszólásaiban lelkünk elé lép a megrendítő valóság, hogy a katolicizmusnak nemcsak köze van a modern világhoz, hanem hogy ez a modern világ élettelen tetem, ha a pápaság nem leheli bele a lelket. Az egyház figyelmét egyike sem kerüli ki azon nehéz feladatoknak, melyek az események folyamában támadnak, s e fenséges anya termékeny kebléről folyton új kincseket merít az élet szükségleteinek fődözésére.

Azon tollvonásról, mellyel VI. Sándor a fölfedezendő világ-részeket a spanyolok és portugálok közt felosztá, azt írta Gregorovius, hogy ez a római pápák világtekintélyének utolsó emléke. Azt nem tudta, hogy e tollat Leó veszi föl, s hogy a «Pall Mall Gazette»-nek alkalma lesz a pápa civilizáló, békítő, önkényt fékező befolyásáról a XIX. század verőfényében ezeket írni: «Ha Leó pápának sikerülend megakadályozni a

háborút (Német- és Spanyolország közt), új címet nyer a hálára, mellyel a polgárosodás a pápaságnak tartozik ama számtalan szolgálatokért, miket neki tett». Gregoroviusnak nincs történeti érzéke.

A szíves olvasó észre fogja venni, hogy a pápa állásánál, hivatalánál, 2000 éves praescriptiójánál fogva európai s világ-történeti főtekintély. A katolikusokkal szemben főtanító, a többiekkel szemben «primus inter pares», — megvan kellő missziója a béke biztosítására. Legújabb időben Spanyol-, Francia- és Németország, Portugal, Belgium, Holland, Anglia, Irhon és Amerika több vitás kérdései a pápa közbenjárása által nyertek békés megoldást. A pápaság akciója előtt dicsőséges tér nyílik a jövőben is: az ír kérdést megoldani, — a lengyel nemzeten ejtett sérelmet jóvátenni, — a francia és német közt fennálló ellenséges indulatot megszüntetni, — a Balkán félszigeten önállóságra jutott újabb országok helyes fejlődését biztosítani, — a pápa teljes függetlenségének visszaállításával Olaszországot ferde helyzetéből azon kerékvágásba visszahelyezni, melyben dicsőséges szerepét újból fölvehesse, — a mások szalagán járó törököt a keresztény civilizáció elfogadására szorítani, — a szociális kérdéseket keresztény szellemben a segítő reformok igénybevételével s a munkások érdekeinek a nagy iparosokéival való kiegyeztetése által megoldani. Aki e könyvben olvas, látni fogja, mint segíti megoldani a pápa mindezen kérdéseket!

A vallási mozgalmakat illetőleg látni fogja, hogy a katolikus egyház s egyáltalában az emberiség vallási élete a pápaságban bírja a középpontot, mely körül idegen befolyástól menten, — a politika s a diplomácia üzelvei által el nem korcsosítva jegecesedhetik. A nyugati államegyházak, a moszkovitizmus, a keleti szakadár gyülekezetek előtt impozáns nagyságban tűnik fel a pápaság, mely hozzájuk intézi buzdító, bátorító szavát, kinyújtja feléjük karját, meghívja őket egységébe s valószínűvé teszi a mászhitű előtt is, hogy ha valahol s valamikor érvényesülni kell Krisztus szavának az «egy akollal» és «egy pásztorral»: a római egyházban van e megvalósulásnak minden föltétele.

A római egyház a maga sajátos erejével rég tönkretette volna a nemzeti egyházakat, ha az államérdek nem áll útjába. Különben is a nacionalizmus fattyúhajtása¹⁷ az egyházi téren csak rövid napokat élhet. Negyven év előtt az oxfordi tudósok méltatlankodva kezdték észrevenni a nemzeti egyház törpeségét s érdeklődéssel, tisztelettel, sőt szeretettel tekintettek

arra az általános egyházra, melyet nem emberek alkottak, angolok és oroszok saját honfitársaiknak ; hanem az «ember fia» a nagy emberiségnek. Newman írja : «A *«Times»*-nak szánt cikkeket halálos ellenérzés jellemezte minden ellen, amit az utolsó századokban erastianizmusnak vagy cezarizmusnak hívtak. A cikkek írói az egyházat isteni intézménynek tartják . . . mentő bárkának, az igazság orákulumának, Krisztus jegyesének nézik, melyet Isten küldött minden emberhez s fölhatalmazta őt, hogy szeretetükre és engedelmeségükre jogot formáljon, az államhatalommal szemben pedig hordozója legyen a próféták régi ígéretének, mely szerint az egyház az Isten szent jele, mely előtt királyok és királynők porba omoljanak».

Oxford egyik tanítványa : Frederic William Faber, Szent Wilfried püspök életében a következőket írja : «Wilfried elárulta a nemzeti egyház szabadságát . . . így szokás ezt mondani modern nyelven ; ha pedig a katolikus frazeológiába tesszük át ugyanazt, akkor azt mondjuk : Wilfried már a hetedik században megszabadította Angliát a nacionalizmus nyomorúságos és lealacsonyító formalizmusától.»

Tehát egyház és állam, vallási és társadalmi életünk s fejlődésünk javára hangzik a pápa szava ! Legyünk meggyőződve, hogy a pápaság a maga erkölcsi, szellemi hatalmával Európa utolsó reménye. Az egész kereszténység haladása vagy, hanyatlása a pápaság sorsához van kötve. A pápaság fénye, ereje, tekintélye, biztonsága, függetlensége Európa legvitálisabb érdeke. Ezen szempontból értjük, hogy a szentszék világi hatalmának s függetlenségének visszaállítása — ez a nagy közérdekű követelmény — miért húzódik vörös fonalként a pápa apostoli szózatain s a legnagyobb politikusok világnézetein keresztül? Hogy miért adja Thiers Adolf a «Konzulátus és a császárság történelmében» e szavakat I. Napoleon ajkaira : «Nagyon jó, hogy a pápa Rómában van, hogy e régi városban lakik, távol Németország császáriának hatalmától, távol Spanyol- és Franciaország királyáétól ; ez a századok munkája, és pedig jó munkája». Megértjük, hogy mért írta a «*Revue des deux Mondes*» 1848 dec. 15-én : «A pápának világi fejedelemségétől való megfosztása, a kereszténység lefejeztetése» ; hogy mért írta 1866 dec. 1-én : «Róma kivételes város minden város közt, . . . egyedüli város, mely a rendes főváros eszméjét elutasítja magától. Róma nem lehet az olasz kormány tényleges fővárosa, nem szükséges székhelye». Megértjük, hogy miért mondta ki Cavour gróf az 1861-i

márc. 25-i parlamenti ülésén azt, hogy a római kérdés, valamint a többi összefüggő kérdés nem oldható meg az olasz kormány vagy parlament által, — azt csak a népek közérzúlete fogja megoldani. Valóban csak a népek közérzúlete, mely kisebb-nagyobb rázkódtatások után meg fogja érteni, hogy e nagy erkölcsi hatalomnak nem szabad elesnie, nem szabad elenyésznie — hogy a pápa erkölcsi hatalmának fénye s azzal együtt jótékony befolyásának ereje hanyatlik, ha világi uralma Róma fölött az ágyúk és puskák áldozata leend, — hogy a pápaság szellemi tekintélye a külső benyomásoktól függő emberiség előtt elhalaványul, ha a világi hatalom és önállóság azt nem támogatja, ha létét nem biztosítja, tevékenységét nem védi, fényét nem emeli, sőt ha nyílt megvetésnek s nyilvános gyalázásnak teszi ki.

Valóban a világ legnagyobb erkölcsi hatalmának ragyogása vagy eleste nem Olaszország belügye, hanem a társadalom s az egész emberiség legfontosabb érdeke. Ez öntudat ad a pápa szavaiba erőt s hajthatatlanságot, ez elvek szabják ki politikájának irányát.

Sokat írtak a IX. Pius és XIII. Leó pápa közt való ellentétéről ; az «militans», ez nem ! Az elvekben nincs köztük különbség, a modorban lehet ! XIII. Leó politikájának két jellemző vonása : a tudomány és a béke iránt való szeretete. Eklatáns példák ezekre : a bölcsélet emelése körül kifejtett buzgalma s azon törekvései, melyekben semminemű fáradságot nem kimélt, hogy visszaállítsa a diplomáciai összeköttetést Poroszországgal, mely annyi keserűséget okozott az egyháznak, — Oroszországgal, a cézári állammal, — Angliával és Svájjal ! Mit nem tett XIII. Leó, hogy elkerülje az összeköttetés megszakítását a brüsszeli kabinettel s a francia köztársaságnak eddig 25, egymást váltó kormányával. Békítő, közvetítő politikája oly jó benyomást tesz a liberálisokra is, hogy XIII. Leó pápa leveleiben állítólag nem a csalhatatlan pápa beszél «ex cathedra», hanem az államférfi, aki mindig kiemeli a társadalom védelmére az egyház s az állam békés egyetértésének szükségességét. Nem követel az államtól megalázást, nem ignorálja ennek jelentőségét s csaknem minden levelében felajánlja az államnak a társadalmi bajok leküzdésére az egyház szolgálatát. Leveleiben s beszédeiben nincsenek rekriminációk és támadások, — legfőlebb fájdalmasan megindult kifejezésekben önti ki lelke bánatát.

A pápa gyönyörű nyelven ír, melyet Bonghi, volt olasz kultuszminiszter «il glorioso latino»-nak hív, — a kifejezések

ama tömörségével, azokkal a cicerói körmondatokkal, melyeknek egyedül Róma őrizte meg titkát. Finom klasszikus műveltség s lendületes költői szellem hint kellemet szavaira. — Van azután még valami, ami melegen sugárzik XIII. Leó pápa okmányaiból : ez az a hev, mellyel Olaszországot szereti. Minden szava, minden tette magán viseli e nemes hajlamának bélyegét. XIII. Leó pápa olasz költő, ki rajongó lelkesüléssel énekelt Itália szépségeiről ; — XIII. Leó pápa olasz államférfiú, ki sebzett hazafiúi szeretettel igyekszik kitölteni az örvényt, melyet egy vétkes politika nyitott a pápaság s Olaszország közt.

XIII. Leó pápa püspöki jubileumára.

(1893)¹⁸

1843 február 19-én szentelték fel Pecci Joachimot püspökké San Lorenzo in Lucina templomában. A történelmi emlékek hangulatos háttért varázsolnak az ünnepélyes kézföltételnek; hiszen Lucina matrona temploma nagyszerű eseményektől szaturált talajon áll. Fényes márványépületek, a Via Flaminia diadalívei, a Campus Martius oszlopai és trophaeumai vették hajdanában körül; de mindezeknél jobban emeli hírnevét az a vasrostély, melyen a római egyház diakonusát, Lőrincet elevenen megsütötték s melyet e templomban őriznek; fagyos göggel emelkedik mellette háromlábú emelvényen Jupiter Stator szobra, melynek ha Lőrinc egy szem tömjént vet, megszabadul; de Lőrinc nem akart ily áron szabadulni s ép azért a római hatalom nem sajnálta őt elevenen megsütni; s mégis megsajnálta őt valaki: a rongyos, éhes proletár, a pogány pauperizmus, melynek elkínzott, elaljasodott csoportjai szilhuetszerűen lebbennek el San Lorenzo in Lucina multjának hátterében.

Vajjon nem találunk-e hasonlóságot San Lorenzo in Lucina történelmi emlékei s e templomban fölszentelt római püspök, XIII. Leó pápa kathedrájának modern környezete közt? Bálványok emelkednek körülötte, modern istenségek, gögösek és zsarnokiak; — láncok csörögnek s elvadult tömegek földet rengető lépéseitől inognak a társadalom alapjai; Hennegau, Carmaux, Homestead látképei ijesztenek; s új eszméktől terhes a levegő, melyek megütköznek azon, hogy a Rajna s az Alpesek forognak a közbeszédben s hogy az Oriensért s az európai egyensúlyért agyba-főbe ütik egymást százszáz. Társadalmi krízis torlódik fel kathedrája körül!

Nem csoda tehát, ha XIII. Leó pápának élete egy nagyszerű társadalmi akció lett; nem csoda, hogy a San Lorenzo in Lucinában püspökké szentelt férfiú a keresztény szellem emlékeitől átizzítva, miután az egyház főpapja lett, a társa-

dalomra irányozta a kereszténység minden erejét s a társadalmi téren érvényesült hatalmas személyisége úgy, mint egyetlenegy elődje sem az új korban. Megvan ennek is a maga oka. Az előző pápák a liberalizmussal és a racionalizmussal foglalkoztak; mert ez volt koruk szignaturája; de a szellemi forradalom csak előhírnöke a társadalminak; az eszméknek a társadalomban kell döntő csatákat vívniok; ott van diadaluk vagy sirjuk; csak a társadalom bírja az eszméket eltemetni, valamint csak az képes nekik testet s életet adni. Így állunk jelenleg is; a forradalmi modern eszmék már annyira fejlődtek, hogy a társadalomban érvényesülniük követelnek. Azért a társadalom terére kellett lépnie a pápaságnak is oly időben, melyről III. Napoleon mondá: a régi pártok eltűntek; vagy ha még el nem tűntek, most tűnedeznek. Új csillagok feltűnése foglalkoztatja az időjósokat. Legföljebb még egy politikai krízist ér meg Európa, azután letűnt a politikai harcok kora. Vas szandáliákon, lobogó hajjal siet végig Európán a társadalmi válság.

XIII. Leó pápa az apostoli székhely magaslatairól éles tekintettel fölismerte az idők jeleit s óriás munkáját és tekintélyét a társadalomnak szánta. Föleleszteni a keresztény társadalmat minden úton-módon: ez a pápa programja, melyért XIII. Leó végmegfeszüléssel él és fárad. Biztatja magát mindjárt pápasága kezdetén, hogy az Isten gyógyíthatókká tette a nemzeteket: hátha a bomló Európán még segíteni lehet?!

Mondom: hátha lehet. Népek és társadalmak úgy fejlődnek és enyésznek, mint az ifjú, ki a férfikor erőteljéből a tehetetlen aggkorba hajlik: erkölcsi és fizikai erejüket fölemészti a tévely s a szenvedély, s nincs erő, mely megújítsa ifjúságukat. Még a szellem révén se várhatjuk föleledésüket; elkopott bennük az is, ami a szellemet hordozza. A kereszténység nem bírt semmire se menni a klasszikus Graeciával és a római társadalomba sem öntött új erőt; hanem a társadalom összegyogyott; erőteljes népek összezúzták korhadrt rétegeit, s ezekből a népekből alakított a kereszténység új világot. Jugurtha, a lázasvérű afrikai király nem hallucinált, midőn a fényes s még a császárok alatt is bódító pompával föllépő Rómának temetési naeniáit hallja az arany zizegésében, mely a római szenátort, prokonzult és prétort a kötelességfeledésig elámitotta; — nem hallucinált, mert midőn Rómában minden eladóvá lett: akkor az erény helyébe a korrupció ült, s vele együtt a társadalmi krízis ütötte fel fejét. A nyugati keresztény társadalom is határozottan bomlófélben van s bomlása

az erkölcsi elvek hanyatlásából világosan kiderül ; vajúdása, görcsös vonaglása, megrázkódtatásai, széles társadalmi rétegek elégedetlensége elsősorban erkölcsi betegségekre utalnak. Erkölcei vesznek, nem finomsága ; erkölcei vesznek, nem külső kultúrája ; — erkölcei vesznek, nem gazdagsága és állami szerkezete. Policiája halad ; de erénye hanyatlik ; — bűneinek statisztikája kevesebb gyilkolást, rablást tüntet föl, de titkos alávalósága terjed ; — szenvedélye nem gyilkol annyit vad erőszakoskodásban, de generációkat pusztít el az anyai méhben s nemzedékeket mételyez meg kicsapongásaiban. A társadalmi élet összes szimptómái a világtörténet csillagos éjében arra mutatnak, hogy e kor már nem a szűz, a tiszta erkölcsnek ; — nem az ijjas, a kitartó, dacoló erőnek ; — nem a mérleg, az igazságszeretetnek ; — nem a halak, a józan önmegtagadásnak : — hanem a ráknak, a hanyatlásnak állatjegyébe lépett s összes politikusaival, filozófusaival s államférfiaival a zodiakus e vészhozó jegye alatt mozog.

A mi társadalmunk főromlása az, hogy minden, ami szellemi és erkölcsi : egyház, vallás, kormányhatalom, amennyiben nem mogyorópálca, hanem tekintély, — kötelesség, lelkiismeret, törvénytisztelő, melyek a társadalom velejét képezik, mindez — mondom — háttérbe vonul. A keresztény világnézet mindezzel tisztában van s tudja, hogy az elvadulás, a korrupció, a pauperizmus, az élvezetvágy, az elkeseredés, a társadalmi atomizálás, a kapitalista rabló-produkció s a prédájául odadobott kisipar és mezőgazdaság, társadalmi nagy rétegeknek egymásközt való meghasonlása, mely mint a Balaton jegének rianása a jégpáncélt, úgy ez a nemzeti egyetértés erejét megtöri, hogy mindez az erkölcsi elvek hanyatlásából, erkölcsi bomlásból származik, s bár nem venni észre mindjárt pusztító hatásukat az egész vonalon s csak szimptómáik kísértének : nem rajtuk múlik ; hiszen az éj sem száll le, mihelyt a nap leáldozott, de csak azért nem, mert szétszórt világossága még reszket a tájon.

A «Revue des deux Mondes»-ban Anatole Leroy-Beaulieu a modern társadalom bajait kutatja s azokat abban találja fel, hogy a társadalom inkább fizika, mint etika, — inkább állati, mint emberi, — inkább pogány, mint keresztény ; «A baj abban rejlik — írja ő — hogy nincs hitünk és lelkesedésünk, — hogy nem tudunk hinni s eszményekért hevülni. Mint az ötvenes években álló ember, akinek eszményei már nincsenek : úgy a mi modern társadalmunk is már csak a gazdag-

ságban hisz, s nincs szüksége Judea apostolaira, hogy prédikálják neki a hitet az Istenben, kinek neve «Dollar» . . . «Zsidók és keresztények — írja máshol, — egyetértenek a fohászában »jőjjön el országod»; egyetértenek reményükben a Messiásra, bár azt különféleképp formulázzák. De Juda hegyeinek meszszianizmusa s a galileai tó partjain hirdetett Isten országa mellett a neopaganizmus megvetőleg ellépdelt s zsidók és keresztények egyaránt összetévesztik a haladást a gazdagsággal, — a boldogságot a jóléttel; — mindnyájan Messiásukul a mammont választották. Így azután azon mértékben távolodik el tőlünk az új Jeruzsálem, az igazság s a béke országa, amelyben hozzá közeledni látszunk, s hiába tárjuk ki feléje karjainkat.»

E vészkiáltás az ember s a társadalom erkölcsisége után visszhangzik abban az undorban, mellyel a társadalom elfordul önmaga alávalóságától; az a nyugati társadalom, melyről a 70-es években a liberális lapok és filozófok írták, hogy a «dogma nyomja le a nyugati társadalom morálját»; — az a nyugati társadalom, melynek élére a legazdálkodott liberalizmus Franciaországot azon föltétel alatt helyezte, ha az Isten nélkül való iskolát keresztülviszi és kezét nyújt arra, hogy a kereszténység igénye a természetfölötti tanra és kegyelemre, csúffá tétessék. No hát Franciaország már évek óta dicsekszik az istentelen iskolával; — a pogány nézetek hívei 14 év óta gazdálkodnak tetszésük szerint, képviselve kihívó modorban a «haladó, szabad morált»: s íme a Panamabotrány ezekben a modern emberekben gazemberek és csalók társaságát álcázta le; valamint a porosz «Kulturkampfot» is, a pénzspekulánsok, az úgynevezett Gründerek spanyolfalul használták föl, hogy kirabolják a népet, odaállítván nagy gyerekek figyelmének lekötésére mumusul a klerikalizmust.

E radikális hanyatlásban és tehetetlen kapkodásban mint ragyogó cszme és biztató valóság feltűnik a pápaság, a merőben *erkölcsi hatalom*, ágyúk, puskák, hadseregek nélkül, melyet csak az erkölcsi ember ért, mely előtt csak az ember hajthat fejet; — föltűnik s öntudatunkra hozza, hogy a világot fönttartó és boldogító hatalom nem az izom, hanem a lélek, — nem az anyag, hanem az erkölcs. A pápa azon öntudattal lép a nagybeteg társadalomhoz, hogy ő személyesíti a legfőbb erkölcsi hatalmat, s fölhívja a népeket, hogy fogadják el s ragadják meg a mentő kezét, mely nélkül nincs menekvés. Van-e művészi tehetség, mely e jelenetet allegorikus képben kifejezni bírná? egy törődött öreg ember

reszkető karokkal hivatást érez magában a világ fölemelésére, s ő, kinek ágyúí, puskái és serege nincsenek, igényt emel arra, hogy szózatára elnémuljon a föld s járjon utasításai szerint. Ha valahol, úgy a pápaság eszménye előtt föleszmélhet a világ, s kezdheti megérteni, hogy a hatalom nem az ököl, nem az izom, hanem hogy a hatalom szellem és erkölcs ; — hogy a boldogság nem az élvezetben, hanem az erényben fekszik ; — hogy a haladás a gazdagsággal össze nem tévesztendő ; — hogy egy társadalomnak nem lehet remélnie megújulást, mely a kötelességérzetnek kategórikus imperativusát nem érti . . . csakis a kereszténységhez való aláztos visszatérés által. Hívjátok ezt a hatalmat, ahogy akarjátok ; — hívjátok bálványozásnak, szellemi szolgaságnak, fetisizmusnak ; — hívjátok pietizmus- és miszticizmusnak, frazeológiátok nem változtat a dolgon ; akár Voltaire földieie vagytok, akár a magyar felekezeten társadalom hívei, nektek erkölcsiségre van szükségetek, s ezt csak a kereszténységből kölcsönözhetitek. Emberek, nemzetek, társadalmak . . . ti erkölcsi lények vagytok ; erkölcs erejében álltok s nincs, ami enélkül támogathatna, összerogytok s rombadültök ; a társadalmat összekötő kapcsok, a jogok és kötelmek, — a lelkiismeret s az elvek, a kormány is, mind erkölcsi hatalmak s a hatalom erkölcsi volta — nézzétek — itt ragyog a védtelen, ősz római püspök homlokán, kinek tiarájával meg van koronázva a *hatalom erkölcsisége* !

A pápaság tehát jelképezi a társadalomban a hatalom erkölcsiségét, s míg a hatalom erkölcsi lesz, az ember állattá nem fajul. A konzervatív elemek mind az erkölcsiség e nagy szimboluma köré gyülekeznek. Jules Simon, a mérsékelt liberális államférfiú kiadta a jelszót nem sokkal ezelőtt : «Csak a hit mentheti meg Franciaországot». S mit mond erre a liberalizmus leghivatottabb képviselője, a «Kölner Zeitung»? «Ezek a visszaütés előhírnökei, a haladó reakció előjelei, s valóban nem a legrosszabbak küzdenek zászlói alatt. Vakmerőség volna tőlünk, ha meg akarnók jósolni, hogy mivé fogja magát kinőni ; de annyi bizonyos, nem marad a félúton, nem marad meg Leroy-Beaulieu miszticizmusánál, hanem támaszkodni fog az egyházra és a *pápaságra*».

Jól tudja ezt a pápa, hogy a «Kölner Zeitung» szavai szerint az ingó társadalmak okvetlenül a pápaságra fognak támaszkodni : azért missziójának öntudatában az egész világhoz fordul, és pedig elsősorban a fejedelmekhez és kormányokhoz, akár katolikusok, akár akatholikusok legyenek ;

1878-ban a társadalom bajairól kiadott körlevelében így ír: «Ezzel egyszersmind a fejedelmekhez s népek sorsának intézőihez fordulunk s őket a mindenható Isten nevére sürgősen kérjük, ne utasítsák vissza ily válságos időben az egyház följárlt segítségét, hanem sorakozzanak szent egyetértésben a tekintély s a közjó e forrása körül». 'E szózat visszahangzik a szocialistákról írt körlevelében 1878-ban: «Igy állván a dolog, tisztelendő Testvérek, valamint pápaságunk kezdetén kikötöt mutattunk a vihartól hányatott népeknek és fejedelmeknek, ahová menekülhetnének: úgy most a fenyegető véstől indítatva, újra hozzájuk intézzük apostoli szózatunkat s őket saját érdekükben s a társadalom javára kérjük, hogy azt az egyházat, melynek annyi érdeme van az államok boldogsága körül, tanítójuknak elismerjék és hallgassanak rá; — győződjenek meg, hogy az egyház s az állam érdekeinek szoros összefüggésénél fogva a vallás megrövidítésével lépést tart az alattvaló hűségnek és a felsőbbség tekintélyének csökkenése». S midőn a bombák már ropogtak, s [t. i.] Pétervár haván Sándor cár vére piroslott; — midőn Berlinben kétszer egymásután lőttek az öreg Vilmos császárra; — midőn Washingtonban veszélyesen megsebesült Garfield, az «Egyesült Államok» elnöke: e hajtóvadászatban királyokra és elnökökre a pápa ama hosszas és félelmes harcnak gyümölcseire ismert, mely a tekintély erkölcsisége ellen dül; s e veszedelem okvetlenül el fogja söpörni a trónokat és kormányokat; mert a hatalomnak kell erkölcsinek lenni, s az államember elvesztette az erkölcsinek fogalmát.

S mikor lesz biztos alapra fektetve az erkölcsi, akár törvény, akár tekintély vagy kötelesség legyen az? ha fölismertjük benne az *istenit*. Azért az erkölcsinek a társadalomban az isteninek fénysugarát kell fején viselnie. A pápaságban van kifejezve legélesebben az isteni hatalom, s azért amely hatalmak piederstálukon, az erkölcsi tekintély polcán magukat föntartani akarják, azoknak a pápasághoz, az erkölcsinek, a szelleminek, az isteninek képviselőjéhez kell támaszkodniok. Minél több az ágyú és a puska; minél nagyobb seregeket szerveznek és halmozzák a fizikai erőt: annál nagyobb szükség van a pápaságban ragyogó erkölcsi hatalomra. A nyers erő elnyeli az erkölcsi tekintély értékét. Azért a milliós hadseregű királyok és kormányok az erőszak hullámaiban a pápához folyamodnak, hogy fonja fejükre a hatalom fénysugarát; el-elfogadják a feléjük nyújtott jobbot. Példa rá Vilmos császár és Anglia. A világtörténet e játékában látni

a «P. Lloyd» s más hasonszorú politikusok elfogultságát, kik 1878 február 10-én azt írták: «Keiner auf dem päpstlichen Stuhle wird künftig mehr sein, als ein einfacher römischer Priester», s 1885 november 13-án a «pápaság folyton emelkedő fontosságát» elismerték.

A pápaság koronázza meg a királyokat, midőn önmagán kifejezi, hogy a tekintély valami isteni. A «kormányhatalomról» írt körlevélben 1881-ben olvassuk: «Ha a kormány hatalma nem egyéb, mint az isteni hatalomban való részvétel, e felfogás által legott minden pusztán emberi hatalomnál magasabb méltóságot nyer; nem ugyan azt, melyet hajdan az isteni tiszteletet bitorló római császárok követeltek, hanem mely Istennek valóságos ajándéka és jótéteménye, . . . hogy a polgárok úgy hódoljanak az uralkodóknak, mint magának az Istennek, nem a büntetés miatt, mint inkább a felség iránt való tiszteletből, nem hízelgésből, hanem lelkiismereti kötelességérzetből. Ez fekteti valóban erős alapokra az impériumot».

Igazán ez az impérium s a társadalom alapja, melyet a pápa óv legkihatóbban, s így az ő tekintélye az erkölcsi világnak tengelye, mely körül a társadalmak jegecesedhetnek. *A pápaság egységesítő hatalom.* Fensőbb egységbe szorítja a nemzeti különállású társadalmakat; közös irányt ad a különben széjjelhúzó elemeknek, melyek a különféle nemzetekben szétforgácsolják az erőket s a keresztény érdek győzelmét alárendelik kedvenc politikai nézetek szeszélyességének. A keresztény kultúra nem francia, sem angol, nem magyar, sem spanyol: a keresztény kultúra a nyugati társadalom közös érdeke. E nagy érdek szálainak egy központban kell összefutniok, valami egységgel kell bírniok, nehogy a nemzeti különleges érdekek a kínai vagy a mohamedán, vagy a buddhista társadalomnak szolgáljanak a kereszténység rovására; nehogy új pogányságba temessék a keresztény népeket. E szoros, egységesítő hatalom — a keresztény társadalom ideális központja a pápa, aki a keresztény kultúra érdekeit leghathatósabban védi, aki a nyugati társadalom ellentálló erejét a destruktív hatalmakkal szemben fokozza, s minden keresztény elemet folyton összetartásra serkent. «Szeretünk melegével kérünk titeket — írja a társadalom bajairól szóló körlevélben — és sürgősen buzdítunk, tisztelendő Testvérek, hogy lelkes főpásztori éberséggel szítsátok híveitekben a vallás szeretetének tüzét, hogy a jog és az igazság e székéhez minél jobban ragaszkodjanak, minden tanítását értelmük s akaratuk benső odaadásával fogadják, s az egyház tanaival

ellenkező véleményeket, ha még oly divatosak is, határozottan elvessék». Ime a «jog és igazság e széke körül» terjed el a nyugati keresztény társadalom ! Feléje gravitálnak a népek ; seholsem idegen, mindenütt otthon van ; otthonosan intézkedik Irhon bajaiban, — az afrikai rabszolgaság iszonyaiban — a német törvény túlkapásaiban ; nemzeteket békít, — határvonalakat von birtokaik közé, — ellenőrzi iskoláikat, — vigyáz erkölcsükre, — óvja elvadulástól házasságaikat. Érdekeik, kereskedelmük, hajózásuk, gyarmataik, parlamentjeik, gazdasági válságaik, állami és társadalmi életük, mindez ki nem vonhatja magát a pápa ellenőrzéséből ; mert ő a nyugati keresztény kultúra centruma. E centrum felé néha megindul a világ, mint a pápa 50 éves papi jubileumakor történt. A Vatikán a nemzetek találkozási helye lett, s az emberiség testvérisége az «Isten országában» valósul meg, egy országban, mely kiterjed világrészekre s a kárpáti falucska haranglábán épűgy kongat a kereszténység atyjának örömnapján, mint a tatár főnnsíkon vagy az Andesek lábánál elterülő kávéültetvényben. Ne felejtjük el : a nyugati keresztény kultúra központja a pápa !

S valamint központja : úgy úttörője is. Hogy a nyugati civilizáció valahol megvesse lábát : ott előbb meg kell alapítani a szentszék tekintélyét ; — sehol sem világosabb ez, mint az Oriens forrongásában s az azzal összekötött szláv nemzetiségek mozgalmában. XIII. Leó a szlávásra nézve nagy hatalom, mert a moszkovita szakadárság politikai törekvései ellen a katolikus szlávoknak ideális középpontul szolgál. Európának szüksége van arra, hogy a pápa katholizálja keletet. Az ott forrongó népek szabadsága és polgárosodása csak úgy biztosítható, ha Rómával való egyesülésük által, minden nemzeti sajátosságukat megtartván, kiosonnak az oroszoknak vasmarkából, ki azokat nemcsak önállóságukban, hanem haladásukban is enyészettel fenyegeti. Amire az orosz ráteszi kezét, az megdermed ; civilizációja szétmállott ; intelligenciájában a korrupció voltaire-i alávalósággal kísért. Azért XIII. Leó minden áron azon van, hogy a szentszékhez fűzze s ezáltal a nyugati civilizációnak nyerje meg népeit. Ha a liberalizmus nem volna oly önző és elfogult, — ha nem hunyná be szemeit az emberiség igaz java és érdeke előtt : nem állna be igavonónak a skizma hámjába, csak hogy a pápaság keleten babérokat ne arasson, s annál kevésbbé vádolhatná ismét más alkalomból a pápát, hogy orosz-barátkozás által a béke érdekeit elárulja.

De bármit beszélnek : e hatalom törhetlen. XIII. Leó pápa egyre tovább viszi a kereszténységgel a társadalom, a kultúra zászlóit ; győzelmes lobogói a civilizáció úttörői ! A Niluson s a Saharán áthatol, oda, ahol a legsötétebb Afrika gyászol ; — nem áll meg a Gangesnél s nem akad fenn a Himaláján ; ügynökei a prairie-ken lovagolnak s az eszkimók jégkunyhoiban értekeznek ; — beférkőzik a nomád beduin sátrába s versenyre kel a prófétával ; — elhat a kóbor tűz-imádó ponyvás szekerebe s Kurdisztán sziklafészekeiben helyet szorít templomainak. Országának nincs vámfája, — nincs határköve, — nincs vége ! Hódít, mint az igazság s a szeretet ; akit meghódít, azt fölemeli és emberré teszi ! XIII. Leó pápa alatt nyertek a missziók mesés föllendülést ; püspökségek, iskolák, árva- és kórházak állítottak ; hierarchiák keletkeztek ; 44 egyházi szerzetesrend és kongregáció küld ezer és ezer embert a vadak közé, s az európai társadalom önkéntes adóban évenként milliókat juttat erre a nagy műre, melynek XIII. Leó a lelke ; s az aggastyán pápa aligha hajtotta le fejét alázatosabb és forróbb imára, mint mikor ambíciója, melyben egyet dobban vele az egész emberiség szíve, teljesült : hogy 50 éves papi jubileumán 600.000 fölszabadult braziliai rabszolgának háláját fűzzék dicsősége koszorújába.

Mindezt létesíti a pápa erőszak s karhatalom nélkül, — a hatalom és tekintély erkölcsiségével, mely tiaráján ragyog !

A Rajna vidéke I. Vilmos német császárnak Koblenzben szobrot emel, melyben a béke géniusza vezeti a császár lovát ; szép, klasszikus felfogás, bár igaz volna ! De ha szobrot akar-nánk emelni a győzelmes pápaságnak, ugyan mily géniuszra bíz-nók a tiszteletreméltó római püspök lovának gyeplőjét ? Én a társadalom géniuszát állítanám oda ; mert a társadal-mat az erkölcsiség élteti, s a hatalom, a tekintély, a jog erköl-csisége nyer kifejezést a pápában ; — a hatalom erkölcsiségé-nek kiáradása képezi a pápaságnak nagy áldását az európai civilizációra. Hódolna e szobron neki a nyugati kultúra vala-mennyi európai állammal ; kezét fogna előtte Német- és Spanyolország a Karolina-szigetekre mutatva ; Anglia és Irhon, a letiport Irhon, amelynek a pápa vérző szívvel írja : «Miután az írek büszkéek rá, és pedig méltán, hogy katho-likusoknak neveztetnek ; katolikusnak lenni pedig Szent Ágoston szerint annyit tesz, mint a feddhetlenséget megőrizni s ami jó, azt követni : feleljenek meg tehát e név jelentésének».

E szobor alatt gondolkoznának a világ állásáról, mert amit a nyugati egyházszakadás óta, a pápai tekintély ezen

végzetes megrendülése óta nem remélhattünk, az megtörtént : a pápa nemzeteket békít. Amit Leibniz vérmes reménységben álmodni mert, amiről Voltaire sem mert gúnyolódni : az uralkodókat és népeket fékező s békítő erő, a civilizáció nagy törvényszéke XIII. Leó pápában tűnik fel újra ; vonzalmi kerületéből ki nem vonhatják magukat sem uralkodók, sem államok.

S mindezen nagyszerű törekvésekben, melyek Európát menteni hivatvák, mindig előtérben áll az a nagy igazság : a világnak szüksége van a pápaságra ! Szolgálják meg tehát a nemzetek a pápaság áldásait legalább azáltal, hogy szabadságát, melyben saját szabadságukat üdvözik, — függetlenségét, melyben saját függetlenségüket tisztelik, biztosítsák. Mert a pápa az egész világé ; nem Olaszországé ; Bismarck maga mondta, hogy a pápa nem idegen Németországban, hanem époly nemzeti, mint a német katolicizmus, s épúgy ami a pápa szabadságát érinti, az nem Olaszországnak, az a világnak érdeke. Így gondolkodik Disraeli, Bismarck, Woeste és Sagasta. Ami szuverénitását sérti : az minket sért, s nem az ő panasza, hanem a mienk, mely leveleiben s fölszólalásaiban elhangzik, midőn IX. Pius pápa tetemeinek átvitelekor, a Propaganda megrablásakor, a Giordano Bruno-emlék felállításakor s az 1891 okt. 2-án történt botrányok alkalmából arra fordítja a világ figyelmét, hogy «*verius in aliena potestate sumus quam Nostra*». Pedig az a pápaság, mely a maga lelki, erkölcsi hatalmában Európa utolsó reménye, — melynek sorsához a kereszténység haladása és hanyatlása kötődik, «*természeténél s isteni Alapítójának kifejezett akaratánál fogva semmiféle földi hatalomnak alávetve nem lehet*», mondja maga XIII. Leó Rampolla államtitkárhoz intézett levelében. Tehát a pápának szolgaságba jutnia nem szabad ; az anarchiában lealázott népek maguk kaparnák ki körmeikkel az ágyúk és puskák s az erkölcsiségből kivetkőzött hatalmasságok által romba temetett intézményt ; visszaadnák erkölcsi hatalmának külső s most ugyancsak gyöngé garanciákra fektetett szuverénitását, mely folyton halaványul s a nép szemében, a külsőségek szerint igazodó ember szemében már is enyész !

Legyen szabad XIII. Leó társadalmi akciójában még néhány részleges irányra figyelmeztetni, melyben befolyását érvényesíti.

XIII. Leó pápa akciója a társadalomban eddig nem látott mérveket öltött ; gyors tempóban, mint ahogy a lázasan dobogó szívből a fájó, sajgó tagokhoz ömlik a vér : árad

enyhet, erőt nyújtó, ébresztő, fölvilágosító befolyása. Mennyi erély lappang benne, mennyi élet! A társadalom ütere lázasan ver; a nagy testen át az előérzet, a sejtelen villanyfolyamai cikáznak; álmokat álmodik, vagy rémlátomásokat lát s biztonságot keres, s ha elbírná hinni, hogy valahol talál, átkarolná reszkető karokkal. A társadalom érzi, hogy nagy rázkódtatások előestéjén áll . . . egy borongós vigiliát virraszt, melynek nincsenek csillagai, hanem a hideg, nedves éjben néha megrendül a talaj egész mélyesmélyig.

E végzetes, sejtelmes, ijesztő állapotnak oka a társadalom aposztáziája a kereszténységtől minden téren: az állam, — a család, — a közélet, — s a gazdaság terén. S mit vonjon maga után az aposztázia rémes csillagzata? az európai civilizáció bukását, ha a pápának e katasztrófát a keresztény elvek diadalrajutása által meggátolni nem sikerülend.

A pápa mindenekelőtt éles vonásokkal rajzolja a társadalom aposztáziáját a szocialistákról írt körlevelében; azon államok aposztáziáját, «melyek új, a pogányoknál is hallatlan jogcímen Istenre és törvényeire való tekintet nélkül szervezkedtek; s elv gyanánt hirdetik, hogy nem veszik tekintélyüket és hatalmukat az Istentől, hanem a néptől». Még fájdalmasabban jajdul fel, az «államok keresztény szervezőtől» értekezvén, hogy az «egyházat a nyilvános életből, a törvényhozásból, az ifjúság neveléséből, a családból kizárják». Mivel pedig a logika iszonyú hatalom: azok az elvek, melyeken a modern állam épül a maguk logikus következményeivel, a népfőnységgel és vallásközönnyel, korlátlan lelkiismereti szabadsággal, — az erkölcsinek s a józan szabadságnak teljes tönkrejutását eredményezik. A pogány állam nyomában jár a legrutább szolgaság!

Nincs lealázóbb szolgaság, mint az abszolút államról szóló tan, mely a Caesar-istenítések modern kiadása. A pápa, mikor egy nemzedéket nevel, mely az abszolút állam bálványá előtt meg nem hajtja térdét, a szabadság őrének bizonyul. Szeszély, gyerekes tekintetek, ambiciózus féltékenység, gyáva opportunizmus által izgatott emberek változékony akarata abszolút törvény nem lehet, mellyel szemben elnémuljon a természet, a kinyilatkoztatás s a lelkiismeret. A társadalomnak szüksége van arra, hogy a törvényt tisztelhesse, s azért XIII. Leó pápa azt az isteni alapot, melyen a törvény emelkedik s a törvénytisztelet épül, a szeszély, a «popularis aura» bodor felhőivé változtatni nem engedi. A fogalomzavar, mely az államot isteníti s rendeleteit Isten

s lelkiismeretre való tekintet nélkül sérthetetleneknek proklamálja, már rendkívül nagy sülyedésre mutat. A pápa elítéli a bálványá emelt népfenség elvét s az efemer kormányok szeszélyeinek istenítését, mely jogot, szabadságot s lelkiismeretet tapos. A pápa nem engedi lábbal tiportatni a lelkiismereti szabadságot Németországban, — nem Franciaországban, — nem Oroszországban s mint tudjuk — nálunk sem. Minél badarabbul nyilatkozik az államistenítés : annál szégyenletesebb kudarcokat fog vallani ; mint ahogy vallott Németországban, hol az öntudatos katolicizmus eszére térítette s öntudatára hozta az államnak azt, hogy még nem isten. Gondolom, hogy az emberiség semmiért sem fog XIII. Leó pápának nagyobb köszönetet mondani, mint a szervilizmussal dacoló irányzatáért, melyet a társadalomba igyekszik beoltani a katolikus elvek által az államistenítés bábeli zavarában.

Ez alapelvből kiindulva, fejtegeti a keresztény polgárok főkötelességeit, hogy a gyászos sülyedésben óvják, s mozdítsák elő a szabadságot az erkölcsi hatalom, az egyház jogainak szentültartása által ; — hogy óvják, tanulmányozzák, védjék a hitet s vigyék azt be a társadalomba, s szerezzenek érvényt elveinek «erélyes katolikus akció» által ; — akarja, «hogy véget vetve a megoszlásoknak, melyek a konzervatív erők egységét s egyetértését, főleg Franciaországban lehetetlenítik», vállvetve törekedjenek a népek békéltetésére. S ez okból nem vet gátat tevékenységének s akarja, hogy az akatholikus államokba is behatoljanak «de buone e salutari influenze della Santa Sede» és hogy «a rend, a béke, a jólét előmozdításában ott is része legyen». E sok sürgetésnek tagadhatlanul megvan eredménye ; a pápaság a szerteséjjelhúzó nemzeti törekvésekben közös támpontot nyújt a konzervatív elemeknek nagy akciókra. Mozog a világ, hogy tiltakozzék a lelkiismereteket tipró állam paragrafusai ellen. Hasad a belátás hajnala, hogy a kegyetlen, abszolút-állam-eszmék fölött vannak más örök eszmék ; a modern államokon kívül van a társadalomban még egy intézmény, mely erőszakoskodás nélkül az igazság és szeretet erejében fejti ki örök ifjú erejét.

Ezenkívül a társadalmi elvadulásnak különösen két tünete foglalkoztatja a pápát ; két elvadulási tünet, mely a kereszténységtől való aposztaziának hordozója : a polgári házasság s a szociáldemokrácia. Két eredet, — két bölcső : az ember s egy új társadalom bölcsője. Mindkettőnek iránya ugyanaz : a szentségtörő vágy meglazítani az eddig fönnállt társadalmi rendet, — törekedni arra, hogy az emberek

viszonyai szentek ne legyenek s különösen a család laicizálása már gyökerében emancipálni az embert az egyháztól, s nevelni egy nemzedéket, mely elvesztette a keresztény erkölcsi érzéket. Ez irányzatot takargatni nem lehet. Világiasítani azt, ami szent ; íme az irány ! «Azért azok — írja a pápa Felső-Olaszország püspökeinek 1879-ben — kik a keresztény társadalomban világiasítják a házasságot, valósággal lealacsonyítják azt, gúnyt űznek az alattvalók hitéből, megzavarják lelkiismeretüket.» A keresztény erkölcsant a büntető törvénykönyv szentesítésével ellátott új házassági erkölcs-tannal pótolni: ez ugyancsak merénylet a lelkiismeretek ellen. Minek az erkölcsöt, a bizalmat, a szeretetet, az erényt, a becsületet, — más szóval minek a családot kivenni a leg-erkölcsibb hatalomnak, az egyháznak kezéből, s azt a mo-gyorópálca árnyékába ültetni? De ha a törvényhozóknak, a XIX. század szektárius szellemének jobban tetszenek a Dumas-regények házasságai ; ha a házasságtörések és elválások botrányaiban saját elveire ismer : ám tessék tovább kiépíteni a vermet : a szentszék tudja, mit csinál.

A történelem fényesen bizonyítja XIII. Leó eszméit. A polgári házasság által laicizált vagyis aposztatált társadalom a nevelésnek s benne az emberiségnek kereszténység-ellenes irányt ad. Iskolákat nyit Isten nélkül ; tanít mindent, csak hitet nem ; a katekizmust száműzi. Mi ez a száműzés más, mint elvadulás?

Már Franciaországban megvan az iskola Isten nélkül ; már a római községtanács is kitiltotta a katekizmust az iskolából s a pápa ugyancsak rámutatott : nézzétek, ez is egy lépcső megint lefelé ; *facilis descensus Averno*. A család és az iskola csavar- és kormányvesztett hajóját pedig teljesen a szabad-kőművesség köti le magához s egy nemzedéket nevel, melyet már nem annyira a pápa tesz pellengérre, hanem a társadalmi nyomorúságok láncolata kárhoztat. Az ily társadalomnak csapja szeme közé a vádat Kingsley : «Mindent teszünk ; acélt keményítünk, gyapjút fonunk, gyapotot, vásznat fehérítünk, porcellánt gyártunk, remek majolikát készítünk . . . de embert, embert nem nevelünk». Nem hogy nem nevelünk, hanem elvadítjuk. A pápa készakarva használja e kifejezéseket, melyek szerint a társadalom elaljasul, le-szoríttatik, lealacsonyodik ; . . . megszabadul a kereszténység nemesítő befolyása álól, s nemtelenné válik. «Nem a hit-oktatás volt-e az — írja a pápa — mely a földet megújította, mely az emberek kölcsönös viszonyait megszentelte

s megneemesítette, mely fogékonyabbá tette az erkölcsi érzéket, mely nagyra nevelte a keresztény lelkiismeretet, azt a lelkiismeretet, mely erkölcsi erejével zabolázza a szenvedélyt, bélyegzi az igazságtalanságot, s a többiek fölé magasztatja a keresztény népeket. S ha ezt elvetik, miye marad a társadalomnak? annak a polgári házasságokból eredő, — polgári iskolákon, — a polgári élet korrupcióján keresztül vonszolt társadalomnak, melynek Gambetta, Paul Bert, Jules Ferry céljául világos szavakkal : a kereszténység kiirtását tűzték ki? s a társadalom józanabb része, melyre ráillik André Chenier gyönyörű szava, hogy «affamé de justice», — talán nem is érti, hogy honnan az a vészteljes forradalom, mely az embert vadítja s homlokáról minden istenit letörülni siet, s honnan azok a titkos, végzetes impulzusok, melyek görcsökbe szorítják az emberiséget s belőle egy védtelen hipnotizált médiumot varázsolnak, mely megbénult akarátában vakon hódol a frázisok szuggesztiójának? !

De a pápa nagyon világosan látja azt a titkos kezét, mely a társadalmat majd orvul, majd nyílt erőszakkal kereszténységétől fosztogatja s amely szenvedélyes elvakultsággal meri hajtogatni : le cléricalisme voilà l'ennemi ! A pápa eddig háromszor s legutoljára csak két hónap előtt utalt «dall' alto del' apostolico Seggio» a szabadkőművesség veszedelmeire, melyeket ez a titokban vakondmunkát folytató sötét társulat a keresztény civilizációra hoz. Olaszországban van a szabadkőművesség főfészke, azért is ott lép föl e társulat pusztító mételye legvilágosabban. Olaszország nyílt örvény szélén áll ; szellemi bomlás, — erkölcsi elaljasodás, — kibonthatatlan politikai bonyodalmak, — kétségbeesett finánciális nehézségek, — a nemzeti segélyforrások kimerültsége — s ezek következtében általános elégedetlenség s tompa lemondás : íme a kép, melyet Olaszország nyújt. Más országokban is nagy a szabadkőművesség hatalma ! Franciaországban kezére kerítette a kormányt, kamarát, szenátust, hivatalokat, pártokat, a sajtót. Nálunk a pártalakulás nem lévén egészséges és életrevaló, a szabadkőművesség is elernyed ; mert talaja neki, valamint bármily szellemi forrongásnak csak ott lehet, ahol a konzervatív keresztény eszme szemben áll a liberális pogánysággal. Ahol ez a pártoszlás megtörtént : ott az egyház s eo ipso az egyháziasság legélesebb kifejezése : a pápaság halálos ellenséggént áll a szabadkőművességgel szemben. A szabadkőművesség tönkre akarja tenni a pápaságot ; azért mindenben, ami a pápa erkölcsi hatalmát közvetve vagy

közvetlenül érinti, lázító, elmérgesítő, romboló szerepet játszik. Nyit iskolákat, nevelőintézeteket, menházakat, «lát-szólag azon nemes, emberbaráti célból, hogy az ifjúság szellemi műveltségét, s anyagi szükségleteit gondozza : valóságban pedig azért, hogy a vallás s az egyház kárára ellenséges nemzedéket neveljen». (Levél Monaco La Valletta bíboroshoz.)

Amit a nemzedékekkel akar : azt akarja nemzetekkel. A pápa a belga kormánytól szenvedett sérelmében nyíltan rámutat a baj okaira : «Leplezetlenül lép előtérbe a szekták konspirálása — így szól a pápa a bíborosokhoz intézett beszédében, — melynek célja idegenkedést támasztani a kedélyekben az apostoli szék iránt, hogy azután ezen áldásos befolyás alól kivont keresztény népeken kényük-kedvük szerint uralkodhassanak. Ugyanez volt nyilvánvaló céljuk, midőn a világi fejedelemséget a pápától erőszak és cselfogások által elragadták, — pedig ezt az isteni gondviselés világos rendelete és a nemzetek s nemzedékek egyetértő jóváhagyása biztosította számára, hogy mindenkorra meg legyen óva függetlensége és szabadsága, melynél mi sem szükségesebb az egyház ügyeinek kormányzásában». A Bulletin maçonnique de la grande Loge symbolique écosaisse 1880 júl. számában tudatja : «Első és fontos lépés történt az imént Belgiumban a klerikális eszmék alóli felszabadulás felé azáltal, hogy a pápaság melletti diplomáciai képviselőt megszünttetették. A páholyok nem állnak távol ezen érdekes eredménytől». Tervszerűen dolgoznak tovább. A belga kormány merénylete szorosan összefügg Róma bitorlásával. Az olasz forradalom csakúgy, mint az európai forradalom, leszorítani igyekszik a pápát világi szuverénitásáról, — hogy függetlenségétől s ezáltal erkölcsi hatalmától is elessék.

A pápa fájdalmasan jajdul fel, s az események ugyancsak bizonyítják, hogy igaza volt, — s megfelelnek azon kérdésére, melyet a közönyös, elámitott világ előtt felvetett, — a Gior-dano Bruno-botrány alkalmából : «Vajjon megnyugodott-e az ellenség a világi uralom megdöntésénél, avagy nem tör-e más végső célra, hogy tudniillik magát a pápaság szent tekintélyét megsemmisítse s a keresztény hitet gyökerestül ki-irtsa?» (1889 jún. 30.) Ez a kérdés mint a villám úgy hat azokra, akik áztatják magukat, hogy hát a pápának nem kell a világi uralom, csak tartsa meg a lelki hatalmat ! Mindenki látja, hogy az ellenségnek több esze van, mint az ilyen béke-prófétáknak. A szekták azért rabolták el a világi fejedelemséget, hogy a pápaságot gyöngítsék, — gyöngíteni pedig

azért akarták, hogy idővel végleg megsemmisítsék. A világi fejedelemség a lelkihatalomnak volt védőfala.

Ez a védőfal ledült, s a garancia-törvény nem emelt fel újat. Az államistenítés korszakában eziránt egy csepp kétség sincs: de ha a végletekig bizalmatlanok volnánk saját belátásunk iránt, fölvilágosítást nyújt Olaszország egyik legtekintélyesebb liberális írója, Attilo Bruniati a Biblioteca delle scienze politiche legújabb kötetének előszavában. Bruniati, aki többször rosszalta a kormány viselkedését a protestáns imaházak Róma centrumában való felállítása, IX. Pius hamvainak megbecstelenítése, Torlonia Sindaco letétele, a propaganda javainak konverziója s az 1891 okt. 2-án lejátszódott botrányokkal szemben tanúsított konniven-ciája alkalmából, azt a kérdést veti föl magának, vajjon az olasz állam minden esetben garantálja-e a pápának a Vatikán kerületében való szuverénitását? s azt feleli: ugyancsak nem; sőt a római kúria kihívó viselkedése nélkül is megtörténhetné, hogy az olasz kormány felfüggeszse a garancia-törvényeket, különösen Olaszország ellen intézett háborúnak vagy éppen Róma ostromának esetében.

A pápa a szektárius forradalom vasmarkában van, mely megroppantani igyekszik az egész főnnálló keresztény társadalmat. «Esztelen dühük azonban — írja a szabadkőművességről szóló 1884 április 20-án kibocsátott körlevelében, — leginkább az apostoli szentszék s a római pápa ellen irányul... mert végleg ki akarják irtani magát az isteni joggal alapuló pápaságot.»

Pusztításuk átcsap a család, az iskola, házasság, közélet mezejére. «Csábót nyujtanak — írja a pápa a szabadkőművesekről — a test szenvedélyeinek minden illem és szemérem nélkül szerkesztett újságokban és könyvekben s az érzékcsiklandozó színi játékokban; a természetesség örve alatt ledér eszméket csempésznek be a művészetekbe s tápot nyújtva az elpuhult és kéjelgő testnek, fölébresztik gyönyör-érzékét.» A szabadkőművesség a házasságot lerontja, — az iskolát laicizálja, — az államot atheussá teszi. S midőn ez iszonyú pusztításban a pápa veszni látja a hitet, az erkölcsöt s az állami rendet, ünnepélyesen kijelenti, hogy a szabadkőművesség a barátság örve alatt rászedi a királyokat.

Azonban az így rászedett társadalom, melynek halálos sebeit a pápához hozzáfoghatóan emberi hatalom nem gondolzza, a szocializmusban már is vihart arat s a keresztény alapokról való lesiklás által szembeszökő végveszély felé sodortatik. A katasztrófa vigiliáján állunk; hamar értünk oda;

nem hiába, gözzel haladunk. A liberális elvektől okozott bódulásban sokan még nem látják, hogy a szocializmus az aposztázia méregfájának gyümölcse s hogy csak egy kiút van: Krisztus. Carlyle ezt már rég megmondta: Mióta Krisztus eljött, a világ megítéltetett; csak krisztusi alapokon állhat fenn a társadalom. — A puritán Carlyle sötét predesztinációjával nem nyújthatott a társadalmi újjászervezésnek elég erős erkölcsi alapokat; de amit Carlyle nem tehetett: megtette a pápa.

A szociális reform szükséges, mely új korok nyitánya legyen. S mi jön a nyitány után? Korok kereszt nélkül vagy kereszttel? ez a nagy kérdés! Ha a mai társadalom rendelkezik az igazságnak és szeretetnek oly nagy tőkéjével, hogy a letiprott embert fölemelni s az elkeseredettet megengesztelni képes legyen; — ha a mai társadalomban van annyi erkölcsi erő, hogy magát elítélje s pénzvágyára, a munka kizsákmányolására s a részvétlen emberirtásra a «pereat»-ot kimondja; — ha szenvedélyeit le tudja törni és szakítani a mammon bálványozásával, melynek áldozatul dobta oda erkölcsiségét s nemesebb indulatait: akkor igen, van menekülés! De honnan merítse a lelki erőt, mely a mammon láncait repessze s az elaljasodott társadalmi rétegek felemelésére képesítsen? Eretnek földön... a ködös Angliában igazitanak ez iránt útba. Azon mély kereszténységű anglikánok és puritánok: Carlyle, Ruskin, Kingsley, Shaftesbury körében a római egyház egy bíborosával, Manninggel találkozunk. A XIX. század Jeremiása (Carlyle) által fellázított Albion csodálkozva látja, hogy egy római bíboros vesz részt munkásai békéltetésében, — a sztrájkok békés kiegyenlítésében; rendkívül nagy szerencsének tartják megjelenését a Mansion-House-ban: filantrop egyesületekben elnököl; bírószerpet viz vitás munkáskérdésekben ott, hol 25 év előtt képzelni sem lehetett, hogy egy anglikán prelátus, vagy a non-konformisták prédikátora katolikus pappal egy szintéren megjelenjék. A dockmunkások gyűlésein Sydney Buxton és Sir Andrew Lusk társaságában a bíboros is megjelent, akiben a szeretetlenség apostolai, Giffen és Spencer határozott ellenségre találnak. De a sínpárokkal körülpántolt, alagutakkal átfúrt, kőszénfüsttel borított, zakatolástól elsüketített Angliában a bíboros fellépte csak az irányt jelezte, melyet az egyház társadalmi akciója követ s melyet a pápa már 1878-ban a szocialisták, kommunisták és nihilisták modern tév-tanáról írt körlevelében hangsúlyozott s 1891-ben a munkások helyzetéről szóló enciklikában megkoronázott.

A pápa érti korát, érti a társadalom görcsös vonaglását ; ismeri a tékozló fiúnak történetét s éles tekintettel felismeri, hogy honnan valók a nyugati civilizáció modern bajai s mik azoknak orvossága. A pápaság, a középkori tiara egy fordulat-tal a XIX. század legsajátosabb gondolatai, tervei és vajudásai közt jelenik meg, rájuk derítvén azt a fényt, mely a világ világossága.

A pápa körlevele a munkások helyzetéről mély benyomást tett ; még a német szociáldemokrata «Vorwärts» is azt írta : «Keresztény szempontból többet és alaposabbat írni nem lehet». E levélben feltárul a keresztény morál küszködése a modern erkölcstelenséggel, a szenvedélyek érdekeivel : igazságtalanság a birtokos osztályban, mely a munkástól elvonja a neki járó bért ; — szerencsétlen törvénykezés, mely féket eresztve a tőke uralmának, a védtelen munkásokat degradálja, lelküket, az embert bennük megöli s géppé változtatja. Az ekkép bukott ember elveszti tisztetét önmaga iránt, elvadul, minden erkölcsi tekintet megvet s a társadalmat felforgatja. Walker (The Wages Question) a munkásosztályt megfúlt emberhez hasonlítja, akinek teste puffadtan ismét felszínre jut, miután a rothadás a szervezetben előrehaladt. A munkásosztály először megfúl az erkölcstelenségbe ; elveszti munkáját s munkájával a reményt tisztességes életre ; miután elaljasodott, rabja lesz rossz szokásoknak, szétszakítja a kötelekeket, melyek családjához és házához fűzik s önmagának s másoknak utálatul szolgál. Ime a nagy morális baj ; a baj az immoralis rendszer ; a törvény védő gátjainak letörése s ezáltal a régi társadalmi rendeknek, szövetkezetek-és intézményeknek felbontása, az atomizált tömeggel, a mágára maradt, elbukott, elerkölcstelenedett egyeddel.

Tehát a szocializmus elsősorban erkölcsi baj ; az igazság és a keresztény társadalmi rend elveszése. Három seben csapolják a modern társadalom erejét : a «superbia vitae» a liberalizmusban, mely a régi óvintézkedéseket s az egyént védő intézményeket teljesen leradiazta ; — a «concupiscentia oculorum» a mammon szolgálatában ; s a «concupiscentia carnis» a lealacsonyodott osztályoknak épügy, mint a bourgeoisie-nak szemtelén kihívó élvhajászatában.

A szociális bajok mindig erkölcsi bajok ; hiszen erkölcs a társadalom fő ütere. Azon korban, melyben egy nagy szocialista támogatta a lateráni bazilika roskadozó falait : csak-ügy, mint most, midőn nem a «glorioso poverello di Christo»-hoz hasonló szocialisták, kik a szegénységet szeretnék, csap-

nak fel társadalmi mentőknek : a pápa a szenvedélyre mutat, mely a társadalmi kérdés szítója, melyet nem élesztetni, hanem oltani kell. «A korszellem — írja ő Assisi sz. Ferencről szóló körlevelében — s az emberek a földi javak s érzéki gyönyörök hajhászásában emésztik erejüket. Lelketlen fényűzéstől elkapatva, elpazarolják sajátjukat s megkívánják a másét ; — nagy hangon hirdetik a testvériséget, de a sok szótól elfelejtik a tetteket ; — mindent az önzés mozgat s a gyöngékről és nyomorultakról gondoskodó, rejtőző szeretet napról-napra ritkábbá válik.»

E körlevélben még a szegénység költészeti bája sugárzik felénk, melybe Szent Ferenc az ő úrnőjét öltöztette. De a munkások helyzetéről írt körlevélben a szent szegénység költői bája helyett a proletár iszonyú helyzete lép elénk, kinek számára, — bár elméje a forradalmi eszmék ópiumos álomlásaitól elbódult, s szívében az elkeseredett szenvedély láza ég — a pápa igazságot követel. Ez XIII. Leó pápa nagy szociális ténye ! Igazságot követel — jól jegyezzük meg, nem caritast, — igazságot. A caritas tehetetlen a modern szocializmussal, a szociális nyomorral szemben ; szivattyúi a sülyedező hajóból a beömlő hullámoknak csak kis részét meregethetik ki : igazság kell. Igazság a törvényhozásba ! A törvényhozás a liberalizmus rendszerében a tőkét szolgálja s nem a munkát, — a mammont s nem az embert. Félre a vészthozó gondolattal. «Miután a muló században — írja a pápa a bevezetésben — a munkáosztályok régi egyesületei eltörültek s helyükbe új szervezkedések nem léptek s maguk az állami intézmények és törvények is kivetkőztek a régi vallásos, konzervatív szellemből : lassanként odáig jutottunk, hogy a munkások magukra hagyatva, védtelenül ki lettek szolgáltatva a munkádadók embertelenségének s a versengők féktelen nyereségvágyának.»

Szolgáltasson tehát igazságot a törvényhozás ; ragadja meg nagy szívvel a neki jutott feladatot. Állami beavatkozás kell ; hiszen állami törvények döntötték meg a társadalmi szervezeteket, a munka védfalait. Mily szerepe legyen az államnak a szociális kérdés megoldásában, ez a legfontosabb és legpraktikusabb része az enciklikának. A katolikusok közt is két irány volt észlelhető ; a franciák és belgák nem akarták az állam beavatkozását vagy csak nagyon kis mérvben ; a németek és angolok sürgették az állam közbelépését a munkások oltalmára. A liberális manchesterizmus folyton csak az önségélyt hangoztatta, — a szabadságot, t. i. az éhen-

halásra való szabadságot védte s az állambölcseiséget nem helyezte másba, mint a «laissez-aller» elvének kényelmességébe. — A pápai szózat a német-angoliránynak adott igazat ; kijelölte a pontokat, ahol az államnak be kell avatkoznia ; ezek : a munkaidő, a munkabér, az ünnepi szünet, a gyermek- és nőmunka, a sztrájk.

Nem hiába pihen Szent Péter templomának «Cathedra Petri» nevű oltára előtt gyönyörű szoborműben megjelenítve a «justitia». Szent Péter székéhez van csatolva uralma ; e széktől várja kuszált, küzdelmes pöreinek, melyekbe a birtok s a szegénység, — a tőke s a proletárság jogai és erőszakoskodásai vannak belezavarva, kiegyenlítését. Hogyan is képzelhetnők el az ellenkezőt? «Ez a szeretetteljes anya — írja a pápa a kommunisták és szocialisták modern eretnekségéről — nem szűnik meg róluk gondoskodni, sőt gyengéd anyai szeretettel öleli föl s tisztelettel környezi őket, tudván azt, hogy Krisztus személyét képviselik», s nemcsak anyagi segélyforrásait meríti ki, hanem egyre hullámszásban tartja a társadalom összes erkölcsi erőit ; az áldozatkészség szellemét ápolja, — a szerzetesrendek és kongregációk hősiek szolgálatát a világ nyomorának enyhítésére tereli ; — egyletek, társulatok állítása s ajánlása által lehajlik azokhoz a rétegekhez, melyekről a világ oly könnyen megfélemedezik, de az, kit a kereszténység Atyjának hívnak, meg nem feledkezik.

Igy emelkedik szemeink előtt XIII. Leó pápa társadalmi akciója ! A San Lorenzo in Lucinában fölszentelt római püspök megfelelt e templom sejtelmes, küzdelmes, új korokat nyitó emlékeinek. Apostoli akciójáért üdvözölték őt protestáns császárok, republikánus elnökök, angol pozitivisták, amerikai szocialisták és munkalovagok ; ez akciójáért üdvözljük őt mi is ! Egy akció fölruházva mindazzal, ami kiindulásait jogosultakká, eszközeit hathatósakká, reményeit kecsegtetőkké teszi ; — egy akció, a lélek és szellem erejében ; — egy akció, mely a világra kiterjed, s midőn az európai bajok alatt görnyedez, vért és pénzt biztosít azon földek számára, melyek a pogányság éjében feledettek ; egy akció, melynek társadalmi adója a péterfillér s a missziókra adott milliók ; — egy akció, melynek ambíciója volt új keresztes hadakat indítani a rabszolgavadászok ellen s legragyogóbb dicsősége 600.000 fölszabadított brazil rabszolgának hálája, egy ily akció — mondom — megérdemli, hogy hősének lábai elé mély hódolatunk s ragaszkodásunk koszorúját letegyük.

XIII. Leó.

(1902)¹⁹

Szentséges Atyánk, XIII. Leó, van olyan pápa, mint a legkiválóbbak voltak Szent Péter székén. Páratlan tisztelet és elismerés övezi s ezt a nagyságát nem a hagyományoknak s a nagy pápák sorának szinte megszakítatlan folytonosságából, hanem tisztán saját erejéből, hatalmas lelkéből, nagy tehetségeiből s ragyogó erényeiből eredeztetjük. XIII. Leó pápa egészen önmagán áll; az ő nagysága nem a pápai trón, hanem saját lelke.

Mikor IX. Pius meghalt, úgy éreztük magunkat, mint akiknek leesett a fejük koronája. Meghalt a nagy, a népszerű, az urbis et orbis lelkesülésétől övezett pápa. Régen nem hangzott már név olasz ajkáról, melyhez annyi katolikus és olasz érzelem fűződött, mint Pio Nono nevéhez. Ki lesz az — mondogatta a hívő közvélemény — ki csak távolról is, méltán léphet nyomaiba? Mert, hogy olyan legyen az utód, amilyen volt az előd, arról letettünk, hogy pedig talán meg is haladja, azt nemhogy nem reméltük, hanem bűnnek és sértésnek tartottuk.

S valóban át kell éreznie mindenkinek, hogy ki volt Pio Nono, aki meg akarja érteni, hogy mily nagy XIII. Leó.

IX. Pius a sürgő-forgó, nyugtalan-háborgó érzelmek nagy alakja; a küzdelmek<nek>, a lázas aktualitásoknak embere; a tehetséges, szellemes, át meg át kultúrnépnek, az olasz népnek egészen olasz fia. Nagy dolog az, nagy olasznak lenni. Bármit mond is Chamberlain a germán népfajról, az olaszban a szellemességet, az alakító öntudatot, a művészi ihletet, az egyéniség felsőségét háromezer éves kultúra hordozza; az olasznak a föllépésén, a hanghordozásán is régi kultúra tükröződik; de ahhoz szem és érzék kell. Az Adria partjairól Rómába költözött Mastai-Ferettiből igazi olasz és római pap lett; mélységes hit, apostoli buzgalom, hevülő áhitat, olaszos érzelmesség s derült kedély jellemezték. Ő Róma utcáin, mint

fiatal pap, prédikált kereszttel kezében s mezítláb tartott bűnbánati körmeneteket. Ez kell a római népnek, annak, melyet a Gracchusok védtek s mely régen is, most is a Suburrában s a Trastevere-ben lakik. Azért Pio Nono mindig a nép pápája volt, s a népmozgalom mindig, még 1848-ban is, bizalommal fordult feléje. S a bizalom akkor sem csalódott benne; IX. Pius pápa alkotmányt is adott, s a «népek tava-szának», a negyvennyolcnak, lelkes emlékei az ósdi, örök városban, Pio Nono nevéhez fűződnek. Ugyan mit értek volna el XVI. Gergely alatt? A nemzeti egység öntudatára ébredt Olaszország még azt is remélte IX. Piustól, hogy mint hajdan II. Gyula pápa, ő is kiadja a jelszót: Italia agli Italiani! Fuori i barbari d'Italia! S bár ezt nem tette s bár az olasz hazafiak a szabadkőművesek vezérlete alatt a népszerű pápát országától s trónjától is megfosztották, az olaszoknak s a katolikus népeknek lelkes szeretete a Vatikán foglyának is hódolt, ki ha csatákat a harcmezőkön vesztett is s a Porta Pia résénél királyi uralmát is elvesztette, a szellemi nagy érdekek csatáit Bismarck ellen, a nemzetközi fölvilágosodottság s a német-angol racionalizmus ellen hajlíthatatlanul s élte utolsó percéig vívta.

Ilyen nagy férfiú után nehéz embernek, nemhogy pápának lenni. Ily ragyogó világtörténeti szereplés s ily hódító egyéniség bizonyára homályba borítja a nyomába lépő alakot, ha nincs benne alakító, teremtő, intéző eredetiség, mely egy új típust tud teremteni, újat, nem kópiát! A kópiák mindig gyöngeségek, még ha szükségesek is, sőt még ha dicséretesek is. S habár az abszolút eszményt mindnyájan kópiázzuk s nem is tehetünk mást, de az igazi nagy egyéniségek a kikölcsonzótt vonásokat is eredeti alakításban ismétlik meg. Ez történt meg XIII. Leónál. Ő nagy ember, de egészen más, mint IX. Pius, s azt kell mondanom, hogy kellett is nagyságához az a körülmény, hogy egészen más legyen. A ragyogó, világmozgató események, egy nemzet egyéniségének vajúdásai, hiányzanak életéből. A világelváltozások, a nagy harcok fényes keretére itt nem akadunk; a fölfordulások erőszaka s a forradalmak páthosza nem képezi azt a háttért, melyből a nagy alak mindig fönségesen emelkedik ki, hogy a rokonszenvezőket hipnotizálja s a másvéleményűeknek szemét szűrjön.

XII. Leó halála után így ír Antonio Rosmini (Lett. 134. Roma, 17. marzo 1829.): «Minden rendnek és néprétegnek megvan a jelöltje a pápai székre. Az én szívem Capellari

választaná meg pápának . . . Róma városa nem összpontosítja óhajait egy személyre. A nemesség természetesen római herceget akar látni a pápai trónon : az ő pápájuk Giustiniani. A köznép egy emberszerető s jótékony pápát akar : az ő pápájuk Galeffi. A középosztály óhaja Capellarira irányul, kiből minden kellék megvan, egyet kivéve, azt t. i., hogy nem római herceg». Tudjuk, hogy egyik sem lett a nevezettek közül, hanem Castiglioni választotta meg, ki VIII. Pius nevet vett föl. Így van ez többnyire, hogy az egyes társadalmi osztályok és érdekeltek más-más pápát jelölnek. IX. Pius pápa a haladó idők vágyainak és izgalmainak : a nemes értelemben vett római népnek volt pápája ; XIII. Leó az előkelőségnek pápája. Nem mintha a népet nem szeretné ; ki merne ilyesmit mondani a szegények, a munkások s az alattvalók érdekeit oly melegen szíven viselő pápáról? Hanem abban az értelemben mondom XIII. Leót az előkelőségek pápájának, hogy IX. Pius pápával szemben a vezető hatalmakra veti szemügyét. Ha IX. Pius pápa felé kezdet óta a Trastevere s a Suburra szíve dobbant, később pedig a kormányok sértő magaviselete s a sok szenvedés a Szeplőtelen Fogantatásnak pápáját az egész hitbuzgó világ legszeretetre méltóbb alakjává varázsolta : XIII. Leó pápa kezdet óta a nagykövetségek palazzóival áll folytonos érintkezésben. Ő tudja, hogy a világot nemcsak «parva sapientia», hanem «parva turba» is kormányozza. A világ dolgait arasznyi idő szerint felsőbbbségek intézik ; századok és világkorszakok szerint természetesen nem a felsőbbbségek, hanem ezeknek urai, az eszmék s a forrongásba hozott tömegek, irányítják. XIII. Leó pápa a népek javát a kormányoktól sürgeti s az egyház békéjét is azoktól eszközölte ki. A nagyoknak tiszteletét, a legfelsőbbeknek elismerését vívta ki magának XIII. Leó pápa. IX. Pius úgy beszélt Bismarckról, mint Attiláról, az Isten ostoráról ; XIII. Leó megnyerte Bismarckot, s a protestáns császárság még békebíróul is a pápát választotta s a lelkek fölött való impériumról lemondott a német népnek lelkiismereti békéjéért, melyet nem Berlin, hanem Róma nyújt hegyeken innen, hegyeken túl. S mit tett Leó pápa Franciaországért? Mennyit túrt, mennyit szenvedett a francia egyházért a francia kormánytól, s tagadhatatlan, hogy Franciaország foglalja el az első helyet XIII. Leó szívében. Franciaország nemcsak az egyháznak s a szentszéknek első leánya, hanem «filia praedilecta» is.

De a vezető politikánál — mint említettem — kihatóbb

az eszméknek hatalma, mely szintén, sőt kiváltkép, vezető hatalom. Az eszmei áramlat IX. Pius pápa alatt úgy pezsgett és dühöngött, mint a fölkorbácsolt tenger. Az eszmék az akkori Európában nemcsak vihart támasztottak, hanem gyötörték, kínozták az emberiséget. Lázba esett s nem bírt magával. Az elvek szenvedélyekké lettek s az ismeretek létet s életet sürgettek, akár tévelyek, akár igazságok voltak. A Szeplőtelen Szent Szűz az ördög fejét taposta s a Szeplőtelen Fogantatásnak pápája a naturalizmus szörnyének hágott fejére, oly érzékenyen, hogy ez a fej a racionalizmusban fölemelkedett s valamennyi méregfogát az egyház természetfölötti hatalmának sarkába csattantotta. Inkább állat akart lenni a darvinizmusban, inkább a tragikumnak esztelen zsákmánya a naturalizmusban, inkább a létért való küzdelemnek áldozatja az egész vonalon, de ezt a meztelen szupernaturalizmust, mely a természetet minden emberben tényleg bűnösnek mondta s a csalhatatlanságot egy isteni ténynek, a pápai tanító tekintélynek követelte, tűrni nem akarta. IX. Pius pápa alatt mindenütt küzdés, mindenütt harc folyik, kardok csattogása hallatszik, s az elkeseredés oly nagy, hogy békéltető s egymást megértő tevékenységre még nem érettek. Belefolyik e harcokba nemzeti ellentét, német antipathia, olasz átérzett felsőség, s az egész úgy fest, mint új kiadása a régi welf- és gibelin-harcoknak.

Harc lesz mindig. A küzdelem az igazság s a tévely közt, a jó s a rossz közt el nem ül soha, de a szenvedélyesség igenis elülhet. A támadás, az ellentétek éles szembeállításának korszaka után következik az igazságot hévvel szerető s érdekeit hűen szolgáló munkásságnak korszaka. XIII. Leó pápa a munkálkodó, a kutató, a szellemi fölvilágosulásnak szolgálatában álló tudománynak pápája. Ő irányítja a katolikus gondolkodásnak figyelmét Szent Tamásra. Vegyük föl újra az eszmélődésnek s a metafizikai elmélyedésnek fonálát; ezt kívánja a pápa. Ez a kilépés világszerte imponált, s bár félnek az irányzatnak kizárólagosságától, de a szándék maga s a nyomában megindult szellemi mozgalom, tiszteletet parancsol minden táborban. Hogy mily benyomást tett, azt abból ítéldhetjük meg, hogy egy tudós gépészmérnök máris azzal a tervvel lépett elő, hogy jó volna, ha a pápa Rómába a természettudósoknak zsinatát hívná egybe, mert ő nem kételkedik abban, hogy a természettudomány a szellemi életnek, melyet az egyház gondoz, nemcsak materiális alapjait veti meg, hanem dogmáinak is impressziós keretét képezi.

A zsinat még nem volt meg ; nem is lesz ; de a szellemileg előkelő világ is tudja tisztelni s nagyrabecsülni a pápát !

De az ember nagyságának titka nem a történelmi keret, nem is az érvényesülés szerencséje, hanem saját egyénisége. Egy nagy ember, egy nagy egyéniség, Goethe szavai szerint :

Höchstes Glück der Menschenkinder
Ist nur die Persönlichkeit.

Nem is csoda, hiszen az «Isten országa is bennetek van». Az egész mennyország ! S az egész világ végre is olyan, amilyen az én világom, s azt én teremtem, én alakítom, én színezem ; nincs is máshol, csakis bennem van. Az életnek nagy stílusa ennek a bensőségnek kültre való vetülete. Az ember, a belső ember a kültre vetíti önmagát világnézetében, erényeiben, kedélyében, költészetében. De ha a körülmények miatt a kültre való vetítések el is maradnak, a nagy egyéniségnek valósága, öntudata s harmóniája azért mégis teljes és igaz.

XIII. Leó pápa mindenben nagy stílus felé hajlik s e hajlamát fonszéges hivatásában teljesen kifejthette. Nincs a világon állás, nincs foglalkozás, még az imperátor méltóságát sem véve ki, mely a nagy egyéniséget, ha képességgileg megvan, imponálóbban, kifejthetné, mint a pápaság. Az impérium a hatalom benyomásaival hat, de e benyomások le is nyomnak s inkább tehernek s izgató feszültségnek tünnek föl ; azért mindenki szívesen menekül környezetéből, s az imperátor maga az első, ki szívesen veti le a pose-t. Nem így a pápa. A pápa Krisztus Urunk helytartója, s mint ilyen elsősorban nem a jogot, nem a hatalmat, hanem a karizmat képviseli. A pápa krisztusi ; a karizma van kiöntve életére, s bár bíboros szenátus környezi s helebárdos testőrség őrizi, de a hívő mindezt nem tekinti, ő csak annak a kenetnek illatát érzi, mellyel a Szentlélek ken föl lelkeket, s melynek erejében lehet egyes-egyedül lelkeket hódítani. A pápa a lelkek atyja ; a pápa legszebb címe Szentszéges Atyánk ; s a pápa egyéniségének nagysága a szellemi s érzelmi felsőbb-ség érzete, hogy ő tényleg a kereszténységnek atyja. A lelkek feleje néznek s ő mutat nekik irányt ; szentszéges személye a mi köd- és tűzoszlopunk, melyet az élet pusztájában követtünk. Az ő belátásához, az ő intézkedéseihez az Isten különös s egymagában páratlan kegyelme fűződik, az, hogy az egész kereszténységhez általa szól az Isten. Ő az Úr organuma ! Ily körülmények közt a pápa egyénisége a gondviselésnek külön tétele, különálló tétel. S mily öntudattá, mily szellemi

fölennyé fejlődhetik e hitnek világosságában s a lelkek ragaszkodó szeretetének melegében egy-egy szerencsés egyéniség! Mily nagynak, mily kiválónak, mily erőteljesnek s harmonikusnak kell lennie az öntudatnak, mely arról tesz tanúságot, hogy Krisztus hatalmát s Krisztus kegyelmét hordozza! S Szentséges Atyánk érzi ezt. Érzi, hogy Krisztus helyett áll s hogy a népek a Krisztus missziójának folytatását várják tőle. Érzi s a meghatottságtól remegő és saját méltóságának öntudatától áthatott hangon mondja a zárandokseregeknek: Fiaim, érezzétek át, hogy Krisztus helytartója előtt álltok! Csoda-e, hogy könnybe lábadnak a hívők szemei, s ha fejükre teszi kezét, mintha le akarna szakadni szívük. Érzik, hogy Krisztus keze érinti őket. Istenem, mennyi hatalom és szeretet egyben! Ő megáldja olvasóinkat, ő buzdít a Szent Szűznek tiszteletére, ő áldást rebeg, s ugyanakkor az apostoli joghatóságnak hatalmát tiszteljük szentelt személyében, s a tiara nekünk annyi, mint az ős-zsidók szemében a főpap urim-thummimja.

E joghatóságának erejében kormányozza Szentséges Atyánk a keresztény katolikus világot. Ő a pápa, ő a felelős a világegyház kormányzatának irányáért s ő érzi a felelősséget. Annak idején Nina bíboros, volt államtitkár, a francia egyházat érdeklő okiratot adott ki, mely önhatalmilag intézkedett s több tekintetben nem a pápa nézeteit tolmácsolta. XIII. Leó felelősségre vonta a kardinálist s Ninának térdén állva kellett bocsánatot kérnie. Kellett? nem térdeltette le senki, de térdre borult, mikor a pápa mély, vontatott hangon kijelentette a mentegetődző bíborosnak: «Én vagyok a pápa; én vagyok most felelős az egyház kormányzatáért; senki más».

Nietzsche szerint a kereszténység az ő főpapjaiban véste ki az emberi társadalom legfinomabb, legeszményibb alakjait: «Hier erreicht das menschliche Antlitz jene Durchgeistigung, die durch die beständige Ebbe und Flut der zwei Arten des Glücks (des Gefühls der Macht und des Gefühls der Ergebung) hervorgebracht wird». Két árapály hullámozik a pápa lelkében: a hatalom érzete s egy világ hódolatának vigasza. Ez a kettő emeli, nemesíti lelkét. E kettőtől szellemül át léte, s ha valakiben átalakulhatna az ember egy szellemi, felsőbb lényvé, bizonyára egy nagy pápában történhetnék ez meg, kinél a test gyöngesége s a világi élet szerencséje is feledésbe megy, nagy földadatainak szinte ideális lehetetlenségétől.

E föladatok, melyeknek megfelelni szinte lehetetlenség, feszítik a nagy pápának, XIII. Leónak szívét. Az ő pápasága az aktív, erőteljes pápák alakjaira emlékeztet; ő mindenütt tenni, alkotni, teremteni akar. Mint olasz és mint pápa született mecénása a művészeteknek, s mint carpinetói, ki a pápai államban nevedett, mindenfelé a pápai fejedelmi kegynek áldásait szeretné elhinteni. Azt akarná, hogy mikor a kecskebőrnadrágos campagnuolo vizet iszik a csurgó kútnál, a pápa címerén akadjon meg szeme; — mikor kórházba tér, a pápa kórházában tudja magát; — mikor a colono a Campagna vulkanikus földjét szántja, a pápai vízvezetékek árnyékában deleljen; — s mikor az olajfaerdők közt nyíló hegyszakadékokon akarja átkelni nyáját, pápai hidon menjen. XIII. Leó, ahol tehet, jót tesz; s amilyen nagy pápa, olyan nagy mecénás, s amilyen nagy olasz, oly hű fia a kedves Carpinetónak, melynek kórházat s vízvezetékét épített. Imperatori arcéle a római tradíciókra, villogó szeme az olasz néplélekre, nagy egyénisége a nagy pápák alakjaira emlékeztet; minket pedig hálaimára készített, melyben csak azt rebegjük: Ez igazán pápa; ez a mi Atyánk!

X. Pius pápa enciklikája a szeplőtelen fogantatás jubileumáról.

(1904)²⁰

A katolikus egyház a szeplőtelen fogantatás kihirdetésének ezidei ötvenedik évfordulója alkalmából nagy ünnepre készül; érzi s tudja, hogy e hitcikkelyben a természetfölötti világnézet nyer fölséges és elragadóan szép kifejezést. A szeplőtelen fogantatásban alakul ki az Isten alázasatos szolgálója csillagkoszorús királynévá, «nagy jellé», mely tényleg világnézetek vízvázasztóján emelkedik! E csillagkoszorús Szűz lobogtatja a természetfölöttiség zászlaját, mellyel a kereszténységnek győznie kell az egész vonalon; ezt begöngyöliteni, reánk nézve annyi, mint tönkre menni.

Ez ünnepnek előkészítésére s fényes megülésére hív fel X. Pius pápa az ő legújabb körlevelében.

Az első körlevél mint meleg vérlüktetés hatotta át az egyháznak testét; a lélek leheletét, a belsőséges vallásosság érzetét vettük ki belőle mindnyájan. A lekipásztor-pápa szólt hozzánk; az a pápa, aki pásztor és atya, s azért a pásztor szavára, az atya hangjára ismertünk rá fölszólalásában s föléledtünk tőle. Annál is inkább, mert hát miről is szólhatott volna másról, mint életről; lelkünk életét kívánta föléleszteni s *mindenekel Krisztusban megújítani.*

Most második enciklikája fekszik előttünk. A hang ugyanaz, a szív hangja; az irány ugyanaz, a krisztusi élet fölélesztésének vágya; de ez alkalommal rámutat az élet kiváltásának eszközére, rámutat a törekvések csapásai közül az igaz, biztos útra; hirdeti: menjetek arra felé, merre a *közlünk élt és járt élet a leghívebb nyomokat hagyta maga után*; lépjetelek érintkezésbe azzal, ki *Krisztus lelkét a legmélyebben fogta föl s életét életében a leghívebben fejezte ki*; menjetek ahhoz, kinek szívében a krisztusi szeretet a leglángolóbban s számotokra a legbiztatóbban maradt fön; kérdezitek tán, hogy ki legyen az? felelem: az ő anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szent Szűz!

Ez enciklika az én szemeimben olyan mint egy Mária-dóm : krisztusi alapokon áll, de a Szent Szűz dicsőségére épül, hogy végre is a kereszt rózsájában, Krisztusban, viragozzék ki, — hogy Krisztus kegyelme s dicsősége koszorúzza azt.

Igy tartja azt a mi Szentséges Atyánk. Krisztus Urunk az alap ; benne, általa, vele, emelkedik a természetfölötti, erkölcsi világ, s ugyancsak ő ez erkölcsi világ koronája ; de e gazdag s isteni művésziességgel tagozott világnak hierarchiájában, az élet kiáradásának fúgaiban van egy lélek, mely a Krisztussal való összeköttetésben a legpáratlanabb, s a krisztusi kegyelemnek velünk való közlésében mégis a legközvetlenebb helyet foglalja el, s ez a szeplőtelenül fogantatott Szűz, az «ő anyja». A hideg gondolat tán azt veti ellen : mi köze van a Divina Commedia lelkes hívének Dante anyjához, s gondol-e a sixtusi Madonna csodálója Ráfael dajkájára? De ez a gondolat, amilyen kegyeletlen még Dante s Ráfael esetében, oly ügyetlen és lapos és téves, ha Krisztusra s az ő anyjára alkalmazzuk. A pápa felel rá : miután az Isten emberré lett, «az ő anyja az isteni titkokban tevékeny résztvevő lett ; ő őrzi meg azokat magában, s Krisztus után ő az a kiváló alap, melyen a hitből való élet a századok folyamán kiépülhet». Ő adta nekünk az Urat, de úgy adta, hogy *mint anyja egyszersmind az Úr szellemének és lelkének választott edénye és szent Grálja*; benne gyülemlett föl nemcsak az a vér, mely később Krisztus szívét lüktette, hanem az élet- és vérközösség folytán *az a szellem is, mely Krisztus szívét ellőtölte*. Benne, mint az Alpeselek kristályos tartályaiban a vízfolyások üdítő vizei, gyülemlettek föl a kegyelmek, az öntudatos, fejlett krisztusi életnek epikai kiadása. E bensőséges életközösségnél fogva senki sem képes úgy vezetni a lelkeket Krisztus megértésére, mint ő. Mert ugyan ki *fogta föl mélyebben Krisztus születésének s gyermekségének titkait*, mint az anya, s nevezetesen *ki van mélyebben beavatva a megtestesülésnek szent titkaiba*, mely pedig kezdete és alapja a hitnek? ... *Ő volt beavatva Krisztus szándékaiba és gondolataiba*, ő élte át szent Fiának életét. *Senki sem ismerle föl Krisztust* úgy, mint ő, s azért ő a mi hivatott vezérünk s útmutatónk Krisztushoz.

Igen, ez X. Pius pápa irányzata : élet, élni, éltetni, s a krisztusi életet a legtisztább s legzavartalanabb forrásból meríteni. Leveléből megcsap a szellemre s a bensőséges életre való utalás gondolata, akárcsak a tavasz lehelete. Ezért küld és vezet el minket az Úr anyjához. Az Úr anyja nemcsak a vér forrása, nemcsak a megtestesülés közvetítője, hanem

a krisztusi szellem legragyogóbb s leghívebb megértője. «Jézus szíve titkaiba senki sem volt úgy beavatva, mint az ő anyja» s azért nincs jobb s biztosabb út a Krisztusban való világ és élet megújításra, mint a Szent Szűz tisztelete. «De igazi tisztelete! Tisztelet, mely az anya *szellemének megosztása*, mely *érzelmeinek közössége* legyen»; s azért szívünkre köti az élet gyakorlását, a parancsok megtartását, a bűn gyűlöletét. A Szent Szűz tisztelőinek meg kell ismételniök lelkükben anyjuknak életét; nyomaiban kell járniok, akár a názáreti virányokon, akár a golgotai sziklákon vezessenek el azok.

S minderre alkalmul szolgál most a szeplőtelen fogantatás kihirdetésének ötvenedik évfordulója, mely jubileum, elengedési év, a föléledésnek s jogba s kegyelembe való visszahelyezésnek szent éve legyen! Ó, hogy áll magasan ez a szent és «nagy jel» a kereszténység egén, hogy ragyog ez a bűbájos szimbolum a katolikus egyháznak misztikus szentélyeiben! Ez az asszony, ki az Isten fölségét s uraságát világ, ész, akarat, emberi erő és kultúra fölött oly behatóan hirdeti! Ez a Szűz, ki szépségével, melyet a kegyelemből s nem a természetből merít, eget s földet elbűvöl! Ez a rózsaszál, melynek lehetőszerű finomsága s érintetlen fakadása egyedül nyeri meg az Isten tetszését a maga eredeti szépségében! Ez a virág, melyet nem kell meglocsolni keresztvízzel, nem kell fölmelegíteni pünkösdi tűzzel, nem kell illatosítani szentelt balzsammal, nem kell földeríteni az újjászületés világosságával! Ez a Szűz és anya, ki természetfölötti szépségében a megtestesült Istennek hozzá egyedül méltó hajléka; isteni trón, királyi szék, aki a világ bukása s az emberiség eredeti romlása fölött egyedül hirdeti az Isten kegyelmének erejét s az embernek kiáltó szükségét — kegyelemre! Bűnösök vagytok — kegyelemre szorultok; nem a természet, hanem a kegyelem biztosítja boldogulástokat!

Ez a szeplőtelen fogantatásnak szózata a világhoz, s ép azért szolgál a dogma kihirdetésének ötvenedik évfordulója alkalmul a Krisztushoz való visszatérésnek s alapul *mindenek Krisztus által való megújításának*. Krisztus által ugyanis csak akkor újíttatnak meg mindenek, ha mindnyájan vagy legalább is minél többen meggyőződünk, hogy bűnben születvén s a bűn uralma alatt nyögven, Megváltóra szorulunk, — hogy Isten előtt kedvessé csak Krisztus kegyelme által lehetünk, — hogy magunktól s önerőnkől boldogulni nem tudunk — s végül, hogy a tökélyt az életben s a boldogságot úgy-ahogy itt s véglegesen ott túl, csak Krisztus ereje s kegyelme által

érhetjük el. Aki e meggyőződéstől át van hatva, az kikel saját gyöngeségének s bűnösségének alacsonyságából s a megigazulást s az erkölcsi boldogulást Krisztusnál keresi. A bűnösség öntudata egyesülve a megváltás reményével Krisztushoz vezeti az embert, s az ily lelkiület nála biztos föléledést s megújulást talál.

A kereszténység ez alapvető hitének s ezzel együtt természetfölöttiségének legélesebb s legragyogóbb kifejezése a szeplőtelen fogantatás, s ugyanakkor a legelszántabb harc-üzenet a racionalizmusnak, naturalizmus- s liberalizmusnak, melyek az embert önmagához utasítják, bűnbeesést nem ismernek s boldogulást a nemesebb ember kifejlődésétől várnak.

A világ szelleme annak az *önérzetességnek és önelégültségnek szelleme*, mely eszét elégségesnek, szabadságát korlátlan-nak s az embert romlatlannak tartja; mialatt a szeplőtelen fogantatás a *természetfölötti elemet* állítja bele a megernyedt s bukott természetbe s az isteni erőt lépteti föl az akarat meggyöngyült erőlködésével szemben, s természetnek, észnek, akaratnak ezidőszerint való elégtelenségét, s beteg nyomorék-voltát hirdeti.

Bátran mondhatom, hogy a természet és kegyelem e szembeállításában ép a szeplőtelen fogantatás domborítja ki a legélesebben a kereszténységnek természetfölötti jellegét, mert a szeplőtelen fogantatás óvja gyengéd féltékenységgel s elővigyázattal Krisztusnak isteni méltóságát, Istenhez egyedül méltó prelúdiumát képezi a megtestesülésnek, s kellékét hozzánk való leereszkedésének; a természetfölötti rend Krisztusban való megújítása a Szeplőtelenül fogantatott Szűz és Anya nélkül alig eshetett volna meg.

Mivel Krisztus a katexochén természetfölötti ember, azért van szeplőtelenül fogantatott anyja, aki természetfölötti díszben álló hajléka, fertőzetlen királyi széke, életének s vérének zavartalan, tiszta forrása. Másra nem volt gondja, de hogy anyja szeplőtelen lélek, kegyelemből való szépség legyen, azt el nem engedte. Egy csillagot akart címerül az égen; angyal-éneket akart üdvözetül a légben, s a földön nem igényelt semmit, beérte istállóval jászollal, szalmával, állatlehellettel, de az isteni igényt, az isteni méltóság igényét a szeplőtelen anyára, *méltóságának ez egyedül méltó udvarára*, azt igenis támasztotta s föltétlenül kielégítette.

Krisztus megtestesült s született s szeplőtelen anyától született, az egyetlen, páratlanul álló Szűztől, akit egymagát

óvott meg a bűnben fogantatott nagy emberiségben Önmagára való tekintetből minden bűntől. *Ez az isteni méltóság finom érzékenysége; ez egyszersmind a Megváltó hatalmának és szeretetének elmés és bensőséges érvényesülése. Hatalmának, hogy anyjában, mint a megváltás zsenéjében akarta érvényesíteni a legtokéletesebb megváltást, a teljes megóvást; — s szeretetének, hogy a megváltó kegyelmet egy páratlan kiváltságban közölte vele. Amily igaz, hogy Krisztus Isten, oly igazán sértetlennek kellett lennie a léleknek, melyhez szállt, szeplőtelennek a vérnek, melyből testét alkotta, szentnek a földnek, melyre lépett. E sértetlen, szeplőtelen, szent darab-világot nem találta föl a természetben, ezt külön kellett magának alkotnia.*

A természet tehát sötétlik, árnyak esnek rá, a bűn árnyai, ha azt a szeplőtelen fogantatás fényében szemléljük. Nincs a természetben fény, nincs derű, nincs szépség; ellenkezőleg, romlás ül csontjaiban, s torzulás vonásaiban. Igazi tökély, erény, jóság, igazi szépség nem található a bukott, s degradált élet posványáiban; hogy erény, jóság szépség hol található föl, azt a szeplőtelen fogantatás hirdeti.

Krisztusban található föl; Krisztus kegyelméből meríthető, ettől ragyog a Szeplőtelen Szűz is! Boldogulás, végleges diadal nem telik a természet erőkészletéből; diadal, mely a szolgaságból fölszabadítson, csak Krisztus erejében arathatunk, mint ahogy aratta a győzelmes Szűz, ki az ördög kigyó-fejét összezúzta! A racionalizmus s naturalizmus ezzel szemben mindig a természet elegendőségét hirdette, s óvást tett minden hatalom ellen, mely a természetfölötti régiókból ereszkedett le; az embert kizárólag a természetes értés s tudás s a természetes akarat és törekvés talajára állította, s biztatta, hogy fejlessze ki tehetségeit, élvezze örömeit s teremtsen meg boldogságát, anélkül hogy azt Istentől s kegyelmétől várná. A természet — mondták — gyarló ugyan, de nem bűnös, fejletlen, de nem romlott, ingatag, de nem átkozott.

Ezt az önelégült s önerejében bízakodó embert kell megújítani Krisztusban; meg kell vele értetni, hogy a természet nemcsak gyöngé, hanem bűnös, s hogy nemcsak fejleszteni, de megváltani s boldogítani kell azt, kívülről jövő segéllyel, isteni kegyelemmel!

A bukott természet nagyzási mániájából kell kigyógyítani az embert, s azért az ősi Évával s a romlott ivadékkal szemben föl kell léptetnie az emberiséget Krisztusban megújítani szándékozó egyháznak a szeplőtelenül fogantatott

Szüzet, akinek ereje, szépsége, romlatlansága, öröme, boldogsága, nem a természetből, hanem a kegyelemből fakadt. Ideál ő, ragyogó eszme és valóság, mely nem az ész sugárfényébe, nem a természetnek remeklő erejébe, nem a boldogulni vágyó, de inkább bukni tudó akaratnak erőlködéseibe öltözködött, hanem az Isten erejébe. Az Isten óvja, az Isten tartja, az Isten segíti és ékesíti őt, azért áll, azért győz, — azért hódítja el szívünket s ragadja el eszünket szépségével.

Alakja fénylik s villámlik ; tekintete pedig biztat s ajka buzdít s mondja : kegyelem kell nektek, mert bűnös emberek vagytok ! Igazi fényt értelmi világotokba, harmóniát kedélyetekbe, békét s tökélyt erkölcsiségtekbe, szépséget lelkeitekbe s boldogságot szívetekbe a természet talaján nem teremthettek. Az ész nem királynéja az ember szellemi világának ; ne higgyétek azt ; túlságosan meggyöngült a bukásban ; a korrupció győzött fölötte !

Minek azt bizonyítanom nektek, nektek a szisztémák, filozofémák, theoreémák elkinzott, elgyötört gyermekeinek ? ! Nem királyné az ész ! Szereti elhitetni magával, de azután csakhamar magához tér s nyomorúságát siratja. Nem királyné az ész ; nagyon is tapasztaljuk nemtelen szolgaságát, mert szenvedély, rosszakarát, észbontó ösztönök kerekednek fölül s elragadva kormánypalcáját diktálnak neki törvényt s mutatnak irányt. Sem az ész, sem az akarat nem a királyné ; a királyné a korrupció, a koronás sárkány, mely hajdan ott sziszegett a jó és rossz tudás fája körül, s mely most itt gyűrűzik a kevély tudomány katedráinak deszkái körül. E koronás sárkánnyal szemben íme a magas égen ragyog a Szent Szűz, tizenkét csillagú korona ékíti fejét s palástját napsugár szövi. Ez legyen jelek.

«Miféle nézet is az — írja a pápa — mellyel a hit ellenségei a híveket mindenk előtt megzavarni s hitükben megingatni iparkodnak ? Az a tagadás, hogy az ember nem bukkott, nem esett el, hogy nem vétkezett s nem vesztett el semminemű jobb és szentebb állapotot. Mesének tartják az eredeti bűnt s annak szomorú következményeit, amilyenek eredetünk bűnössége, s az emberi nem romlása, a bűn uralma s a Megváltónak szükségessége. Természetesen ily fölfogás mellett Krisztusnak s egyháznak, kegyelemnek s természetfölötti rendnek nincs helye a világban ; szóval, aláássák a hitnek épületét. Ha pedig a népek hiszik, hogy a Szent Szűz léte első pillanatától kezdve Isten különös kegyelméből meg lett óva az eredeti bűntől, akkor ezzel együtt hiszik az eredeti bűnt is

s a Krisztus által való megváltást, az evangéliumot s az egyházat, s elismerik a kereszthordozás megalázó kötelességét ; de akkor számúzik a racionalizmust s a materializmust is szívükből, s a keresztény bölcseségnek meglesz az a dicsősége, hogy az igazság őrének és védőjének bizonyul.» Így vezet tehát a szeplőtelen fogantatás Krisztushoz, így bizonyul be a Szent Szűzről a szentírásnak reá alkalmazott szava: «*dn me gratia omnis viae et veritatis*».

A katolikus kereszténységnek a hit eszméinek e magaslátára kell emelkednie, hogy méltányolja a szeplőtelen fogantatásnak jelentőségét s hogy méltán megünnepelje az ötvenedik évfordulónak ünnepét.

ÍRÓK ÉS ÁLLAMFÉRFIAK.

Egy eszme, egy férfiú.

(1895)²¹

Meglepett a keresztény művészet kiállítása Münchenben. A régi múzsák hangulatos városában ez a szegénység, mely a kiállításban ijesztett, — az a soványság eszmékben és művészi föltalálásban, — az a hanyagság az alakításban még fájóbban érintett, mint ahogy érintett volna, ha a kiállítás valami pommerán városcában vagy például Nagyrócén vagy Pelsőcön nyílik meg. Desperát, modern hatást hajhászó Madonnák, — holdkóros szentek, — angyalok, kiknek modelljeit alighanem valamely polgári leányiskola halavány alakjai szolgáltatták, — kétes existenciájú nimfafélék, kik az ó-katholikus bonni fakultástól várnak még valami helyet a szent hierarchiában, — szemtelen Magdolnák, kik a demi-monde-ból a púderen kívül mindent áthoztak magukkal s a keresztény műérzéktől kidobatasra várnak: ez a szegényes, művészi világ tarkítja a «Kunstaustellungsgebäude» néhány termét.

«Ez a művészet gyászának kiállítása»; «e gyatra alakok naeniáknak illenek be»; «ez a Reichensperger Ágostot, Németország e kiváló műkritikusának halálát gyászoló művészet temetési menete»; így gondolkoztam, s bár tudom, hogy e gondolat nem találkozik a kiállítóknak sem szándékával, sem tetszésével, a dolgot magát ugyancsak nevének nevezi: ezt a kiállítást a gyászba boruló művészet rendezte.

A művészet gyásza az ő szegénysége. A művészet szegénysége a gondolat-, az eszmehiány. A művészet gondolatai nem a hideg tudomány, nem az emlékezet fakuló képei, hanem a művészet gondolatai a meleg, a lelkes, az emberi érzésben élő gondolatok; ezeknek van életerejük, hangulatuk, színezetük. A tudás a művészt nem ihleti; az érzéssé vált tudás, s mivel egyházi művészetről van szó, az áhítattá olvadt eszme, ez tudja csak igazán az esetet inspirálni, ez tudja csak annak a színpompás világnak kár-

pitjait szétlebbenteni, melyek mögött gondolatok testesülnek s az igék testté válnak.

Minden művésznek és minden műértőnek ilyennek kell lenni: az eszmék nevelik, az eszmék lesznek hatalmasságokká benne, ezek emelik, lefoglalják tehetségeit s termékeny egyoldalúságba terelvén őt, rádiktálják: most a mienk vagy kizárólag; ha szolgálsz nekünk, teremtesz, — ha nem szolgálsz, kópiázol; itt már nem választhatsz; dolgozzál. S ép azért, mert a művészet az átszellemült s ugyanakkor megtestesült eszme; mert a művészet a meleg s mozgó gondolat: azért lesz a művészetnek az eszmék harcában is fontos szerepe; mert gondolatokat, melyek az emberben művészetté fokozódnak, melyek szívet-lelket lekötnek és boldogítani képesek, kiirtani egyáltalában nem lehet. De ha művészi kivitelük kontárkodássá fajul, — ha a szívben meleg hangulatosságot s a képzeletben alakítást megindítani nem bírnak: könnyen rájuk foghatjuk, hogy idejüket multák s télbe csavarodó ősük néhány melegsugaraiból élösködnek.

E gondolatok keretébe foglalom Reichensperger Ágost emlékét, aki július 15-én Kölnben, 87 éves korában meghalt. Hogy ki volt Reichensperger Ágost, azt Németország újabb történelméből fogja kiolvasni a későbbi ivadék is. Működése és kihatása nem a gyűrű, melyet az események gyorsröptű fecskéje a történelem vízszínen nyílsebesen vet, hogy a következő percben elmosódjék, hanem megörökítve marad a szellemi csaták azon félszázadában, melyben a kultúra harcot izent az egyháznak, a liberáliszmus a szabadságnak, a szervilizmus a jellemnek. Élete javakorába esik bele a rettenthetlen kölni érseknek, Kelemen Ágostnak fölszabadító tette, mellyel kiábrándította a szunnyadó német keresztény öntudatot, s azáltal, hogy rászánta magát, hogy inkább elmegy a börtönbe, semhogy a porosz kormány jogtalanságait eltűrje, fölnyitotta szemét a katolikus közönségnek. Nem, az állam nem fogja járszalagon vezetni az egyházat, az egyház az államban nem lehet úgy, mint a gyerek a kisdedóvóban; az egyháznak joga van teljes szabadsághoz s nem lesz a miniszterek szolgálója. Ezt hirdette ki Kelemen Ágost, kölni érsek, nem szóval, de tettel.

Megkezdődött a szellemek oszlása, s Reichensperger Ágost is ott küzdött még 10 évig magának Görres Józsefnek oldalán, s mikor 1848-ban Görres József, ki a forradalmakat tiszta, világos tekintettel előre látta és mint a kormányok s a népek bűneinek mérges gyümölcsét megjósolta,

meghalt, ott találjuk a harcok első sorában a két nagy férfiúnak, Kelemen Ágostnak s Görres Józsefnek két örökösét, Reichensperger Ágostot és öccsét Pétert. Ez a kettő vette át Görres József szellemi örökét s föllépett vele a nyilvánosság arénáján, a frankfurti, berlini s erfurti parlamentekben, ahol, bár rövid időre, a hopsteni falusi pap csatlakozott hozzájuk, aki később berlini prépost, s azután mainzi püspök lett, Ketteler Vilmos Emmanuel.

E jeles férfiaknak köszönheti Németország, hogy a hetvenes években megállta a helyét. A kultúrharc nem talált ott rendezetlen, öntudatlan tömegeket, hanem már megrostált szellemi világot; negyven év készítette elő a német katolikusokat Görres József föllépte óta a kultúrharc megpróbáltatásaira, s az önhitt «kultúrának» általuk szerzendő kudarcaira; vallási meggyőződésük, egyházi és polgári szabadságszeretetük erős volt s azért győzött. Reichensperger Ágostnak bőségesen jutott ki a harcokból. 1848-ban kezdte meg parlamentáris pályafutását. 1850—63-ig a porosz képviselőház tagja volt, s hét évi szünet után ismét 1870—85-ig. Windhorsttal és Mallinckrodttal együtt utóvégre is győzelmek és pálmák lettek osztályrésze.

Ha nyilvános pályáján dacára érdemeinek, tehetségeinek és áldásdús működésének, nem emelkedett magasabbra a táblabírósnál (Appellations-Gerichtsrath), mindenki tisztában volt az iránt, hogy a kormány miért nem kedveli. S mégis I. Vilmos császár ráadta a fejét, hogy a vörös sasrend III. osztályú distinkcióját Reichenspergernek juttassa. De a külső karriér a legkevésbé jellemző a mai szolgalelkű világban, vagy hogy tán megbélyegző. Ez a bélyeg tehát nincs Reichenspergerre rásütve. Annál színpompásabb és kellemesebb volt családi és társadalmi élete. Késő vénségig gyermekei és unokái derült s boldog körében élt, jótékonyágáról híres, kedves neje oldalán. Szellemi üdeség, lelki ruganyosság kísérte őt életének estéjén, mondatom végig az öreg estén, bele a halál éjébe. «Politische Feinde hatte er viele, persönlich aber hatte er keinen Feind», írja a «Kölnische Zeitung». Attól a derült napvilágtól, melyet a művészet Reichensperger életére árasztott, átszellemült egész lénye, mely mindig kedves, vonzó és szeretetreméltó volt, s mindenkit, ki vele érintkezett, tiszteletre gerjesztett. Azután folytatja: «Der Name August Reichensperger wird mit der Stadt Köln und der Geschichte des Domes verwoben bleiben und die Bürgerschaft ohne Ansehen der Partei

wird dem hervorragenden, verdienten Manne ein treues Andenken bewahren.» Így ír Reichenspergerről Németország hirhedt liberális lapja.

Ez tehát a férfiú, kinek egyetlen vezérgondolatát előadni szándékozom. Élete gyönyörűen fejlődött, jelleme ideálisan kidomborodott, kihatása a nyilvános élet legzajosabb és legkritikusabb arénáján, a parlamentben áldásosan érvényesült: érdekes lesz tehát megtudni, hogy mi volt e szép és termékeny léleknek tengelye és lelkesítő forrása?

A kölni dóm!

Reichensperger Ágostnak sok nagy gondolata és vezéreszméje volt; Reichensperger Ágost még 84 éves korában a kölni katolikus nagygyűlésen kimondta: «egy jelszavunk van, tartsunk ki nála: Für Wahrheit, Freiheit, Recht, — a keresztény igazságért, az egyházi és polgári szabadságért, a mindenkinek való és járó jogért, élünk és küzdünk»; de e gondolatoknak eszményi szép megjelenítését, — a küzdő egyháznak ideális képét, — harcainak lovagi koszorúját egy gondolat, egy kép, egy eszmény képezte: a kölni dóm. E dómon látta, hogy mily szép, szent és főséges a kereszténység; alázatos homályában, titokzatos hangulatosságában, merész, vakmerő, égbetörő oszlopainak s íveinek főségén megtanulta annak az alázatos és főséges kereszténységnek bámulatos kontrasztjait, melyek az Isten kegyelme által a hívő szív religiójában egy gyönyörű harmóniába folynak össze. Istenem, ki merné e művet lerontani? kinek agyában születhetnék meg az a végzetes gondolat, hogy e dómot légberöpítse? Isten mentsen s óvjon meg minden képzetet, ha még oly elkeseredett és oly szerencsétlen, efféle őrjöngéstől. De mi ez a tündérkép, mi a kölni dóm égbetörő képe avval a valósággal szemben, melyet kereszténységnek hívunk? Mi a kő, ha sziklaerdő is, a szívek Isten-áldotta életével szemben? Mik az oszlopok titáni alakjai a keresztény erény természetfölötti hősiességével, s mi a dómban elhaló és suttogássá váló legszebb melódia egy Szent Erzsébetnek könyörületes szempillantásával szemben? Gyöngye, fakult kép, nehézkes mesternek köszvényes kezéből! E dómnak főségében tanulta megismerni Reichensperger a kereszténység főségét, s mikor e dóm ívein elmerengett tekintete s alázattal hajolt meg a kőbe vésett, szerencsés eszme előtt, még mélyesegesebb alázattal szívta magába a tiszteletet, szeretetet, lelkesülést az emberiségnek Isten keze által épített intézménye iránt, a «coelestis urbs Jerusalem» s az egyház iránt.

A kölni dóm elég volt, hogy Reichensperger lelkesülése ki ne fogyjon, hogy kedélye végig derült, gondolatai szárnyalók legyenek. A szellemi lovaggáütést az egyház védangyala Reichenspergernek a kölni dóm árnyékában adta meg; egyházas és ideális életirányának gócpontja a kölni dóm íveinek csomózata; lelkesülésének kastali forrása a dóm szentélyében fakadt.

Mindez, amit itt írok, költői ömlengésnek látszik, pedig Reichensperger élete tanúskodik róla, hogy nem ábránd, hanem szerencsés valóság! Az embernek elég egy eszme is, hogy életét szentelje neki; boldog az, ki ez eszmét valamiféle szerencsés alakulásban, egy világhírű mű, intézmény vagy esemény képében tisztelheti, mert akkor az ember hozzá nemcsak lélekben, gondolat szárnyain, hanem tényleg, érzékeinek szomjával, szívének vágyával s képzeletének élvezetével zárandokolhat el. S ez a művészet főnséges hivatása: segíteni a nagy, a legnagyobb gondolatokat, — szárnyat adni a lelkesülésnek az eszmék iránt való «első szerelem»-nek fölkeltése által. Egy kép szárnyra ragadhatja a szívet, kedélyt, észt, valahányszor a szem éledelve rajta megpihen. Egy főnséges mű kifejezheti a vonások, a színek, az arányok harmónikus pompájában a gondolatot, a hitet, az erényt, a léleknek teljes értékét és örök hivatását. S a fáradt lélek elzarándokol oda s új életet merít egy misztikus elmerülésben, egy éltető élvezetben.

A kölni dóm nekem is az egyház képe! A világ legszebb egyháza, méltán jelképezi az anyaszentegyházat; s ha a világ e legszebb egyházáért lelkesülök, s ráismerek arra, hogy ennek a kőbe merevülő életnek és erőnek ezerszer szebb és gazdagabb forrása maga a keresztény szentegyház: kérdem, nem fogom-e szeretni az egyházat? nem fog-e könnybe lábadni szemem ez egyház ellen induló ostromon? nem fogom-e fölpanaszolni a mult s jövő nemzedékeinek, hogy volt valamikor korszak, a jelen siralmas epochája, mikor ezt a szent, apostoli, főnséges szép egyházat porba dönteni, rózsáit széttörni, oszlopait szétrepesztetni akarták? s nem fog-e megszállni egy szent furor szelleme, hogy kiállok magam, ha nincs más, ez ostrom elé s mondom: eszeveszettek, ide csak testemen át juthattok!

Érezzük át a művészet főnséges inspirációit, s tapasztaljuk majd, hogy mily bámulatos s a lelket rohamban lefoglaló és meghódító theológia lappang benne.

Reichensperger Ágost fölismerte a művészetnek ezt

az áldásos befolyását, azért egész életét besugározta vele. Nem volt ő művész ; jogász és bíró volt ; valami sok pénzt sem adhatott a művészet szolgálatára ; de minden irányban megtett mindent, ami tőle telhetett, s elsősorban lelkesülni tudó szíve egész melegével, sokoldalú lelke szívós érdeklődésével karolta föl a kölni dóm ügyét. Egyike volt az elsőeknek, ki tollat ragadott, hogy a közönséget a dóm kiépítésére serkentse. Akciónak kellett létesülnie, mely milliókat áldozzon, hogy a dóm tornyait egész a keresztrózsáig fölemeljék s oldalt és hátul a még hiányzó részleteket kiépítsék. 1840-ben jelent meg művecskéje : «Einige Gedanken über den Dombau zu Köln», s 1841-ben ő lett a «Dóm-építő-társulat»-nak titkára s az maradt 30 éven át. Fiatal ember volt, mikor IV. Frigyes Vilmos oldalán jelen lehetett az újra megindult dómépítésnek alapkövetésén, s öreg, nagyon őszbecsavarodott ember volt, mikor lelkes tekintetét 1880-ban a befejezett két torony keresztrózsáján pihentette. Istenem, mily szép az a gótika, — gondolhatta magában — mikor a kereszt is nem száraz fa, nem aranyozott vasdorong rajta, hanem rózsává nővi ki magát benne ! s mégis bármennyire rajongott a kölni dómért, — bármily érdemei voltak is e mű befejezése körül, — bármint repesett szíve, mikor közélről vagy távolról megállt magányos sétáin s a dóm nyulánk vonásain kűszattta föl tekintetét a szédítő magasba : még sem volt jelen 1880. október 15-én a hivatalos, befejezési ünnepélyen ; mert ahol akkor a kölni érseknek nem volt szabad megjelenni, onnan Reichensperger Ágost bizonyára távol maradt.

Reichensperger Ágostot, a bírót, a parlamentáriust, a hívót a keresztény művészet ihlette. Ez volt az ő legszenzebb és legeszményibb tanulmánya. Ha írt, tollát rendesen a művészet szeretete vezette, de soha a dilettáns gondúzó játékvágya, hanem mindig a művészetben rejlő nagy, eszményi szolgálatokra való kilátás serkentette őt irodalmi tevékenységre. Számtalan hírlapi cikkein kívül megemlítem kisebb-nagyobb műveit, milyenek : «Die christlich-germanische Baukunst und ihr Verhältniss zur Gegenwart», — «Fingerzeige auf dem Gebiete der christlichen Kunst», — «Vermischte Schriften über christliche Kunst», — Merian M., Ungewitter G.- és Puginról írt monografiák. Kisebb iratai : «Eine kurze Rede und eine lange Vorrede über Kunst», — «Die Kunst Jedermann's Sache», — «Allerlei aus dem

Kunstgebiete», — «Über das Kunsthandwerk», — Über monumentale Malerei», — Die Renaissance im deutschen Kunstgewerbe», — «Die Bauhütten des Mittelalters», — «Erinnerungen an E. v. Steinle» s több más.

S mindig a nagyközönséget tartotta szem előtt. Ne legyen a művészet egyes gazdag emberek szalonjainak díszé és élvezete; legyen közkincsünk. A társadalom karolja föl a monumentális műveket. «Die Kunst ist Jedermanns Sache» volt jelszava. Az egyház fektesse eszméit és pénzét a művészetbe, ne sajnálja; mert ha azt mondogatják, hogy ne arra adjuk, hanem a szegényeknek, rosszul beszélnek. Emberek, kik a dómokért meleg, lelkes szívvel bírnak, higgyük azt erősen, a szegényeket is szeretni fogják. Mert utóvégre is minden az eszmék, a szent hit szeretetén s odaadó szolgálatán fordul meg. Az eszmék, a hit, a vallás világában az ilyen műemlékek pedig valóságos turbinák; hajtják, lendületet adnak a már fáradt, tespedni készülő tömegeknek.

Legyen szabad most melleleg végignéznem Magyarországon! Mily szegény! mily együgyű alkotásaiban! mily mostohája az időknek! mily hamupipőkéje a keresztény művészetnek! Falusi templomocskái a legszerényebb igényeknek sem felelnek meg; elparasztosodott, érzéketlen kezek nyomai. Hová menjünk lelkesülni? Milyen keresztrózsán akadjon föl sívár tekintetünk? A Mátyás-templom hollóján? Hát hiszen hollóanya-érzék kellett hozzá ezt a szerény maradványát a hazai gótikának úgy restaurálni, úgy bepíngálni; kulacsokról és tulipános ládákról vett motívumokkal telefricskázni falait. Az embernek fölfordul a gyomra, ha bemegy; ha künn marad, akkor imádkozhatik; de ha bemegy, akkor bosszankodik. Ilyenek a nemzeti motívumok! ilyen az elzsidósodott, magyar génusz! Annyira még nem vitte, hogy a kulacs nem gótika, s a tulipános láda nem gót dóm!

Messze távol esünk mi még a mi templomi építészetünkben a műértő és művészi igényektől. Félő, hogy a szepesség néhány templomát is betarkítják kulacs-gótikával! S ugyanakkor örülnünk kell, hogy a pécsi templom restaurálása oly kitűnően sikerült; csakhogy André Kölnben tanult műértést!

Épen a kornak vagy elmaradt zúgellek- és köröknek rossz izlésével kell e téren folyton hadakozni. Reichensperger is hadakozott eleget. Az elismerést nem sórták eléje marokkal. De miután lelkesülésének eszményét századok munká-

jával s ezrek izmaival kőbe vésve látta folyton maga előtt, nem adta föl a harcot soha.

A divat változik; az ízlés is teljes ízléstelenséggé válhatik. Németországban is volt kor, — hitták pedig azt a fölvilágosodottság korának, mikor a szép gót ablakokat befalazták, — a rózsákat, az ágakat és bogokat begipszelték, — a finom faragványokat bemaszatolták, a sugároszlopokat körül- és beépítették, csakhogy minél vastagabban és tehetetlenebbül álljanak s a lusta lelkeket a magasba ne csalogassák, s ez is — művészet volt. De nem csoda, hisz két századdal azelőtt, mikor a renaissance gazba nőtt, a szegény gót dómokra merő, véletlen szerencse, hogy el nem rendelték közkölségen eltörlésüket a föld hátáról. Ugyanekkor a nemes, antik ízléssel minden fölött pálcát törtek; minden ember antik akart lenni mindenben. A királyok és fejedelmek nem lehettek nagyok, hacsak híven nem kópíázták Periklest vagy Augusztust; aki a szabadságot szerette, az Brutussá vagy Gracchussá magyarosította nevét. A történetírás elbűjhatott, ha nem tüntette föl magán Thukydides, Livius vagy Tacitus frazeológiáját. Az evangélium eltörpült Plató filozófiája előtt; nagyon soványnak és silánynak látszott a XVI. században, úgyhogy megsajnálták. Műveltnek csak azt tartották, ki görögül tudott, de saját hazai nyelvét vagy nem tudta, vagy törte. A biblia, a barbarizmusok szerencsétlen gyűjteménye, ugyancsak nagy jóindulatra számíthatott, ha nem szégyelték magokat érte hívek, papok vagy pláne kardinálisok. Azért írja Bembo biboros, X. Leó pápa titkára, Sadoletnek, egy más, különben kitűnő kardinálisnak, hogy ne olvassa Szent Pál leveleit, mert elrontja stílusát, s így végzi jó tanácsait: «*dascia coteeste baje indegne di uomo grave*»; «*hadd el ezeket a gyerekségeket, melyek meglett emberhez nem illenek.*»* Így ír «*Bembo, cardinale di Santa Chiesa.*» Ez is divat és ízlés volt.

Az ízlés tehát még nem teszi; mert kérdés, vajjon jó-e az az ízlés vagy rossz.

Az ízlést a nagy gondolatok s a nagy eszmék kontrollálják. Először át kell érezni a fönséget, azután gondolhatunk alakítására. Aki az evangéliumot, a kereszténységet fölületesen érti, az eszméit ki nem fejezheti. Mivel pedig az egyént a társadalom sodorja, azért egy könnyűvérű, francia szalonos társadalomnak festőire, ha még úgy akarják és

* Capecelatro: *La vita di S. Filippo Neri*. I. k. 8. l.

törekednek kifejezést adni a gondolatoknak, keresztény műveket nem bíznék. Nincs fogalmuk róla; mit várhatunk tőlük? Krisztus nem Husz János; az arsi plébános nem az olasz koplaló, Succi; Keresztelő szent János nem egy sáska-pörkölő beduin. Aki nem alázatos, aki a keresztény belső élet gyakorlataiban soha sem élt, az ne fessen nekünk vallási képeket. Minden vonása alapján el lesz hibázva. Úgy fog tenni, mint Bembo, a szenteket görög hőroszoknak nézi s az angyalokat géniuszoknak. Lehet-e oly pufók, pajkos gyerekekről, kiknek hátából két szárnyat növesztenek, s kik a barokk templomokba betévednek, s girlandokon, koszorúkon, falkiszögeléseken bukfenceket hánynak, azt mondani, hogy ezek az Isten erő- és életteli szellemei? megfelel-e ez a legszegényesebb fogalomnak róluk?

A nagy eszmék átértése, a nagy gondolatok átérzése, ez teremti a művészetet s ez biztosítja jó irányát. A gótika a mély kereszténységnek kifejezése, ezt tagadni nem lehet. Talán hozzájárult századunkban a keresztény szellem fölébresztéséhez; de tény, hogy miután Németországban a Rajna-vidék nemes gót templomai közt a keresztény önértet fölébredt, rögtön fölsimerték, hogy ez a művészet csak azért lett századokon át feledve, mert az eszméket szellemi eltévelyedés elvesztette; mihelyt az eszmék megint a lelkekben kigyúltak, elevenedni kezdtek a gót dómok befejezetlen torzói, a félbeszakadt vonalak tovább húzódtak, az eltört ágak újra hajtottak s kihajtottak egész a kereszttrózsáig. A gyökér az eszme; mihelyt a gyökér a lelkesülés s az értelem fénysugaraitól melegszik, azonnal hajt, s annál nagyobb erővel hajt, minél tovább borította a gondolat romjainak törmeléke.

Reichensperger a kereszténység nagy és fonséges eszméjét látta a kölni dómban kifejezve.

«Reichensperger wuchs als Kunstkenner am Kölner Dom gross und er hat dafür wieder den Dom gross gemacht. Als Anhänger jener christlich-romantischen Geistesströmung der vierziger Jahre, war für ihn unser Dom das Ideal echt christlicher Kunst und dann jeglicher Kunst überhaupt. August Reichensperger war einer der bedeutendsten Kenner der Gothik, aber auch der eigensinnigste Gothiker Deutschlands.» Így ír a «Köln. Zeitung».

Amit a «christlich-romantische Geistesströmung»-ról mond, azt elfogadhatjuk, ha csak szem előtt tartjuk, hogy itt a romantika semmi más mint az a jelszó: igazságért, szabadságért, jogért, és pedig a keresztény igazságért, az

egyházi és polgári szabadságért s a mindenkinek járó jogért. Ez a romantika lovagias is, mert harcra hív és pedig nem zsoldért, nem koncert, hanem Istenért. Hála Istennek, hogy nemcsak harcra hívott, hanem harcba indított is, és fog indítani addig, míg az evangélium az igazság és élet igéje marad. Bár lennének mindig lovagjai és hősei, olyanok, milyen Reichensperger Ágost is volt, s ha ezt akarjuk, legyen gondunk, hogy az egyházi művészet minél több tehetséget beárnyékoljon s a nagy eszmék szeretetére s értük való áldozatkészségre buzdítson.

Az egyoldalúság ily erőteljes hévtől és buzgóságtól el nem maradhat. Annál nagyobb lehet, minél késztebbek rá az idők és törekvések körülményei. Ha valaki nem a számtani arányok miatt, nem az építészet fejlődésének filozófiája miatt lelkesül valamiért, pl. a gótikáért; hanem ha lelkesül érte azért, mert eszméinek, hitének, vallásos buzgalmának gyönyörű kifejezését látja benne: akkor erőszakos is, kegyetlen is lehet; de a mű meglesz. Az ilyen emberek nem theorétikusok, hanem praktikusok, s van bennük sokkal több tetterő, kitartás és lelkesülés, mint a theorétikusokban. A gótika fölismert és helyesen méltányolt teoriájától még sokáig befejezetlenül és dísztelenül szomorkodhatott volna a kölni dóm a Rajna partján, s miután hozzáfogtak az építéshez, sok bűnt, sok hibát követtek volna el a gótika szabályai ellen: ha nincs Reichensperger, aki az eszmét kivitelben és pedig tiszta, szeplőtelen kivitelben minél előbb látni kívánta. — Élesen kikelt bármily oldalról jövő beszélők ellen, megrostálta a terveket, s egyes részletek kiépítésénél formális kríziseket idézett elő. A gótika volt az ő szemeiben az egyedül megfelelő német-egyházi stílus, s nagyon haragudott az oly gonosz emberekre, akik avval álltak elő, hogy mikép lehetne a gótika a keresztény-germán stílus, mikor Franciaországban támadt? ! Azoknak ő azután kész volt kimutatni, hogy az az Észak-Franciaország a germán szellem befolyása alatt állt, — hogy a népnek vérebe be van oltva a germán-frank és norman eredet, s azért a beauvais-i és chartres-i katedrálisokat is nagyon kegyelte, miután a kölni dómhoz legközelebb állnak. Különben pedig az egyetlen, tiszta, nemes, páratlan gót mű, — a keresztény eszmének kőben való legáltalálóbb kifejezése a kölni dóm.

Ne vegyük rossz néven, hogy az ilyen ember az ő kedvelt gótikáját, eszméinek legalkalmasabb s leghívebb hordozóját,

mindenüvé be akarta vezetni, nemcsak a középületekbe, hanem a lakóházakba is. A hetvenes évek renaissance-hajlamait rossz szemmel nézte; ő nem ismert német renaissance-ot, ő a középkor erőteljes népszellemének virágát a gótikában látta. Elmondhatjuk tehát e részben, hogy Reichensperger Ágost szemüveget hordott és pedig gót-üvegfestéssel; de a gót szemüveg mögött egészséges szemek s élesen gondolkozó lélek rejlett.

Ily ember pszichológiája a leghatályosabb parenézis a művészetek fejlesztésére. Ha a művészet eszméket fejez ki az ember összes tehetségeinek lekötésére; ha a művészet az ember értelmét fölvilágosítja az eszmék sikerült kifejezésének tükrözésével; ha el tudja ragadni, föl tudja gyűjtani a szíveket az igazság s az örök jó szeretetével: valóban hivatást teljesít, mely kezet fog az egyházzal. Benne is az igazság lelke székel, — kezei föl vannak kenve az áhitat kenetével. S a keresztény művészet benyomásai alatt élő nép ép e művészetben találja majd a hitvány korszellem ellensúlyát. Nagyszerű templomai, melyeket csodál és bámul, melyeknek fönsége elől el nem zárkozhatnak, a régi, szent kereszténységről szólnak hozzá s mint megannyi gátat képeznek a futóhomokban, mellyel a modern kor proletársága elborítja a régi társadalom kultúráját. «Ez eszmék, melyek így kivirágoztak, igazak: különben nem voltak volna oly hatalmasak, oly alázatosak s ugyanakkor oly fönségesek, oly termékenyek s egyszersmind oly megnyugtatók, mint ahogy ezeken az alkotásokon meglátszik»; így gondolják azt az emberek, kik e dómok árnyékában laknak. A kereszténységnek nincsenek szent berkei, melyeknek titokzatosságában nimfák laknak, s istenekkel közlekedhetik a halandó; de pótolja ezt a gót dómok szentelt homálya; sok hang ébred ez csendjünkben, — sokféle szín reszket a lélekbe színes üvegeiken. S hiába; nő ott minden, minden a magasba! Ablakok nyílnak alulról föl egész a boltívekig, két-három ablaksor egymás fölött; mintha mindenütt repedeznék a fal s a sötétseget a világosság anyaga el akarván úzni, végig hasítja falaikat, 20—30 méter magas ablakok nyílnak, hogy fönt megint ívben összecsukódjanak, s mégis homály van s bizonytalan tévedező sugárzás mindenfelé. Ez is annak a porhüvelybe zárt, vágyaiban megnyiladozó, a végtelenbe törő léleknek képe. Több világosságot kér. Megnyílik; meghasad; egész lénye kikel s eget kér, s mégis egy szentelt, titokzatos homályban kényszerül maradni; a világosságot nem nyeri tiszta fénykévék-

ben, hanem nyeri színekben s képekben, melyek az ablakokon áttetszenek.

Ahol a művészet mostoha gyermek volt sok századon át, ott nagy feladatok várnak rá. A mi művészetünk az egyházi téren gyér és silány. Sokszor fölpanaszoltuk már, hogy miért veszett el annyi kincs, annyi remekmű, s ha az ember az egri várban a régi templomnak egy körülárkolt, szép oszloptövét látja, s lent azt a szegényes pajtát, mely kathedrális akar lenni, tekintetére méltatja : bizony föltámad benne a vágy : legyen úgy, mint régen volt ; inkább az állna itt és most, ami régen díszlett !

Ha a keresztény eszmék kikelnek sírjukból, bizonyára kikel a művészet is. Azért a keresztény szellemáramba álljon az, ki valami művészt teremteni óhajt. S viszont a művészet remekeihez zárandokoljon az, ki eszméit elévülni, megöregedni nem engedi. Ha csak egy gondolata van is, melyet megfelelő tökélyben szemeivel is láthat maga előtt, ez az egy, kőben, színben kifejezett eszme a lelki életben számos gondolat fölserkentőjévé és szülőjévé, lelkesülésének szárnyává s hanguzatának támaszává válhatik : «virga generis, baculus senectutis». Sőt ha az eszme nagy s megtestesülése fönséges : egyetlen egy gondolat egy egész férfiút alkothat.

Tolsztoj Leó.

(1910) **

Tolsztoj Leóról, halála előtt egy héttel, még sok hír keringett, és mondták, hogy megszökött otthonról, hogy megzavarodott s hóbortokat művel, hogy kolostorba menekült : aki Tolsztoj lelkét ismerte, az tudta, hogy ez nem megzavarodás s nem örület, hanem hozzáillő elhatározás és eljárás, s legfőljebb azon csodálkozhatik, hogy miért nem tette ezt meg úgy húsz, harminc évvel ezelőtt?

Tolsztoj, mikor ereje elhagyta, a tett embere akart lenni s életének utolsó felvonásában mindahhoz, amit írt, kommentárral szolgálni. Bátran mondhatjuk, hogy elkésett vele, mert elveit és eszméit hosszú életén át inkább átszenvedte, mint átélte s tulajdonképeni megvalósításukhoz nem került ideje. Szenvedett nemcsak tanainak ellentmondásától, melyben egymással is, meg a világgal is szemben álltak ; hanem szenvedett a tanok és saját élete közt való ellentmondástól is, mert ő maga sem hajtotta végre azt, amit hirdetett, s ahol belekezdett, ott maga is rögtön groteszk, vagy mondjuk, romantikus lett. Hirdette, hogy a világ mindenestül, jogrendszerestül s intézményestül az ördögé ; de azért birtokjogi s életrendi viszonyait illetőleg Tolsztoj gróf is igazságtalanságban s gonoszságban élt ; hirdette, hogy gazság a társadalmi rend, melyben a munka gyümölcseit nagyjában azok élvezik, kik keveset dolgoznak s kizárják az élvezetekből a dolgozó osztályokat, de azért ő is főnemes volt s az maradt ; grófi kastélyban lakott s nagybirtokos volt ; vagyonáról le nem mondott s pénzét el nem osztotta ; hirdette, hogy a tudomány s a művészet nem áldás, hanem inkább átok ; hirdette, hogy a kultúra útjai a halálba vezetnek s hogy a természetes élethez kell visszatérnünk ; tett is ő ezen az úton egy-két lépést, de csak a muzsik csizmájáig ért ; addig ért, hogy muzsiknak öltözött, szántott, vetett ; de magát azt az életprogramot még családjában sem tudta keresztülvinni. Az

ilyen ember, főleg ha oly merev, ázsiai meggyőződés lakik benne, mint Tolsztoj Leóban lakott, okvetlenül titkos vértanúvá válik, akinek az eszme kín s a környezet gyötrelme, s legyen bár bámulója a félvilág, azért mégis csak hallja önmagában a vádat, s eszmélődésének csendjét fölveri a kritika gúnykacaja, hogy «ember, te nagy világcsaló, hisz te más tanítsz, s más teszesz, — hisz rácsáfolsz magadra s képtelen gondolataidra, s ha találkozni is néhány, ki szeretne híved lenni, az is megszabad s otthagya, mert elveszed a kedvüket mesteri következetlenségeddel.»

Csoda-e, hogy az öreg gróf nem bírta el a vádat, s hogy mikor már nem igen tudott mit írni, akart még valamit tenni; tenni legalább valami keveset abból, amiről rémsokat írt? Elhagyta hát grófi kastélyát, elhagyta szerető hitvesét s családi körét s szegény lett. Sokan rázzák fejüket e lépése fölött, de aki Tolsztoj szellemét ismeri, az csak azon ütközhetik meg, hogy miért oly későn, miért nem tette meg akkor, mikor még erősen s nem haldokolva tehetne volna meg?

Tolsztoj Leó hosszú élete a szilaj s szertelen ifjúságtól egész a világgyűlölet borongós homályáig, meglepő változatokat állít elénk. Eredetileg *ragyogó, zseniális művésznek* indult, azután *ethikus és filozóf* lett, közbe a *parasztélet romantikusa volt*, hogy végre árnyba s homályba merülve *misztikussá* legyen. Ha ez életszakokat s irányzatokat a belső összekötetések megfigyelése nélkül szemléljük, bizarraknak s érthetetleneknek látszanak; de ha a mélybe, ha Tolsztoj lelkébe nézünk, akkor már fiatal korában észlelhetjük a későbbi fejlődés csiráit, nevezetesen annak a komor, tolsztoji világnézetnek kikezdéseit, s ami őt annyira jellemzi, a művészetnek etikába való elhajlását. E változatokon természetesen dolgozott az életnek sok nagy benyomása és sok keserű tapasztalata; de maguk az árnyak s azoknak egyre sötétebb elhomályosulása s a világnézetnek az a kultúrellenes irányzata, csak a lélek eredeti hajlamaiból magyarázhatók meg.

Korunk világhírű géniusztai vakmerő, szinte ijesztő eredetiséggel emelkednek ki a tömegből; más-más elven állva, más-más stílusban építik ki pszichológiájukat, de egy sincs, akit az élet mélységei, a szenvedés, a nyomor úgy vonzottak, s ki azokból a mélységekből oly misztikussá s szenvedővé s ugyanakkor oly bizarrá vált volna, mint Tolsztoj Leó.

Pedig kezdetben messzi-messzi látszott árnytól s szenvedéstől! Művész volt, író volt, ki az életet nézni, ki a lelket s annak szövedékét, azt a millió szálát szétszedni és sodorni,

fonni s szőni tudta ; kinek stílusa szemléltet s alakít. Sok szép művet írt s hírnevét tulajdonkép azoknak a műveknek köszöni, melyeket a filozóf bizarr nézetei s az etikusok világgyűlölete el nem homályosítanak. Tolsztojban ugyanis két lélek lakott, de először csak a művész lelke, a géniusz ébredt benne öntudatra s az dolgozott ; volt azonban benne más lélek is, az etikusnak s még inkább misztikusnak lelke, az az orosz lélek, mely kezdetben szunnyadt s csak itt-ott jelentkezett, később azonban fölébredt, kitört, letörte a művész lelkét s nyílt összeütközésbe került kultúrával s művészetével. Kezdetben tehát géniusza megfelel szülőföldje nevének, hiszen Jasznaja-Poljana derült, napos mezőt jelent ; később azonban egyre több sötét árnyék szövődött felfogásába, s a napos mezőből felhőkkel bevont, sáros, kietlen vidék lett, hol egy ázsiai farkas csattogtatja fogát a kultúrvilágra.

Ezeket az árnyakat az élet nagy kérdései vetették lelkére. Tolsztoj ugyanis nem volt az az író, ki csak alakítani akar s kinek kedve telik a pszichológia bonyolulataiban. Az írás, a géniusz alakító munkája nem töltötte ki lelkét ; s ő az élet értelmét is kutatta s értelmetlenségét is élte, azaz hogy szenvedte. Korábban, mint a legtöbb embert s oly mélyen, mint csak keveseket, megrendítette őt a halál gondolata, s a gondolatból nagy, tiszteletreméltó gond lett, hogy jól él-e hát ő maga s célszerűen rendezte-e be életét s jól használja-e föl tehetségeit? ! Néha megkísértette őt a gondolat, hogy összes írása hivalkodás és hiúság ; szétnézett az analfabéta muzsikok világán s érezte, hogy rajtuk egész művészetek kárba vész. Szorongó szívvel nézte a kultúrát is, azt az oktanul s természetellenesen élő embertömeget, mely kínlódik s kimerül. Sokratesként vizsgálgatta, hogy mit tartanak boldogságnak, s úgy látta, hogy a boldog s erőteljes élet összes kellékeit nélkülözi. Minél tovább élt, annál kultúrellenesebb lett, s nemcsak kritizálta, még pedig kegyetlenül Oroszországban, a cenzúra világában, hallatlanul a kultúra s az állam intézményeit, hanem el is vetette azokat, s a kritikájából szinte gyűlölet lett.

Turgenyev jókor vette észre Tolsztoj lelkének ez elhajlását s egy párisi tartózkodása alkalmával kérte, hogy ne cserélje föl a művészet ragyogó palástját a filozóf kopott palliumával ; lelkére kötötte, hogy maradjon a művészetnél ; ne okoskodjék ; ne foglalkozzék túlsokat azokkal az árnyékokkal, melyekből annál sűrűbb éj szövődik, minél többet bibelődünk velük. De Tolsztoj nemcsak hogy nem hallga-

tott Turgenyevre, hanem megneheztelt rá s folytatta útját abban az irányban, melyben senki sem követte őt, legalább kezdetben, s hivatást érzett arra, hogy szókimondó, kegyetlen prófétájává váljék a világnak, hogy szétszakítsa bűbáját s fölfedje álnokságának s farizeizmusának örvényeit. S ezt meg is tette. Bűnt korholó s bűnbocsánatot követelő prófétának csapott föl. A mult század végén fölemelte szavát, s a szeretet s emberiség nevében fölszólította a világot, hogy bocsásunk meg a bűnösöknek, fojtsuk el az egoizmust s áldozzuk föl magunkat egymásért. De a próféta adós maradt a megmutatásával, hogy ugyan mily úton menjünk majd a javulás felé ; nem mondta meg, hogy az állapotokat hogyan javítsuk, a könnyeket hogyan töröljük, a betegségeket hogyan gyógyítsuk, s főkép, hogy mikép irtsuk ki alacsony szenvedélyeinket. Nem mutatott rá az Isten országának útjaira, melyek őt vonzották, s biztató szavaiban csak a nemesen érző ember ösztöneire ismerünk, de tiszta, világos gondolatot nem látunk. Mi is érezzük, amit ő, hogy az élet szorosaiban s fülledt s fáradt atmoszférájában járunk ; de a kiutat tőle hiába kérdezzük ; ő is tapogatózik, ő is vak.

Azonban Tolsztoj Leó nem maradt meg a filozófálás hideg, holdvilágos éjében. Ő nem egy elvont filozófiának, nem száraz ethicizmusnak lett a prófétája ; ezt az ő művészelke, mely az alakot s nem az elvont gondolatot kultiválta, be nem vette. Orosz földön élt ; orosz, friss szántások gőzét szívta magába s lelke a fölség hódolatával s az alázat rezignációjával volt átjárva : azért *filozófiáját is egy-kettőre ellepi a misztikus elem*. Pantheistának indult, de sokkal inkább volt orosz és művész, semhogy a fölséget valahol valami konkrét alakban föl ne fődözze s a rezignáció hódolatával át ne fogta volna. Ezt a fölséget megtalálja az evangéliumban, de nem abban az értelemben, mintha Krisztusban az Isten Fiát s a világ Megváltóját látta volna, hanem úgy, hogy Krisztus által ő is a hitet, a vallást ismerte föl lelkének tartalmául ; — az evangéliumból merítette a jóság, az irgalom, türelem s engedékenység inspirációit, s minden gondolatát, tettét, vágyát eszerint akarta eligazítani. Vallásos alapon állva szötte ki a maga sötét, szenvedő, rezignált világnézetét.

Ez az állásfoglalás csak nagy harcok után sikerült neki. Sokat imádkozott és böjtölt, hogy rányisson az igazság ismeretére. Járt a kolostorokat, kikérdezte a zárándokokat, elvegyült az orosz nép «szentjei» közé ; sokat olvasott s tanult, hogy a szentkönyveket megértse, s végre is arra a meg-

győződésre jutott, hogy az evangélium ad neki ugyan fölvilágosítást mindenben, ami lelkét aggasztotta, de az evangélium tiszta, föl nem zavart forrásaiból kell merítenie annak, ki igazságra vágyik, a theológia s a történelem pedig csak fölzavarta e tiszta forrásokat. Meggyőződött, hogy az egyház is, a világ is ellenkezésben áll Krisztussal s hogy az emberiség eddig nem értette meg az evangéliumot. A hegyi beszédet betű szerint vette s hirdette, hogy a háború istentelen gazság, hogy az állam, mely jögon s hatalmon épül, Krisztus-ellenes, — hogy a modern társadalom élete tele van erőszakal s bűnnel, s hogy csak a radikális ellentmondás segíthetne rajtunk, hogy ellentmondjunk az ő értelmében az ördögnek s minden cselekedeteinek s minden pompáinak, — ellentmondjunk mindannak, ami van !

Ellenkezését e világgal s hiúságával kifejezésre hozta életmódjában is. Jóságára vonulva parasztjai közt élt ; úgy öltözködött, mint ők, dolgozott, mint ők, szántott-vetett, kaszált s elkísérte a juhászt s a kondást. A boldog élet őt pontja közül az egyik úgyis a fizikai munka, s a nagyurak azért betegek s azért nincs álmuk s étvágyuk, mert fizikailag nem dolgoznak ; ő tehát dolgozott ; a muzsik öltözetében járt Moszkvában is, ott őgyelgett az utcákon s tereken, ott emelgette meg sapkáját a templomok előtt s főveglevéve járt ki-be a Vaszilij Blasenoi szent kapujában. Ezalatt pedig a környezet, a család nem változott át muzsikkörnyezetté ; derék, kitűnő nejeének gondja volt rá, hogy a gyerekek el ne parasztosodjanak, hogy leányai grófkisasszonyokká nevelőjenek s hogy az «őregnek» gondolataiból ott a közvetlen környezetben is a radikálisabbak valahogy meg ne válósuljanak. Világraszóló hirt s dicsőséget a Tolsztoj névnek Tolsztoj Leó szerzett, de hogy a család fönnáll, hogy kilenc gyermeke s huszonöt unokája van, ebben bizonyára az oroszlánrész az érdemből a grófnét illeti, ki nem lett tolsztojista.

De nehéz is volt Tolsztojnak magának is tolsztojistává lennie. Nehéz volt a grófnak, a családós embernek, kilenc gyermek atyjának, a magas társadalmi polcon élő művelt embernek a tolsztoji programot megvalósítania ; ahhoz vagy teljes szakítás kellett volna, — amihez nem volt soha inspirációja, mert nem ismerte az energiának legfőbb motívumait, — vagy az, hogy a környezet is, Oroszország is, Európa is Tolsztoj gondolatai szerint elváltozzék, amire a leghalványabb lehetőség is hiányzott. Így tehát Tolsztoj elkésett saját élete művével, s azzal végezte, amin voltakép kezdenie

kellett volna, jobban mondvá pedig nem is végzett, hanem abbahagyta művét. Ha Tolsztoj igazán tolsztojista akart volna lenni, akkor nem lett volna szabad előbb művésznek, világhírűnek, családos embernek s csak azután misztikusnak lennie. De ha ez történik, akkor Tolsztojról csak egy nagyon kis kör vesz tudomást, de a nagy világ bizonyára nem. Világhírét ugyanis nem parasztromantikájának, nem ázsiai kultúr-ellenességének, hanem írói zsenialitásának köszöni, s más zsenialitás nem volt benne, nevezetesen nem volt meg benne az élet művészete s az élet harmóniáinak zsenialitása. Ebben ő muzsik volt s nem művész.

Az irodalom zsenije paraszt lett az életben, tehát szerencsétlen művész. S itt bátran vonhatok párhuzamot Tolsztoj s egy más művész közt, aki tényleg az élet művésze volt, s aki szintén a szeretet s a könyörület s az irgalom s az áldozat motívumain indult el az élet magaslatai felé s el is érte azokat; s ez Assisi szent Ferenc. Assisi is derült, napsugaras város, s Dante is énekli, hogy a napkelet városa s Doljana Poljana is derült föld, a neve is azt mondja; de Assisiben oly derű támadt, mely egyre napsugarasabb lett. Doljana Poljaná<ban> pedig olyan, mely egyre szürkébb lett. Pedig mindketten, Ferenc is, Tolsztoj is a szegénységet szerették, s mindketten az evangéliumért égtek; mindketten nagy részvételt jártak, keltek, a bogárnak útjából is kitértek; mindketten imádkoztak és sírtak; de Ferenc lelke hitt az Isten szeretetében s a szeretet világmegváltó kegyelmében, Tolsztoj pedig nem hitt; *nem volt Megváltója*, s azért ő maga sem nyugodott meg; dörgött, mint próféta a pusztában, de énekelni nem tudott; művészetének húrjai is elpattantak sorba s lelke elsötétült; azért aztán vonzani sem tudott. Nem emelte ki az evangéliumból azt a boldogító s megváltó erőt, mely rossz világban is üdvözíti a lelket, s mely önzés, kegyetlenség, keménység, csalfaság dacára is győz; nem értette meg, hogy nem szabad elsötétülni semmiért a világon, sőt az egész világért sem, hogy «panasz nélkül, Isten egyeneslelkű fiainak kell lennünk, feddhetlennek a gonosz s elvetemült nemzetség közepette, kik között mint világítók fényeskedünk a világon.» (Filip. 2, 15.) Assisi szent Ferenc nem nősült meg, családot nem alapított, arról is jó-eleve lemondott, amiye volt: Tolsztoj Leó pedig elkésett az életművészetével s a saját maga programjával, mert mindebbe belement, s akkor akart kezdeni, amikor késő volt, s ott akart kezdeni, ahol végezni kell, s így műve csődöt s művészete csütörtököt mondott.

Továbbá a jóakarásban, a jóindulatban sem itt, sem ott nem volt hiány.

Szent Ferenc is meg akarta javítani a világot, Tolsztoj is ; de Szent Ferenc csak ellentéteket s akadályokat látott s bízott benne, hogy az Isten nagy nehézségek kanyarulatain s kerülőin is boldoguláshoz vezeti az embert ; Tolsztoj pedig nem ellentétek, hanem ellentmondások közé került s az élet harmóniáját már csak azért sem tudta eltalálni. Tolsztoj elviselhetetlen túlzásokba s képtelenségekbe keveredett ; szerinte a tudomány, a művészet rossz ; a házasság, a nemes szerelem is tilos ; a vagyonszerzés, a kereset, a hazaszeretet, a politika bűn. Theóriákat állított föl, melyeket senki sem valósíthatna meg ; ő sem. Eredetinek eredeti, bátornak bátor, de gondolkozása zavaros s egyoldalú.

Ha ellentmondó tételeiről nem tudnók, hogy azokat Tolsztoj mondta, bármely meghibbant elméjű kiszólónak tulajdoníthatnók azokat.

Mindezek dacára tiszteljük benne a génuszt s megsajnáljuk az embert. Művész és remekíró volt ; apostol is volt, az irgalom, az emberszeretet apostola ; de az élet ideálját nem fogalmazta meg jól s még kevésbé állította az emberiséget a boldogulás útjaira. Az emberiség nem is megy utána, hanem élvezi műveit, melyekben mesél s alakít ; filozófiája miszticizmusára pedig azt mondja rá, hogy az orosz föld terheltsége van rajta, s a könyvtárak porába temeti.

Gróf Széchenyi István vallásossága.

(1912)²⁰

Midőn Széchenyi István gróf vallásosságát bemutatni készülök, szemben látom magam azzal az általános előítélettel, mely szerint nem igen tudjuk párosítani az erős gazdasági érzéket a vallás transzcendentális irányzatával, s az erősen földszagú lelkeket nem tartjuk alkalmasaknak az istenességre. Voltak, s köztük van Beöthy Ákos is, kik azt állították, hogy Széchenyi István mindenek fölé az anyagi érdeket helyezte; vannak, kik Széchenyi István egész irányzatát a «gazdagodjunk» jelszóval akarnák jellemezni, amely gazdagodástól minden egyéb háttérbe szorulna: az ilyenek természetesen alig találják érdemesnek, hogy Széchenyi vallásosságával foglalkozzunk, vagy nem látnának vallásosságában egyebet, mint formalizmust s családi tradíciókat, melyek eleven életté nem váltak benne. Azonban bátran kijelenthetem, hogy ez a fölfogás téves, már csak azért is, mert egy gazdag s mély lelkületnek méltatására nem indulhatunk ki a gyakorlati irányzat olyatén elemzéséből, mely a gyakorlatiasságot szembe állítaná a lelki világ iránti érzékkel s a bensőséggel; hanem szemügyre kell vennünk az élet összes értékeiben való konkrét állásfoglalását, s ugyancsak mikor lelki világot akarunk jellemezni, akkor azt nem egyes kijelentések általánosításával, hanem az öntudat nagy orientációinak kiemelésével kell megtennünk. Kell ezt tennünk azért, mert sem az állás, sem a foglalkozás nem határozza meg az ember szellemi irányát, hanem meghatározzák azt azok a feleletek, melyeket az élet problémáira öntudata ad. Széchenyi István megadta a feleleteket, mert meg kellett adnia azokat; Széchenyinek állást kellett foglalnia az élet szellemi értékeivel s irányjaival szemben, hiszen már kortársai is azzal gyanúsították, hogy nincs érzéke az ideális javak iránt; kortársai is azzal vádolták, hogy csak gazdasági érdek s haszon iránt van szíve: s ő ezekkel szemben rámutat az élet ideális irányára, mely szerint «a

léleknek kifejtett gazdagságait kell boldogságunk alapjává tennünk s nem az anyagnak oly hamar elhamvadó kincseit» (K. N. 21.), s legjobban bemutatja saját lelkületét, mikor oly altruizmust kíván szolgálni, «melynek nem kell istállói vagy üzleti érdektől szükségképen szaglania» (Világ 241.). Igaz, hogy mindig számol anyagi tényezőkkel s azokat fejleszteni is akarja ; igaz, hogy gazdasági megújhodást sürget s munka révén akarja fölemelni az elmaradt országot, — gazdaságilag akarja megalapozni a nemzet életét —, de teszi mindezt azért, mert észrevette a gazdasági tényezőknek rendkívüli hatását a társadalom életére, s mert meg van győződve, hogy felsőbb emberi életet csak emberfölényesen lehet élni ; előbb az embernek ésszel s kézzel el kell foglalnia a földet, hogy azután szebb, neki való, tehát szellemi érdekeinek is megfelelő világot építhessen föl magának.

Széchenyi Istvánnak volt érzéke e felsőbb világba való behatolásra, s épen *gyakorlati érzéke volt összhangban a szellemi életnek azzal a sajátos tendenciájával*, amit vallásnak hívunk. Gyökerében ugyanis a vallásosság élethajlam és érzék ; a lélek fakadása s ösztönös kilendülése a világot túli után. Van a léleknek sokféle tehetsége, s minden tehetségnek megvan a maga fakadása. Megnyilatkozik a lélek ismeretben, megnyilatkozik érzésben, meg művészi, alakító hajlamokban s ugyancsak megnyilatkozik még egy eredeti, genialis életirányzatban, a religióban, mely mint hajlandóság és ösztön és vágy igazítja el a lelket Isten felé. Ez az érzék természetesen kölcsönösség s egymásrahatás viszonyában áll a szellemi élet többi funkcióival ; az ismeret segíti, a művészet szolgálja, az erkölcsi érzés szítja a vallásosságot, ahogy viszont az erkölcsösség s a művészet a vallás talajából szívja erejét ; de azért a vallásosság mint hajlam és érzék sajátlagos s önálló tendencia, mely mindenféle kombinációban jelentkezik a lélek többi tehetségeivel. Azért vannak vallásos és vallástalan tudósok, vallásos és vallástalan művészek ; vannak vallásos csillagászok, mint Kepler, vallásos matematikusok, mint Pascal és vannak gyöngé s hideg vallású theológusok. S ugyancsak vannak vallásos s vallástalan politikusok ; vannak vallásos és vallástalan nemzetgazdászok, — vallásos és vallástalan gyakorlati emberek. Széchenyi István az előbbiekből való ; *az ő gyakorlatiassága vallásos lelkülettel párosult.*

Az ilyen gyakorlati embereknek a vallásossága nem absztrakt világnézetek kialakításában, nem filozófiai elmélyedésben s tanoknak rendszerbe foglalásában áll, hanem az élő

Istennel való eleven kapcsolatban, hozzá való gyakorlati magatartásban, tehát eleven életben. A vallás nemcsak gondolat s ismeret Istenről, hanem kapcsolat Istennel, melyet az ész megvilágít ugyan, de meg nem terem. Az értelmi fogalmak csak segítenek rá, de nem bennük van a vallás, mint ahogy nem a fogalmakban van az egészség, a szeretet s az öröm. A vallás nem is világnézet, nem is filozófia, nem is theológia ; mindez csak elvonás, csak rendszerbe foglalt tan ; mindez csak fogalom, nézet, ismeret, de nem gyakorlati magaviselet. Értelmesek lévén, természetesen nem lehetünk meg nélkülük, kell valami belőlük minden vallásos lélekbe ; hanem a vallás más lesz, több lesz ; annyival több, amennyivel több a valóság a róla való fogalomnál. A vallás a lélek eleven személyes viszonya lesz Istenhez, a transzcendentális valósághoz, eredeti, egyéni s meleg kapcsolódás lesz Vele, «a Valakivel», mely kapcsolódás a lélekben mint tisztelet, hódolat, odaadás, bensőség, szeretet s megnyugvás jelentkezik. Ez több, mint minden tudás és ismeret ; több, mint minden világnézet, azért több, mert személyes s amellettt világfölényes viszonyt jelent. A világnézet nem két egyéniségnek személyes viszonya, nem kettőnek egymásra hatása, egymáshoz közeledése és egymásnak megéreztetése ; hanem a világnézet szemlélet és ismeret. Míg ellenben a vallás a végtelen valósággal való eleven összeköttetés s életet meghatározó s kitöltő gyakorlati viszony. Aki vallásos, annak nemcsak eszméi s gondolatai vannak ; — annak nemcsak köze van a világhoz, hanem köze van a világban megnyilatkozó s a világot meghaladó végtelenhez s az kapcsolódik is vele. A vallástalan embernek a világ minden, s ő abban elhelyezkedik, ahogy tud, s érvényesül, mint mechanikai adat a nagy történet akcióiban s reakcióiban ; de a vallásos ember az, akinek a világ nem minden, sőt csak valami, s aki ebből a valamiből, mint fölényes adat, mint egyéniség kimered, hogy a lét okával, a világon előmlő észszerűségnek s az élet céljainak hordozójával kapcsolatba lépjen. Az ekkép hangolt s tájékozott lelkületet vallásos lelkületnek mondhatjuk.

Széchenyi Istvánnak ilyen, a világon túlira beállított lelke van. Szemléli a nagy világegyetemet ; naplójában kifejti, hogy a világ alkatrészei elvénülnek, hogy megint megfiatalodhasanak ; támadnak s elmúlnak ; egymást váltja föl az örök romlás s teremtés ; de a lét s az élet Isten felé van irányítva, ki egyedüli kútfeje minden jónak s magasztosnak. Mennél közelebb jutunk hozzá, annál tökéletesebbek, azaz boldogab-

bak, minél távolabb állunk tőle, annál szerencsétlenebbek vagyunk. (N. 1819. máj.). Ebben a végtelenségben minden csak a körül forog, hogy a súlyegyent megtalálja s az örök harmóniába beilleszkedjék. (N. 1819. nov.) Örök harmónia, mily nagy elv a diszharmónia csiráit magában hordozó lélekben, mily nagy szükséglet, mely mint elementáris fölismerés s vágy jelentkezik benne.

Az Isten felé való eligazodás szükségét érezte Széchenyi, s a lélek természetéből eredeztette azt : «Egyik vallás a másik után tünedezik el ugyan a föld színéről — írja egy helyen — de a vallásos érzület, mely azokat alkotta, soha sem lesz kioltható az emberek szívéből.». A reális világ talaján álló férfiú élénken érezte, hogy lelkünknek felsőbb, eszmei világba kell belenőnie, csakúgy, mint ahogy a földre vetett magnak levegőben s a napsugár milieujében kell szikeit kigöngyölítenie. «Ha szórakozás által egészen el nem szédül a fejünk s tökéletes állatóságba nem merülünk, bizonyosan felnyílik néha előttünk az élet komolyabb pillanataiban saját bensőnk». (Üdvlelde, 1—3.) Gyakorlati lelke oly földszagú volt, mint a friss szántás ; gondolataiból s gondoljaiból kenyérillat áradt, de azért épúgy érezte az erős életnek azt a másik, nem kenyér-, de lélekillatú szükségletét, azt, hogy kapcsolatban álljon az érzékelettel. Ezt az orientációt természetesnek tartja, annyira hogy más életirányítást nem tud megérteni : «Szánakozva bámulok — írja — az Istenhez soha nem térőn. Bámulom erejét, de sajnálom őt rokontalansága miatt a a legfőbb jóval.» (Üdvlelde, 37.) Széchenyi szerint vannak hideg lelkek, kik nem rokonai a végtelennek ; ő nem ilyen. Ő érzi s átéli a kapcsolatot, s akarja, hogy az meleg s eleven legyen. «Elöttem — folytatja ugyanott — csak az látszik talpraesettnek, aki csend és béke közt naponta felemeli lelkét a Legdicsőbbhöz». De nem azért emelkedik föl Hozzá, hogy megértse, hanem, hogy megnyugodjék benne. «Az Istent — írja — a szegény emberi elme felfogni nem képes. De hinni kell benne, szeretnie kell őt s reményét kell belé vetnie».

Megszállja ugyan hébe-korba őt is a bizonytalanság érzete ; különös borzalom vesz rajta erőt, mikor arra gondol, hogy majdan egy ismeretlen világba kellend lépnie ; de vallásos lelke a borzalmat legyőzi s a nem látó, hanem csak sejtelmekkel dolgozó értelem felől emelkedő kételyeket nagy érzelmi s akarati kilépéssel viasztasorítja, hogy megnyugodhassék. Neki Isten léte, hozzánk való viszonya, vele való kapcsolódásunk nem probléma ; ezen ő túl van. Ha néha

elsötétül is lelke ; ha naplótöredékei néha kislelkű kitöréseket rögzítenek is meg ; az elsötétülést nem szabad tagadásnak vennünk s a lélek egyes kitöréseit nem szabad a lelkülettel azonosítanunk ; ezek ingadozások s hangulatok, de nem megállapodások. A kedélyhullámozás nem bűn s az érzelem nem elv, ha papírra vetjük is. Széchenyi István nem töri magát theológiai problémák után, sőt nem sokat tart azokról, kik «a titkok után való sóvárgásukban egész életüket azzal töltik, hogy az Isten, a Szentháromság és az emberi lélek mibenlétét magyarázgassák s matematikai formulákba foglalják» ; de azért tapasztalja, hogy «a kicsiny épűgy, mint a nagy s minden, amit érzünk útján észlelünk, létéről, jóságáról s mindenhatóságáról beszél nekünk». Az ő felfogása is tehát az, hogy nem sok absztrakt theológiára van szükség, hanem igenis szemre, mely az Isten műveit s a művekben Istent lássa. Épen gyakorlati érzéke segíti őt rá a világ s az élet ésszerűségének szemléletén át az Isten iránt való bizalomra s megnyugvásra.

Ezt az Istent imádja s szereti, feléje fordul és segítségét kéri. Vallásos lelkét árasztotta ki, mikor 1820. dec. 26-án így imádkozott naplójában : «Mindenható bírāja az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek ! Ki előtt ámulattal és imádatlall borulok le s csak gyengeségemet és szorongó szívem dobbanásait érzem : engedd mérlegelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember, minden fogatkozásai s tomboló szenvedélyei dacára, már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalalmát, mely nélkül a röghöz kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik s lelke azt a földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre az ájtatos ima a tétovázó kedélyt, ha csak rövid percekre is, képesíti. Acélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogy habár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott ne lehessen s tiszta képzelettel emelkedve föl Hozzád, a te jóságodat és nagyságodat megismerhessem és földi pályám célját is felfoghassam. Szabadíts meg lelkemet az előítéletektől s töltsd meg szívemet véghe-tetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmúlt életemre s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból s vétkeimből az, ami legűdvösb lesz, háramolhassék reám, s végre oly utakon, melyeket te vélsz legjobbaknak, vezess el engem hozzájuk, akiket oly forrón, oly igazán szerettem».

Ha Széchenyi lelkéből ily forró, igazi imák fakadtak,

akkor gondolhatjuk, hogy ő az Istennel való kapcsolatot lelke mélyében át is élte, s nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az erős cselekvés embere lévén, vallásosságának pozitív formában s konkrét gyakorlatokban is kifejezést adott.

Ha ugyanis a vallásosság csak elvont tételek hite s csak világtól elforduló érzés volna, mely a szív bensőségébe zárkózik, akkor tán kétségesnek látszhatnék, hogy a gyakorlati életnek s tanoknak hősei, oly emberek, mint Széchenyi voltak-e s általában lehettek-e gyakorlatilag vallásosak; de ha a valást egyéni s gyakorlati életnek tartjuk, akkor csak természetesnek találhatjuk, hogy épp a gyakorlat s az erős cselekvés emberei lesznek rá hivatva, hogy azt átéljék s magukban kialakítsák. Anglia s Észak-Amerika ezt fényesen illusztrálja. Széchenyi is praktikus hívő s lelkes katolikus volt. Nem volt az a liberális, aki abból, hogy minden vallást jónak tart, egyet sem gyakorol, s abból, hogy minden templomban lehet imádni Istent, hát egybe sem megy bele. Az ő gyakorlati s cselekvő vallásosságával ellenkezett az ilyen elmosódott, tehetetlen lelkület. Ő megtartotta az egyház parancsait; különösen a húsvéti gyónást sohasem hagyta el. Mély bepillantást enged vallásos kedélyvilágába az, amit naplóiban az ilyen vallásos gyakorlatokról olvasunk: «Amit saját hitemben — írja — a legfelségesebbnek talállok, az a teljes megalázkodás Isten előtt. Ily diadalt vívhatni ki önmaga felett a legelső és legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet az ember érezhet. S lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékű embertársunk előtt minden hiúság félretételével egyenkint leleplezni vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat s oly rossznak tüntetni föl magunkat, aminőnek bizony nem szívesen láttatjuk az emberek által magunkat. Én ez önmegtagadásra mindig könnyen rá tudtam szólni magamat, s nem állottam olykor a legbutább olasz pap előtt feltárni egész valómat s keserves könnyözönben áradozni.»

Ugyanígy akarta másoktól is megtartani a vallás külső formáit; mert «akik a vallás külső formáit megvetik — írja az Önismeretben (219. l.) — gyakran ártalmasabb hatással vannak, ha mellette jó és feddhetlen emberek is, a reájuk figyelőkre, mint a romlott erkölcsűek és féktelen életűek, mert az emberek ostobább része, mely a magasabb állásúhoz természetesen vonzódik, példájuk után indulva észrevétlenül ejtené el a vallást, anélkül, hogy erkölcsileg azért megjavulna.» Mikor azonban a vallás külső szertartásait mindenkitől megtartatni akarja, ugyanakkor a formában mindenütt a lényeg

keresi, s ez a lényeg a szeretet. «Tartsa meg — írja ugyanott — mindenki saját hitvallása formáit ; ez szükséges. De a fődolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen.» S a szeretetet, mint türelmet s jóindulatot mások vallásos meggyőződéseire iránt is akarja gyakoroltatni ; mert «akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik s jólétüket emberiesen előmozdítják, a kereszténység szelleme hatja át őket is»²⁴ (Stad., 108.), lélek szerint tehát közel állnak egymáshoz.

S ez volna Széchenyi vallásosságának az egyik gyökere, mely mint érzék s hajlandóság jelentkezett benne s mely azután épen lelkületének gyakorlatiassága folytán gyakorlati viszonyná, eleven kapcsolattá fejlett ki benne.

Van azután Széchenyi szellemi világának egy más sajátos vonása, mely a vallásosságnak pszichológiájával rokon s mely tehát őt is vallásosságra hajlíthatta s hangolhatta ; ez a vonás a reformatori irányzat, mely minden ponton meglátja a hiányt, mely mindennel elégedetlenkedik s mindent meg akar reformálni, miután hisz jobb jövőben s dolgozik eljöttén. *A vallásos lelkületnek is az az egyik jellege, hogy valami radikális elégedetlenség jelentkezik a lélekben*, mely nem éri be a világgal, hanem a jobbat várja. Ez az elégedetlenség abból a szemléletből való, mely a világban szükségképen a végeségek s tökéletlenségek rendszerét látja, mely fölpanaszolja, hogy ismeretünk gyöngye, hogy kedélyvilágunk sejtelmekre, félelmekre s folyton változó ingerek reakcióira van beállítva, hogy öntudatunkat az a kínzó észrehevés tölti el, hogy tulajdonképen kielégítésre itt nem is számíthatunk. Hiszen áradó életfolyam sodor s beláthatlan fejlődés útjain kényszerülünk előrehaladni, melyek nem kérdeznak minket s melyeknek ellentállni egyáltalában nincs hatalmunkban. Érezzük a tér s az idő korlátaiban, az ismeret tartalmának szerénységében, az életfolyásnak hullámszerűségében az élet megszorításait, s ettől el lehetne sötétülnünk s pesszimizmusra is hajloltatnánk ; de lehet az elégtelenségre s elégedetlenségre másképp is reagálni -- s ez a vallásos lelkületnek lesz sajátos reakciója a melanchóliára — lehet úgy reagálni, hogy nem az elégedetlenség lesz úr fölöttünk, hogy nem merülünk világfájdalomba, nem esünk kétségbe, hanem az elégtelenséget kitöltő s az elégedetlenséget megszüntető győzelmes élet vágyával és hitével oldjuk meg a problémát. *A vallásos lélek ugyanis az elégedetlenség érzetere a külön élet vágyának reakciójával jelel.* Nem merül ki abban, hogy konstatálja az elégtelenséget s

szenvedjen alatta ; hanem a nagy célok hite egy különb, jobb élet reményét kelti föl benne. Az elégedetlenség nem fajul el életfőjtő világfájdalommal, hanem türelemmé s a jobbat bizton váró reménnyé nemesül.

Széchenyi Istvánban megvan a léleknek ez a mélyen járó elégedetlensége, de ugyanakkor az a vágya is, mely a jobbat várja. A világ elégtelensége, a léleknek a földön túl való s folyton jelentkező gravitációja, a lét befejezetlensége, nemkülönben a töméntelen sok baj és szenvedés : finoman érző lelkét egy más s fölényes élet felé igazítja. Lehetséges, hogy ez az elégtelenség és elégedetlenség az ő melancholiára hajló lelkében sokszor vészthozó erővel is jelentkezhetett, azonban nem úgy, hogy az élet célszerűségébe s egy fölényes, jobb életbe való bizalma megrendült volna. «Kell lenni — írja 1819-ben — egy másik jobb életnek, mert aki itt a legszerencsésebb, tulajdonkép az is igen nyomorult lény». Széchenyi hozzá még nemcsak a világ bajait, hanem elsősorban a maga nyomorúságát érezte át mélyen. Öntudata, belső érzéke ki nem elégíti őt. Lelkiismerete vádolja ; fölpanaszolja botlásait, szerelmi kalandjait ; de ez az elégedetlenség, amennyiben vallásos, nem vált benne életfonnyasztó hatalommá ; sőt ellenkezőleg éppen az élet igazságtalansága és nyomorúsága segítette őt rá a győzelmes jobb életbe vetett hitre s reményre. A vallásosság melancholiája benne is reménnyel volt tele-szórva ; a világ avarja az ő vallásos szemléletében is tavaszi erdőhöz hasonlított, mely csupasz ugyan és szürke, de a szürkiségre mindenfelé fakadó, zöld fények esnek.

Ennek megvilágítására elég hivatkoznom arra, hogy Széchenyi István életenergiáját vallásossága fokozta, amennyiben őt a legnagyobb reformra, t. i. az élet kialakítására s a nemes, tiszta erkölcsiségnek önmagában való kifejezésére indította. Széchenyi István mélyen át volt hatva attól a hittől, hogy az élet munka, s az igazi, hivatott reformernek belső súlyát semmi sem tünteti föl annyira, mint az, hogy *e munkál első sorban nem külső művekre s társadalmi jólado-tokra, hanem az élet értékeinek öntudatunkban való megteremtésére irányítottta*. Széchenyi István nem volt skeptikus, sem cinikus ; s époly kevéssé volt csak elméletileg hívő, hanem gyakorlatilag hívő ember volt, aki meg volt győződve, hogy a hit is tett, hogy a vallás is erő és munkásság ; meg volt győződve — s erre saját gyakorlati érzéke vitte rá, — hogy minden boldogságnak — az időben ép úgy, mint az örökkévalóságban — alapjait nekünk kell megvetnünk s hogy minden

ingert s motivumot, az isteni életnek motivumait is, nekünk kell átélnünk, s hogy ez mind munkába s fáradságba kerül. Az ő vallásossága annyira gyakorlati s erkölcsi irányú volt, hogy az ő szemeiben legnagyobb mű a világon: a jó ember s a legértékesebb tartalom a szép lélek volt. «Az embernek legszebb tulajdona — írja a Világban — a szép lélek, csak az és nem egyéb határozza meg valódi becsét... A lélek tökélyét vagy tökéletlenségét nem nyilvánulásának módja s nem az dönti el, hogy miképen szól vagy ír, hanem hogy hogyan cselekszik és hogyan él.» (Világ, 244.) Isten minden jó és tökély, s a vallásosság arra indít, hogy minél közelebb jussunk hozzá, vagyis hogy minél jobbak s tökéletesebbek legyünk. «A tökélyhez való közeledés boldogít, — írja naplói-ban — mert az Istenhez való nagyobb vagy kisebb hasonlóságot foglalja magában. Ennek mértékéhez képest van a tökéletlen lelkeknek oly sok fokozata.» (Üdvlelde, 37.)

Széchenyi István érezte, hogy a tökéletességnek ugyan-csak alacsony fokán áll; azért meg is szállja őt néha a kis-lelkűség. Néha már csak arra tart számot, hogy tanácsával legalább másoknak készítsen szebb s boldogabb jövőt; szerelmi balsikereiből s folytonosan fölpanaszolt botlásaiból következteti, hogy íme neki, szerencsétlennek, nem marad már más választása, mint szolgálnia mások javát, ami által saját vétkeiért is eleget tehet. De e lehangolt érzésektől eltekintve, nagyon is élénk volt benne a belátás, hogy érzéseit értelmével kell ellenőriznie, azokat nemesítenie s féken tartania; belátta, hogy eszének kell uralkodnia szenvedélyei fölött s hogy az ő feladata is az, hogy az élet tartalmát öntudatának tisztaságában s finomodott érzéseiben keresse s találja föl.

Látnivaló ebből, hogy Széchenyi István vallásossága ugyancsak aktív s a szó legnemesebb értelmében erkölcsi irányú volt, mert hisz elsősorban vallásos kötelességének tartotta a jobb embernek önmagában való kialakítását, s ép mert ilyen volt vallásossága, azért egy ponton sem bénította Széchenyi István reformátori lelkületét.

Vallásossága nem állt útjában tettvágyának. Hiszen ez a vallásosság nem volt életunt; nem fordult el a világtól s *legkevesebbé sem tompította el érzékét a földi értékek iránt*, sőt szigorú vallásossága mellett megvolt benne a földi értékeknek nagyrabecsülése. Ő az életnek nagy jelentőséget, a munkának nagy méltóságot tulajdonított. Ő az életet nemcsak átmenetnek nézte, melyen minél előbb át kell esni; nála az életet nem fátyolozta be a halál vágya, s az erény és a

lelki nagyság valódiságát nem mérte a jövő élet utáni vágyon. Ő értéknek tartott jólétet, kulturális haladást, testi erőt, egészséget, ügyességet, szerelmet, házasságot, mert nem elszigetelten, mint külsőséges adatot, hanem mint az ember-séges életnek betétjét s mint a lelkiségnek eszközét nézte. Ő a világban s az egész életen isteni gondolatokat látott, melyeket ki kell fejleszteni s kifejlesztésükben isteni akaratot tisztelt. Ehhez az isteni akarathoz akarta mérni az emberi akaratot, mely akkor lesz jóvá, ha ezt a mértéket megüti.

Ezt az egész valláserkölcsi fölfogását a világnak, az életnek s a munkának nagyon szerencsés lelkületnek kell tartanunk, melynek kialakítása nem mindenkinek sikerül; sőt sokszor épen a vallásos lelkű emberek bizonyulnak itt balkezüeknek. Ők ugyanis veszélyben forognak, hogy az örökkévalótól az ideiglenest ne ítéljék meg helyesen, miután e kettőt, az örökkévalót s az ideiglenest, szembe állítják egymással. Pedig e kettőt nem szabad szembe állítani. Hiszen az idő nem tagadja s nem ássa alá az örökkévalót. Az idő nem ellensége az örökkévalóságnak. Isten ugyanis úgy rendelte, hogy e kettő egymáson épüljön fel s hogy az idő hordozza az örökkévalóságot. Ő állította be az időbe az emberi érzékeket, melyek mind tiszteletreméltók, miután Isten szándékai szerint a jobb életet szolgálják. E felfogásban az idő, az élet, a munka, a földi lét szépsége s szelleme erkölcsi érzékké válik. Nem fogjuk a földi életet az aszkétikus ideállal sem ellentétbe állítani, mint valaki, aki írta: «Früher wurde mit Begeisterung gepredigt, man solle den Leib kasteien und das Fleisch durch Hunger und Nachtwachen mürbe machen und abtöten; jetzt wird man eingeladen, sich am Turnreck zu stärken und mit Brausebad und Frotteirhandtuch die Haut in einen christlichen Zustand zu versetzen.» Erénynek s aszkézisnak célja nem a test letörése, hanem az, hogy minden érzék bennünk s körülöttünk — tehát test, erő, egészség s szépség is — az ideális irányt, tehát a lelket szolgálja.

Széchenyi István valláserkölcsi érzületének nemessége kitűnik abból is, hogy ő a szociális reményekben s törekvésekben is látta Isten gondolatait, amint hogy egyéni üdvösségünkre vonatkozó reményeinken kívül vannak szociális reményeink is. Akart jobb világot s a jobb világban több igazságot és több boldogságot. Akart jobb közéletet, melyben az egyes ember is szerencsésebben tájékozódjék. Gondolta, hogy nem a szegénység vezeti a népeket tökélyre, s hogy egyeseket épűgy, mint népeket erkölcsi kultúrára képesebbé

tesz a jólét, mint a szenvedés s a keserves nélkülözés. S e nagy szociális eszmék s irányzatok érvényesüléseért küzdött és dolgozott; hangsúlyozta a komoly munkát úgy, hogy szellemi tényezőkre, pl. a szalmalángú lelkesedésre sokkal kisebb súlyt látszott fektetni; pedig voltakép a szellemi világot, a műveltséget s az erkölcsi haladást szolgálta, mikor a szellemi világnak a nemzet életében hiányos föltételeit önző s hideg számítással, kérlelhetetlen következetességgel, a hibák ostromozásával és saját izzó érzelmeinek elhallgattatásával megteremtette s fejlesztette.

Mindezek után pedig fölvetem a kérdést, hogy tekintve *Széchenyi István* erősen vallásos hajlamát s gyakorlati valláosságát, tekintve komoly fölfogását s kedélyi gyöngédségét, sikerült-e e jellegeknek s kilendüléseknek kellő mértéket állaniok s harmóniába olvadniok; sikerült-e Széchenyi Istvánban egy erősen konstruált, jól megrajzolt vallásos típust adniok? S azt kell felelnem, hogy ez nem sikerült, s hozzáteszem, hogy harmónikus, vallásos típust ezen az alapon megteremtteni egyáltalában nem lehetett. Nem lehetett már csak azért sem, mert egy befejezett, vallásos típushoz is a test és lélek, a szellem és az idegerő összhangja lett volna szükséges, s ez kezdet óta nem volt meg Széchenyiben. El lehet róla mondani, hogy túlzogatott érzéke volt a homályok iránt, úgyhogy minden árnyból öreg estét s vígasztalan éjszakát tudott szőni. Est-homályos lélek volt, mely az élet derült s harmónikus fölfogására nem hajlott. A dolgok árnyoldalaihoz húzó, azokra élénken reagáló hajlama veszélyeztette s nagy ingadozásoknak tette ki lelki egyensúlyát, s betegje lett a homályos látásnak. Az ő baja nem a clair-voyance, hanem az obscur-voyance lett. A hiányok úgy rémítették, hogy szenvedés let: észrevevésükből, s a fejlődés szükségét oly élénken érezte, hogy kinja lett a magyar elmaradottság. Ahol hiányt látott, ott bele is kötött; de úgy ébresztgetett, úgy sürgetett s úgy unszolt, hogy hajlandó volt az ellenfélt is ellenségnek nézni. Meg akart reformálni mindent, nagy és kis dolgokat; józan eszmékkel s dolgos, nagy tervekkel ment neki a hájas apathiának, de nemcsak ezzel veszett össze, hanem sok jó emberrel is. A bánat, az a fegyelmezetlen, töprengő, szürkén festő hangulat, melynek nem tudott urává lenni, lidércnyomássá lett lelkén. Sokszor szert tett bizalomra kétségeivel szemben, de azután hamar megfordult, s a lelkesülésből s az érdeklődésből is csak mérget szítt a lelke. Ha nem volt sikere, akkor az eredménytelenségen bántódott, ha pedig sikerült

valamije, akkor meg a túlzásoktól félt s magát okolta, hogy miért is támasztotta a mozgalmat, s magának tulajdonította ismét azt is, ha mindaz, ami szent és kedves volt neki, rombadőlt. Ily szertelen lelkület mellett harmónikus, vallásos típust nem lehetett megszerkeszteni. De hát így vagyunk vele más tekintetben is. Ha kérdezzük, volt-e reformatori talentuma, azt kell mondanom, hogy óriási mérvben volt, s ugyanakkor be kell vallanom, hogy e reformatori talentumot fantasztikus túlzások s kitörések zavarták meg lépten-nyomon. Ha kérdem, volt-e államférfiú, tudott-e hidegen számítani, s esz-közöket célokra irányítani, azt kell mondanom, hogy igenis, nagy államférfiúi tehetsége volt, de tarkázva romantikával, látással s rémlátással, megnyugvással s háborgással, kitar-tással s ingadozással. Befejezett, tökéletes típust egy irányban sem adott. De ha nincs is meg a befejezett típus, azért a nagy vonások megvannak s szembe ötlenek. A vallásos lelkületnek e nagy vonásait nem borítja el a pisztolylövés füstje s nem törli el az öngyilkos vére; mert méltán mondhatjuk, hogy ez nem lelkének, hanem földült s szenvedő természetének volt végzetes sugalata. Úgy vagyunk *Széchenyi István* egyéniségével, mint *Michelangelo* azon szobraival, melyek sugározzák ugyan a génuszt, de nem készültek el egészen, s ezt nem azért, mert a lélek s az inspiráció fogyott ki, hanem azért, mert kifogyott a kő; valahogy úgy kezdte *Michelangelo* a szobrot, hogy a márvány nem futotta: ilyen *Széchenyi István* vallásos egyénisége is; volt a kialakításhoz lélek, érzék, haj-lam, de kifogyott az idegerő; *psyche* volt, de a *physis* nem futotta. De valamint *Michelangelo* nem kisebb előttünk azért, mert a márvány nem futotta, bár megsóhajtuk, hogy nem futotta: úgy nem kisebb természeti hiányai miatt *Széchenyi István* sem, jóllehet eltölti lelkünket a vágy, hogy bár lett volna idegereje s harmónikusabb kedélye, hogy a hatalmas szellem teljes harmóniában s szépségben alakíthatta volna ki vallásos életét is. E vágy nem gáncs, hanem ellen-kezőleg elismerés, mellyel a szellemnek adózunk, mely kon-fliktusaiban épen oly nagy, mint befejezett műveiben. A meg-sóhajtott nagyság e benyomásával veszünk búcsút *Széchenyi István* szellemétől, mely még hívebben s melegebben őrzi meg majd számunkra emlékét.

I. Ferenc József emlékezete.

(1916) **

Történelmi idők nem lehetnek nagy katasztrófák s véres háborúk nagy veszteségek nélkül, melyek gyászba borítanak országokat s fájdalmas sebeket vágnak milliók szívéen : de ha siralomházzá válnék is Európa s pusztasággá a magyar haza, akkor is minden katasztrófát és veszteséget felejtetne egy fekete ünnep, az a nap, mikor a küzdő Európa színterén a legalkotmányosabb király ravatala emelkedik, s mikor az a sír nyílik, melybe leszáll az európai béke fejedelme.

Ettől a gyásztól van most fekete ünnep Magyarországon, melyen a szemekből könnyek, a szívekből a szeretet, hála s ragaszkodás érzelmei fakadnak ; e gyászból indul meg beláthatatlan hosszú sorban az a temetési menet, melyben legalább lélekben résztvesz a nemzet apraja s nagyja, résztvesz a magyar alkotmány gényusa, a honfiúi bánat és remény.

Az alkotmányos Magyarország megrendülve, mély fájdalommal áldozik I. Ferenc József emlékének, áldozik a templomokban lelke nyugalmaért, de áldozik a magyar alkotmány védbástyáin, országházban s a megyei s városi törvényhatóságok termeiben is, hiszen kedvező s biztató jel számba jöhetett, hogy az ifjú főhercegnek első, nyilvános fellépése 1847-ben a pestmegyei székházban volt. Itt lépett fel magyar huszáregyenruhában, mint királyi biztos, itt nyílt meg először a hivatalos nyilvánosság előtt magyar szóra az ajka, midőn magyar beszéddel köszöntötte a rendeket, itt nyílt meg a szíve is, s kipattant belőle a nemzetet nagy reményekre elringató szó, hogy szereti a magyart. Kossuth Lajos 1848-i híres beszédében e szóra reflektált, hivatkozott a Habsburg-ház nagyreményű örökösére, hivatkozott a nemzetet szerető trónörökösre, ki trónja erejét nemzetének szabadságára akarja építeni. A fiatal főherceg azután 1848 decemberében tényleg trónra lépett, és egy hosszú, kezdetben borús, majd dicsó uralkodás fűződik személyéhez. De azt a borút mi most csak éjszakának nézzük, melyből ránkhasadt az alkotmányos

élet s szabadság napja, s a megpróbáltatást csak sötét hát-
térnek tekintjük, melyből kiemelkedik az alkotmányos magyar
király népszerű alakja. Tényleg az előbb alkotmányos szabad-
ságában s jogaiban megsértett nemzet I. Ferenc Józsefben
tiszteli legalkotmányosabb királyát, a «legelső magyar em-
bert», aki ilyen nem a törvény betűinek, nemcsak a koronázási
formaságok erejében, hanem a megértés s a nemzeti érzés
közösségének hevében ; tiszteli benne a királyt, ki nemcsak
fején hordozza Szent István koronáját, hanem, aki tetté váltja
ki mindazt, amit az szimbolizál ; tiszteli benne Magyarország
jó géniuszát, akinek az alkotmány visszaállítását s az ország
hatalmi fejlődését köszöni ; tiszteli benne a jó szívet, aki ki-
váltotta a nemzet ragaszkodását és lelkesülését, s aki, mikor
első volt rangban s fényben, együttértett az utolsó szenvedő-
vel ; s végre tiszteli benne az embert, a magányos embert, ki
emberfölötti tragikumában kiváltotta mindnyájunk rokonszenvét s részvétét.

Azonban ez a dicsfény nem övezte kezdet óta személyét,
hanem azt meghozta neki érlelődő bölcsesége s erénye, azután
pedig a történelem kegyetlen megpróbáltatása s az abból
fakadó szenvedés.

Kezdetben csak uralkodó volt, s idegenből jöven, idegen
volt a nemzetnek. Hozzánk jött az egységes Ausztria, a birodalmi
eszmék légköréből, a régi hagyományok ódon szabású
politikái világából, hol Magyarországot is csak az új osztrák
császárság egyik tartományának nézték, — hol az alkotmányos
érzést hűtlenségnek s a szabadságot letörésre kárhoztatott,
nemzetiségi velleitásnak tekintették, — hol a hatalmas
osztrák miniszterek s a családi közfelfogás kínai falat emeltek
az alkotmányosan érző nemzet s a meg nem koronázott uralkodó
közé. Sőt 1848-ban a fiatal uralkodó nevében császári
hadak s később orosz seregek támadták Magyarországot és
letörték azt, s az osztrák politika új birodalmi szervezetet
kényszerített az országra, mely ugyan nem vert gyökeret
Magyarország alkotmányos földjében, de amely tompa rezignációba,
néma elégedetlenségbe hajtotta s passzív ellentállásra ösztönözte a nemzetet.

Amde a történelemnek is megvannak a maga immanens
törvényei, s a fejlődésnek s haladásnak is vannak ethnológiai
s néplelki föltételei, melyeket megvetni nem szabad, s melyektől
okosan még elvonatkozni sem lehet. S ilyen törvény s néplelki
szükségesség többi közt az, hogy nem lehet a trónnak
támasza az a nemzet, mely mélyen meg van sértve és hideg,

s nem lehet az uralkodónak hatalmi eszköze oly nép, mely az uralkodóban idegent lát ; — ilyen törvény s néppszichológiai szükségesség az, hogy az uralkodó, ki mögött nemzet nem áll, csak nádszál, s hogy a királyi akarat is csak gyöngye lehellet, ha nem váltja ki a nagy nemzeti akaratot s nem lobbantja lángra a nép ragaszkodásának s lelkesítésének hamu alatt lappangó parázsát.

E kegyetlen tanulsággal szolgáltak nálunk is az események. Mert azért forgott ám a világ az ötvenes években s a hatvanas évek elején is, s a történelem kerekai s malomkövei megropogtatták az osztrák birodalmat is. Új eszmék, új hatalmak ékei vésődtek a soknépű s soknyelvű birodalom hasadékaiba. S ezek egyike éppen az újkor egyik vezető eszméje, a nemzeti állam gondolata volt, melynél fogva a népek nagy egységekbe akartak tömörülni s mint önálló nemzeti államok s egyedek a történelem színpadán szerepelni. Ez az eszme s irányzat járta át főleg 1848 óta Olaszországot, mely egységes Itália akart lenni s mely e törekvései s vágyai útjában Ausztriát látta gátul s korlátul. III. Napoleon szította az olasz hazafiság tüzét, sőt segítségére jött az olaszoknak, s Magentánál s Solferinónál megverte az osztrák seregeket. — Ugyanez időben bonyolultak egyre jobban a németországi viszonyok, aminek vége az volt, hogy 1866-ban a Habsburgok ősnémet uralkodóháza kizárattott a német szövetségből, s így országai ezentúl három nagy birodalmi centrum felé, az orosz, a porosz s az olasz felé gravitáltak.

Ez volt Ausztria válságainak kora, amikor egy nagy tette lett volna szükség, egy nagy elhatározásra, a tett(hez) és elhatározáshoz pedig mindenekelőtt bölcs, erős, bátor férfiúra, — férfiúra, aki meglássa az új lehetőségeket, azokat az új alapokat, melyekre a Habsburgok hatalmát ismét felépíthesse, — férfiúra, aki keresztülvágja magát százados tradíciókon, elfogultságon, ellenszenveken, s ne azt nézze, hogy mi volt, hanem azt, ami lehet, s azt azután megteremteni is tudja.

Erre a nagy, történelmi szerepre csak oly uralkodó volt képes, aki igazán szerette népeit, aki velük együtt s talán náluknál többet szenvedett s aki az évtizedes keservet, küzdelmet, herce-hurcát s tehetetlenséget önmaga megtapasztalta. Ez volt Ő Felsége I. Ferenc József ! Mennyi nehézséggel kellett megküzdenie, hogy e célt elérje ? ! Valahogyan saját személyes érzelmeiből, öröklött lelkivilágából, családjának tradíciójából, az udvar s a tanácsok milieujéből kellett

kinőnie ; benne valahogyan az uralkodónak az ember fölé kellett kiemelkednie, hogy megértse a helyzetet, hogy megérezze a nemzet jogait s azokat a kiegyezés művében érvényre juttassa. Ha hitetlenből hívő, ha a konzervatívból radikális lesz, annak okvetlenül elváltozik a lelkevilága ; de mily elváltozást s lélekfordulást jelent az, ha az autokrata uralkodóból alkotmányos magyar király lesz ?! Mily metamorfózison megy keresztül az az uralkodó, ki mint autokrata császár indul meg útján s az autokrácia által akarja népeinek javát szolgálni ; azután pedig páratlanul fordul s csalódást nem ismerő eréllyel s rendületlen lelkiismeretességgel iparkodik a helyzet urává lenni s keresi a módját, hogy a birodalom nagyhatalmi állását el ne veszítse, de ugyanakkor a magyarnak jogos igényeit s követeléseit kielégítse.

Ez a lelki elváltozás volt a boldogult királynak a legnagyobb tette ; ebből került elő legnagyobb műve, a kiegyezés, s e mű alapján s e nagy tett erejében képesítette rá magát arra, hogy most már ne csak Magyarország uralkodója, hanem alkotmányos, koronás királya legyen s oly trónra lépjen, mely erejét a nemzet alkotmányos jogaiból s szabadságából meríti. Ez történt 1867-ben ; ekkor koronázta meg a nemzet a maga királyát, hogy azután a koronázó, szabad nemzet öntudatával lépjen rá a fejlődés s haladás útjaira. Annak az ötvenéves történelemnek útjára, amilyenhez fogható nincs a mult századaiban. Most pezsdült fel a nemzeti élet, most fejlődtek ki a nemzeti erők. A tartózkodás, a bizalmatlanság eltűnt, s ha volt idő, midőn a költő szavai szerint «koldulni jártunk a hitért s reményért, hogy nem halt meg s hogy él nemzetünk», most az újjászületett Magyarország leküzdve minden félreértést, bizalommal nézett fel a trónra, mert ott már nemcsak a koronát, a magyar szabadság szimbolumát látta lebegni, hanem látta s tisztelte e szabadságok kiváltságát s örét, magát a koronás királyt.

Ezt a bizalmat nem rendítette meg hosszú uralkodása, mely ugyancsak hosszúra nyúlt Isten kegyelméből. Hiszen nincsen magyar király az 57 király és fejedelem közül, aki ily sokáig élt s aki több alkalommal helytállt volna az alkotmány tiszteletben-tartása, az ausztriai, nemzetiségi bonyodalmakban is Magyarország jogai mellett.

De Ferenc József nemcsak koronás királya, hanem szerető atyja is volt nemzetének. Amit a pestmegyei gyűlésen megjelent fiatal herceg mondott, hogy szereti a magyart, azt a későbbi koronás király tettekkel igazolta. Résztvett az ország

bújában s örömében egyaránt. Nem volt csapás, melyet enyhíteni, nem volt könny, melyet letörölni ne sietett volna. Gondoljunk a szegedi árvízre. A vész hír után nyomban 50.000 forintot juttatott a károsultaknak, azután személyesen le-sietett a katasztrófa színterére, s ott mondotta azokat a szava-kat, melyeket oly igazán elhittünk neki: «Szívem fájdalma vezetett ide. Magam is látni óhajtottam e szerencsétlen város bajait, melynek üdvét mindig szívemen hordtam». S amint résztvett bajainkban, úgy résztvett örömeinkben. Hogy mást ne mondjak, emlékezzünk vissza milléniumi ünnepségünkre, az ezeréves Magyarország főséges jubileumára; emlékezzünk vissza 1896 június 8-ára, midőn Szilágyi Dezső beszédére adott válaszában a magyarság színejavának körében hálát ad a gond-viselésnek, mely «megérnie engedte, hogy szeretett magyar nemzetével együtt ünnepelhesse a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét». Midőn örömeinek adott kifejezést a fölött, hogy a jelen közjogi alapon a monarchia, de különö-sen szeretett Magyarországa örvendetesen fejlődött s fel-virágzott anélkül, hogy ezáltal veszélyeztetnék a nemzet egy-sége s Ausztriához való viszonya. Ez volt a mi örömünk. Csoda-e, hogy a király ez érzülete viszonzszeretetet váltott ki a nemzetben, — csoda-e, hogy örömtől repesett szíve, hogy az ezeréves Magyarország trónján épen a milléniumi évfor-dulatkor oly király ült, ki népének hűséges atyja s érdekeinek s javának előmozdítója volt, csoda-e, hogy rendületlenül hitt benne, s ha a politikai nehézségek felhői néha el is borították az eget, s ha a pártélet hullámai néha ki-kicsaptak is a parla-menti keretekből, ki a közéletbe s fel a trón lépcsőire is, de azért bizalmunk nem rendült meg; mi I. Ferenc Józsefben mindig a legalkotmányosabb királyt tiszteltük s szerettük, s hittük s tudtuk, hogy a magyar alkotmányt nem gyöngíteni, hanem erősíteni s a nemzet fejlődését előmozdítani s nem hátráltatni akarja.

Igy fonódott a nemzet viszonzszeretetének s hálájának meleg, fényes sugara a ragyogó, de nehéz gondú korona arany-abroncsa közé. Jó is volt, hogy fonódott, mert erre a koronás fejre nemcsak a politikai viszályok, nemcsak az európai béke válságai vetettek sötét árnyékot, hanem borongott ott valamiféle kegyetlen végzet, amilyennel kevés ember életé-ben találkozunk. Ez oly megpróbáltatásoknak vetette alája a mi jó királyunkat s oly sokat ragadott el tőle, hogy végre is nem néztük már benne a koronás királyt, hanem megszeret-tük benne a szenvedő embert.

Tragikuma volt, hogy magára maradt, hogy az Isten elvette tőle mindazokat, akiket szeretett, akire leginkább szorult s támaszkodhatott volna.

Minek szedjem szét éles töviseit annak a töviskoszorúnak, mellyel az apostoli felséget tragikus felséggé avatta az Isten? Alighogy megkoronáztatta magát Szent István koronájával s a kibékülés örömnepét ülte meg nemzetével, édes öccsét, Miksa császárt, lőtték agyon mexikói kegyetlen hordák; alighogy megünnepelte 40 éves uralkodásának évfordulóját, egyetlen fiát, koronájának örökösét ragadta el oldala mellől az erőszak. Még zsongott a milléniumi ünnepségek csendes ritmusa a király s a nemzet lelkében, s íme gyilkos tör vési át szép, hűséges hitvesének, Erzsébet királynénak szívét. Értjük a mély fájdalmat s a keserű panaszt, mely a király lelkéből kitört, mikor mondja: «Hitvesem, trónom ékessége, hű társam, aki életem legnehezebb óráiban vigaszom és támaszom volt, kiből többet vesztem, mint mondhatnám, nincs többé». Igen, több volt ő, mint hitves és hű társ, több volt, mint vigasz és támasz; ő a király nemtője volt, s vele együtt s az ő szívében kezdte meglátni s megszeretni a magyar népet; az ő lelkén át nézte a magyar városokat s falvakat, midőn nem érte be azzal, hogy Budára menjen, hanem a magyar néphez akart lejutni s körültra indult 1857-ben végig az országon; az ő női lelkének megérzése segítette elő a nagy kibékülést, s méltán jutott korona Erzsébet fejére is a ki-egyezés ünnepén, mint aki nagy tényező volt abban, hogy apostoli magyar királlyá koronáztassék férje, az uralkodó. Mindez szinte nem való a történelemnek keményen fogó palavesszője alá, hanem titkát képezi a külső történelmet hordozó lelkivilágnak. A politikának gyökereit is ott kell keresnünk; mert valamint a szív érzései sugalmazták a meg-értést s a közeledést, úgy csak azok teszik érthetővé a politi-
kai magatartás s a fordulatok szerepét.

Igy fonódott az öregedő király lelkére a töviskoszorú, mialatt fején Szent István koronája ragyogott, s így fejelett ki s érlelődött meg életének tragikumában lelki nagysága: *az a rendületlen hit*, mely a rosszban s bajban is megnyugszik Isten akaratan s Erzsébet királyné meggyilkoltatása után is nyilvánosan így imádkozik: «Midőn az isteni végzés előtt, mely oly súlyos és felfoghatatlan csapást mért reám, alá-zattal meghajolok, hálát adok a Gondviselésnek ama nagy kincsért, melyet számomra fenntartott»; — e szenvedésekben fejelett ki *az a példátlan kötelelességtudás*, mely rendületle-

nül megáll s folytatja művét ; aztán az az *alázat*, mely felsóhajt : « esedezem a Mindenhatóhoz, aki oly nehezen sujtott, adjon még erőt, hogy véghezvihessem azt, amire hivatva vagyok ».

S mi legyen az a mű, melyet folytatnia, az a munka, melyet el kellett végeznie? Talán az, hogy fiatal, erős kezekre bizza az ország kormányát, vagy talán az, hogy eréllyel felépve s biztosítva az európai békét, csendben tér meg őseihez? Az az általa emlegetett « felfoghatatlan csapás » más alakban megismétlődött. Azt mondhatnám, hogy van életén még egy más tragikus vonás, melyet nem családi, hanem világ-történelmi tragikumnak hívhatnék, s ez abban áll, hogy az európai érdekeknek s a nemzeti feszültségeknek hullámai feje fölött összecsapódtak, s hogy ő, ki annyit fáradt a béke fönntartásán, — aki megható tanújelét adta önmegtagadásának s annak, hogy mikép tud uralkodni érzelmein, mikor azt népeinek érdeke kívánja, — aki fivérének, Miksa császárnak meggyilkoltatása után — a béke érdekében — rászánja magát, hogy a gyilkosság politikai szerzőjét, III. Napoleont meglátogassa, — aki nem akart « revanche-t Königrätzért », nem akarta hátbatámadni a poroszt a német-francia háborúban, — aki a Balkán tűzfészket is mindig úgy kezelte, hogy Európa békéje lángba ne boruljon : a békesség e fejedelme a világháború vérzivatarában szállt sirba !

Amin folyton fáradozott, az európai békét nem sikerült biztosítania, s a fiatal, erős karok, melyekre számított, leomlottak. Két revolverlövés dördült el Szarajevóban, mely kioltotta a trónörökösnek s feleségének életét, s ugyanakkor mélységesen, mondjuk, halálosan sebezte meg az öreg király szívét. A temetés után az új trónörökös jelent meg a kihallgatáson az uralkodó előtt, s miután megölelte s megcsókolta a koronás aggastyán a főherceget, mély megadással csak annyit mondott : « Uram, Istenem, ne sujts azzal, hogy ezt a fiatal embert is túléljem ».

Nem, azt nem élte túl ; ő ment el előbb és elment a hadak útján, oly hadakén, amilyeneket eddig még nem állított csatasorokba a történelem. Előbb azonban a béke fejedelme, népeihez intézett kiáltványában háborúra szólította fel népeit, melyben elénk tárja a végleges kitartás s a törhetetlen kötelességtudás érzéseit, midőn így szól hozzánk : « Leghőbb vágyam az volt, hogy Isten kegyelméből még hátralevő éveimet a béke művének szentelhessem s népeimet a háború áldozataitól s terheitől megóvhassam. A Gondviselés

azonban másképp határozott... Ebben a komoly órában tudatában vagyok elhatározásom egész horderejének és a Mindenható előtti felelősségemnek. Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára».

Ez az út már nem soká tartott, s 1916 november 21-én este befejeződött. «Fáradt vagyok»... ez volt utolsó szava; «s mégis kitartottál», ezt válaszolja rá hálás nemzete, birodalma s a világtörténelem.

Az alkotmányos király, a sokat szenvedett, s a fáradt ember végre megpihent. A szent korona ragyogó fénye ugyan most is tükrözik könnybelábadt szemeinken, de a fej, melyen ragyogott, álmra szenderült, s a homlokra, melyen fényei jártak, most már a mulandóság árnyai esnek. Ezeket nem úzheti el sem gyertyafény, sem ékkövek villogása, hanem csak a hit s a hálás s imádkozó emlékezet öröklámpája.

Ezzel világítunk neki oda túlra, ezzel világítunk a lelkek végtelen útjaira! Járt ő itt sokat köztünk, járt harctereken s névtelen kálváriákon, járjon hát ott könnyebb s virágosabb utakon. Előttünk járt az érzések s erények, a hit s vallásosság, az alkotmánytisztelet s hűség jegyében; vezetett minket tűzön-vízen s ezer veszedelmen, s ha sokat vesztett is, ami szent és drága, egyet el nem vesztett, népeinek szeretetét, háláját s bizalmát, s valami oly különös, hogy ép most hagyott el minket, most, mikor a félvilággal harcban állunk, most, mikor azok halnak meg érte, akikért élt. De talán elhívták őt túlvilágra szállt hadai, talán vártak rá érte vérzett hősei? ! Legyen úgy; várjanak rá, s akit mi csak diadalkapun akartunk átvezetni, vezessék ők át az örökkévalóság kapuin! Fogadják őt az Úr angyalaival s szentjeivel s kísérjék színe elé, hogy aki életében mindvégig a hit, a kötelességtudás, a türelem és megadás példáit adta, az találjon nála pihenést. Találja meg a békét ott túl, ki a békét itt fönttartani a legjobb akarat mellett sem bírta! S ha majd megtalálta azt, küldjön koronájából egy olajfaágat, a béke olajfaágát küzdő, vérző, emlékét őrző s hozzá mindig hű nemzetének. S mi majd ezt az olajfaágat letesszük hálánk s szeretetünk gyászkoszorújához sirjára... neki dicsőségül, nekünk, Magyarországnak vigaszul s emlékül!

Andor Józsefnek, a katolikus irodalom harcosának.

(1918)²⁶

Súlyos veszteségeink közé számítjuk a katolikus szép-irodalom lelkes képviselőjének, Andor Józsefnek elhalálozását. Ellenség s betegség tizedel minket — s sajnos, nem az alja, hanem a java vész — csoda-e, hogy ily veszteségektől nem lettünk érzéketlenebbekké, hanem ellenkezőleg mélyebb lett részvétünk s sajnóbb a fájdalomunk? Veszíteni megtanultunk, de gyászolni is!

Ily igaz részvéttel és sajjó szívvel áldozunk Andor József emlékének!

A katolicizmusnak, a hitnek, az eszményeknek lelkes harcosát, s a tisztult, erkölcsi érzések úttörőjét gyászoljuk benne. Embert siratunk itt, ki a hitből élt s ki az eszmények térfoglalásáért s megvalósulásáért dolgozott lángoló lelkesüléssel, törhetetlen hűséggel s ernyedetlen szorgalommal. E munkába állította bele meggyőződését s minden tehetségét, s e munka kemény volt, mint a sziklafúrás, s szikrázott bele a lelke. Óriási nehézségek állták útját neki s állják útját mindazoknak, kik mint ő a modern élet kaotikus eszmeforrongásában a régi igazságnak s eszménységnek új formákat keresnek. Amit látott maga körül, az fölszíthatta ugyan epedését, de ugyanakkor megnehezítette hívó lelkének tudatos útkeresését. A ledöntött oltárok, a száműzött eszmények, az aranyborjú imádása, a nagy tehetségeknek is arany-lázás tánca, — azután meg a lelkek fásultsága, a hitetlenség a világot legyőzni hivatott hit helyén, a közöny jegébe fagyott magyar intelligencia óriási irodalmi problémák elé állította a hívó, lelkes író. Érezte a földadat nehézségeit s szenvedett attól, mint ahogy minden ideális ember szenved az ideáloknak a durva materiával való küzdelmétől. Megtapasztalta azt, amit a római költő jelez a «Deum pati» szenvedésével. Az isteni az emberben örömmel is, de kimondhatatlan kinnal és szenvedéssel

is jár. Hogyan győzze hát a durva környezetet, a lelki dekadenciát, lélekjárás helyett a nagy lemondást s fásultságot? Győzze-e fogalmakkal, vitával, dialektikával vagy érzéssel és szépséggel?

Andor József a szépség kultuszával szegődött az igazság szolgálatába; a szépség ihletével vállalkozott a magyar tömegpszichét tisztább s igazabb élettartalmakkal telíteni. Úgy hitte, hogy a vitázás, a filozófiai él s elmélyedés nem marcol bele a tunya s gondolatlan lelkiségbe, ha a szépség kultuszát meg nem teremtik számára s nem hozzuk közelebb hozzája. Az igazság oszlopát a szépség virágfüzéreiével kell fölékesítenünk, hogy a fásult nemzedék megint érdeklődjék iránta, hogy közelebb lépjen a «firmamentum veritatis»-hoz s megtapogassa gránit-keményiségét. Az igazságot is neki való mezbe kell felöltöztetni, hogy megragadja s inspirálja a lelkeket. Úgy gondolta Andor József is, hogy amit ész s dialektika teremt, az valami olyan, mint egy lelki arzenál, — olyan, mint egy magasfokú technikai műhely, hol mindenféle szerzős s műszer s csavar s kapocs, fogó s csíptető áll rendelkezésre, hogy a gépeket megalkossák s célszerű lendületben tartsák; tehát csupa forma s képlet, végső elemzésben csupa igazság. De a szépirodalomban föllépő igazság s eszménység olyan, mint a mező s az erdő; az is csupa forma és képlet, de leborítva a szépség fátyolával, s az mind nem mint képlet és szám és tétel, hanem mint hangulat lép elénk. Nem dolgozik az srófokkal és szillogizmusokkal, hanem lelki illeteésekkel. Úgy illeti a lelket, hogy megilletődik, — úgy nyúl hozzá, hogy érintéseinek öntudatlanul is enged s végre is behódol a szépség hatalmának.

Andor József így akarta szolgálni s így szolgálta is az eszménységet a magyar irodalomban. Pusztítani akarta a piszkot, söpörni a szennyet s tisztább légkörbe akarta bevezetni a lelkeket, oly légkörbe, melyben maguktól nyílnak s melynek fuvalmában megérzik az örök eszménység felé való orientációjukat.

Íránycikkeiben is e szebb jövőnek hajnalfényeit figyelte, s egy-egy nagyobb magyar tehetségnek elsötétülése mindannyiszor árnyat vetett az ő lelkére is. Sajnálta s siratta.

Amilyen volt meggyőződése, olyan volt hűsége s áldozatkészsége. A toll kard lett kezében, mellyel nem keresett mást, mint utat akart vágni az igazságnak s diadalt akart biztosítani az igazi művészi szépnek; azonban önmagáról teljesen megfeledkezett. Gazdagság után nem áhitozott; nagy honorá-

riumokat nem kapott, csak kenyeret, azt is éjt-napot egybetéve hosszú, fáradságos munkában kereste meg. Morzsákból tudott élni, mert ideálokért élt, s mindent tudott nélkülözni, mert az eszmények szolgálatában az ideális öntudat édességével töltekezett.

Bátorszavú, izzólelkű hírnöke volt az irodalmi s általa a magyar intelligens világ tisztulásának, s ha címet keresnék neki, annak a középkori lovagnak pajzsát választanám, ki vértben, sisakkal fején térdén áll, s bár két kézre fogja kardját, mégis csak abban a jeligében bízik : «tu adesto» . . . «Uram, Istenem, Te segíts meg !» Segítse őt meg s vigye örök világosságába, melynek fénysávjait leste s itta itt a földön is szép lelke !

Ravataláról küldte nekem üdvözetét, az «Élet» ünnepi számát ; én viszont ez üdvözetemet küldöm neki s ezzel a hódolat koszorúját teszem le sírjára !

Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján.

(1920)²⁷

1570. okt. 4-én, Assisi szent Ferenc napján született Pázmány Péter, ki ugyan nem volt az Isten trubadurja, hanem inkább a szellemi harcok harsonázója; de aki épen oly tüzesen szerette Istent, az egyházat s hazáját, mint Szent Ferenc szerette Istent, az egyházat s Umbriát. A sokszorosan megcsonkított Magyarország tört darabjáról bánatosan tekintünk vissza a 350 év előtti, háromfelé szakadt Magyarországra; sötétségből sötétségbe, romokról romokra. Akkor a hegyek voltak a mieink, a Garam, a Vág, Znióvárálja, Pozsony és Nagyszombat, — no meg Erdély is a magyarságé volt, Pázmány Péter hazafias reményeinek szirtkoszorúzza bástyája. Ő Esztergomot sose látta s Budát nem járta; de a Garam zöld hullámain lejtettek el Garamszentkeresztről vágyai érseki székhelye, Esztergom alá; Nagyszombat és Pozsony volt székhelye és az utóbbi örök pihenője is.

Mikor így sötétségből nézek vissza a 350 év előtti sötétségbe, nem tudom eldönteni, hogy melyik sötétség a sűrűbb s melyik éjszaka a vigasztalanabb, az a 350 év előtti-e vagy ez a mostani? Akkor is árva s elhagyatott volt a nemzet s küzdve s szenvedve vánszorgott bizonytalan jövője felé. Sziget volt, melyet idegen s ellenséges hatalmak világtengerei mostak. Hitéletét nagy rianás szakította szét, melyből a meghasonlások s a gravamenek árnyékai emelkedtek. De a két sötét éjszaka közt mégis az a különbség, hogy abból a 350 év előtti-ből Pázmány Péter alakja világít felénk, kiből Isten az akkori magyar politikának oly élesszemű eligazítót, a magyar géniusznak oly töről metszett képviselőt, a katolikus anyaszentegyháznak oly világító apostolt, az ellenreformációnak oly győzhetetlen harcost adott, hogy szolgálataiért az egész magyarság s vallási tekintetben külön a magyar katolicizmus örök hálával tartozik.

E hálát akarja kifejezésre juttatni mai közgyűlésünk, — e hála vezet ki ma minket eskütéri szobrához, hogy letegyük ott hódolatunk koszorúját.

Csak néhány vonással szeretném lelkünk elé idézni fényes alakját. Magyarországnak nem volt renaissance-a. Mátyás király budai udvara s visegrádi vára s kertjei fölött elsuhanak ugyan az ébredő művészet tavaszának fecskéi; de e fecskék igazán nem csináltak tavaszt, s néhány dicsőséges év után jött a tél s az éjszaka; gyöngé, tehetetlen királyok után a török hódoltság. Mialatt II. Gyula s X. Leo pápák építenek — mialatt Raffael s Michelangelo az örök szépség inspirációit vetítik vászonra s falakra — mialatt az Apenninek mindkét oldalán az erő és az életöröm bűvös játéka folyik: addig itt a tehetetlen királyság, majd később a Mohácsnál tönkrement s halálra sebesített Magyarország a Félhold hatalma alá görnyed, s nemhogy épített s teremtett volna, hanem romba dőlni látta mindazt, amit boldogabb korok géniusza és szorgalma teremtett.

Mindazonáltal vannak nálunk is a renaissance-ra emlékeztető alakok, erős típusok, úri egyéniségek, parancsolásra s alkotásra született akaratok, kik nemcsak látni, hanem tenni is tudnak; ezekhez számítanám — Istenem, édeskevesen vannak — Pázmány Pétert. Máshol a renaissance hősei államférfiak, hadvezérek, konkvisztádorok, fölfedezők s művészek voltak: Pázmány Péterben a hős nem karddal, hanem tollal harcolt — a konkvisztádor nem országot, hanem lelki világot hódított — a fölfedező nem a tengereket, hanem a kultúra vizein evezett, hogy e mélységekből a géniusz kincseit, a magyar nyelv ismeretlen szépségeit kiemelje. S volt a XVI. és XVII. század szellemi világának még két jellege, a szellemi s egyházi nagyságnak két akkor ugyancsak erőteljes kifejezése, mely Pázmány Pétert mint egyházfejedelmet s mint tudóst jellemzi, mikor őt mint kardinálist s teológust mutatja be.

A renaissance ugyancsak nem volt keresztény mozgalom; inkább annak a régen eltemetett görög-római kultúrának szellemjárása volt. Itt járt s ihletett; ihletése bár genialis, de ugyancsak pogány volt. Így érezte ezt az egyház — így érezték Firenzében az Alberti-k és mások, kik jó keresztények voltak és a pogány szellemi áramlatot megkeresztelni szerették volna. Páratlan egy jelenség ez a kultúra történetében, hogy elmúlt kultúrák lelke mint jöhet vendégszerepelni egy idegen kultúrába, nem az ő világába, s mint ébreszt harcot s támaszt

ellentéteket, míg végre a világon uralkodó kultúra úrrá lesz a mozgalom fölött s a szépséget megtartva túladni iparkodik a jövővény pogányságon. Dacára azonban, hogy a renaissance pogány volt egészen velejéig, mégis ébresztőleg és termékenyítőleg hatott mindenre, így a theológiára is — legalább annyiban, hogy a nagy tehetségek s a nagy munkateljesítmények divatját ott is behozta. A nagy támadás, melyet a reformáció intézett az egyház ellen, különben is a legnagyobb erőfeszítésekre kényszerítette a theológiát, s ez a stílus olyan jól illett be a szellemóriás renaissance korszakába.

A trienti zsinat körül voltak a katolikus egyháznak oly kiváló theológusai, hogy ezt a korszakot csak a skolasztika fénykorával hasonlíthatjuk össze, s talán sohasem voltak a római egyháznak oly kardinálisai mint e korban. Fényesebbnél fényesebb nevek hosszú sorával találkozunk a kardinálisok kollégiumában, kik a «senatus purpuratus»-ra a tehetségek érvényesülésének minden terén dicsőséget hoztak. Pázmány Péter a jezsuita talárisban épen olyan kiváló theológus volt, mint amily méltán hordozta a bíbort. Mint theológus s mint kardinális is kitűnően beleillik a katolikus renaissance szellemerős világába.

E kiváló, hatalmas embernek lelkét két érzés fűtötte: az Istenszeretet s a honszeretet, s két ország vonzotta: a mennyország és Magyarország!

Lelkét áthatotta a religió szelleme, mely benne nem szó, thézis és íge, hanem élet, tűz és szenvedés volt. A renaissance átlaghősei nem dicsekedhettek a lélek, az erény szépségével, s azt a harmóniát, melyet színekben a vászonra s vonalakban a kőre vetítettek, nem emelték ki s nem szóltatták meg saját lelkükben s életükben. Nem így volt ez Pázmánynál. Benne a religió valóság, küzdő s hódító hatalom volt. Tűz volt, mely égett s gyújtott. Ő igazán élte s átszenvedte a religiót. A nagy egyházszakadás az ő szívében is mélységes sebet ejtett, s azt ő mindenáron hegeszteni s begyógyítani akarta. E misszióban állt ki a «Jézus neve alatt vitézkedő társaság» zászlaja alá.

Merengve nézém azokat a régi jezsuita-kollégiumokat, melyeknek inkább széles mint magas ablakai s struktúrája első tekintetre elárulják eredetüket. Ilyen a budavári, a pozsonyi, a kőszegi kollégium s a nagyszombati, most invalidus-ház. Szent Ignác exerciciumainak szelleme gyúrta s alakította e boltíves szobákban a kemény térdeplőkön akárcsak üllőkön fiainak lelkét. Itt gyúltak ki eszmékké s eszményekké

a fogalmak, s itt tisztultak meg azáltal, hogy kimélyedtek, az akaratok. A művész is, s az átalakító s tisztító erő is, voltaképpen pedig a Szentlélek az ő kegyelme volt, de manresai stílusban. Hány ilyen kollégium és hány ilyen lélek-kovács-műhely volt az akkori szétszakított Magyarországon! Szent Ignácot és szellemét nem hívhatom radikálisnak, hanem inkább fundamentálisnak kell hívnom, mert lelkigyakorlataiban rendíthetlen, örök alapokat akar vetni a lelkek számára, s ez alapokon ki akarja őket emelni mindenből, ami föld és sár, ami dicsőség és test, ami hír és kín! Mily lapidárisan s szinte ijesztően józanul hangzik a lelki gyakorlatok bevezetése: «*exercitia spiritualia, ut vincat seipsum homo et ordinem vitam suam secundum beneplacitum Dei*». A legfőbb «beneplacitum» az sarkcsillag is, mely mozdulatlanul áll s folyton ingerkedő, vonzó s lökő erő is, melyet míg érzünk, addig élünk.

De a lelkigyakorlatok egy más perspektívát is nyitnak. A szemünk előtt két tábor távlata nyílik, s egy-egy zászló suhog el fölöttük. Két tábor és két zászló áll egymással szemben, Lucifer és Krisztus tábora, s mindkettő toboroz; mindkettőnek kellenek nagystílú s teljes odaadású emberek. A rossznak odaadni magát, az nem nehéz; de az örök, felséges jónak odaadni magát, az nehéz, bár egyedül méltó s érdemes hozzánk. Szent Ignácnak a pszichológiája dolgozott Pázmány Péterben. Ő nemcsak alázatos s fundamentális, keresztény lélek, hanem táborba szálló, vaskeresztes hőse is lett Krisztusnak. Azt mondja a germán hitrege, hogy Wotan földi fiait arról az aranyos csillogásról lehetett megismerni, mely szemeikből villogott; épen úgy mondhatom, hogy az ellenreformáció hőseit arról az acélsugárzásról lehet megismerni, mely valamiképpen a manresai sziklák visszfénye lelkükön. Hát az acélsugárzat ott villog Pázmány Péteren is, akár jezsuita-köpeny, akár bíbor van rajta. A köpeny s a bíbor nem teszi, de az acélos lélek teszi.

Ez acélos lélekkel szállt ki síkra a katolikus religióért a skolasztikus filozófia s theológia teljes vértetében, s acélos nyelvének kardja suhogott, vágott s szikrázott külön bravúrral, mint a végeken őrt álló törökverő vitézeké. Mindent megtett, hogy a hitszakadást Magyarországon megszüntesse; számos főúri családot térített meg s vezetett vissza az egyházba. Intézeteket állított, kolostorokat épített, egyetemet alapított, s volt pénze, ha meg is volt szállva egyik-másik birtoka. Mindent áldozott s mindent megtett az «avita fides» oltalmára és felmagasztaltatására. Ezekre nézve jól mondja

Jászberényi Tamás, jezsuita atya a nagyszombati egyetem megnyitó ünnepélyén, a nagymise utáni prédikációjában : «Oly nagyok és számosak érdemeid a magyar haza körül, hogy kétségben vagyunk az iránt, vajjon a te kezéd volt-e az, mellyel Szent István királyunk a maga műveit véghez vitte vagy pedig nagy királyunk keze az, mely a tiedben új életre kelt». Pázmány Péter ott a szentélyben ült érseki trónján s eltúrta az akkori kor szerénytelen panegiristáinak ez ömlengéseit. Őreg volt már s örült, hogy e napot, az egyetem megnyitásának napját megérhette, s szürke szakállú, redős arcán egybefolyt az öröm heve a bíbor visszfényével. Szép bíboros alkonya volt ez életének.

Pázmány Péter másik szerelme Magyarország volt. E szeretetben égett s sugárzott a faj géniusza, az ösztönözte őt hazája védelmére s biztosítására. Dicsőségről, hatalomról akkor nem lehetett szó, hanem csak szerény megélhetésről, a megcsappant magyarság jobb időkre való megtartásáról. Ehhez a szerény célhoz Pázmány ereje kellett.

Két hatalom mint két világtenger csapkodta a magyarság kis szigetét, a Félhold és az osztrák ház hatalma, s vigyázni kellett, hogy se ez, se az el ne nyelje. A török nem volt sem keresztény, sem magyar, s kettős veszedelmet jelentett ; az osztrák ház buzgó katolikus volt, de nem volt magyar, s így mindkettő veszélyeztette azt, ami Pázmány Péternek Isten s az egyház után legkedvesebb volt, a magyarságot. E veszélyt el kellett hárítania, a magyarságot meg kellett mentenie, s ezt ő úgy eszközölte, hogy az osztrákot a töröknek s a törököt az osztráknak támasztotta neki s a két világhatalomnak két egymást nyomó íve alá állította Magyarországot. A Habsburg-háztól várta a magyar kereszténység oltalmát s a törökkel paktáló független Erdéllyel mint hathatós ellensúllyal megóvta az osztrák ház uralma alatt álló magyarságot. Politikai célja volt a magyarság megerősítése Erdély hatalmának s függetlenségének biztosítása által. Akarta, hogy «Erdélyben floreáljon a magyar fejedelem», mert különben «kontemptusba jutva gallérunk alá pökik a német». E két hatalom két malomkö is lehetett volna ; Pázmány kezében azonban két emeltyű lett. A német közmondás szerint «Ein Zwerg am Hebel ist stärker als ein Held zwischen Mühlsteinen»; mily nagy szerencse, hogy Magyarországnak 300 év előtt egy óriása volt, aki nem került malomkerekek közé, hanem akinek kezében a malomkövek emeltyűkké lettek a magyarság megtartására.

Végül megvan Pázmány Péterben a renaissance művészi, alakító géniusza is, még pedig az az egész sajátos, faji géniusz, mely Pázmány Péterben kiverődött mindenben : hiten, politikán, jezsuita talárison s biboros kappán.

A renaissance ez alakító irányzatát ő a nyelvben képviselte. Neki márványtömb volt a szókincs, belőle emelte ki formáit ; neki a magyar hang s szó volt a műszer, melyből megcsendítette az új harmóniát, azt a zenét, azt a dörgést, azt a galambszárnysuhogást vagy villámcsattogást, melyet beszédei s írásai a magyar fülben s szívben kiváltanak. Ezt a művészi s fölényes nyelvkezelést romlatlan magyar érzés igazgatta, az a tősgyökeres érzés, mellyel ha szétnézett a hazán, felpanaszolhatta ugyan azt, hogy kevés a magyar s hogy romlott a magyar, de nem azt, ami a mi panaszunk és szégyenünk, hogy lassanként nem magyar a magyar.

A zengzetes, hatalmas nyelvezettel vívta meg korának csatáit. Kemény harcok azok — s kemény volt a kardja s kemény volt a marka. E kemény harcokat szerette. Nem félt, hogy vét a szeretet ellen. Tudta, hogy akkor vétkeznek, ha nem ütközik meg keményen azokkal, kik szent kincseit s oltárait szét akarták szedni. Lehet, hogy akkor is voltak, kik Pázmány Pétert szeretetre intették, de azokkal ő leszámolt, mert Szent Ágostonnal tartott, aki mondta : «si male amasti, odisti, — si bene odisti, amasti». Jól gyűlött, mert szeretett, s óvakodott gyöngén s lagymatagon szeretni, épen mert nem akart gyűlölni.

Igy világít felénk 350 év előtti sötétségéből a kardinális alakja. Világítson s mutasson utat ! Magyarország politikai helyzete ma talán nem oly komor s oly kiszámíthatatlan, amilyen volt akkor ; de a magyarság lelke kimondhatatlanul nagyobb veszedelemben forog. Akkor rabságban nyögött s szét volt szakítva ; ma ahol nem is rab, ott is beteg, s megrendült önmaga iránt a bizalma. Ha valamikor, most kell közénk Pázmány Péter lelke, hite, magyar öntudata s öncélú magyarsága !

Ez érzésekkel hajtjuk meg a zászlót, mely az övé is, a mienk is, s tesszük le szobra elé koszorúnkat, mely egészen az övé !

Dante.

(1921)¹⁸

Hatszáz év előtt záródott be a ravennai San Francesco baráttemplom melletti temetőben Dante Alighieri sírja ; de a hatszázéves mult nem mint a feledés éjszakája, hanem mint a tisztelet s kegyelet tűzoszlopa tornyosul felette. Merengve állok e sír előtt s olvasom a sírirat két utolsó versét : «Hic claudor Dantes, patriis extorris ab oris, Quem genuit parvi Florentia mater amoris». A régi Firenze «mostoha szeretetét» idővel az egész művelt világ szeretete váltotta fel, s ez a szeretet s kegyelet zárándokol most a sírhoz, hogy a tisztelet s hódolat koszorúját tegye le rája. A tisztelet ez ünnepéből részt kér magának a Magyar Tudományos Akadémia is.

Hogy miért, arra Dante egyik művében, a «Vita Nuova»-ban találom meg a feleletet. E művében Dante a «donna gentile»-ről beszél, kinek szeretete egy ideig feledtette vele Beatricet. Hogy ez a «donna» test és vér szerint kicsoda volt, az mellékes ; annyi tény, hogy a költő lelkében a tudomány s filozófia szimbolumává szellemesült. «Per donna gentile s'intende la nobile anima d'ingegno» — mondja egyik jeles kommentátora : vagyis a «Vita Nuova»-nak «donna gentile»-je az értelem gényusza. Dante ugyanis nemcsak Beatrice-t, hanem egy darabig a «donna gentile»-t is kegyelte. Gazdag s filozófiá-lásra hajló s kora műveltségét összefoglalni akaró lelke nála is keresett kielégítést és megnyugvást. Járt ő Padovában, Bolognában s Párizsban, a középkori theológia és filozófia e székvárosaiban ; jól ismerte a peripatetikus filozófiát ; bent állt s élt a Szent Tamás által megindított szellemi áramlatban ; irt könyveket, milyenek a «Convivio», a «Vita Nuova», a «Monarchia» s a «De eloquentia vulgari» című úttörő munkája. Hogy azután a «donna gentile» hideg magatartásával s az értelemnek tapogatódzásaival be nem érte, s azokat az örök eszmények posztulátumaival s az élet transzcendentális erőivel toldotta meg, az az ő jó sorsa s a mi szerencsénk volt, aminek a «Divina Commedia»-t köszönhetjük.

Miért hozom fel itt a bevezetésben a «*donna gentile*»-t? Azért, mert a Magyar Tud. Akadémia is a «*donna gentile*» háza ; az néz ki ablakaiból, az fogad a csarnokban, az jár a termekben mint a tudomány szimboluma, s az ő szép, de hideg tekintete irányítja törekvéseinket. Dante ünnepén ennek a háznak is ünnepelnie kell ; ünnepelnie a gondolkozót, a küzdő géniuszt, aki az emberiség problémájára feleletet keres s talál. A tudomány egymagában ezt meg nem adhatja ; természettudományos alapon világnézet nem épülhet ; de a tudomány szívesen segíti az embert a világfölényes, vagyis a világot felülről néző s összefoglaló «nézetnek» kialakítására. Főleg pedig tudomány s Tudományos Akadémia tisztelettel néz föl a teremő géniusz alkotására, melyben nemcsak probléma-oldást adott, hanem azt világremeknek beváló kifejezésre hozta. Ami művet más írt, amit filozófált a «*Convivio*»-ban, amit énekelt a «*Canzone*»-iban, az mind a feledés martaletéka lett volna ; ezzel szemben a koszorút Dante fejére a «*Divina Commedia*» tette. Ez van olyan mű, mint Giotto tornya, mint az orvietoi és a sienai templom homlokzata vagy Szent Péter kupolája ; van olyan mű, mint Michelangelo Mózese s Raffael bármely Madonnája, vagy a Missa Papae Marcelli. E költemény írójának szól hódolatunk.

Csak néhány szót a költő ideális, finom erkölcsi érzékű, víziós lelkeről, melybe a pokol fenekestül s a paradisos dicsősége «aranyrózsástul» elfért. Minden nagy író — mondja Chateaubriand — voltaképen csak a maga történetét írja meg. Mesterien ugyanis csak a maga lelkét ecsetelheti, jóllehet azt azután másnak tulajdonítja. Bizonyára tehát Dante is a maga életét, küzdelmeit s szenvedéseit, csalódásait, ingadozásait s kijózanodását s végre végleges s győzelmes orientációját írja meg a «*Divina Commedia*»-ban, azzal a különbséggel, hogy azt mind magáénak is vallja.

Nem fejtegetem politikai életének esélyeit. Egész Itáliát dúlta a welf-gibelin pártviszály. Egymás ellen támadtak városok és családok ; versengés, öldöklés, száműzetés mindenfelé. Érzékeny lelkét az élet nem kímélte. Csalódásai s küzdelmei, szerelme és bánata s az eszményi világban hívó lelke megsóhajtatták vele a jobb világot a földön is. Ő politikai aktív szerepre is vállalkozott s megmozgatott mindent, hogy a helyzet javuljon ; de reményében csalódott ; meg kellett tapasztalnia, hogy álmódott s bizakodása illúzió volt. Maga is számkivetésbe került, s megtapasztalta a «Pokol»-ba necseletelt nagy kint :

Nincs semmi szomorítóbb,
Mint emlékezni régi szép időre
Nyomorban.

Ismétlem : ezt a történeti nagy keretet nem mutatom be bővebben ; ehelyett inkább a «Divina Commedia» gyökerére, a költő lelkének fenekére akarnék rámutatni, ahonnan a «Divina Commedia» rímei gyöngyöznek, arra a legideálisabb benyomásra, melyet magában hordozott s melyből benne minden élet s szépség s erő eszménye fejlett : ez Beatrice iránti szerelme.

Ki volt Beatrice? Nem kételkedem, hogy nem más, mint Beatrice Portinari, valami kedves, tiszta, leányos szépség, mely Dante lelkét megbűvölte. Bizonyára nem valami begina volt ; jöllehet most már oly kommentátorok is jelentkeznek, kik Beatriceben valami beginát sejtene, aki állítólag Dantét az akkor hatalmas franciskán-spirituálisok és gibelinek mozgalmába vonta volna bele. Az ilyen szerzők nemcsak a történeti adatokat s a költő saját vallomásait is ignorálják, hanem lehetetlenné teszik az eszmény pszichológiai megkonstruálását, melyben a szép nő, a szerelem, a bensőséges vonzalom fontos szerepet játszik s csak azután ölti magára a természetfölötti, szellemi ideál vonásait.

Dante eszerint Beatricetől a szépség, a tisztaság s a leányos báj mély benyomását vette — mondjuk, szerelmes volt belé. — Ugyanakkor azonban hozzá kell tennünk, hogy ez a szerelem Dante szívének titka volt s az is maradt. Beatrice azt talán észre sem vette; azt bizonyára nem viszonzta ; sőt Beatrice nemsokára máshoz ment férjhez s rövidre rá meghalt. De Dante akkor is, azután is szívében hordozta őt ; az ideál lelkének mélyeibe vonult, a költői tehetség méhébe s ott nyerte további alakját.

Beatrice halála után Dante élete változatos lett ; művészek s költők, trovatorék s recitatorék körében telt el. Talán túl világias is volt s rászolgált Beatrice feddől s pirongató szavaira, melyeket a Purgatórium hegyének ormán intéz hozzá. Akkortáiban találkozott a «donna gentile»-vel s gondolta talán, hogy megtalálja benne s általa élete boldogságát. Vajon ez a «donna» a valóságban Gemma Donati, későbbi felesége volt-e, az mellékes ; mert a költő lelkében ebből a «donná»-ból is más, a filozófia, művészet s tudomány szimboluma lett, akiről Dante hitte, hogy a vigasz s az erő forrásaihoz vezeti őt. Nagy buzgalommal adta fejét a tudományos irányra ; de az ki nem elégítette lelkét. Közben az utálatos

politika s a városi pártviszály sodorta őt magával, melyben Dante is kisebb s nem nagyobb lett. Poklot lát maga körül ; Ezzelino-féle zsarnokokat, gőgös Farinátákat ; látja a nyugat-európai kultúra két napjának — a római császárságnak s a pápaságnak — fogyatkozását ; lát rémséges bűnöket s nagy erényeket, hősokeket és árulókat, vértanúkat és gyilkosokat ; de átlag kevesebb jót s töméntelen sok rosszat. Számkivetik őt is, s így alkalma lett megtapasztalnia, amit a «Paradiso»-ban fölpanaszol :

Tu proverai si come sa di sale
Lo pane altrui e come è duro calle
Lo scender e'l salir per l'altrui scale. (17, 52.)

De Dante, a vallásos, a finom erkölcsi érzésű s költői lélek, a víziós ember, szemben állván az emberi zsarnoksággal s a szenvedélyek alacsony, erőszakos s alattomos hatalmaival, annál jobban szomjúhozza az igazságot ; kiegyenlítést keres a fénylő ideálok s a rémséges valóság közt, keres megoldást az életnek zürzavarában. Azt a felsőbb világot, melyet magában hordoz, s annak vonzásait meg nem tagadhatja, sőt ez utóbbiak annál érezhetőbben jelentkeznek benne. Erdőben van, fenevadak közt van ; de annál jobban érzi a gravitációkat az ideálok felé. A «donna gentile»-vel már próbálkozott ; de a tudomány nem bírja a problémát megoldani, s így önkénytelenül is az ideálok világa, a nagy hit, s a bűnt s gatszágot lelki jósággal legyőző fölény, a sötét erdőben világító isteni kegyelem, a sáros, piszkos s véres földről a szellemi világ felé való orientáció lép előtérbe. Nem a test, hanem a lélek, — nem a földi élet, hanem az örök élet, — nem is a szerelem, hanem a szívbéli jóság és barátság akar vezető csillaga lenni. Ezek az élmények s benyomások költik fel ismét a szíve mélyén pihenő ideált, Beatricét ; csak hogy ez most már nem a lányos szépségnek, hanem az örökké szép, tiszta s győzelmes természetfölötti életnek Beatriceja. Dante filozófiája s theológiája, hite s kegyelmi élete nyer Beatricében alakot, s ez az alak a «Divina Commedia» géniusza, — ha szabad azt mondanom, a genius loci. Akkor értjük meg csak igazán a várost, a tájt, a várat vagy dómot, amikor a genius loci lesz ott jártunkban néma kísérőnk. Ha Urbinóban sétálok, itt is, ott is a hajlékony s simulékony Raffaele Santi alakja kápráztatja szememet ; ha a Szent Péter-templomba lépek, nemcsak a dicsőséges két apostolfejedelem, hanem a Michelangelo szelleme fogad ; ha Budavárának magányos utcáit végigjáróm, úgy tetszik

nekem, mintha sok száz évnek titokzatos jelenléte kísérne, s nemcsak házak, hanem világtörténelmi emlékek állnának sorfalat. Így vagyunk a «Divina Commedia»-val; a genius loci itt Beatrice, az átszellemült s boldogító szépség, kiből az «amore terrestre» elváltozott «amore celestiale»-vé. A «Divina Commedia» felséges oltár, de az oltár képe Beatrice; a «Divina Commedia» nagyszerű ének, de a vezető szólam Beatrice. De ez a géniusz nem a fiatal évek Canzoneinek Beatricéje. Az az ifjúkori Beatrice csak benyomás volt, csak szellemi fermentum volt, melyből a Paradiso Beatricéje lett, hasonlóan festőművészek modeljéhez, kiből Madonna lesz.

Dante erről a nagy belső élményről, a terrestre s a celestiale amore közti ingadozásairól s elkínzott s elgyötört lelkének fölényes orientációjáról könyvet írt, s ez a «Vita Nuova», mely mintegy a «Divina Commedia»-nak preludiuma. Ami azonban ott az ő problémája volt, az a «Divina Commedia»-ban az emberiség problémájává minősül, mely problémának műremekbe illő kifejtésében Dante már nemcsak filozófál s önlelkét nyugtatja, hanem az emberiség vatesévé s világ-eligazító költőjévé magasztosul.

A «Divina Commedia»-ban vannak szubjektív érzések; van politikai tendencia: sőt azt mondhatjuk, hogy Dante egész kora szerepel benne, s a költőt, mint sokféleképen csalódott s kiábrándult embert, saját élményei inspirálják. Van benne megtérés s elkeseredés is, pártviszály szenvedélye s undor is; de, ami a fő: amit feledni sohasem szabad, az, hogy ez a sok csalódás s elkeseredés őt az élet problémájának megoldására viszi. A nagy tragikum, hogy az ember ideálokat hordoz lelkében s a nyomorult, bűnös világ keserves útjain bukdácsol, ingerli őt, s ő ennek folytán számon kéri észről, tudománytól, hittől s kegyelemtől az élet értelmét. A nyugat-európai néplelek veti föl Danteben a problémát, s Dante a feleletet rá a kereszténység öntudatából meríti.

Dante ezt a keresztény öntudatot a legnagyobb emberi problémáról gyönyörű allegóriában szólaltatja meg. De nem a probléma fölvetése, sem annak megoldása miatt — hiszen Szent Tamás «Summája» erre alaposan megfelelt —, hanem a feleletnek remekbe való alakítása miatt van az idén ünnepe Itáliának s van ünnepe az egész világnak. E probléma fejtegetését megtaláljuk Dante más műveiben is. Dirib-darabokat ad a «Vita Nuova», a «Convivio», a «Monarchia» is, s ha összefoglalta volna egy bölcséleti művében mindazt, amit erről a világnak mondani akart, hát volna a könyvtárak polcain,

ha ugyan hozzánk ért volna, egy theologiai morális fejtegetéssel több, de nevét bizonyára a feledés fátyla takarná. Dante azonban nem így tett, hanem nagyszerű költői allegóriában, dallamos versekben, csengő, rímes nyelven adta elő mondani-valóját. Ő nemcsak gondolkozott, hanem alkotott, — nemcsak beszélt, hanem alakított. A poëma sacro — mint ahogy ő nevezi — nagyszerű tett és mű s fényes alakítás.

Dante ezzel a művével szolgálatára akart lenni a köznek s polgártársainak, a feldúlt Firenzenek s Italiának. Dolgozott ő már más téren is hazája boldogításán; résztvett Firenze kormányában, járt követségekben s mindenképen meg akarta szüntetni a pártviszályt; de mindezt nem nagy eredménnyel tehette. Most azonban másképp akarja szolgálni hazáját s a közügyet, s ez a másik mód a «Vulgaris eloquentia» bűbája, a szó, a csengő rim zenéje s a költői konstrukció hatalma. Valami hatalmas műremekben akarta a világ öntudatára hozni az ösztönös, durva s kegyetlen életnek alacsony szintjét s ezzel szemben megvilágítani az életcélt, az erény s eszmények hegyvidékét, hogy lássanak, értsenek s arrafelé menjenek. Erre készült ő soká; ebbe a műbe szötte bele tudományát, theologiját s filozófiáját; ebbe állította bele a történelmet s tapasztalatait; ide állította be Virgilt s Lúciát, Matildát s Beatricét, — a földi fényeket s «a boldog tüzeket».

Ez a mű neki sok munkát adott; évek napszámán át dolgozott rajta s belesoványodott. Azért írja a «Paradiso»-ban :

Se mai continga, che il poëma sacro
Al quale ha posto mano e cielo e terra
Sì che m'ha fatto per più anni macro
Vinca la crudeltà . . .

S természetesen még valamit akart; emléket akart állítani a «Divina Commedia»-ban Beatricének, aki lelkében az isteni szépség, jóság, szentség, könyörület s áhítat s végre a boldogság szimbolumává lett. Énekelt ő róla már sokszor; de egy ének sem ütötte meg a mértéket; azért szinte eltiltotta lantját Beatrice ünneplésétől, míg majd ünnepelheti őt egyszer úgy, ahogy szeretné, — egyszer s akkor, mikor összeszedi minden erejét s géniusza őt az «eterne ruote» közé viszi; akkor, mikor a szférák zengő kottáit ellesi s azokat olasz rímek zenéjében kiváltja, — az lesz Beatrice apotheózisa.

A «Divina Commedia» tehát apotheózis is; ugyanakkor pedig s elsősorban az élet értelme fölött való nagy eligazítás, —

az emberiség közös problémájának keresztény megoldása. A megoldást ő allegóriák mezébe öltöztette. Élete delén a tévelyek s szenvedélyek őserdejében látja magát. Ez az őserdő nemcsak a welf Firenze s a politikai pártviszálytól s izzó szenvedélyektől felkotort Itália, hanem az egész világ, melynek úttalan útjain csetlik-botlik az ember. Ez utakra tévedt Dante is. Beatrice számonkéri ezt Dantétól (Purg. 31.) s ő feleli :

és sirva mondtam : rossz utakra csaltak
a jelenvalók csalfa képeikkel,
mióta tőlem arcod eltakartad.

Mámorában felejtí a nagy célokat s elveszti az élet igaz, mert örök célok felé vezető útját. Ezzel nem azt mondjuk, mintha Dante dorbézoló világfi vagy «tékozló fiú» volt volna, ki moslékos vályúk felé tart ; de ember volt, kinek Beatrice szemére lobbantja az eszményi jóság s szépség iránti hűtlenségét s ki tapasztalatból tudja, hogy minden homlokon hét «P», a hét «peccatum», a hét főbűn árnyéka sötétlik. A szirénák hatalma sem lehetett rajta nagy, mert ha álmaiban meg is jelennek s énekelnek neki, de mihelyt köntösüket szemtelenül szétlebbentik előtte, «fölébred a bűzre» (Purg. 19.). Szabadabb életében is érzi az eszmények vonzásait s jobb érzületétől hajtva, szívesen tartana a napsugaras hegyek, a lelki kiválóság magaslatai felé ; de amikor nekiindul, fenevadak állják el útját ; a simulékony, puhaszórú párdúc, az érzékiség, azután a gőg s erőszak oroszlána s végül a szuka farkas, a bűrvágy. Már szinte abbahagyni készül a harcot, mikor szellemi erők s segítségek jönnek feléje. Az embert nem hagyja el az isteni szeretet s fényeket derít rá. Beatrice Lúciát küldi, a megelőző s felvilágosító kegyelmet, aki föltárja előtte a rosszat, a poklot, hogy azt meggyűlölje s szívét a bűntől távoltartsa ; itt Virgil, a természetes ész s jó érzés a vezér. Azután a Purgatorion át vezet útjuk, mely kezdetben fáradságos és nehéz, később azonban kellemesebb, majd élvezetes lesz. Azt meg kell futnia a tisztuló léleknek, hogy békét találjon, vagyis megtagadva önmagát s javitgatva hibáit, elforduljon a bűntől s megszeresse az erényt !

Igy megtisztulva minden szennnytől, s csak azt szeretve, ami szép és jó, alkalmassá lesz, hogy égbe emelkedjék s Isten szeretetében a békét s boldogságot bírja s élvezze. Itt az ideális jóság s hűség szféráiból Beatrice jön feléje ; ruhája piros, mint amely a «tűz szövetéből van varrva» ; zöld köpeny

van vállán s olajfaágkoszorú íhérfátyolos fején. Beatrice feddi a költőt, mint említettem, hűtlensége miatt s kitanítja az isteni dolgokra ; megízlelteti vele a boldogultak örömeit, melyek a hit-, remény-, szeretetnek, a theologiai erényeknek s azután a négy erkölcsi erénynek, az igazságnak, bátorságnak, mértékletességnek s okosságnak jutalmát képezik. Dante elragadtatással szemléli Beatricét, kinek szemében az Istenség kinyilatkoztatásait látja. Az vezeti őt fel szféráról szférára egészen a «rosa candidának», a boldogság s dicsőség lélekszirmokból kötött rózsájának szemléletéig. Dante e víziókkal legyőz minden árnyat, erdőt, ösztönt, fenevadat, poklot, bűnt, pártviszályt s politikai harcoktól feldúlt lelketet s hazafiúi keserveket. Az élet problémáját megoldja örök élettel ; a bűnös, tévedő öntudat aggodalmát a tisztulás útjaira állítja, a tragikumot megoldja nem sztoikus megállással, melyben tönkremegyünk, hanem az életnek felső szférákba való kiemelkedésével. A poklok éjszakáinak plaszticitása, a tisztuló lelkek pszichológiájának finom kitárása : a zengő szférák s a harmónikus élet s szépség diadala művészi, monumentális vonalat ír le, a «transumanar l'uomo» ascenzióját, az élet erőteljes és érvényesülő optimizmusát.

Ezt a megoldást a költő a kereszténység öntudatából veszi. A «transumanar l'uomo» elve szerint az ember az Isten segítségével önmagából emelkedik ki s világfölényes lesz. Mily kicsiny, törpe s silány neki a föld s minden ami rajta van, ha azt az «eterne ruote», az örök szférák világából nézi. Innen kapja meg az alacsony, ösztönös élet s a bukott s elsötétedett szellemi világ gravitációjával szemben a nekivaló orientációt, mely bármiképp kezdődjék is, azzal végződik : «alle stelle», a csillagok felé. Az emberben két világ találkozik s ütközik ; ez kiválósága, de egyszersmind tragikuma ; de a tragikum megoldását a csillagokból kell kiolvasni. Aki azt máshol keresi, annak lelke elborul s az élet lángoló kín s a probléma kínos rejtély marad.

A probléma megoldása azonban nemcsak abban áll, hogy az élet értelmét fölértettük s célja iránt tisztába jöttünk, nemcsak abban áll, hogy a bukott lélekben is fölleltük az isteni rendeltetés és szépség vonásait, s hogy a szegénység rongyai közt rábukkantunk az isteni rokonság armáliáira : hanem ez a probléma-oldás a küzdelmet s az emelkedést, s a hozzávaló erőt s páthoszt is jelenti. A «Divina Commedia» vátese nemcsak a célokat látja meg, hanem megtalálja az égbe segítő erők forrásait is. A «Divina Commedia» gényusza

nem nirvánás — az elmúlásról semmit sem tud — ; nem oroszba plántált buddhizmus, mely manapság mint nihilizmus jár körül ; nem a stoa ataraxiája és tompa rezignációja ; nem a természetes jóval való beérés, mely skepszissé és blazirtsággá lesz ; hanem az égbetörekvés géniusza. Ez a géniusz csupa cselekvés, akarás és tett. Nem tagadja az élet örvényes éjszakáit, nem az őserdőnek rémes árnyait ; szemében tükröződnek ugyan a fenevadak szemeinek zöldes, kékes, vérvörös tüzei : de az ő ereje nagyobb, mert felsőbb és isteni. E géniusznak nagy előnye, hogy nemcsak nyomorúságaira s a poklokra eszmél rá, hanem ráeszmél az isteni erőkre, melyek által tisztul, emelkedik és győz.

Ime az emberi lélek s élet szfinxe a keresztény kultúra öntudatában lett beszédessé, s hozzá még legművésziesebben a «Divina Commedia»-ban szólalt meg.

Ez a szfinx, bár győzi hallgatással, megszólal néha az idők folyamán. Hiszen Dante szerint az emberi lélek olyan, mint a csecsemő, aki édesanyja keblén életet iszik s miután jóllakott, ugyanott megnyugvást s édes álmot talál. De aztán megint csak ébred és érez, szomjazik és fölsír s új megnyugtató után néz. Az ébredező szfinx is a maga problémáinak megoldását más-más formában keresi.

Igy Wolfram von Eschenbach is ecseteli a Parzivalban az emberi természet átkos széthúzását s elvezet Parzival tévedéseinek s bűneinek, azután pedig tisztulásának s bánatainak útjára. Ott is találkozunk Virgil-féle alakokkal, Trevrizenttel, aki az eltévelyedettet buzdítja, hogy bízzék Istenben s győzze le a kétséget. Legyen jobb ösztönös magánál s győzze le a vérnek ráomló meleg hullámát ; hallgasson a lélek jobb vágyaira s menjen a magasságok felé. Goethe «Faust»-ja s Madách «Az ember tragédiája» című műve szintén birkóznak e nagy problémával ; de oly alapokon állnak, melyeken az egységes s erőteljes fölényt a léleknek anyag, bűn s elmúlás fölött nem lehet konstruálni. Erről később beszélek.

Áttérek most Dante művészetére s kiemelem annak három jellegét. A «Divina Commedia» három nagyszerű jellege s egyszersmind előnye : a) hogy igazi, népszerű művészet alakítja ; b) hogy a nyugateurópai kultúrát hordozó, közös hitből s meggyőződésből s épen azért az élet valóságából s a valóság talajából nőtt ki ; c) hogy pokoli s mennyei élet s erő páthosza lüktet s lobog benne.

Ami az elsőt illeti, nem tagadom, hogy sok theológiai s filozófiai fejtegetés van benne, sok történeti adat neves s

kevesebbé neves férfiak s nők életéből, sok vonatkozás olasz előkelőségekre s viszonyokra, szóval sok mindenféle részlet, mely a középkori tudományosság s történelem ismeretét tétellezi föl. Ha ezeken fönnakadunk s azt hegyiről-tővire érteni akarjuk, akkor a «Divina Commedia» nehézkes s fáradságos olvasmány lesz, melyben a művészeti élvezet nagyon is a rövidebbet húzza, sőt a nyoma is elvész. Az olvasónak, ha jó úton, a megtapasztalható szépség felé akar tartani, a részletekbe nem igen kell belemerülnie, hanem a költemény struktúráját szem előtt tartva, a históriákban s adatokban rejlő s azokból kisugárzó erkölcsi s esztétikai értékeket kell észrevennie s szemmel tartania. Az egész költemény nagyszerűen stilizált allegória, melyben a bűn s erény allegorikus alakokban s jelenetekben lép elénk. Itt minden szembeötlő; itt mindent látni s hallani lehet. Itt a bűn s az erény küzd és győz, szenved vagy élvez; jár a pokol csavarvonalain s a Purgatorio hegyének hajnalhasadásban világító gyűrűin, míg a lelkiség a szentek amfítheatrális rózsájának dicsőségében virágzik ki. Rettenetes plaszticitású a pokol világa, hol minden a pizsokba, a szennybe, az erőszakos kegyetlenségbe gravitál, — hol a csillagok kialusznak s a fények ijesztenek, — hol a levegő korom és bűz, — hol a tölcsérvonalak végén, a pokol fenekén Lucifer jégbe fagyva él, az az éber, rettenetes öntudat mámor, cél, meleg, vigasz, öröm nélkül. Élet lélek nélkül, cél nélkül, Isten nélkül, a keresztény pokol legnagyobb kínja! Mily másképp fest a Purgatorio szent hegye! Mily fölségesek ott az éjből kibontakozó hajnalhasadások, — a lélek eszmélődései; mily titokzatosak azok a fehéres ködben nyíló perspektívák, — a lélek reménységei, hol más csillagok világítanak s himes réteken megnyugodott lelkek járnak. Az út ugyan kezdetben még nehéz, mert a lelkek homlokán ott sötétlenek az árnyak, a hét főbűn «p» betűi; de ez árnyak lassanként egyik a másik után letörlődnek, s mélyértelmű lélektani megfigyeléssel jegyzi meg a költő, hogy amikor egy is letörlődik, azzal a többi elhalványul. (Purg. 12.)

A Purgatorio lélektanilag a legfinomabb része a «Divina Commedia»-nak, melyben a tisztuló lelkek, ha bűnhődnek is, de élvezik a lelkiségnek önmagukban való finomodását s fölülemelkednek hiúságon, irígységen, mulandóságon, s eltakarítják az elrontott élet romjait. Élni sietnek. A Purgatorióban a restek mindig sietnek; azok, kik fönt a csillagos s napsugaras ég alatt annyit mulasztottak, — ők még szóbaállni sem érnek rá. A szeretet megmarad bennük, de

iránya nem a testi szépség, hanem a lélek felé tart. Beatrice mondja :

mert olyan testnek voltam viselője,
 hogy soha szebbet Természet és Művészet
 nem alkotott — és ím por lett belőle.
 És hogyha így a legnagyobb ígézet
 ily csalfa volt irántad, mely halandó
 szépség izgatná még a szívverésed ? (Purg. 31.)

Ezeket a lelkeket már más szépség izgatja, mely őket nem teszi szegényebbé, hanem ellenkezőleg, tiszta, erős, boldog élet öntudatával s örömeivel telíti. — Dante tapasztalja azt tisztulása végén :

Elég, hogy a szent habokból kélve
 új ember lettem, mintha új gallyat hoz
 az új tavasz az újuló növényre,
 tiszta s röpülni kész a csillagokhoz. (Purg. 33.)

Itt fönt, a Purgatorio szent hegyén, látja meg az egyházat s annak világtörténelmi sorsát, nagyszerű allegóriában. Azután Beatrice vezeti őt föl szférák fokain az Isten dicsőségének amfiteátrumáig, hol a dicsőült lelkek mint megannyi fényes szírom, világító rózsává illesztődnek. Ez mind alak, élő szó, testekből s lelkekből sugárzó szépség és erő ; mindenütt a plasztikus művészet van munkában.

Foglalkozott ő azzal a gondolattal, hogy összefoglalja a kor filozófiai s teológiai tudományát, s «Convivio» cím alatt akarta e művet megírni. Nem sajnáljuk, hogy e műve abba maradt, mert nem a teológia s a filozófia maga, hanem az, hogy e mélységeket s magasságokat ily művészi kézzel állítja elénk, tette nevét halhatatlanná.

Dante művészetének népszerűségét az is jellemzi, hogy az allegória egyes darabjai, mondjuk, az isteni színjáték kulisszái ismereteseek voltak ; azokat nem Dante találta föl. A túlvilág három országa, a fenevadak, a túlvilági vezetők már egyéb művekben, így az «Anticerberus»-ban is szerepelnek. Fra Bongiovanni da Cavriana az «Anticerberus»-ban szintén bejárja az alvilágot. Szent Patrik s a kelta kereszténység legendái, Szent Gergely dialógusai mindenféleképp kiszínezik a pokol szenvedéseit. Brunetto Latini «Tesoretto»-jában szintén ír erdőről, eltévedt lovagról, magas hegyről, őt kioktató nőről. Aki Jacobus de Voragine «aurea legendája»-t olvasta, melyből Zelma Lagerlöf szebbnél-szebb meséinek motívumait veszi, s aki a középkor egyházi tradícióját a

szimbolumok s allegóriák használatában csak kissé is ismeri, az a «Divina Commedia»-t genetikus kapcsolatban fogja meglatni az azt megelőző s környező irodalommal. E mesék, ez allegóriák, e színek mind megvoltak. E motívumok garmadában voltak felhalmozva; a fantázia bizarr s groteszk dekorációkkal szolgált; csak a művészi kéz hiányzott, mely a «pondust», a «numerust» hozta volna e káoszba. Ezt tette meg Dante; hasonló volt ő e részben ahhoz az Amphionhoz, Theba építőjéhez, kiről a «Divina Commedia» is emlékezik. A rege szerint Amphion a köveket énekével hozta mozgásba s így építette föl az istenek városát. A kő, a középkori mesék s regék anyaga megvolt, csak az ének, a lélek hiányzott. Dantében azonban megjelent mindkettő s alakította s tárta ki a lelkek három országát oly nagyszerű s népszerű művészettel, hogy a nép e költeményben fölismerte lelke minden motívumát, benne látta megjelenítve hitét, a káté feleleteit, az evangélium fényeit, Isten nagyságát s boldogság után vágyó lelkének reményeit. A «Divina Commedia» oly népszerű remekmű, mint egy gót dóm, melyet csak kevesen tudnának megépíteni, de melyben mindnyájan tudnak imádkozni, kik keresztények. A lelkük van ily helyen itthon.

Ez az irodalmi begyökerezés mutatja leginkább a «Divina Commedia» irodalmi műfaját, s céltévesztettnek tünteti föl azok törekvését, kik a «Divina Commedia»-t «libello politico»-nak vagy tisztára olasz nacionalista iratnak tartják. Ez a fel fogás kivetkőzteti a «Divina Commedia»-t a maga nagy stílusából s a politikai harcok beöltöztetésének nézi azt, amikor az erdő alatt Dante állítólag az akkori Firenze politikai s erkölcsi zűrzavarát, a párduc alatt megint Firenzét, az oroszlán alatt Franciaországot, a szukafarkas alatt pedig a római kúriát értette volna. Dante küzd e fenevadakkal s vissza akarna térni városába, s eszerint a hegy is, mely az őserdő homályán itt-ott keresztülvilágít, nem a rend, az erkölcs s szentség hegye, hanem az egyéni érvényesülés szimboluma volna. A szimbolumok így ugyan nagyon konkrét álarcok volnának; de ezzel a magyarázattal odaveszne az egésznek nagy stílusa, odaveszne a «Divina Commedia» általános emberségi jelentősége, mely nem a politikában s az egyéni, hatalmi érvényesülésben, hanem az emberi élet problémájának fölvetésében, annak keresztény megoldásában keresendő.

A «poëma sacro» második jellege, hogy a kultúrát hordozó s ihlető hitből, a korszak lelkéből fakadt. Az igazi műremeknek lelke van, s az a lélek nem az egyesé, nem is kubista,

futurista szakaszoké, hanem a korszaké, a kultúráé. Bátran mondhatni, hogy valóság, élet, lélek nélkül nincs művészet. A kultúra lelke pedig a hit, mely inspirál és alakít, mely mozgat, színezt és énekel, mely az élet motívumait s a szép, nemes s nagystílusú élet erőforrásait szolgáltatja. Ez tartalmat is ad az egyesnek életébe s ugyanakkor az emberiség útjának vonalát az ascensio szögébe igazítja bele.

Ahol ez a belső valóság, tehát hit nincs, ott lehet civilizáció, de nincs kultúra; ott lehetnek a kultúrának még intézményei, de az intézményeket teremtő lélek már eltűnt. Az ily intézmények szép csigaházak s remekül ívelt s színezett kagylók, de melyekből a csiga már kiveszett, olyanok, mint a régi nagy vízvezetékek kiapadt források mellett. A nagy, csengő valóság hiánya megérzik a dekadens korszakok művészetén. Annak a «történet» már csak mithosz, s épen azért, mikor valóságot keres, legalább az eszmei valóságot kell megfognia, mert különben nincs, ami inspirálja. Így Wagner Richárd bizonyára nem hitt Lohengrin vagy Parzifal «történetében», de hitt az eszmék, az igazságok valóságában, s ez eszmei valóság fakasztotta lelkében az inspiráció forrásait, s azért tudta azt alakítani s tudott róla énekelni. Ha pedig vannak, kik remekműveit nézik s hallgatják, de azok eszményi valóságában nem hisznek, azok bár úsznak a hangok s benyomások tengerén, azokból az eszményekből nem élnek, s azokat, ha bármily zenei talentumok volnának, megénekelni nem tudnák.

A nagy valóság, a hitből fakadó élet ereje érzik meg Dante «Divina Commedia»-ján. Dante inspirációja a hit, az a valóságos kereszténység, mely nem mithoszt, nemcsak eszmét, de realitást, történetet hirdet.

Dante hisz a háromszemélyű Istenben s a megváltásban, hisz a túlvilág mennyországában s poklában; neki az nem allegória, hanem valóság. Az Isten örök és cél. E legfőbb valóságnak, mely bölcsesség s szeretet is, jogara alá van minden beállítva. Isten minden; belőle való s beléje tér vissza minden. Ő gondolta a «Paradiso»-nak «rosa candidáját», mely fölött «hozzáférhetetlen világosságban» lakik, s a lét, erő s boldogság hierarchikus fokain leér a tőle elfordult lelkek poklába is. A poklot is ő gondolta; a «potestate», a «sapienza» s az «amore» alkotta meg azt is:

Nagy alkotómat vezette igazság
Isten hatalma emelt égi kénnyel
az összseretet és a főokosság. (Inf 3.)

Mindennek, ami van, Isten a célja ; tudásnak, művészetnek, hatalomnak, politikának s az egyéni életnek bele kell torkolnia.

A lét a «Divina Commedia» szerint jó s nem rossz ; a manicheizmusnak sehol semmi nyoma. Vannak ugyan poklai — de milyenek ! — van a létben sötétség s rémes árny ; van világ csillagok nélkül, hol a bűn mint korom ül a lelken, hol napsugár helyett tűzvörös, villámkékes, hiénaszem-zöldes fények járnak ; de tőlünk függ, hogy kiszúrjuk-e szemünket s kioltjuk-e napsugarunkat. Miért tennők azt? Föl a fénybe, «alle stelle», mondja költőnk. Van zürzavar, kín, van üvöltés és csikorgás a világban ; de nem ez, hanem a harmónia s az ének a világ értelme. Ki kell emelkedni a lét malomkövei s az alapvetés ormóttan sziklái közül. Fönt már minden énekel ; a beszéd is énekszó ; az «eterne ruote», a szférák nem csikorognak, hanem csengnek, míg itt a földön még a cézárok diadalszekerei is csak csikorognak.

Van sok rossz a világon ; de a rossz mindenütt s mindig szolgáló hatalom. A gigászok láncokba vannak verve, melyeket szét nem téphetnek ; a fúriák tehetetlen dühben örvöngenek, az «ördögsihederek», a «rondakörmök» s ami még van utálatos denominációjuk, nem szellemeskednek, nem élcelődnek, hanem csak a gonoszság komikumát szolgáltatják ; olyanok, mint a gót dómok vízlevezető csatornáinak szörnyű torz-pofái. Lucifer, a lázadás s tagadás szelleme jégbefagyva él, nincs szellemes mondása ; nem kritizálja s nem vizsgálja felül a teremtetést s Isten gondolatait. Bizonyára nem Madách Lucifere, ki az Istennek szinte vállát veregeti s a jó öreget megszánja, hogy így sikerült világa. Az olyan goethei Mephistogalantuomónak sem akadunk sehol nyomára a dantei poklokban, aki végre is sokkal különb úr, mint a seregek Ura Istene s már a blazirtság s a dekadencia minden jellegét magán hordozza.

Mily különbség a középkori, hatalmas Isten-fogalom, azután a küzdelmes, de Isten kegyelméből győzelmes üdvözülés s Goethe s Madách hasonló problémákat oldozgató kísérletei közt ! Ott a jó győz s nem a rossz ; de a jónak küzdenie kell s így ér föl a Paradisoba ; míg ellenben Faust nem bír az életnek egységes s győzelmes megoldást adni ; az «Ember Tragédiájá»-ban pedig egyáltalában nem értjük, hogy minek küzdünk küzdve, mikor az emberiség történelme csupa kudarc és finta?

A «Divina Commedia» iránya az ascensio. A pokol gyűrűi

s a Purgatorio szerpentinjei a lélek fölfelé való törtetésének csavarmenetei; neki föl kell magát küzdenie. A lélek tisztulási s kijózanodásai mámorból, igézetből, ösztönösségből arravalók, hogy a szebb s erőteljesebb élet zenéjét s szépségét tapasztalja meg. Az embernek küzdenie kell; de minden küzdő lélek győzni fog, mert Isten megsegíti. Így hordozza azután minden lelki fölényességre ébredő ember a Paradiso-t önmagában, hogy azután a világból kiszakadva elérjen az isteni élet szférái közé.

Faust útja nem tart a Paradiso felé. Sőt nincs is Paradiso-ja, mert a költemény végén szereplő Madonna s az angyalok csak kölcsönként dekorációk, s amit azok mondanak s szavalnak, az nem Goethenek s nem Faustnak a hite, hanem idegen énekeknek grammofon-reprodukciója.

Mily óriási a különbség Faustnak s Dantenak pokoljárása közt is. Dante azért járja a poklot, hogy a bűnt meggyűljölje s kikerüljön hálóiból, s azért győz, mert küzd s mert küzdelmében a természet, s a kegyelem erői egyesülnek. Rendelkezésére állnak a Virgiliusban jelképezett értelem s a Lúcia, Matilda s mindenekelőtt Beatrice által közvetített isteni segítség. Ő sem győzne, ha Isten nem segítené; ő sem vetné meg a szirénákat Lúciák nélkül s nem találna békét a feldult világban Beatrice nélkül. Egészen másképp fest a két galantuomo, Faust és Mephisto. Faustnak is le kellene győzni a rosszat, tehát Mephistot, s valamiképen le is győzi, amennyiben sok kaland és alávalóság után kioson karmaiból; csak-hogy ez nem küzdelem, hanem folyamat. Nem is győzi le Faust Mephistot azért, mert küzd vele; hanem azért marad felül, mert az ember, akármit is csinál, jobb mint az ördög. Itt tehát nem egyének, hanem fajsúlyok állnak szemben egymással, s a küzdelemnek egyáltalában nincs tragikuma. Miféle tragikum az, hogyha az olajat s a vizet összerázzák; bármint is rázzák, bizonyos, hogy az olaj föléje kerül a víznek. Faustnak küzdelme sem tragikus; inkább csak látszat — mondjuk — komédia, de nem divina, hanem nagyon is humana. Faust bukik, okul, philanthrop is lesz, de tulajdonképen törekvő, poklokat győző s a tisztulás hegyeit járó, erkölcsi páthosz nélkül. S mi az ilyen ember célja? Az, hogy ami benne jobb s különb, mint Mephistoban, az a történelmen végig «fölfejlődjék». E világnézetben az egyén csak szám; az egyén csak homokszem; a lét súlypontja pedig a tömegben s a folyamatban fekszik. Ez az egyéniség lefejeztetése — egy neme a bolsevizmusnak. A «Divina Commedia»-val összehasonlítva

Faustot, látjuk, hogy ez utóbbi mennyire nem egységes, nem összefüggő, nem organikus s nem többől nőtt s töről metszett mű. Goethe benne egy kicsit Virgil, de nem Beatrice.

A «Divina Commedia» harmadik jellege, hogy pokoli s mennyei szenvedélyek lobognak benne. A legfölségesebb s legtisztább eszményiség, az egyház s a haza iránti szeretet egybeolvad az örökszép életnek, Beatricének lángjaival. Dantét két hatalmas gondolat s indulat vezeti és fűti, s poklon, purgatorián s paradison át kíséri s a legszenvedélyesebb kitérésekre ragadja; ez a két hit s két szenvedély Dante hite az «imperium»-ban s Dante hite az «ecclesia»-ban. Ezekért küzd és lángol; de ezekkel együtt szívében hordja Beatricet, ki őt a legmagasabb égbe vezeti s ki iránt való szeretetét az ég ki nem oltja, hanem megmemesíti s örökértékűvé teszi.

Az előbb említett két hitet és szenvedélyt a középkor lelkiületéből kell kielemeznem; míg ellenben Beatriceért való lángolására csak rá kell mutatnom; az magyarázatra nem szorul.

A «Monarchia» című művében megismerjük Dante idevonatkozó nézeteit. Ezt az iratot ő a római császárságnak, az impériumnak jogairól írta a pápai kúria hatalmi igényei s imperialista terjeszkedése ellen. Valamint az ember — írja ő ebben — két részből áll, romlandó testből s halhatatlan lélekből, úgy kétféle célra is van rendelve: az egyik a földi, a másik a földöntúli. Tehát az a gondviselés, mely nem tévedhet, két célt tűzött ki neki; az egyik a földi boldogság, melyet önmagunkkal művelünk, s ezt a «paradiso terrestre» szimbolizálja; a másik pedig az örök élet, mely az Istennek színről-színre való látásában s élvezésében áll, s ezt értjük a mennyei, a «paradiso celestiale» alatt. E két boldogságra, mint két különböző célhoz, két út is vezet: az ész és a hit. De mivel az emberi szenvedély s a rosszra való hajlam e kettőt is összezavarná s felforgatná, azért az Isten két eligazító hatalmat is állított a világba, az egyik az imperium, a másik a sacerdotium, a római császár s a római pápa.

A filozóf s jogász Dante szerint tehát két rendje van a világnak: a spirituale és a temporale, s e két rendben két tekintély, mint két nap az égen, s két hatalom mint két kard intézkedik a földön. A két kardot nem szabad egy kézbe tenni; a két kardhoz két kéz kell. A két kardot Isten adta s mindegyiknek külön adta, az imperatornak épen úgy, mint a pontifexnek s az imperatornak azt nem a pontifex révén adta.

Dante kora volt az a szomorú korszak, mikor a két kard sehogy sem találta meg a helyét, s mikor az imperium hanyatt-homlok rohant le a lejtőn. Ki gyöngítette s ki törte össze az imperiumot? Dante s a gibelin hazafiak szerint a római kúria s a welf hatalmi bitorlás. Ezt panaszolja a Purg. 16. énekében :

Rómának, ki a világot nevelte,
Két napja volt, mely vezette az Isten
s a világ útján, fényét szétlővellte.
De fényük egymást kioltotta : mígnem
a pásztorbottal egy kézben a szent kard
kellett, hogy bénuljanak erejűkben.

Ekkor jelent meg VIII. Bonifác «Unam, sanctam» bullája, mely a két kard elméletét fejtegeti s végső konszekven-ciáig hajtja az imperiumnak függését a sacerdotiumtól. Dante alighanem e bulla ellen írta «Monarchiá»-ját. A tiszteletet megkívánja az imperatortól, mint primogenitus filiustól a pápával szemben, de a joghatóságot az imperium, a földi dolgok intézése körül megtagadja tőle.

Mi lett e tiszteletből, mikor Anagniban a 85 éves VIII. Bonifácot a Colonnák, gibelinek s franciák ostrom alá fogták ; mikor palotájába betörték, s a pápát, ki a tiarával fején s palástban ült trónján, arculütötték? ! Dante mélységesen szomorkodik VIII. Bonifác sorsán ; a vérig sértő s Bonifácot végre is sírba vivő megaláztatásban a tekintély meggyalázását látja. Mikor a francia királyok bűneit felpanaszolja a Purg. 20. énekében, így ír :

Ó rút fukarság, mily nagyobb gonoszra
Vihetsz még, aki fajom úgy befontad,
hogy önön húsát oltárodra hozza? !
S hogy mindez ne is tűnjék borzalomnak,
látom Alagnát (Anagnit), — sőt helyettesében
Krisztust is foglyául a lilimoknak.
Látom, újra gúnyolják, szörnyűképen,
Az ecetet s epét ajkára tolják
S élő latrok közt őt ölik meg épen.
Látom az új Pillatust, — semmi korlát
Vérszomjának : s a templomba viendi
Törvény ellen, a kapzsiság-vitorlát.
Ó Uram Isten, melyik hír jelentí
Már a bosszút, mely haragod csitítván,
Lelkeim békéjét újra megteremti.

Ő jól tudja megkülönböztetni a pápát, mint Krisztus helytartóját, a Gaetani-családból való VIII. Bonifácót! s a

«cupidigiát», az éhes szukafarkast, meg a hatalmi politikát a pásztorbottól, mely az imperiumnak sirját ássa s Itália dicsőségét, a római-latin imperiális tradíciókat szétfoszlatja.

De ezt nemcsak mint filozóf s jogász siratja, hanem mint lángoló híve Itáliának. Dante úgy tartotta, hogy Itália a tágabb értelemben vett latin-római nép. Rómának, az itáliai népnek az a missziója van, hogy a világ feje legyen. Neki adta Isten a két primátust, az imperiumot s a sacerdotiumot. Az a körülmény, hogy a császári korona most Albert, majd VII. Henrik fején ragyog, mellékes ; mert bárki legyen imperator, az mind római. Itáliát tehát nem kellett megszabadítani a római imperiumtól, hiszen ez az imperium római, tehát az övé ; aki ettől akarja megszabadítani, az világhivatásától fosztja meg, az egységét tőri össze, az száz város és száz kényúr prédájául dobja oda. Ezt teszi a kúria, ezt a welf theokratikus pártérdek. Ennek átérzéséből csendül meg ajkán a fájdalmas ének (Purg. 6.) :

Rab Itália, hajh, nyomor tanyája,
Kormánytalan hajó vad fõrgetegben,
Világnak nem úrnõje, csak rimája.

Dantét az olasz egység legkiválóbb képviselőjének tartják, mint aki az olasz nemzeti gondolatot lángoló kifejezésre hozta. Ez mindenesetre igaz, de hozzá kell tennünk : gibelin kiadásban. Az olasz egységet ugyanis a gibelin városok s az imperatorok ellen küzdő kúria is akarta, s bizonyára az a szó, melyet II. Gyula pápa ajkára tesznek : «fuori i barbari d'Italia» ugyancsak olasz nacionalista irányzatot jelent, mely Dante nacionalizmusánál radikálisabbnak látszik. Csakhogy Dante s a gibelinek az ő korukban reálisabb nemzeti politikusoknak bizonyulhattak, mert a római-latin imperium keretében jobban látták biztosítva Itália egységét, mint a kúria nacionalista irányzatában. A kúriának ugyanis nem volt hozzá semmiféle reális hatalma, hogy az olasz egységet megteremtse ; másrészt meg a gibelinek elvből is szabadulni akartak a kúria theokratikus hatalmától, mely szerintük nem volt arra hivatva, amire áhítozott. Ilyen értelemben kell venni Carducci s sok újabb olasz Dante-magyarázónak szavát, aki mondja : «Dante é il maestro nostro ed il padre nella conservazione della tradizione romana al rinnovamento d'Italia». Dante azonban a «rinnovamentót» épen úgy a római imperiummal való együttthaladás hangoztatása által, mint az egyházi világi uralom kárhoztatása által vallotta és szolgálta. Dante meg

volt győződve, hogy a pápai politikai hatalom kiterjesztése Itáliára isteni s emberi jog ellen van.

De Dantét a pápai imperializmus ellen nemcsak a latin-római imperium hite s nemcsak Itália szeretete állította frontba, hanem egy más szellem, az egyházi reform szelleme, mely Gioachino de Floris apuliai kolostorából indult ki s befolyása alá hozta Itáliát s Dél-Franciaországot. Assisi szent Ferencet is a «domina paupertas» bájolta el; de ő nem csinált théziseket; ő, a «poverello di Christo», élte s énekelte az Úr evangéliumát, de nem csinált kontroverziákat, hogy a szegénység kötelező-e s mennyiben minden keresztényre nézve. Szabályokat csinált rendje számára, de azokat III. Ince pápa visszaadta neki, mondván, hogy ő szabályokat s nem dalokat várt tőle. A dalos szabályokat azután azok nem tudták élni, kik nem tudtak Szent Ferenc módjára énekelni. Szent Ferencnek e dalos szelleme száz év alatt nem ernyed meg úgy a rendben, hogy ne lettek volna sokan, kik a szegénységet szigorúan ne vették s a rendi életet e szerint ne akarták volna intézni. Ezek az elvilágiasodott s gazdag egyházra sem néztek nagy szeretettel, sőt könnyen érthető, hogy az «usus pauper» nemcsak a rend keretében, de az általános egyházban zsinórmértékül szerették volna látni. Tényleg a rendi kérdésből nagy egyházi kérdés lett, hogy a szegénység s a teljes vagyontalanság mennyire kötelező azokra, kik Krisztust követni akarják, s az egyházi reform tekintetében ez lett a vezető gondolat. A viennei zsinat 1313-ban azon fáradozott, hogy a spirituálisokat — ezek voltak Szent Ferenc szegénységének szigorú interpretátorai — a konventuálisokkal kibékítsék; de V. Kelemen pápa halála után végleges szakítás állt elő a két párt közt. A spirituális franciskánusok gibelinek lettek. Ezek a sovány, szigorú emberek Alvernia hegyéről Münchenbe menekültek. Az «Arbor vitae crucifixae», mely az Alvernia hegyén fakadt, bajor Lajos császár uralma s védelme alatt akart kivirágozni; szerzője, a szigorú Ubertino da Casale az Alpeseken túl keresett menedéket.

Dante maga is Szent Ferenc harmadrendjének tagja s az egyházi reform híve, mindazt szemére veti a pokolba taszított²⁹ III. Miklós, VIII. Bonifác, V. Kelemen, XXII. János pápáknak, amit a spirituálisok kifogásoltak, a gazdagságot, a pompát, a kapzsiságot, a hatalmi vágyat s a «Paradiso»-ban haragtól izzó szavakat ad Szent Péter apostol ajkára. Amennyire szereti s becsüli az anyaszentegyházat s amennyire szeretné, hogy az evangélium szelleme járná át azt egészen, oly hévvel fordul ő

is az imperium s VII. Henrik felé, s még egyházreformi szempontból is várja a nagy Veltro-t, azt, ki némelyek szerint impe átr, o mások szerint a «papa angelicus» lenne s aki megreformálja majd az egyházat és «di quel umile Italia fia salute», (Inf. 1.) fölemeli a megalázott Itáliát.

Azonban az ilyen küzdő s fölzaklatott léleknek is magában abban a megreformálandó egyházban kell lelki egyensúlyát s eszményi kielégülését keresnie. Tudja, hogy azt máshol meg nem találhatja, azért lelkének szenvedélyessége a szépség, a megnyugvás, a béke, az örök boldogság felé irányult, az után lángolt. A költő lelke, ki a spirituálista szellemi áramlatban él, csupa hit és szeretet ama szebb és realisabb világ iránt, melyet vándorútján, kiábrándulva a világból s a hatalmi zűrzavarból, fölismernie sikerült. Errefelé irányította a költőt az örök szépség s az isteni jóság szimboluma, az ideális tiszta szeretet s az isteni bölcseség szimboluma, Beatrice.

Ez a Beatrice — amint mondtam — már nem Beatrice Portinari, hanem a testből-vérből kivetkőzött s fényes szépségbe s szellemi fölnybe öltözködött nő, kinek «ruhája volt piros szövet tűzéből» s zöld köpenyben, fehér fátyollal fején s olajfaág koszorúzottan fogadja a költőt a tisztulás hegyének ormán. Az isteni kegyelem vezette a költőt eddig is s ide is. Beatrice könyörgött érte s elküldte Luciát, a megelőző s fölvilágosító kegyelemnek, s Virgilt az emberi értelemnek szimbolumát hozzá. Azok vezették ki a sötét erdőből, a mámor s álmokór éjszakájából.

Dante érzi bűnösségét. Aki Szent Ferenc kötelét aranyláncnál többre becsülte, annak lelke a penitencia szellemében éledt föl. Beatrice fönt a tisztulás hegyén emlékezteti Dantét, hogy hűtlen volt hozzá s az élet örömeit s értékeit máshol próbálta keresni ; fölpanaszolja, hogy

Amint húsból a szellemig fölértem
 És nőtt az erény bennem és a szépség,
 Láttam, hogy mind kevésbbé hevül értem
 És hamis út felé fordítja léptét
 Csalfa képeit követvén a jónak,
 Amelyek máshogy adják, mint ígérték.
 S semmit sem ért kikérni titkos szónak
 Erejét sem, hogy tán álmában lintsen ;
 Mert oda se nézett a Sugálónak.
 Oly mélyre süllyedt : láttam, íme nincsen
 Eszköz údvére más, mint megmutatni
 A veszett népet az örök bilincsbén. (Purg. 30.)

Beatrice eszközölte ki neki, hogy a poklot lássa s ezáltal az igazi Isten-szeretetre képesedjék. Beatrice vezeti be őt aztán a Paradisoba, a «felices ignes», a boldog tüzek, vagyis boldogult lelkek s az éneklő boldogság s zengő szférák honába. Beatrice szépsége más-más fénybe öltözik, mert a mennyország más-más boldogsága tükrözik rajta; amikor a költő Beatrice szemébe néz, más-más isteni szépség s öröm sugárzik belőle, s ő is a «transumanar»-nak, az emberiből való kiemelkedésnek gyönyörét élvezi. Végre meglátja a «candida rosa» fényszirmos párkányzatait, a boldogult lelkeket, a megváltottakat; belőlük mindmegannyi ragyogó szíromból van kötve az Isten dicsősége:

In forma di candida rosa
Mi si mostrava la milizia santa
Che nel suo sangue Christo fece sposa. (Par. 31.)

E szellemi szépség s dicsőség nagy valóságát az ember már csirájában magában hordja, s ez öntudattal szemben eltöprekszik a világ, az ember s az ármány s minden történelem; a pártviszály csatája elnémul s az ember úrrá lesz szíve, vére s sorsa fölött. Ezt a lelki nagyságot, e nagy hitet s öntudatot akarja Dante megőrizni magában, s azért kéri lelke szerelmét, hogy óvja s biztosítsa ezt benne:

La tua magnificenza in me custodi
Sì che l'anima mia, che fatt' hai sana
Piacente a te dal corpo sì disnodi. (Par. 31, 88.)

Ezzel a hittel s szeretettel, mellyel az eszményi szépséget s üdvösséget szerette, karolja át a lelkek orientációjának Isten-adta intézményét, az egyházat. Ő az egyházat szerelte, — azt Krisztus misztikus testének nézte, — ő az egyháznak hódolt, de Bonifác s V. Kelemen s XXII. János politikáját, szukafarkas éhségét az aranyra, az elvilágiasodott prelátozókat, a Szent Ferenc s Szent Domonkos szelleméből kivetkőzött frátereket ostromozta. Ő teljesen orthodox volt hitében. A «Paradiso» 24. énekében leteszi hitvallását. Nagyszerű vízióban látja az egyházat a Purgatorio szent hegyén a kétkerekű szekér képében, melyet a Griff, a félig madár, félig oroszlán húz, — Krisztus jelképe, ki Isten is, ember is. Hét gyertya-tartó, a hét szentség ég előtte, melyeknek lángja mint más-másszínű csík, lobogóként hátraszállva a végtelenbe nyúlik. Huszonnégynél is több ótestamentum könyveinek szimbolumai, a négy ezechieli misztikus állat — a négy evangélium jel-

képei, haladnak előtte ; mellette pedig három nő, — a hit, remény, szeretet, — majd megint négy — a négy sarkalatos erény — lépked. Erre a szekérre tör le a római pogány impérium sas-madara, mely az Egyházat üldözte, később pedig Nagy Konstantin alatt elvilágiasította :

Aj, Konstantinus, látod mennyi rosszat
Szült nem megtérésed, de adományod,
Mellyel először lett egy pápa gazdag. (Pokol 19, 115.)

Az egyház szekérének sok ellensége támad :

Aztán egy rókát láttam csúszni halkan
A diadalszekér kasába, melynek
Rég lehetett már része jobb falatban.
S láttam, hogy hölgyem ajkai perelnek
A ronda dögre, mire az elillan. (Purg. 32, 118.)

Azután egy sárkány döfi farka fullánkját a szekérbe ; a kerekek kidőlnek s a szent alkotmány sarkán hét fej nő ki, a hét főbűn s végül apokaliptikus látománnyá változik el a vízió :

S oly biztosan, mint hegyen sziklaváros
Csücsülve rajta egy parázna Asszony
Tünt föl : szeme körülkacsintva nyájas ;
De hogy mindenkit onnan elrasszon
Egy óriás állt egyenest előtte
S megfordult néha, hogy csókot kaphasson. (Purg. 32.)

A céda nőt az óriás, a francia király Avignonba viszi.

De Beatrice őrzi a szekeret mint egy második fájdalmas anya s kilátásba helyezi a szabadítót, a titokzatos Dux-ot.

Fölemelni, megtisztítani az egyházat, Krisztus szellemével eltölteni, ezt a vágyat oltotta Dantebe s az egész spirituálista franciskán mozgalomba az egyház szeretete.

Ezt nem értik, kik Dantet heretikusként, forradalmárnak gondolják, vagy akik épen, mint E. Aroux, azt mondják róla, hogy «Dante hérétique, révolutionnaire et socialiste . . . pour constituer la Franc-maçonnerie», vagy mint az Unita Italia előharcosai a XIX. században, kik a Veltróban Viktor Emanuelt, Garibaldit, vagy III. Napoleont látják. Ezzel egy későbbi korszak felfogását s indulatait plántálják bele mult századoknak történetébe s nem értvén meg a multnak szellemét, magát ezt a történelmet is meghamisítják. Igaza van Giobertinek, ki bár Danteban a szabadság s a nemzeti érzés ébresztőjét látja, mégis azt írja róla : «Dante fu devotissimo al Pontefice !» Dante tele volt tisztelettel a Pontifex iránt !

Ez eszmefuttatás rásegít arra az összefoglaló ítéletre, hogy a «Divina Commedia» tiszta, melodikus kifejezése volt a keresztény világnézetnek s a középkori ember eszményiségének, hogy fölségesen csengő harangszó volt a perpatvarban s nevezetesen Itália zürzavarában. Művészi formába öltöztetett hitnek szent éneke volt, mely égbe intett s az útra oda fölhangolt is. E «poëma sacro»-val ajkán Dante nagy misszióban járt, hogy az emberiséget arra a békére s megnyugvásra segítse a nyugtalan világban, melyhez Isten kegyelméből ő maga eljutott.

Ha pedig arra gondolok, hogy a szétszaggatott Itáliának öntudatára hozta nemzeti föladatát, egységes nemzeti föltámadását, akkor úgy érzem, hogy ez ihletett lapokról felénk is a nemzeti föltámadás páthosza száll. Mindenképen magunkra alkalmazzuk azt a szót, hogy

O beata Ungheria, se non si lascia plu malmenare, (Par. 19.)

s azt úgy értjük, hogy boldog lesz Magyarország, ha nem hagyja magát elszakíttatni ezredéves alapjairól, ha megtartja kereszténységét s megőrzi nemzeti génuszát. Csonka, mert megcsonkított s szétszakított Magyarországunk határkövére írjuk, amit Dante sírján olvasunk : «His non cedo malis», szerencsétlenségünkben nem adjuk meg magunkat ; hanem «alle stelle», poklon s purgatorión át a föltámadt Magyarország csillaga felé tartunk.

A középkori szellemi élet összefoglalása a Divina Commediában.

(1922)**

Nemzetek háborgásának s a népek gyűlölködésének mai korszakában, mikor úrrá lett fölöttünk az, ami erőszakos, alacsony és csunya bennünk, mikor a széthúzás karóba húzta az emberiséget s valóságos önkínzásba kergette azt bele : igazán megvigasztalódva látjuk, hogy a szellemi nagyság s szépség faszcináló ereje vissza tudja szorítani, hacsak egy időre is, a gyűlöletet s teremt oly teret és oly közt, ahol az emberek egymásra találjanak, mint testvérek. Ha a vérontásban s pusztításban azt látszottak kimutatni, hogy nem testvérek : az igazság, jóság és szépség kultuszában már nem tagadhatják el, hogy azok.

Ez a Dante-ünnepélynek nagy kulturális és szociális jelentősége. Háttérbe szorította a nemzeti ellentéteket s kiemelte a nagy emberségi értékeket. Szent lelkesedéssel töltötte be a világot, melyből kiveszi részét az egész művelt emberiség, még Ázsia is, amennyiben ott legalább Japán ünnepelte Dantet. Országok, városok, akadémiák, főiskolák versenyre keltek, mert megihlette őket a szellem hatalma, az alakító művészet ereje, mely a D. Commediában megnyilatkozott. Azonban ez ünneplésnek legjellemzőbb s legfelelőbb mozzanata mégis az, hogy Szentséges Atyánk, a pápa hívta föl a katolikus főiskolákat a Dante-jubileumra. Hajdanában a pápa követe meg akarta égettetni a D. Commediát, s csak hatalmas nagy urak befolyásának köszönhető, hogy az meg nem történt : ma a pápa maga fordítja a világ figyelmét Dantéra. Látnivaló, hogy a századok távlatán át mint tisztul a fölfogás s mint higgad le a kritikus tekintet, mely külön tudja szedni a politikai szenvedélyek inspirációit s garázdálkodásait az örökké értékestől. Ezt kiemeli, azt ignorálja.

A legfőbb tekintélynek e megnyilatkozása legjobban világítja meg Dantenak s a D. Commediának jelentőségét.

Azért fordítja rá ugyanis a világ figyelmét, mert kifejezését látja benne a keresztény világnézetnek, a középkori áhítatnak, az erkölcsi harcoknak s vajúdásoknak, melyeket az isteni kegyelemtől megsegített akarat áll meg, hogy végleg győzedelmeskedjék s ugyanakkor megtiszteli azt a formát is, mely örökké szép s melyet a «*numine afflata poësis*» alkotott meg. Ez az alkotás új epifania, új megjelenése volt az isteni tanoknak s üdvözítő szándékoknak, — valami új zene volt, harangszó is, provençe-i dal is, mely végigcsengett az eldurvult s egymást irtó nemzedékek fölött, — valami bátor fölkelése s megemberelése volt a keresztény géniusznak, mely hatalmasan reagált a tagadásra s zűllésre s új lendülettel ki akarta rántani az állami s egyházi élet kátyuba került szeke-rét ; valami új, kulturális napkelet volt, mely a nyugati kultúrára ráboruló éjszakát akarta széthasítani s a csüggedő néphe vigaszt s bizalmat s új lelket önteni.

E minőségében a D. Commedia örök s halhatatlan. De ez az örök s szellemi világ egyszersmind földi történések keretében áll s ezáltal lesz ez az isteni világ igazán emberi is. Erőszakos indulatok járnak benne, melyeket a pártviszály korbácsol föl ; politikai szenvedélyek lángjai gyúlnak ki benne, akár csak gibelin kardok s kópják villanásai volnának ; keserű panaszok ütnek meg fülünket, melyekben a honfinak s a száműzöttnek fájdalma sirja el keservét. Ez a betét a politikai világból való. Van azonban még más is, melyről megfeledkeznünk nem szabad. A D. Commedia a provençe-i dalok, a canzone-k s Minnesängerek énekei közt a legfelségesebb dal és ének, melyen végigömlik Beatrice bája. Nem csoda, mikor a költő nemcsak alázatos hívő, nemcsak gibelin politikus, hanem élete végéig vérbeli trubadur volt. Így tehát a D. Commediában az egész középkori szellemi életnek, a hitnek s teológiának, a politikának s művészetnek összefoglalását szemléljük : a misztikus, a politikus s a trubadur Dantenak világát. E három irányzatra akarnék röviden rávilágítani.

Ami az elsőt illeti, a D. Commedia monumentális vonalát a keresztény hit és az üdvözülésnek örök reménye húzta meg. Dante alázatos, katolikus hívő, aki amellett jó teológus is, de akit műve megírására a hitből való nagy realitása s ereje, nem pedig skolasztikus fogalmi rendszer inspirált. Máskép ez nem is lehet, mert teremtéshez s alkotáshoz fogalmak sohasem elegendők ; azok nem mozgatnak ; amikor pedig mozgatnak, akkor már izznak s izzásukban eszményekké, szellemi létté válnak. Dante eszményisége a hit világossága

volt, melynek fényében meglátta a szellemi világot s a bűnbe, sárba s vérbe fagyott emberiséget is. Dante rá akart világítani az örvényes utakra ; föl akarta rázni a világ során megrészegetett embert, a tévelyek s szenvedélyek e maniakusát, hogy ébredjen s értse föl az igazi isteni, emberhez méltó életet, a nemzetek hivatását s a világ békéjét. Azért egybefoglalta az ész s a hit világát ; föléptette Virgilt, az értelem szimbolumát, elragadtatással szemléltette a zöld köpenyű, fehér fátylas s olajfaágkoszorús Beatricét, a boldogító hitnek, s Luciát s Matildát, az Isten felé vezető kegyelemnek képviselőit. Ugyanakkor pedig megszólaltatta a «Vulgaris eloquentia» muzsikáját, az olasz nyelv zenéjét s csengő rímeit, hogy a fölség, szentség, szépség koncentrikus behatása alatt kiránts a erkölcsi s politikai hinárból az állam s az egyház megrekedt szekerét.

A D. Commediában az egész katolikus theológia nyer életet s alakot. Azért keveset mondanak, kik azt csak valami piramissal vagy dómmal hasonlítják össze. E képek a D. Commedia szellemi világával össze nem mérhetők ; hanem inkább egy alpesi vidékkel hasonlítanám össze, hol erdők s középhegység fölött s a szirtes hegyoldalakon túl emelkednek a «montes Dei», az Isten hegyei, csúcsok csúcsok fölött, melyek aztán megint összekuporodnak s eltörpülnek s alázattal meghajolnak az égbolt azúr mélységei s a szférák magaslatai előtt. A D. Commediában minden telítve van tisztelettel s imádással s minden mélyen meghajlik az Isten fölsége előtt ; a Pokol a maga tölcseireivel, a Purgatorio a maga szerpentinjeivel s a Paradiso a tökéletesség szféráival, — mindenekelőtt pedig maga a költői génusz. Ez a génusz vár és néz ; látomásai vannak s eltelik velük a lelke ; nem kritizál, hanem okul, nem nyelveskedik, hanem befogad és eltelik. A pokolban is azt látja, hogy «Fecemi la divina Potestate, La somma Sapienza e'l primo Amore», hogy azt a végtelen bölcsesség s az örök szeretet alkotta, mint ahogy a napsugár alkotja a májusi virágzó szépséget, de nem tehet róla, hogy van örök sötétség annak számára, ki elfordul tőle s a sírba temetkezik. — Azután a tisztulás hegyeit járja. Itt vannak leglelkibb megnézései, legfinomabb meglátásai. Ezek a hegyi utak tele vannak hajnalhasadással s a tavasz leheletével. Itt lelkek járnak, kik ha nagyon szenvednek is, de öntudatuk fenekén meg-megremeg az örök boldogság érzete ; lelkek, kik tudják, hogy ők, bár még távol a szülői háztól, az Atyának gyermekei s a mennyország örökösei. Azért itt énekek csendülnek meg, alázatos,

epedő szózatok, ajkáról, melyek hivatvák az örök dicsőség himnusát énekelni. Fönt a hegyen már Beatrice, a boldogító hit, a «*fede beatrice*» vezet. Ez vezet át aztán a Paradisoba is, az apostolok, a vértanúk, a hősök, a nagy királyok, a rendalapítók, az eget hódító szentek egymás fölött emelkedő szféráiba, hol a nagy példák s az emelkedett érzések behatása alatt tovább fejlődik s nemesbül s tökéletesbül a lélek. Ezeken a fölséges szenteken ragyog föl a teremtő, megváltó s megszentelő Isten hatalma s szépsége, rajtuk mutatkozik be tökéletessége, s akit a «*fede beatrice*» vezet, annak rajtuk kell fölvilágosulnia, egyre javulnia s finomodnia. De bármit tegyünk, az Istent, a tökélyt elérni, őt színről-szinre látni, a «*fede beatrice*» tiszta szeme sem képes, ahhoz egy új tehetségnek belénk öntése, vagyis belénk teremtése szükséges, ez a «*lumen glorie*», melyben akkor lesz részünk, mikor a hit, a «*fede beatrice*» is visszalép, hogy a «*visione beatrice*», a színről-szinre való, boldogító látás s ezzel együtt a lélek megistenülése lépjen helyébe. Dante is meglátja az Istent, de azt, amit látott, voltaképpen emberi szóval el nem mondhatja, azt csak képekben s némileg közölheti. Az emberi meglátás s művészet tehetetlenségét s elégtelenségét a magát kinyilatkoztató fölséggel s szépséggel hirdeti a vers :

O somma luce, che tanto ti levì
 Da' concetti mortali, alla mia mente
 Ripresta un poco di quel, che parevi. (Par. 33.)

A D. Commedia azonban világnézetes költemény lévén, Dante az akkori poétadivat szerint beleállítja a kor tudományosságát, a theológiát, filozófiát, a mithológiát, asztronómiát s asztrológiát. Azt mondhatnám, hogy enciklopédiaszerűen tárgyalja az egyes tanokat. Találóa mondja Richard Kralik «*Dantes Göttliche Komödie*» című cikkében : «*Fast in jedem Gesang ist ein encyclopaedisches Kapitel über irgend einen Gegenstand des Wissens eingearbeitet. Alle philosophischen, physikalischen und theologischen Probleme werden durchgearbeitet.*» (N. Reich, III. 935.) Ez teszi a D. Commediát nehézkessé s dacára költői szépségeinek, kevésbé élvezetes olvasmánnyá. Kommentárok, jegyzetek nélkül csak a középkori filozófiában s klasszikus tradíciókban jártas olvasó igazodik el rajta. Onnan van az, hogy kevés ember olvasta el a D. Commediát végig azok közül is, kik Dante dicséretét zengik. Ezzel semmit sem vonunk el a műnek nagy koncepciójából s a gényusz alakító bravurjából, hanem csak azt kon-

statáljuk, hogy a D. Commedia annak a kezdetleges, nehézkes poézisnek a szülöttje, mely még túlságosan kothurnuszon járt s az akkori «ars poëtica» keretei közt tartotta magát. Az említett enciklopédikus ismeretközlés főleg a Paradisóban tűnik föl, hol majd az eredendő bűnről, majd a szabadakarat-ról, a hitről vagy a kegyelemről folyik az iskolás tárgyalás. Dacára az egyes tanok sematikus fejtegetéseinek, nem szabad azonban a D. Commediában rendszeres kifejtéseket keresnünk, s igazán túllőnek a célon, kik Dantet, nem tudom, mily világraszóló filozófnak vagy teológusnak vagy éppen Szent Tamás után elsőnek tartják. Bizonyára értette a theológiát, de anélkül, hogy csak egy fénycsillámot is ki akarnék oltani a költő fényes alakjáról, azt kell mondanom, hogy annyi theológiát, amennyit Dante tudott, minden jó teológusnak kell értenie.

Épen így túlzás, ha valaki a D. Commediában elszórt pszichológiai megjegyzésekből, az ethikai útbaigazításokból s pedagógiai buzdításokból, szóval az effektív lélek megnyilatkozásaiból a lelki vezetésnek vagy askézisnek rendszerét akarná összeállítani, mely a félelmen s a bűnútálaton kezdődik s a tisztulás fokain föl a boldogító Istenszeretethez ér. Ezek mind túlzások. A D. Commedia nem rendszeres előadása sem a dogmatikának, sem az ethikának, sem az askézisnek. Mindenből sok van benne s gyönyörűségére szolgál a szemlélőnek; de kétséget nem szenved, hogy ettől a D. Commediában föltárt tudástól s erudiciótól Dante Alighieri nevét nem ismernők; mert az ilyen tudás s filozofálás megtalálható más írónál is; őt csak alakító géniusza tette halhatatlanná, az a géniusz, mely az értelmi s érzelmi sokadalmat egységbe foglalta s mely a keresztény világnézetnek a képzelet erejében ezt az alakot, ezt a megjelenítést adta. Nem a tudós Dante, nem a teológus vagy filozófus Dante, nem a polihisztor Dante a halhatatlan, hanem Dante Alighieri, a költő, s a D. Commedia nem a világnézet miatt, nem az erudíciós kibélelés miatt megy műremek számba, hanem csakis az alakítás, a ποιησις miatt.

A politikára, a gibelin aspirációkra, az olasz városok harcaira, a számkivetettnek panaszaira ki nem térek, csak azt akarom kiemelni, hogy jóllehet az örökkévalóság hierarchiája érződik meg mindenben, amit Dante a D. Commediában tárgyal, azért mégsem fordul el sehol a reális világtól. Annak a tarka, pajkos, önző, szilaj és hiú és kegyetlen életnek sehol sem oltja ki színeit, hanem ellenkezőleg kigyujtja azokat.

Azok lángolnak, csábítanak ; a tiszta tüzek fojtó füsttel váltakoznak. Az élet, a világ, a test és vér, az imperium s a kúria emberi valóságukban s gyarlóságukban mutatkoznak be. A nagy világtörténelem, Itália s Firenze végzetei, az egész tarka, bűvös s bűnös élet a D. Commedia színpadán játszódik le. Ebből való az a nagy különbség a D. Commedia s például Kempis Tamás Imitatio-ja közt. Kempis is ír az örökkévalóságról, a világ hiúságáról s az élet nagy céljairól, de úgy, mint aki a világnak hátat fordított s aki a klauzúrák csendjéből s kolostori zárt kertekből emeli föl szemét az ég csillagaira. Nem így Dante ; az ő egész költészetén megérzik az élet, a küzdelem, a harc, az erő s az emberi gyarlóság. Dante, bár őt mindenütt az örökkévalóság fényei kísérik, mindig a világban jár s bár küzd és menekszik, bár szenved és panaszkodik, mindig rózsát tart kezében, mely a szépség szimbolikus virága. Ő egy felsőbb szebb világgal lelkében járja a cudar világot.

E transzcendentális vonása a D. Commediának mondatta el talán Dollingerrel azt, hogy minden államférfiúnak, mielőtt fontos dologban döntene, a D. Commediából kellene valamit olvasnia, hogy döntésében segítse mind a két világnak, a síron túlnak épenúgy, mint a síron inneninek szemlélete, hogy lássa, mint hordozza a világot az isteni törvény s hogy hová vezet annak áthágása. Ez a theologiai háttér s theologiai alap semmi más, mint a hit szelleme, s ez a szellem a D. Commedia levegője és talaja ; oly darab föld, mely fölött mindenütt mennyország domborodik.

S most még valamit a trubadurról. Dante költészetét a katolikus hit s a trubadurok érzésvilága hevíti. Goethe szerint a költői génusz valahogy rokon a vallásossággal. Danténál ez a rokonság egy test és vér, egy szív, egy lélek. Bátran mondhatjuk, hogy nem lett volna oly nagy költő, ha nem lett volna oly jó theológus, mert a biztonság sziklaalapjait, a stilus monumentális vonalait s az eszményiség kristályszféráit, honnan a kétségnek még tükörfoltja is számúzve van, a katolikus hit világából vette. August Wilhelm Schlegel berlini felolvasásaiban a szépirodalomról s művészetről ezeket mondja : «Merkwürdig ist es, dass der erste grosse romanische Künstler, Dante und der letzte vor dem Erlöschen, Calderon, in ihrem höchsten Streben durchaus Theologen sind und dass man aus ihnen sehr wohl Boccaccios Begriff von der Poesie rechtfertigen könnte, sie sei eine irdische Hülle und körperliche Einkleidung der göttlichen Kräfte, eine Art von

Theologie, nur allgemein verständlicher und lieblicher als die eigentlich so genannte».

Annál érdekesebb, hogy e hatalmas theológiai lendület mellett a D. Commedia mégis Beatricét dicsőítő ének. Sőt, hogy Dante azt azért írta, hogy Beatricének, trubadur-lelke ez ideáljának méltó emléket emeljen. Ezen nem szabad megütköznünk, hanem azt meg kell értenünk.

Dante Alighieri vérbeli trubadur volt. Találóa írja róla Kralik : «Dante gehört der Zeit der in allen europäischen und islamischen Landen blühenden Minnepoesie an. Er ist als Minnesänger Fortsetzer der provenzalischen Trubadurs, der Walter von der Vogelweide, der Ulrich von Lichtenstein, der Tannhäuser, usw.» (Dantefeier. N. Reich. III. 967.) Azok a női alakok, melyek a trubadur-költészetben szerepelnek, átlag mind idealizált alakok, inkább szimbolumok, jelképei a szépségnek, jósnak, tisztaságnak, a finom erkölcsi érzéknek, akik inspirálnak küzdelemre s tette serkentik a férfiak lelkét. Néha a canzonek dámája inkább testből s vérből való valóság, mint allegória s a költő gerjedelme ilyenkor inkább szerelem ; máskor azonban egy-egy női alakban inkább csak a szépség, nemesnek s fölségesnek allegóriáját látja a költő, s lelkesülése őt ez allegórián s szimbolumon át a szimbolizált szépség felé, az ideál felé viszi. Ebben az irányban visszatálunk Platon «erosához» is. Platótól tudjuk, hogy az έρως a léleknek az az áramlata s indulata, mely a lelket az alacsonytól, az érzékitől s ösztönöstől tisztább érzésekre segíti. Ez az έρως a trubaduroknál s Minnesängereknél összekapcsolódott a szerelmi vonzódással, de nem maradt meg ennél, hanem idealizálódott, s a nőben, aki tényleg a finomabb erkölcsi érzések s követelmények hordozója, az egész ideális irányzatnak szimbolumát látta.

Ez az értelme az έρως-nak a Minnegesang s a Frauendienst világában. Nem jelenti csak a szó szoros értelmében vett szerelmet, hanem egyszersmind a tisztább, szebb, finomabb érzéseket és lelkeséget. Beatrice Dante ideálja volt. Hiszem, hogy a szép Beatrice Portinari képe, aki régen megigézte az ifjút s akinek canzone-i szóltak, el nem törlődött a költő lelkében, de a poéta e képet egyre szebbé s fölségesebbé idealizálta s végre a D. Commedia keretébe állította. Ez az έρως nem szerelem, hanem a tisztább, nemesebb szférák felé vezető vonzalom. Azért nem kellett Gemma Donatinak, Dante feleségének, kitől a költőnek öt gyermeke volt, Beatricére féltékenykednie ; mert ebből az ideálból, bár emlékeztetett a már

sok év előtt elhalt Beatrice Portinarira, Gemma Donati épen úgy kivehette részét. Az ideálhoz mindenkinek van köze, csak legyen hozzá érzéke és szíve.

Ime ez a theológusnak, a politikusnak s a trubadurnak része a Divina Commediában. Dante a világnak a hit fényét s a krisztusi békét akarta meghozni. Ezt a békét maga is kereste, s bizonyára szíve szerint felelt, midőn a Fonte Avellana bencés monostor kapuján zörgetvén, a kaput nyitó fráternek kérdésére, hogy mit keres itt, azt válaszolta: «Békét, békét keresek». A művészetre nézve bizonyára jó volt, hogy a száműzött Firenzéből nem egyenesen Fonte Avellanába ment, hogy nem maradt ott végleg. Jó volt, hogy színhézi-szerekre született lelke a bűnös világot is Isten világának nézte, melyet nem magára hagyni, hanem fölemelni kell.

Ebbe a világba kiáltotta, azaz énekelte bele a Divina Commedia örökszép énekét s azt nem hiába! Mert ahogy Keresztelő szent János is, bár a pusztában, de nem a pusztába, hanem megrendült, bűnbánó szívekbe kiáltotta bele intelmeit: úgy a Divina Commedia is, bár azt Dante a fölforgatott világnak énekli, de azért az a világban s bennünk mégis a szférák énekének visszhangját s az égbetörő lélek vágyát kelti. Legyen ez a mi ünnepünk is ilyen visszhang; a keresztény lelkek örök motívuma, melynek szövege Dantenek kedves két szava: «alle stelle», a csillagok felé. Vigye ez a Dante-ünnep is a letiport magyarságot a krisztusi mennyország s a földi boldogság s az egységes Magyarország csillagai felé.

«Az ember tragédiája» s a pesszimizmus.

(1923)¹¹

A Madách-jubileummal kapcsolatban bizonyára fölvetődik a kérdés «Az ember tragédiáján» végigvonuló pesszimizmusról, melyet a kritikusok is majd sötétebb, majd derültebb színezésben látnak. Vannak, kik mély pesszimizmust olvasnak ki belőle, míg mások jóindulatú interpretációval derítik föl a vigasztalan képek hosszú, komor sorozatát. Azonban bármint vélekedünk is magának Madáchnak elkeseredett s szomorú lelkéről, azt természetesen egyáltalában nem vehetjük tagadásba, hogy az emberiség tragédiáján, mely igazán tragédia, nagyon is sok árny borong, hogy tehát Madách is a világtörténelmet szemlélve, azt fájdalmasan érzékeny lelkén át méltán nézhette pesszimista színezésben. A világtörténelemnek saját lelke melancholiáján keresztül látott örvényeiből emelkedtek a tragikus sorsok hosszú sorai, melyek annak a közös, emberi tragédiának betétei: küzdelem és lángolás, hóbort és csalódás, nagy megfeszülések s teljes letörések, szenvedés és hősiesség, forradalmak és rémségek, kitartás és áldozat, alávalóság és állatiasság, vértanúság és szentség tarkítják a világtörténelem mezőit, s sötét felhők árnyékait, majd meg táncoló fényfoltokat, napsugárt és villámot szórnak rá. Tragédia, no meg épen az ember, vagyis az emberiség tragédiája nélkül nincs. De a tragédia nem pesszimizmus; sőt azt kell mondanunk, hogy ahol igazi pesszimizmussal — a rossznak győzelmes hatalmával — állunk szemben, ott tragédiának helye nincs. A tragédiában ugyanis nemcsak küzdelem, szenvedés és letörés szerepel, hanem épenúgy, sőt mindenekfölött szerepel ott a szellem, a lélek s az erkölcsi győzelem; ahol ez utóbbi nincs, ott tragédia sincs.

Ebből az következik, hogy jól kell kijelölni a rossznak szerepét s tapintattal kell kimérni hatalmát, melynek a tragédiában helye lehet. Többeknek kifogásuk van «Az ember tragédiája» ellen, mert az Isten Ófölségének nincs meg az a kerete, melyet a világot teremtő szeretet s a céljaiban is

szent és biztos s az üdvözítésben érvényesülő irgalom követel. Az a sok keserűség s bizalmatlanság, a lehangoltság s kedvetlenség, mely a költő lelkébe szorult, nem bírta meghúzni a végtelen Fölségnek minden teremtményétől, tehát az ördögtől s a pokoltól járó imádásnak s hódolatnak monumentális vonalát, s a költő elkeseredett s érzékenykedő lelke a maga bizalmatlanságával s csalódásaival nem volt az a temperamentum, melyen át a világ a szerencsétlenségekben s katasztrófákban is meglássa a teremtő s üdvözítő Isten győzelmes terveit. Ezt eltagadni nem lehet. Innen van, hogy igazán bensőséges vallásos lelkekre Madách tragédiája kínos benyomást tesz, mint akik imádás helyett káromkodást, isteni tervek helyett inkább kontárságot, nagy teremtő stílus helyett inkább cinizmust s az ördög tűrhetetlen fölényeskedő pökhendiségét érzik ki, s elzarándokolnak az ilyen földről Dante poklába, hogy áhitatot s kegyeletet tanuljanak. Ezt a lázító benyomást tette a jeles Hlatky Edére is, ki mint maga bevallja, «Az ember tragédiá»-jának olvasása után, még pedig engesztelésül, megírta a «Weltenmorgen» nagy, dramatikus költeményét, hol a világ nem mint nagy fiaszkó, hanem mint az Isten szándékait jóban-rosszban egyaránt szolgáló teremtés mutatkozik be.

E benyomások s felfogások eligazítására fontosnak tartom, hogy meghatározzuk a pesszimizmus lényegét s hogy mennyit vehet abból a lélek magába, ha költő, vagyis ha ποιήτης, alkotó, konstruktor s nem destruktor akar lenni.

A pesszimizmus nem abban áll, hogy valaki hisz a rosszban s az ördögben s hogy nagyon is sokat lát belőle ; abban sem áll, hogy lépten-nyomon beleütközik s megsóhajtja rettenetes hatalmát. Még abban sincs pesszimizmus, hogy az élet alávalóságaitól megáll az ember esze s hogy megrendülve s támolyogva a világ kálváriáin át hajtogassa magában : Istenem, hát mire való mindez ; hanem a pesszimizmus abban áll, hogy a rosszat győzelmes s diadalmas hatalomnak nézzük, mely a világ s az élet királyi székében ül. Ahol a pesszimizmus a jót fölszippantja, mint a napsugár a harmatot, ott a jó csak olyan esetleges, a világba tévedt tünemény, melynek szerepe a látszatok terjesztése, Mája istennő fátyolának, mellyel a lét borzalmait befödi, szövögetése, apró örömeknek s nagy csalódásoknak fölkeltése, azután ingereknek ébresztése, mindezt azért, hogy ez az érthetetlen valóság az embert e kegyetlen s kínzó csalafintaságaival s gyötrelmeivel az élet szolgálatába állítsa.

Lehet-e ilyen lelkülettel világódát énekelni? Lehet-e világotragédiát szerkeszteni? Kynodiát lehet, de tragédiát nem lehet; mert cinikus káromkodás s Garay János «Fekete kutyájának» üvöltése még rímbe szedve sem ad tragédiát. Schopenhauer filozófiájával sem lehet tragédiát írni. Abból a tragikus hősnek küzdeni tudó s győzni akaró lelke semmiféle nekivaló motívumot nem meríthet. A valóság ugyan nála is mint durva s ösztönös lét s később mint emberi öntudatra vergődött valóság lenni s élni akar, de ez a lét s ez az élet is tele van borzalommal, kinnal s ellenmondással. A schopenhaueri pesszimizmus egy metafizikai abszurdum s mint alkotás s alakítás egy meduza-arc, melytől megfagy nemcsak az ének az ajkon, hanem a gondolat is az észben.

Senki sem tagadhatja, hogy a lét, úgy ahogy van, át van szöve kinnal s bajjal s hogy a jóban hívó s a nagy eszményeket magában hordó lélek úgy érzi magát, mintha rémes idegenben volna. Otthon van ugyan, mert itt született, s még sincs otthon, mert fajsúlya másfelé húzza. A világ az övé is, meg nem is; övé volna, mert hisz benne van s mégsem az övé, mert nem tarthatja ki benne. A lélek tehát méltán problémát lát a rosszban, a kínban s a szenvedésben, s ezt a problémát kétféleképpen oldozgatja, t. i. vagy magát állítja, magát s a neki járó s nekivaló jót, vagy magát tagadja s mindenestül az érthetetlen, célokat nem ismerő nihilizmusba süllyed. Ezt a dilemmát kifejezhetem így is: a lélek vagy igazán lélek, tehát szellemszerű s nem anyagi valóság, mely tehát nem azonosítja magát az anyaggal s a természettel, vagy szárnyaszegett s önmagát nem értő s épen azért önmagával meghasonlott öntudat, mely nem különbözteti meg magát a buta, érthetetlen léttől s mely abban elmerül. Igaz, hogy ez utóbbi elgondolásra föl kacagna Midás király sziljenje s kérdezné: hát akkor minek ébredt öntudatra a lét, ha egész tudata végtelen nagy macskajajjá válik; de hát az filozófokat nem feszélyez.

De vannak más pesszimizmusok is, melyek igazán, szívből énekelni szintén nem tudnak, s így sem ódát, sem tragédiát szerkeszteni nem hivatvák. Ilyen pl. a buddhista gondolat, mely szintén meg van fertőzve a győzelmes rossznak hitétől. Azonban a lotuszvirág országában a költői szeszély nem veszi oly komolyba a logikát s dialektikát, hogy a végső következtetéseket levonná, hanem követi a gondolatot valameddig, amíg nem vezet túlságosan borzalmas szakadékokba; azontúl pedig azt mondja, hogy tovább gondolkozni fölös-

leges, sőt tilos. A bennünk levő s a minket környékező rosszat természetesen a buddhizmus is látja; látja, hogy a világ sorsa küzdelem s hogy az élet «lángoló kín», sőt tán hogy szégyen és bűn; látja, hogy a lelket elborítja az érzékiség rózsás palástja s a gyönyör és a mámor aranyhálója; látja, hogy az élet nagy kintpad, s azért a világtól való elfordulást s a világból s az érzékből való kivetkőzést ajánlja.

De hát ha kinnal fejlődik is s ha a kín hajtja is a világ-fejlődést, vajjon nem látjuk-e a fejlődésben a tértfoglaló jót, s volna-e fejlődés s történelem, ha azok a képek ugyanannak a változatlan, baromi embernek metamorfózisait adnák? ! Azok a képek tehát nemcsak a fejét felütő rossznak, de az alakot kereső jobbnak megjelenítései is. A történelem folytonos s megújrazott megtestesülése a küzdő jónak, s ahol ezt elismerik, ott nem szenderegnek el passzivitásban, ott nem hagyják a tigriseket s a kígyókat garázdálkodni, ott szembezállnak a természet erőivel s csinálnak jobb világot, lefognak a villámot, irtják a bacillust s enyhítik az emberi szenvedéseket. Ezt nem vette programmba a buddhizmus, mert pesszimista, de ezt programjába illesztette az európai embernek az Isten, mert ez az ember tragikus, de nem pesszimista. S «Az ember tragédiájá»-ban is a küzdelem s a folytonos új, meg új kísérletezés épen a jóba vetett hitet hirdeti.

Ismétlem, schopenhaueri pesszimizmussal vagy buddhista passzivitással nem lehet tragédiákat írni.

A tragédia szelleme a szenvedni tudó, de győzelemért szenvedő s magában a szenvedésben győző hősiesség. Minden ilyen hős hisz a fölényes jóban s vallja, hogy a rossznak s gonosznak erőit messze fölülmulják a jónak erősségei. Ez a tragédiás hősiesség más szóval azt hirdeti, hogy az ember nemcsak természet, nemcsak anyag és ösztön, nemcsak vadság és vakság, hanem lelkiség is, melynek külön útjai, külön céljai vannak, s ezeket küzdve s dolgozva s épen ezáltal kiemelkedve valósítja meg.

Ebből az is következik, hogy minden tragédia tulajdonképpen optimizmusból fakad. Ez az optimizmus a jó szupremáciájáról való meggyőződésnek optimizmusa. Az az optimizmus, hogy van Isten, a legfőbb jó, az ősi s a végső egység s hogy belőle van minden, az anyag is, a lélek is, az ösztönös s az ethikai élet is, s hogy a lélek, az erősz, az az alulról fölfelé lökő s a jobbat kialakító erő, az keresztülvágja magát mindenben s hogy végre is győz. Tehát a jó a vezető elem, s ez a jó a küzdelmek által lesz mélyebb, igazabb s tisztultabb s Isten-

hez hasonlóbb. A lelkek is — s ugyanez áll a nemzedékekre — azért születnek, hogy a durva valóság kövén s homokján köszörülődjenek. Ez az anyaggal érintkező szellemi világ ad hősöket s szerkeszt tragédiát. Két szellemi világ van ugyanis, az egyik, melynek az anyaghoz semmi köze s annak bizonyára más tengelyei s más beállításai vannak, s a másik, mely az anyaggal kapcsolatos s fölényét s misszióját ez ütközésekben, e surlódásokban s szikrázásokban váltja ki. Ez a lelki világ a lét tengerének foszforeszkálása, fényesség a sötétben, mely mindig nagy célok felé tart s arrafelé világít.

De a pesszimizmus semmivel sem ellenkezik annyira, mint a kereszténységgel, melyben ünnepel s delelő pontján áll a legfölségebb tragikum, a szenvedés, mely telítve van szeretettel s a győzelem s a feltámadás tudatával. S hogy a tragédia fénye itt szinte vakítva s villámszerűen hasson, azért hangoztatja s kiemeli a kereszténység a világ bajját, az élet kinját s a lélek küzdelmeit. Az evangélium nehezte a világra ; nehéz a szíve vele szemben, mert az, amit világnak hívnak, úgy az anyag, mint az ösztönös élet, a bűn s az ördög sötét, ellenséges hatalmak. A világ azonfölül, hogy idegen valóság, ugyanis anyag s nem lélek, s azonkívül, hogy ösztön és vadság, az ördögnek is különös hatalma alatt áll a bűn folytán. Az áteredő bűn a világ éjszakája, s minden ember éjszakai teremtés. Ez már csak nem optimizmus !

Mily távol áll ez a mélységesen pesszimista betétű, de mindig alázatos s a rossznak ellentmondó lelkület attól a két véglettől is, melyet Rousseau naturalizmusa s az idealista filozófiák s ugyancsak a pantheizmus jeleznek. Rousseau, kinek minden jó, kinek minden ember is jó s a természet is csak jó, s a rossz csak ott van, ahol emberi benyúlás, szokás és kultúra állt az ember s a természet közé, a rosszat csak tévedésnek, vagy helytelen fejlődésnek minősíti. Csakhogy ezt a révedező jóságot a filozóf saját életében sem mutatta ki, sőt rácafozt, azt mondhatom, mindenben e mosolygós tanra. Rácáfolt szexuális életében, kanálopásában, gyermekeinek elhagyásában, s bebizonyította, hogy a rossznak nemcsak a levegőhiány, nemcsak rossz lakás s a műveletlenség az oka, hanem bő forrása nyílik az ösztönös életben is, melyre a szentírás mutat rá, mikor mondja : «a szívből erednek a gonosz gondolatok, gyilkosságok, házasságtörések, paráznaságok, lopások, hamis tanúbizonyságok, káromlások». (Máté 15, 19.) Nem ismeri a rosszat, ki azt csak az anyagi világból származtatja s a szív erkölcsi tragikumának szakadékaiba bele nem pillan-

tott, vagy egyáltalában ignorálta a szenvedések e forrásvidékét. Sőt azt kell mondanom, hogy a tragikum sokkal mélyebb s kízóbb, ha az nem az anyag s a lélek ütközésén gyullad ki, hanem, ha az a hősnak, a szenvedőnek s győzőnek belső valójából, a vele azonosítandó végzetből való.

Mily fölséges s rettenetes tragikum például az, mely a szellemi s az ösztönös élet ütközéseiből való ! Vagy amely a nagy ideálok s a törpe valóságok ellentétéből sötétlik felénk ! Az ösztön, a vér, a szenvedély, mindenütt vak, gerjed és lázad, feszül és robban, s ha kell, támad és ütközik. A lélek s az erény pedig ellentáll s letöri a támadást, s inkább odaadja életét, sem-hogy kioltsa felső fényeit, ideáljait. Ezekből az ellentétekből szövődik az élet tragikuma, a Nessus-ing, mely gyötör, de mely nem kényszerzubbonya a szabad s győzelmes léleknek. Kínzza, de úgy viseli, mintha királyi palástot hordana ! Érti a démon, aki környékezi, de érzi az órangyalt, s ennek sugallataira hallgat.

S most még valamit az optimizmusnak arról a másik fajtájáról, melyet fönt említettem s az idealista filozófiák optimizmusának hívtam. Ez az optimizmus szintén távol álló Madáchtól, mint akinek ugyancsak semmi köze nem volt a német idealizmushoz.

A német idealizmus azáltal, hogy az objektív valóságtól elfordult s a világot gondolkozási s logikai folyamatnak nézte, szinte kizárta a nagy realitások tragikumát. Ott a rossznak nagyon legyöngített s kiédesített szerepe jutott. Hiszen nem az elvont fogalmakban s nem a lét absztrakcióiban van a rossznak ereje, hanem a konkrét valóságok vaskosságában s indulatosságában ; nem az élet ideájában, hanem a nemző, ellő, elvetelő, fajfönntartó s élni akaró világ küzdelmeiben s csikorgásában. A fogalmak ütközhetnek, de attól nem szikrázik a lét ; a fogalmak tagadhatják is egymást, de abból nem lesz gyűlölség és gyilkosság !

Érdekes a tragikum szempontjából a marxista gondolat-szövedék is, mely nagy gesztussal felmond minden rossznak s bajnak a világon s kilakoltatja azt, természetesen csak programjában, s minden attól függ, hogy a rossz s a szenvedés, szóval a tragikum elfogadja-e a felmondást. A történeti materializmus szerint ugyanis minden rossz és baj a termelés módjától függ ; ha a szocialisták egyszer valamikor behozhatják majd az ő termelési módjukat, akkor vége lesz minden bajnak s kinnak, talán a halálnak is. Eszerint a küzdelemnek s szenvedésnek megvannak számlálva a napjai, de egyszersmind

a hősiességnek, no meg minden tragikumnak. Ez az optimizmus naiv gyermekmese nagy gyerekek számára, kik már itt a földön várják a mennyországot.

Mily hatalmas, sziklákon álló, vaskos falakból épült dómja a reális világnézetnek az a filozófia, mely nem sikkasztja el a valóságot s mely a valóságban jót és rosszat s ugyanakkor a rosszak s a javak nagy hierarchiáját látja. Ez a realizmus látja a végességet, látja a küzdelmet s az ellentétességet lent s ugyanakkor lát a feje fölött napsugaras kék eget, vagy ha sötét lesz, akkor is tájékoztató csillagokat. Ez a realizmus tudja s megtapasztalja, hogy van szenvedés s hogy abból legtöbb a léleknek jut. Épen azért tudja azt is, hogy minden igazi lélek voltaképen tragikus, de hogy tragikum, ha igazán lélek, a győzelem predestinációját hordja magában. Ez a keresztény pesszimizmus — hívhatom így is — semmit sem szépít, s mivel nem azonosítja a természet rendjét az ethikai renddel, épen azért nem gondolja, hogy csak a bűnös szenved, mint Jób barátai gondolták Jób erélyes tiltakozása mellett. Nemcsak a bűnért van szenvedés, sőt a minél nagyobb erény miatt lehet minél nagyobb szenvedés, s ez a legnagyobb tragikum, ha nagy bajt s kint épen a nagy erény s az ártatlanság kényszerül szenvedni. Ilyenkor villan ki ugyanis villámló fényességgel a fölényes lélek elkülönülése s minden alacsony-ságból való kiemelkedése. Az Úr Jézus szenvedése, a szentkereszt az Isten-akarta legfölségesebb tragikumot mint megváltó s üdvözítő hatalmat lépteti a világba, s minden ember a keresztről olvashatja le a rossz problémájának fölséges megoldását, mely azt hirdeti, hogy a világban sok a rossz, a bűn s a szenvedés, a betegség, a halál, az ösztönös élet, s a psziché kínlódásai, a gazdasági s társadalmi, a nemzeti s kulturális haladás küzdelmei s szenvedései; de a lélek ne azonosítsa magát az élet e vajúdásaival, hanem vágja át magát mindezen saját felsőbb természetét s az ethikai vonzalmakat követve, haladjon, tisztuljon s emelkedjek folyton Isten felé.

Ezt a keresztény tragikumot még zordonabb misztériummá sűrűsíti Szent Pál, mikor a Krisztus sorsát valamiképen kiterjeszteni látszik az egész kereszténységre s írja: «Betöltöm az én testemben Krisztus szenvedéseinek mintegy elmaradott részét az ő testéért, mely az anyaszentegyház». (Kol. 1, 24.) Krisztus szenvedése, mely kezdődött a fejben, az Isten Fiában, valamiképen folytatódna végig a világon az ő misztikus testében, mindnyájunkban, híveiben. Talán ezen alapszik Donoso Cortes katolikus pesszimizmusa, aki

azt gondolja, hogy Krisztus Urunk az egész kereszténységnek volt abban is előképe, hogy ahogyan ő járt, úgy járjunk mi is. A kereszténység nem számíthat a földön másra, mint az Isten Fia sorsára, a nagy tragikumra, mely szenvedést, küzdelmet s félreismerést s üldözést hoz, de mindezt a több lélekért. Látnivaló, hogy itt a szenvedés nem pesszimista foglalatban, hanem az igazi, nagystílű tragikumnak foglalatában áll. Az ember azért van, hogy jobb legyen s Istenhez jusson; már pedig a legnagyobb jószág a szenvedésben kimélyült s önzetlenített szeretet: tehát a léleknek azért így kell szeretnie, vagyis szeretve kell küzdenie s szenvednie. A lélek a tűz, s minden, ami van, csak tüzelőanyag az oltárra, csak olaj a tűzre, hogy magasabbra csapjon a lelkiség lángja.

Ezekre a magaslatoakra «Az ember tragédiája» nem emelkedett; pedig a keresztény érzésre nézve a világtörténeti páthosz hevében s a nagy tragikus stíl lendületében erre kellett volna vennie útját. Mivel ezt nem tette, azért nem is tudta igazán megoldani a problémát. Épen a végén, ahol pedig győzelmesen kellett volna kivillannia a tragikum lelkének, tapogatózó s kapkodó s meg nem okolt lesz dikciója. Érzi, hogy a létnek csak így van értelme, ha a lélek győz, s hogy a tragikumnak is csak az lehet értelme, hogy győzelemre vezessen; de a győzelem elmarad, mert ha egy-két kijelentéssel a szerző rá is mutat a tragikumnak Via sacra-jára, de arra bizalommal ő maga nem lép. Úgy járt, mint Goethe, mikor az emberi lét problémáját s annak célját s útját ki akarta göngyöltetni Faustjában. Minden nagyon szép, csak kiút nincs, s a Madonna s az angyali karok csak dekorációk, de nem a reális világból s a szellemi valóságból kinőtt hatalmak. Az olvasó érzi a költő zavarát, s Faustnak jobb sorsot Goethének szerencsésebb megoldást kíván. Úgy vagyunk Madách tragikus emberével. Minek küzdjön ez küzdve s bízzék bízva? azért-e, hogy csalódásból csalódásba s fiaszkóból fiaszkóba essék? Ezért sem bízni, sem küzdeni nem lehet. Küzdeni csak akkor lehet, ha a küzdelemhez lélek s lelkesülés van; azt pedig nem meríthetjük kijózanító, de blazirt belátásokból az emberiség alávalóságába s hóbortjaiba, hanem a nagy valóságoknak meglátásaiból, melyek az örök szeretetet s a belőle való emberséget s a történelemben érvényesülő isteni terveket a jónak végleges győzelmével koronázzák.

«Az ember tragédiája» tehát egy nagyon letompított tragédia, ahol az ember küzd, de nem hős, s tragikuma sem győzelmi tudatot, sem bizalmat nem sugároz.

A kiadó jegyzetei.

1. — 3. lap : *A szentlév* megjelent a «Katholikus Szemle» 1900-i évfolyamában 21. kk. ll.

2. — 14. lap : *A szentlév szelleme* megjelent a «Magyar Kultúra» 1925-i évfolyamában 1. kk. ll.

3. — 22. lap : *A magyar katolicizmus kilencszázados jubileumának Jánus-arca* megjelent a «Katholikus Szemle» 1900-i évfolyamában 581 kk. ll. A magyar történelemnek ez a nagystílusú bölcselő méltatása alkalmas átmenet és bevezetés a Gondolatokhoz.

4. — 25. lap : A «természetfölötti» szónak két értelme kínálkozik : A teológiában jelenti mindazt, ami meghaladja az Istentől belénk teremtett természetnek képességeit és igényeit, tehát a kinyilatkoztatást és kegyelmet. Minthogy aztán «természet» nekünk sokszor a külső, látható természet jelenti, azért a természetfölötti sokszor annyi, mint érzékfölötti, nem látható. A szerző ebben az utóbbi értelemben használja.

5. — 35. lap : Bánffy Dezső kormánya, mely 1899 januárjában bukott meg.

6. — 43. lap : A *Gondolatok* külön füzetként jelent meg a Szent István-Társulat kiadványaként 1900-ban.

7. — 75. lap : «Nem gondol túlnépesedésre» az összefüggés világos tanúsága szerint ehelyett van : nem gondol túlnépesedéssel, nem fél tőle, hanem gondoskodni akar az egyre szaporodó népnek emberhez méltó életéről.

8. — 125. lap : *Emléksorok* megjelent az «Új Magyar Sion» 1882-i évfolyamában 721. kk. ll. Ez Prohászkanak nyomtatásban megjelent első terjedelmesebb dolgozata ; a Petheő Rudolf írói névvel van aláírva, melyet az «Új Magyar Sion» szerkesztője, Zádori János adott Prohászkanak — tudta nélkül, melyet Prohászka aztán használt a Sionban 1903 végéig (Pethő formában).

9. — 139. lap : *A Fioretti* megjelent az «Új Magyar Sion» 1883-i évfolyamában 138. kk. ll., mint két Fioretti-kiadás ismertetése, azonban ezekről a kiadásokról mindössze harmadfél sor szól (melyeknek helyét jelzi a 139. lap 3. bekezdésében a három pont). Ezek a Fioretti-kiadások : J. Fioretti di San Francesco, Testo di lingua secondo la lezione adottata

dal P. Antonio Cesari. Milano. Casa editrice italiana di M. Guigoni. 1837. — St. Franciszi Blütengärtlein. Deutsch von Dr. Franz Kaulen. Zweite Auflage. Mainz Kirchelm 1880. Nyolcadr. — A másodikra utal a cikk első és második bekezdése.

10. — 147. lap: *Szent Ferenc jubileumára* megjelent az 'Élet' 1926-i évfolyamában 393. kk. ll.

11. — 154. lap: *Hűlő világ* címen Prohászka a Szent István Akadémia rendezte Szent Ferenc ünnepségen emlékezett meg Szent Ferencről 1926 nov. 21-én a pesti Vigadóban. Ez az előadás, melyben a 68 éves Prohászka gazdag szellemének összes színei nem-halványodott fényben ragyognak, most jelenik meg először nyomtatásban a hátramaradt kéziratból.

12. — 168. lap: *Szent Alajos* megjelent a 'Magyar Sion' 1891-i évfolyamában 401. kk. ll.; aztán az első bekezdés nélkül a 'Magasságok' felé 158. kk. ll.

13. — 181. lap: *Aquinói szent Tamás hété százados emlék-ünnepé* megjelent az 'Élet' 1923-i évfolyamában 290. kk. ll.

14. — 186. lap: *Aquinói szent Tamás theológiája* megjelent a 'Religio' 1925-i évfolyamában 97. kk. ll. Ezt az értekezést a püspök az Országos Magyar Katolikus Diákszövetségnek Szent Tamás tiszteletére rendezett jubileumi díszgyűlésén olvasta föl 1925 március 8-án a Budapesti Katolikus Kör nagytermében.

15. — 205. lap: *Mit hirdet a Szent Péter-téri obeliszk?* megjelent a 'Magyar Sion' 1887-i (ezen a címen I.) évfolyamában, a XIII. Leó pápának följánlott ünnepi számban, mindjárt az ajánlás után 882 kk. ll.

16. — 217. lap: *XIII. Leó beszédei és levelei* megjelent mint először ehhez a munkához: 'Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei. Fordította dr. Prohászka Ottokár. Kiadja a Szent István-Társulat 1891'.

17. — 220. lap: Ami ellen a nagy pápa és az egyház állandóan küzd, természetesen nem a nemzeti érzés keresztény megszentelődésben, hanem a nemzeti törekvéseknek pogány egyoldalúsággal való érvényesítése: a nacionalizmus.

18. — 224. lap: *XIII. Leó pápa püspöki jubileumára* megjelent a 'Magyar Sion' 1893-i évfolyamában 81. kk. ll.

19. — 244. lap: *XIII. Leó* megjelent az 'Ébredünk, a magyar kispapok lapja' (a harmadik évfolyam után megszünt) 1902-i, első évfolyamában 49. kk. ll.

20. — 251. lap: *X. Pius pápa enciklikája* megjelent a 'Magyar Sion' 1904-i (utolsó) évfolyamában 161. kk. ll.

21. — 26. lap: *Egy eszme, egy férfiú* megjelent a 'Magyar Sion' 1895-i évfolyamában 736. kk. ll.

22. — 273. lap: *Tolsztoj Leó* megjelent az 'Élet' 1910-i

évfolyamában 670. kk. II. és változatlan lenyomatban a Magasságok felé-ben 3 kk. II.

23. — 280. lap: *Széchenyi vallásossága*; ezen a címen Prohászka 1911. dec. 17. előadást tartott a Nemzeti Múzeum dísztermében a Magyar Társadalomtudományi Egyesület rendezte Széchenyi ciklusban. Az előadás megjelent a «Magyar Társadalomtudományi Szemle» 1912-i évfolyamában 1 kk. II.; s változatlan lenyomatban a Széchenyi eszmévilága I. kötet c. munkában (1912 Franklin-Társulat), 48. kk. II.

24. — 286. lap: Széchenyi itt kifejezést ad annak a laikusok közt ma is gyakori fölfogásnak, mely a 18. századi fölvilágosodásnak és deizmusnak volt öröke, hogy a vallás lényege az erkölcs; holott a vallás az egész embernek, tehát az észnek is Istenhez való igazodása; következésképp egy vallásnak tanításai épenséggel nem közömbösek értékének megítélésénél. A szerző Széchenyi fölfogását tárgyilagosan idézi, de nem helyesli.

25. — 292. lap: *I. Ferenc József emlékezele* megjelent a «Cél» 1916-i évfolyamában 721. kk. II.

26. — 300. lap: *Andor Józsefnek* megjelent az «Élet» 1918-i évfolyamában 994. kk. II.

27. — 303. lap: *Pázmány Péter*, mint a Pázmány-Egyesület közgyűlésén mondott beszéd, megjelent a «Religio» 1920-i évfolyamában 1. kk. II.

28. — 309. lap: *Dante* megjelent ezen a címen: Dante, székfoglaló értekezés a M. Tud. Akadémia 1921. évi május hó 8-án tartott ünnepi közgyűlésén, előadta Prohászka Ottokár rendes tag. Különlenyomat az «Akadémiai Értesítő» 381—384. füzetéből. Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia 1921.

29. — 327. lap: A szenvedelmes Dante tudvalevőleg politikai és pártnézetei szerint rendelkezett a másvilágba helyezett személyekkel; egyes pápákkal szemben való ez a merev állásfoglalása azonban nem vet árnyat kifogástalan katolikus elvi álláspontjára. V. ö. 329, és különösen 332. kk. II.

30. — 332. lap: *A középkori szellemi élet összefoglalása a Divina Commedia-ban* a szerzőnek a Dante-bizottság rendezésében 1922. febr. 12-én a pesti Vigadóban tartott emlékkünnepen fölolvastott előadása. Megjelent a Dante Emlékkönyv, szerkesztette Reiner János Budapest 1924 c. kiadványban 7. kk. II.

31. — 340. lap: *«Az ember tragédiája» és a pesszimizmus* megjelent a «Katholikus Szemle» 1923-i évfolyamában 193. kk. II.